

Жаңы Ала-Тоо

2011, 12 (32)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор –

редакциялык кеңештин төрагасы,

Кыргызстан:

АБЫЛКАСИМОВА Майрамкан,

АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан,

БОНДАРЕНКО Олег,

ЖЕТИМИШЕВ Сейит,

КАЛБАЕВ Абдымомун,

КУЛТЕГИН Кожогелди,

ҮКҮБАЕВА Лайли

АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан),

ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп (Түркия),

ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан),

МАРКИШ Давид (Израиль),

МЕХМОН Бахти (Тажикстан),

КОВСКИЙ Вадим (Россия)

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –

башкы редактордун орун басары

Жылкычы ЖАПИЕВ –

редактор

Алым ТОКТОМУШЕВ –

редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –

корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ –

дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ –

дизайнер

Альбина КАСЫМОВА –

оператор

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары,

М. Горький к. – 1. Тел: 53-08-84

E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Терүүгө 10.11.2011. берилди.

Басууга 28.12.2011. кол коюлду.

Форматы 70x100¹/₁₆, Көлөмү 14 б.т.

Заказ № 807. Нускасы 2000

Бул санда

Токто МАМБЕТ Атакенин Акболот	3	ХАФИЗ Кайыккан жандын казалы	140
Калбүбү САРИЕВА Ырлар	41	Нодар ДУМБАДЗЕ Кан	150
Керез ЗАРЛЫКОВА Беймаал келген киши	47	Алексей ТОРК Она	159
Али-Шер ЧОМОНОВ Ырлар	58	Виктор АСТАФЬЕВ Дубулты	168
Шербото БЕКИ Ээсиз бакча	61	Сания КАМАРДИНОВА Афганистандагы Памир кыргыздары ..	181
Асылгүл ТОКТОРБАЕВА Жаштар поэзиясы	74	Чаланбай ИМАНАЛИЕВ Барса-келбес	185
Касымаалы ЖАНТӨШЕВ Эки жаш	77	Касымалы БЕКТЕНОВ Эки «жигит»	206
Сидней ШЕЛДОН Асман жерге түшөрдө	106	Баарын билгим келет	217
		Адабият жаңылыктары	221

Мукабанын биринчи бетинде
Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргыз Эл акыны Сооронбай Жусуев

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

Бардык почта түйүндөрүндө
«Жаңы Ала-Тоо» журналына
2012-жылдын I жарым жылдыгына
жазылуу жүрүп жатат.
Жазылуу индекси – 77324
3 айга – 240 сом (редакциялык баа)
«Жаңы Ала-Тоо» журналын I-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
720031, Бишкек ш. М. Горький к. 1. Телефону: 53-08-89; Факс: 53-08-91.

«Арча-2011» конкурсуна

Токто Мамбет

АТАКЕНИН АКБОЛОТ

(Тарыхый үчилтик)

Биринчи тароо

Алмагайып

Ордо

*Кой ашыгы дебегин,
Колуңа жакса сакадыр.
Жашы кичүү дебегин,
Акылы ашса агадыр.
Эл санаты.*

– Айкүр-р!..

Кер мурут жигит саканы колтук кере даана өкчөдү. Анысы абада ала-салып келип, такыр жерге кадагандай лып жабышты. Секирген ордуна бөгө түшкөн бөлтүрүктөй катты да калды. Айтканындай эле айкүр!

Жигиттин кош таноосу дердейип, жанарлуу ойноок көзүнө суусар тебетейи бап келишти. «Кеп менде эмес, сакада» деген таризде алчы конгон атка кыйыр көз жиберип, өзүн утурлаган курбуларга басты жагалдана.

Аткычыл жандар айттырбай билет, ордо оюну башталарда адеп ат калчанат. Бапталган сакалар бак талашып сыналмай. Эрегишкен эки жааттан кимдин аты озуп, кимдин топ жарары ушунда аныкталат. Ко-

ночок саканы кай таманынан чыкыба, дал ошондой бой түзөп, алчы-таасынан айныбаганы-ов!

Суусар тебетейчен жигитти утурлай баскан шериктеринин жарпы жазылганы кандим. Шымалана топ жарып, шынаарлашып ордо бузууга шайлана, оңтойлоно калышты. Буюрса жол боло турган: алгачкы сака алчы турганы жакшы жышаан. Ордо оюнда, он тапанда, упайда, ашык-чүкө аралаган жалпы жалгай тамашада айкүрдөн ашкан ардак, айкүрдөн ашкан чен барбы? Андай экен, аткычылың томпоюнду камдай бер!

Ошондо кер мурут жигиттердин эрегишине четкериден көз артып турган тестиер балдардын бири ордо чийинге ыкчам чукулдады. Чычкылуу чычым десе! Эки өңүрүн төмөн түшүрүп, башына баса кийген калпагынан ким экени айрылбаган бала алчы конгон сакага ээликтей элпек жакындады. Шамдагай.

– Ой, токто! – кер мурут жигит артына кылчактай карады: – Ордо чийинди кечпе!

Тиги кулак кагыш кылар эмес. Шыпшынуу, тамаша кеп аралады шайдоот жигиттерди:

– Тикини, тикини... кайда барасың?

– Алчы менен алышып, о-ей, кан черткени жүрөбү чычым?

– Алышкандын богун жейби, ким бул өзү?

– Токто, балакай, жалакай...

Көңүл кушу көкөлөп, ичтеринен кымылдай баштаган боз балдардын ого бетер кыбаасы канып, чилдей бырпыраган азил кептен аянган жок. Чалкалай күлүп калды бирди жарымы.

Адеп сактаса болмок бала. Адепки сака айланып айкүр конгон соң, шымаланган оюнчулардан башкасы ордо чийинден оолак калары бышык. Дээри бүтүн эр тана «жол – сиздики акелер, жандырмак – биздики үкөлөр» деген тейде жардана карап турганы жарашык! Анткени жаштайынан салт билги жаран таризде сабак алат, анткени келме кезекти күтүп, ат калчоодон кан чертмекке чейинки чебердиктин сырын андайт.

Бул бала антпеди. Ойногонуң ордо болсо...

Ошол ордо бузмак, кан чертмектин айынан көөнө кыргыздын көзү жарылып, жаагы айрылып, уйдун бөйрөгүндөй бөрт-бөрт уруулардан куралган улуу журт арасына зак кетип жүрбөйбү. Ошол ордо тизмекке жылга-жыбытты мекендеген жигиттер жыйылып, ортого көмкөрүлчү шак чүкөлөрдөй биригип, улуу журт айрандай уюп, жуураттай жуурулуп келатпайбы. Кан чертмекке камына чыгып, кылдын кырына, кызыгың түшкүр, тай талаштын чырына, жаш да маш аткычылдар көзүнө, кексе карылардын сөзүнө илинчү ордо кумарында күч атасын тааныбас, ооматың өтүп, шыгың ооп кетсе, «оо» дегениң курусун!

Ошол ордо бузмак, кан чертмектин айынан ушул балдардын түп бабалары Адигине, Тагай араздашып, араларына зак кетип, бири Анжыян – Аман-

генди, бири Ат-Башы – Арынды жердеп, айрылышып калганы тарыхтан маалым.

Өткөндүн таалимин бул балдар биле бербес.

Ошол ордо бузмак, кан чертмектин айынан ушул балдардын соңку урпактары Ормон хан менен Боронбай араздашып, сарбагыш-бугу салгылашында Ысык-Көл муңга батат, канга жуурулат.

Болочокто не болорун боз балдар кантип боолгомок?

Арадан кылым өтө, булардын урпактары Ормон хан менен Боронбай дал ушинтип ордо кура баштаганда эле Калыгул олуя сестенет эмеспи: «Ой, агайындар, оюнду токтоткула! Ордо ичи канга толуп баратат! Аягы кандуу кактыгышка айланбасын!» Аттигин, акылман кепке кулак салар киши тээ абалтан чыкпаса, жүз жылдан соң чыгар дейсинби? Антпесе, мобу чычымдар чурулдаша чүкө атышкан кезенден дагы бир кылым өтө бугу менен сарыбагыштын Чубактын кунундай чубалчу чатагы башталар беле?..

Ошол ордону кырк уруу кыргыз балдары эчен кылымдар илгери ойной келген, эми да, эртең да койчудай эмес. Жоболондуу көчмөн замандагы жоокерлик оюндар да курусун!

Шаңырандаган шампай бала күтпөдү да, түтпөдү. Өз жоругунун ары тобокел, ары өрөскөөл экенин, эрте-кийин энөө сөзгө бута болорун сездир бекен же балалыгына салып, башмалдак ата бердиби ордуан?

Кайсы кара теке качырды ким билсин, айтор, өзүнөн талтөөндөй кырдуу жигиттердин далысын жирей суурулуп, тегиз тапталган ортолукка – ат калчанган такырга чукулдады. Кандай кадам шилтесе, ошондой күүсүнөн жазбай барып, ордо чийин ичинде алчы турган саканы алчудай беттенди.

– Оо!..

Ордочу жигиттерди шыпшынуу, күрсүнүү аралады.

Ордо чийинди аттаганда бир жаңылган. Анысы, мейли, балалыгы, баланын иши чалалыгы дейли. Эми ойго келбес экинчи орой жосун!

Ордо таймаш от алар төлгө маалында атаандаш жааттын күлүгүнө, болгондо да айкүр конгон сакасына кол тийгизмей ою барбы? Ымала, ырк бузулуп, Адигине, Тагай балдарынын талашы, карттанып келаткан жарааты кайрадан ырбайбы?

Аты алчы конгон жигиттин кер муруту түктөйө түшүп, ажардуу жүзүндөгү күлкү өчтү. Бетинен нуру кача кумсарды. Тестиер баланын жолун бөгөп, ордо чийинден оолактатам деген тейде тамагын кыра корулдады:

– Токто-оң, ашыкты козгобоң!

Беттегенин бербеген өспүрүм анын колтугунан суурулуп, сакага колун созуп эңкейе берди. Тиги корс эткен «козгобоңу» менен чектелген жок, аманген кызыл өтүгүнүн өкчө такасына баланын сакага сунулган колун капшыра тепседі. Бучкагына тең келбес тестиерди алка-жакасынан ны-

гыра басып, кара күч, карылуу сес көрсөтө кетенчиктете баштады. Ныгырылып, тизеси бүгүлүп, төөнүн сүт эм ботосундай төмөн чөгө баштаган бала кош коргошун бүрккөндөй күтүүсүз эки ооз сөз катты:

– Тарт! Сарт!

Кош коргошундун ар бири көөдөнүнө «атанды, энеңди» дегенден катуу кадалып, жаны ачыган неме бир булкуп, бир жулкуп ийгенде, баланын баса кийген калпагы башынан сыйрылып түштү. Кашкар өтүктүн өкчө такасы манжаларын канталата сыйрып кетсе да, саканы колунан чыгарбай түзөлдү сүт эм бото. Курган баланын эрини да канталап кеткен белем? Жок, беттегенин бербеген бала калпагын баса кийгени бекеринен эмес, жаратылыштан коёнээк туулган!

– Сака меники! – коёнээк бала тигини тирмейип тике карап, кайра терс түс үйрүп кетти.

Учуна бекем мыкчыган каралжын киргил саканы адегенде мандайына тийгизип, анан көкүрөк тушуна басып, эпсиз эрини менен таманынан аймагандай болду. Калпагын сыйрып жиберген жигит анын жүзүн эми даана боолгоп, алка-жакасына асылган колун тартып алууга чамасы келбей селейди.

Калыстыктын накта касиети – каада сактай билүү. Аны айттырбай андачу Тынай бий эки баланын эрегишине элтендебей, окуянын чыйралышына ичтен бөгүп, сыртынан каадалуу тонун сыйрыбады. Сыр тондуруп зымпыйып, сырткы тонун сыйрыбаганы менен ичинен эбедени эзилгенсип барат.

«Сака меники!» – бир мүчөлү чыгып, чыга элек кулуну Атакенин саканын касиетин андап таазим кылганы, табынганы, колу канталап кеткиче уучун ачапаны эбеденин эзди Тынайдын. Кайра туруп бушайман бий.

Алыс эмес, аталаш боорун, кылгырта кымыз ууртап отурган мынабу Маматкулдун Болотун «сарт» атаганы – агайын арасына чок салчу сөз. Алдашүкүр, антчү эмес. Карттанып келаткан жаранын оозун кайра сыйрыгандан капилет тапчу ким бар дейсин? Дагы түшө өзүн жооткотту: «Ызасына муунуп кетти го, кургур Атакешим! Көктөңир не кем кылды кебетеден?..»

Алмагайып заманда Атакеси катуу дартка чалынып, анысы кабылдангандан кабылдап, жаз бою жаздыктан башы арылбады. Тараза жылдыз тарар маалда апыл-тапыл кирип келген агайын-туугандарынан жүз үйрүп, төшөгүнөн козголбой койгон Атакеш. Ордо оюну башталарда, ат калчанар төлгө маалда калпагын терс жамынып келе калып, чийинди бузуп жүрбөйбү Тынайдын эркек танасы!

«Жетимдин ызасы жети кабат» дегенди Тынайдан ашык түшүнчү жан жаралбас. Жетимдиктин азабын, жалгыздыктын кеселин керт башынан кечирди. Көп ыза, аз арманын көкүрөк тереңинде – куркулдайдын уясын-

да өчүрүп, сыртынан Үчүкөнүн үч уулу сыяктуу, өзү курдуу эр таналар өңдөнүп эрдемсүүгө көндү.

Тынайдын көз ачып көргөн, ооз ачып өпкөн эрмеги – ушу сака. Карышкыр ашык! Бешиги термелсе кошо термелип, бешиги экчелсе кошо экчелип, күнү-түнү мандайында турар эле.

Атасы хан Түлкүдөн, энеси Даркандан калган жалгыз элес, жалгыз белек, жалгыз тумар ушу Тынайга. Арча бешиктен талпынып, колун сербеңдетип, көз мончокко – карышкыр сакага умтулчу ымыркай кезинен. Боз үйдүн чамгарагы, көмкөрүлгөн көк асман, көчүп өткөн булуттар, күн шооласы, жымындаган жылдыздар карышкыр чүкөдөн бир аз гана ары, бир аз гана өдөрөөк, кол тийчү жерде сезилчү. Эгер мандайында сакага колу жетсе, дүйнөнү толгой кармап имерип, жылдыздарды алаканына түгөл уучтап алар беле бешиктеги Тынай?..

Ошол Тынайдын ордо беттеген Атакеси ойлогонун бербеди: карышкыр чүкөнү мандайына тийгизип, анан көкүрөк тушуна аяр басып, таа жаккы таманынан аймагандай ишарат жасады.

Өзү тарабынан да чекилик, оройлук кеткенин моюндабай турду өжөр бала. Ныпым жибибеди.

Суусар тебетейчен Болоттун кычкачтай карылуу манжалары баланын алка-жакасынан муунта келип, негедир бака жалбырактай жылбышып, жумшара түштү да, далысын таптаган тейде керексиз жүктөй артылып калды. Атаке талтөөндөй жигиттин жумуру билегин солдойто түртүп оолактатып, анан гана таштай түйүлгөн оң алаканын ачты.

Бешенесине, көкүрөгүнө, эринине тийгизген чүкөнү тизесин солбуй бүгүп барып, кайра ордуна койду аяр. Көк чийкил чүкө кадимки кулжа сакадай сөөлөттүү көрүнбөсө да, сынынан жазбай, кайыктай кайкайып, кадимки айкүр касиетинен айныбай турду.

Канча ордонун калчаганда канча аттарынан озуп, канча чүкөнү кадап, тооруп, канча канды чийинден тыш чыркырата чертпейт тандамал сакалар! Анык кашкөй аргымак менен айныбас саканын көркү тышкы сымбатында эмес, ички кудуретинде. Топураган жылкы ичинен суурулуп, топ жарып келаткан күлүктүн бою пас, жал-куйругу кыска болгону менен кулагында шамы бар, мандайында багы бар эмеспи. Чик түшүп четте томурайып жаткан томуктай кулжа сакадан алчы конгон чыйбыттын көрүнүшү канчалык көзгө толумдуу!

Анын сыңарындай, Тынайдын Атакеси менен Маматкулдун Болотунун – аталаш эки агайындын ортосунда тайталашка түшкөн карышкыр чүкөнүн өз касиети, өз сыры бар эле.

Ордо атууга ашыккан балдарга шашке ченде бир тулуп толтура сака-чүкөнү кармата берген Тынай. Апыл-тапылда анын ичинен карышкыр ашыкты бөлүп калууну элес албаптыр. Эми эстеп, «карышкыр ашык кимисинин колуна тиер экен, тийсе кадырына жетеби?» деген ойдун келебин чубата баштаган.

Кантсе да, Тынай бий сыр алдырбай зымпыйды дасторкондо. Эки баланын эрегише, чарпыша түшкөнүн эрөөн-төрөөн албагандай калбаат. Байкамаксан, урмаксан. Ордодон оолак эмес айдөштүн этегинен жонун карай чачыла төшөлгөн аюу талпактарда мандаш урунган калыбынан жазбай, ак кодоол, мейиз татыткан бал кымызды аталаш агалары Маматкул, Дөөлөт, Бердигулга сунуп, өзү да жылдыра ууртайт.

Бул агайындардын башы текши кошулбаганга кай заман! Айтса аңгеме, баштаса баяндары арбыбас чак. Агайын арасы ажыраганы алда нечен аласапыраң тыйылбай, жоңгор жортуулдарынан калк башына түшкөн кайгы арылар эмес. Калмактын кандуу кыргынынан сака-чүкөдөй чачырап, ар жылдары ар коктуда күн кечирүүгө мажбур болгон аталаш агайындар: сарбагыш Сарсейиттен тараган Түлкүнүн Тынайы менен Үчкөнүн үч уулу эми жаңы баш кошуп, эми жаңы дем басууда.

Түндүн бир оокумунда, Тараза жылдыз тарар маалда Тынай бийдин айылына аталаш агайындары Маматкул, Дөөлөт, Бердигул үчөө балабакырлары менен чуркурай келип түштү. Кыз-кыркындар көз жашы кылып көрүштү. Булардын чоң энеси Булан байбиче ошол кошоктошо келген кубаныч менен күйүттөн кадимкидей эс-учун жоготуп, жүк бурчуна бүк түштү да, кайра кемшендеп ыйлап оюлду. Анан кантсин, жарыктык! Алдына салып алпештеген неберелери анча жыл ар жылгада жашырынып жүрүп, ата сакалы ээгине бүткөндө араң жыйылып келсе, калк оозуна илине баштаган кан Кудаянынын сөөгү кай кармашта, кай чуңкурда калганы бейдарек болуп отурса, бир сүйүнбөй, бир күйүнбөй кантет. Каниет кылганы – Үчкөсүнөн тараган үч бирдей небереси үч чынарга айланып, соксоюп жеке бастырбай, улан-урпактарын ээрчите келип турганы. Үрөн-бутак улана бермек, Сарсейиттин тукуму соолубай, тамырлап тарала бермек деген ушу.

Кымызды кылгыртып ууртаган аталаш агасы Маматкулду ээк алдынан элтеге карады Тынай бий. Көндүм калпы көзгө. Кекиликтин канатындай мултук жээрде сакалы гана чоочун учурайт. Жаштайынан чыр эле. Азыр калбаат, эткээл тартып, кызыл жүз. Бешмантынын сыртынан күмүш кемер курчанып, калтар ичикти желбегей жамынган. Аманген маасысынын жазы кончу жоон балтырга тирелип, мандаш токунганда кычырай калат.

Улуу агасына караганда ортончусу Дөөлөттүн маңдайына бырыш эртерээк түшүп, тебетейинин эки өңүрү кырылып-сүрүлүп, аздын азабына, жоктун кордугуна кабылганы байкалат. Жашаялмет Дөөлөт. Тун уулу Надырбек гана кол арага жарап калганы канимет, эр тана эмеспи, тиги ашык-чүкө аткан балдарга аралаша жүрү. Ыңаалаган эгиз кызы куржундун эки көзүнө таңылып келди. Тарткан азабы менен көргөн кордугун кыпындай жашырбай, бажактап сүйлөй отурган ушу Дөөлөт. Антпесе, Маматкул аңгеме-дүкөндүн капкасын ача койчудай эмес култуюп. Анда-санда маалкатып суроо салганы болбосо, узак жолдун абыгерин чегип, не кымыздын кызыгына ныксырап турганы беймаалым.

Тынайды айрыкча абыгерге салганы Үчүкөнүн үч уулунун кенжеси, өз курбалдашы Бердигул болду: этек-жеңи чолтойгон арабы шайы чапаны укуруктай боюна анчейин коошпой, ак селдесин башынан, көк теспесин колунан түшүрбөй, «ия, аллалап» кожолор кебин, дин жайын маселдетет. Кырчындай бала кезинде Маматкул менен Дөөлөткө караганда жаш жагынан куракташ болгондуктан, Бердигулга ынак, Бердигулга жакын эле Тынай шынаарлашып табышып. Азыр анын кыпындай изи жок. Киндик кесип, кир жууган ата конушун кайтарып калган боору Тынайды таанымаксан, тууган жердин тулаңын искемексен өз арбайын согот теспе тартып.

Тырмактайдан бирге өскөн агайындар өз ара минтип ичи-коюнга кире албай турганда, ордо чийинде таанышкан алардын балдары кандайча камыр-жумур эзилишип кетсин? Убакыт баарын дарылайт, убакыт баарына дабагер чыгар.

Калмак коңтаажысы Сыбан Рабдандын дүрбөлөңүндө Үчүкөнүн ушул үч уулу Сыр бойлой баш калкалаган. Үч уялаш ичинен Тынайга астыр-тан кабар берип, айда-жылда каттап турган улуусу Маматкул. Сыбан Рабдандын каары кайтты дегичекти илгери жыбылжый жылжып, өскөн журтка жакындай берди. Кайсы бир түн жамына келишинде кашында Дөөлөт бар эле. Бара-бара Чаткалга, андан Кетмен-Төбөгө оошуп, эки иниси, эки уланы менен бирге Суусамыр жакалаган. Азыр минтип Сары Өзөн Чүйгө катын-калачы менен чогуу түшкөн кербези.

Анчадан бери Анжыяндан алгач келип отурган мобу Бердигул, үч агайындын кенжеси. Ак селдеси менен шайы чапаны көзгө өөн учурап, сарбагыш Сарсейиттен эмес, арабы кожолордон тараган насилдей «Кудаянын кулу, Мукамбеттин үмөтү» экенин саймедирейт жаңылбай. Кан Кудаяндын артынан ээрчий качканда ийнеликтей ичке бала эми минтип каадалуу кожо, шайбырлуу ажы. Убакыт дегениң ушу.

Ордо ойногон балдарчы?

Маматкулдун Сыр боюнда туулган Болоту эки мүчөл эр жетип, кер муруту керилген келишимдүү жигит болуптур кудаанын барманы! Болоттун агасы Темир токтоо, сабырлуу жанга айланган, кадимки бабасы Үчүкөнүн терисин союп каптагандай. Ал эми Тынай бийдин тиги чүкө талашкан кенжеси Атаке быйыл араң бир мүчөл.

Кырдуураак бала-бакыра гана бири-биринен сыртынан кабардар, антпесе кичүүлөрү тике мандай бет багып таанышканы ушу. Демек, бала-чака жыт сиңишип, тондун ички богундай жуурулушуп үлгүрө элек.

Чүрпөлөргө таңыркап кантесин, аларды тапкан аталаш агайындардын өзү чейрек кылым чет-бучкакта жүрүп, тууган жердин турпагында чейрек кылымдан кийин, ээгине ата сакал бүткөндө гана жүз көрүшүп отурат. Ордо атышкан балдардан мурда ошол аталары «алеки саламга» жетсин адеп!

Чоң ордо тигилип, чоң билермандар чогулган сайышта аткычылдар адегенде жаат-жаатка бөлүнүп, канча кол, канча сол, канча басым, канча алыш болору такталат. Оюнчулардын кимиси ордо бузуп, кимиси чүкө тооруп, кимиси хан чертмекке чыгары күн мурунтан бештен белгилүү деңизчи. Ошолорго кадырлуу адамдардан калыстар шайланып, улуусу Казыбашы делинет. Баш байге, төш байге дегендер жарыя болот. Дагыңкысы дагы кызык. Аткачылмын деген ар жигит өз сакасын баптап, өз томпоюн, не абалагын таптап келмейи бышык.

Бул балдар антпеди да, койбоду. Ортодо томпоюп жаткан бир тулуп ашык-саканы ар кимиси бирден уучтап талап кетти. Эрте-кийин эч кимиси ордо бузууга, хан чертмекке чыкпаганы байкалып калды. Канетсе да башталган оюнду улоо зарылбы? Колду шилтеп басып кетүү оной, чиеленген түйүндү чечүү кыйын болуп турганын караңыз.

Кабылет, адегенде ат калчанат. Каршылаш жааттын коночоок эки күлүгүн адатта Казыбашы өз уучуна салып калчайт. Озгон жааттагылар ордо бузууга шайланат.

Жок, саканын сыры төркүнгө маалым дечүлөр болсо, буга да марка-мат. Ар жаат өз сакасын өзү өкчөйт. Адеп калчаган ат айкүр тура калса, кийинкилер мырза пейил таанытып, «жол – сиздики, жандырмак – биздики» дегенчелик кезек бермейи оң.

Жок, биздин сака да айкүрдөн жазбайт дечүлөр болсо, буга да марка-мат. Бирок айкүр түшкөн алгачкы сакага жол бошотпой, «дагы тартышып көрөлү» дегендер аткычыл мырзаларга жага бербейт. Экинчи сака айкүр консо гана – ит жыгылыш. Аттар кайрадан калчанат, эрегиш ээленип, уу-дуунун чырагына кайрадан май тамат.

Калмак каптаганда кырк урууга бөлүнгөн кыргыз журту кайрадан баш кошуп келет. Ошого шүгүрчүлүк! Ордодон чачыраган шак чүкөлөрдөй ар кайсы жылга-жыбытка баш калкалаган калк эми жаңы эсин жыйып, эзелтен ээлик кылган, киндик кан тамган журтуна жапырт болбосо да, жалгыз-жарымдап имериле баштаган. Сыр бойлото көчө качкан агайындары танды артына келе калганы Тынай бий колунда барын, кара каптын кагынчыгын аянбай төктү.

Ана, курбусу Кучак баштаган эки-үч жигит аксарбашыл айта сүт эмди тайды жыга тартып, ала-шала эт бузуп, кыймылы элпек. Окторкойдун октой түзүнө катарлаша казан асылып, келин-кезек ыкчам. Кашкар ээрдей кайкыда уй мүйүз тарта мандаш урунган төрт агайынга аркы боз үйлөрдүн тирлиги, желедеги жалгыз кулун жалакай кишенеп, бээнин кулак жапыра кошкурганы, беритеде чүкө талашкан балдардын кыймылы алаканга салгандай айгине.

Жайчылык жагдайда Тынай бий алыс-жуукка кабар айттырып, азыркыдай жакшылыктын аягын ат чаптырып, куш салган апыл-тапыл

аш-тойго айлантары бышык эле. Арга жок, амал кыска. Өчөгүшкөн ата жоону айтпаганда да, өздөн чыккан жат жаман.

Коңтаажы кайраштырып, тымызын каптатып ийген баканооздор калктын жакшылыгынан, ооз бирлигинен жаа бою үркө качып, калың караан топтолгон жыйынды мындай кой, беш байбиче биригип чай ичкенин коңтаажыга шыбырлагыча элтең-телтең. Турмуш чукак, эптеп күн көрүүнүн амалы. Элде болбосо эрдиң кантип кыймылдайт?

Эрте жаз, эт аз. Бычылган бышты, эмделген эркек козулар али тыңый элек.

Балдар сака калчашып, чөкө таандай чурулдап жатканда маң-маң баскан Мааникер буура дагы моюн созуп карап калган шекилди. «Ордонун чатагы көп, ой, балдар, койсоңорчу» дегендей күнгүрөнө «буу-буулады». Сарсейит сарбандын жер жайнаган төөлөрүнөн калган Ойсул ата тукумунун соңу ушу. Ак көбүк шилекейин шамалга жулдуруп, оозун анырдай ачып, мойну балдарга кыйшая түшкөн таризде Мааникердин.

– Кайран, жаныбар! – Маматкул маасысынын кончун кычыратып, күмүш чакчасын экчей, оңтойлоно мандаш урунду: – Мааникерби?

Колдогу Ойсул атанын чыгаанын Мааникер атоо – манаптардын адаты. Төө – төзүмдүү жаныбар. Адамга салмагы, оорчулугу аз. Ошондон уламбы, булардын атасы Сарсейит сарбан сарбагышта жылкы менен катар төө тукумун арбыткан. Эки өркөчтүү төөлөрдүн арасында жалгыз өркөч нарлары болор эле.

Тынай ээк экчей, агасын суроолуу коштоду:

– Мааникер болбой кантет?

Агасынын «Мааникерби?» деген шекшүүсүнөн, ууру кыймылынан Тынай көптү аңдады. Ооба, баятадан бери ууз кымызга уйкусу келгендей ныксырап, үргүлөй көшүлгөн жоон-жолпу агасы барды-жокту байкап, ордодогу балдардын ар кадамын жаздым кетирбей, башталбай жатып чиеленген оюнду дал өзү сындуу талдай отурганын түшүндү. Түшүнгөн менен ойдогусун ичке сактап, Маматкул угуза оозанган аңгеменин келебин улай кетти:

– Кайран Мааникер! Сарбан ата Сарсейиттен калган ырыскы, уютку ушул. Жакшыбызды ашырып, жаманыбызды жашырып тең көргөй. Буюрса, ишибиз оңолоор. Сиздер келгени Мааникер таанып турабы деп калдым. Кечээтен бери музоосу аргамжылуу уйда уук-керегени жөөлөп, үйдүн капшытынан чыкпай калган. Көрсө...

– Карыган чыгар, качанкы Мааникер! – Маматкул этегин такымынан бошото копшолду.

Кырс мүнөз агасынан кийин сөз буула түшпөгөй деген тейде Дөөлөт тамшана, жагалдана кеп жалгады ортодон:

– Биз бала кезде бото эле. Эми минтип балдарыбыз кер мурут болгондо... Дагы жаны бекем экен. Баягыда биз Сыр бойлой тентип, Тынай

сен өзүң Нарындан айылга кайтчуда, и-и ошондо, ботодой боздоп, көз жашы мончок-мончок төгүлгөнү эстен чыгабы, көнүлдөн арылабы? Анда бото эмей эмине? Биз минген Мааникер инген – мунун энеси кылчактап, ботосун кыя алсачы. Эми минтип өзү Мааникер аталыптыр...

– Карыса касапчынын колуна түшөөр, – Маматкул күмүш чакчасын алаканга силке, инилерине кергиштейт.

Дымсыз отурган Бердигул: «Ок!» – деп алды да, капилет чочугандай, теспесин колунан түшүрчүдөй сес таанытты. «Арбак урбайбы» дегенди айткысы келе, оозун күбүрөтүп тим болду. Азыр арбакты оозанганы орундуу болорбу ажынын?

Бууранын мойну капталына бурулду. Ырас эле, Кучактын коштоосунда айдөшкө жакындап келаткан каадалуу адамдын карааны көрүндү. Кадимки касиеттүү Санчы-сынчы! Мааникерге жакындаганда чуудасынан сылап өткөнсүдү эле, мал да болсо жылуу мамилени сезеби, «буу-буулап» сынчынын артынан логлой басты. Жаңы табышкан агайын манап балдары орундарынан тура келип, Санчы-сынчы менен төш тийиштире жылуу учурашып, калк ичиндеги касиеттүү адамга төрдөн орун бошотушту.

– Арбаңыз, аба! – Маматкул озуна салам айта, сынчыны оң каруудан сүйөй басты төргө. Берки инилери да колдорун бооруна алып, жарыша баш ийкешти.

– Ортоңор толгой, береке болгой! – Калың кыргызга кадырлуу кадимки Санчы-сынчынын добушу жагым. Өөдөлөй төргө өтүп, мандаш урунган соң алакан жайып, амандык сурады, эсендик тиледи.

– Карылуу, алдуу барсызбы, жарыктык? – Маматкул илбериңки мүнөздөн жанбады.

Агайындарды текши кыдырата карап алган Санчы-сынчы ээк экчеди:

– Карылыкка жараша каруум менин... Бу силерди көзү түгөл көргөнүм мага дем, мага кубат. Агайындар табышканга не жетсин? Атаганат, ала-тай кыргызды ушинетип Ата Журтта утурлай, текши тосчу күн бар бекен?!

Сынчыны ээрчий келген Мааникер дагы «табышканыбыз дурус» дегендей, аюу талпактын ирегесине чөгө кетти. Анын да акысы бар, албетте!

Буура былтыркы кыштан бери буркулдап кирчү кайратынан жанып, эки өркөчү жыдый баштаса да, даакы жүнү толук түшпөдү. Жүдөнкү көрүнгөнү менен жүктөн, көчтөн кала элек. Манаптардын кубанычы менен кайгысына тең орток жүрүп, канча жүктү кыштоого, канча жүктү жайлоого артынбады Ойсул ата тукуму.

Эгерде Мааникердин таңдайына тил, маңдайына бак бүтүп, оозунан ак көбүк ордуна таасирдүү кеп чыкса, танды-тамашага марытып, албан кызык сырларды алдыга төгөөр эле, чиркин! Ордо атышып жулмалашкан жубарымбектердин акесин таанытып, аңгеменин төркүнүн алардын чоң атасы Сарсейит сарбандан, не түп бабасы Манап баатырдан баштамак.

Чүкө талашкан чычымдарды тааныбаса тааныбас Мааникер. Бирок бул балдардын ата-тегин – Манаптан берки нарк-насилин чечмелеп берүүгө кудурети жетет. Мааникерге кызыл тил бүтсө, «бо-боологон» ак көбүк шилекейин агызып, санжыранын акы-чүкүсүн алаканга салгандай саймедиреп бермек.

Малга тил бүтпөйт экен, Мааникер болсоң да дудуксуң. Ана, ак көбүгүн агызып, «бо-боологондон» башка Манап насилине эмне айтмаксың? Үстүңкү эрдин жырык, астыңкысы калбык болсо, кайдагы сөз?

Ааламдагы кырк миң жандыктан адам гана ойдогусун сөз менен түшүнтө алат. Сөзмөрлөрү сүйлөсө, сөөктөн өтүп, чучукка жетет. Сарсейит сарбандан калган Мааникер жаңыдан баш кошкон агайындар алдына чөгүп, Санчы сынчынын санжырасына кулак төшөдү.

Манап насили

Жатсыз түрк болмас,

Башсыз бөрк болмас.

Көөнө макал.

О, анда канатташ, боордош кыргыз-кайсактан куралган түмөндөгөн колду баштап, Сардарбашы, Түмөнбашы атанган ким? Сарбагыш Манап! Эңгезер бойлуу эр Эшим хандын эң кандуу булоон сапарында үзөңгүлөш жүрүп, эгиз калктын башын кошкондордун бири ким? Баатыр Манап! Жоңгор Батур коңтаажынын жортуулдарын майтарып, жолун торогон ким? Ушул агайындардын бабасы Манап! Манаптан – Сүтүке менен Сүтөй делинген эки уул. Сүтөйдөн Сарсейит.

Кыргыз-кайсак колун башкарган Манаптын ураан-урпагы жүрө-жүрө манаптар делинди. Бул атак адеп Манап балдарына ыроолонсо, бара-бара сарбагыштын мыкты чыкмаларына, жылдар өтө жалпы аркалыкка, онду-солду, ичкилик урууларга бирдей жайылды. Андан текши алатай кыргыздын туусуна айланды. Эки тизгин, бир чылбырды толгой тартып, эл башкарып, жумурай журтту сураган, тар жол, тайгак кечүүдөн жол тапкан көсөмдөрдү «манап» деп туюнду жумурай журт. Уучуна бийлик менен байлыкты мыкчып, өзүн эмес, өзгөнү эзген куу чирендерди «манап» деп билди карапайым калк.

Манаптын тың чыкма небереси Сарсейиттин дагы байманасы ташып, барк күттү, байлыгынан Сарсейит Сарбан, сан жылкылуу Сарсейит атанды. Бали бадырак, төрт улуунун төрт тарабы төп келип, төртөө бирдей өрт келип, кынынан суурулган кылычтай кыңгыраган доорон сүрдү. Сарсейит сарбан мал-мүлкүнө чирене бапыраса, уландары Үчүкө менен

Түлкү, Кудаян менен Эрдене ийинге ийин тийиштире төрт чынардай чатырады. Манап насили анда кысыр эмди тай этин танып, жерден кай-берен, көктөн илбээсин, көлдөн соно иргеди. Салбырындан салбырынга чыгып турган чактары желаргыдай желпине!

Сарсейит сарбандын башына Күн, аягына Ай конгон ал жылдыздуу кезенди Санчы сынчы сыдыргыга салгандай тизди бейм! Манап насили, Сарсейит урку санжырада сакталып калат, асыресе, Тоголок Молдонун болот калеми кийин соңу минтип жазат:

Манаптын Сүтөй, Жарбаңы,
 Баарыдан бийик арбагы...
 Сүтөйдөн Эшим, Сарсейит
 Бий болуп өткөн ал дагы,
 Үчүнчү уулу Тугурдан
 Чоңчарыгы бар дагы...
 Үчүкө, Түлкү бир тууган –
 Сарсейиттин балдары.
 Тарыхта булар жоголбойт,
 Баары кыргыз хандары.

– Манап насили Сарсейит сарбандын уландары дал силердей төрт эле. Үчүкө, Түлкү, Кудаян, Эрденеси төртөө бирдей өрт эле! Опаа чиркин... дей келе бир саамга демин басты Санчы сынчы.

Маматкул «кымыздан алыңыз» деген сыпайы ишаарат билдирсе, маасы-кончу кычырай түштү да, сынчыга ыктай муну сурады:

– Билгенин билебиз го... Бу Эрдене атабыздын жоругу беймаалим бизге...

– Обо-о жазмыш жазганы... «Дөөлөт тоголок, мээнет жалпак» деген. Ошол байлыгың ашып, байманаң ташыган дооран түбөлүк созулбайт экен! Атаңар Сарсейит сарбандын бир күйүт, бир арманы таркабай, өзү менен көргө кошо кетти: төрт уулунун биринен дагы ага топурак буйрубады. Тал түштө бармак чайнаткан тагдыр таалими андай арман!

Эң алды Сарсейит атаңар эң кенже танасы Эрденеден айрылды. Балтыр эти ката элек бала чагынан эр делинген Эрдене. Үзөңгүнү чире тээп, жоңгор менен жоолашуудан кайра тартпаган.

Эл арасы эпке келип, жоо кадамы тынчыган соң, Иледен сүзүп өтө, казак боордошторуна көмөккө аттанган. Жалындаган жыйырма жашында Ала-Тоо койнунан Алтайга, Чыгыштагы Жайсаңга чейин жортуулдайт Эрдене эриң. Анда Ала-Тоо дегениң, Алтай-Алатай дегендерин бир муштумга бириккен бир эле түшүнүк белем. Кыргызың кайсы, кайсагың менен кыпчагың эмне – айрымасы аз белем, кайрымасы бап белем.

Эрдене белчесинен кан кечип жүрүп, каракерей найман ичиндеги он алты жашар Эрасыл аттуу уланга көзү түшөт. Сураштыра келсе, Эрасыл-

дын атасы да, агасы да калмак колунан кайтыш болуп кек кууп, кезенип жүргөн кезеңи экен. Эрдене дал өзү сындуу моюбаган москоол, жердиги балбан уланды сонунан ээрчиге жүрөт. Эрдик менен эрөөлдүн сырларына жатыктырат. Бара-бара экөөнүн бар көңүлү келишип, шилекей алышкан, шынаарлаша табышкан дос болот да, биргелеше өч алат ойроттон.

Айтылуу Сары-Арканын Бурабай көлүнүн боюндагы тоо кыркаларынын бири Жеке-Баатыр аталат. Санжырага караганда бул тоонун аталышы кыргыз баатырынын эрдиги менен байланышкан. Кайсы бир кактыгышта жоңгор баскынчылары Көкчө-Тоого бүлүк салып, жай-баракат жаткан калкты капысынан куушуруп кирет. Шаштысы кеткен сарбаздардын алды жапырыла, четке сапырыла берди дейт.

Ошондо кайдан-жайдан чыкканы белгисиз, добушу жер силкинткен жеке баатыр капталдан найза сүнгүтүп кирет айбаттуу. Топ таранчыга шукшурулган кыргыздай тийип, жоңгордун бир капталын таарып өтөт. Боордошунун демин эшиткен казак колу кадимкидей кайраттанып, кайтып жапырт чабуулга аттанат да, көркөм жер Көкчөнү коргоп калат биргелеше. Сары-Аркага жете келген кыргыз баатыры боордоштук парызын абийирдүү орундап, атаганат, кайра Ала-Тоосуна кайта албады. Эрасылдын куралдашы, кандуу көйнөк курбалдашы Эрдене ошол Бурабай көлүнүн боюнда түбөлүккө керилип, дем алып жаткан Жеке-Баатыр таризде.

Силердин атаңар Эрдене казактын Сары-Аркасында Жеке-Баатыр тоого айланган. Бейитине тобоо жасап, бата кылат билгендер... Эрте шейит кеткен Эрденеден үрөн-бутак үрүлбөй, соңунан эч тукум ээрчибей калганы ырас...

Ырас кептин ырасын коштой, Мааникер «бо-боолоп» алды. Мал да болсо түшүнөбү, билеби? Билет. Тандайына тил, маңдайына бак бүтсө, күнү кечээки гана эмес, келечекти да боолгоп, аңгеменин келебин минтип уламак:

«Эрдене менен Эрасылдын эрдиги эгиз калктын оозундагы эчен дастан өзөгүнө айланат, балдарым. Каракерей Эрасыл кантти дебейсинерби? Качыргандан кайра тартпаган кайратынан улам кырк жылы ээрден түшпөй, Кабанбай баатыр атанат. Кадимки Абылай хандын дарабозу катары казактын калың колун башкарат. Ал эми сарбагыш Манаптын урпагы Эрдене Жеке-Баатыр тоосуна айланганын уктуңар!»

Манаптардын мүнөзү катаал. Сарсейит ошентип, эң кенжеси Эрденеден айрылганда: «Эгем бергенди эгем алды» – деп тынды ичтен. Кийин кара көзү катар кашайып, Үчүкө менен Түлкүсүнөн бир күндө айрылганда да, «кан уучтап түшкөн кан Кудаяным бар» – деп кайраттанды. Кудаянга кошо теңир берген төрт неберени: Үчүкөсүнүн үч чүрпөсүн, Түлкүсүнүн мобереги Тынайын эш тутту.

Оомат деген сымалтай оошот белем, ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңди. Манап насилине ойрот-тыргоот, куба калмак кысымы ашынды. Кан уучтап түшкөн кан Кудаяны караламан журтту Сыр боюна дүрдүктүрүп, калың кыргызды кыргынга учуратып алганын, кудайга тобо, билбей кетти Сарсейит. Кудаянды ээрчиген Үчүкөнүн үч чүрпөсү алыста зар, Түлкүнүн Тынайы Ата Журтта кар болгонун көрбөй кетти сарбан атаңар.

Озмуштан озгон, жазмышты жеңген жан жарлабас! Боору бүтүн, башы аман ким бар дейсиң бу жалганда? Үчүкө, Түлкү, Кудаян, Эрдене делинген төрт уулун жуткан кара жердин бооруна акыры өзү да керилип жатты Сарсейит. Балким, ошонусу дурус чыгар. Кудаяндын кайгысын көрбөй: «Ордумду басар ортончу уулум бар» – деп үмүт үзбөй кеткени сарбандын көөнүнө эш, көңүлүнө топук болгондур.

Ээ, кайсы бирин айтайын... Жоболоң чыкса жоокер, эл жоошуса сарбан аталган Сарсейит атаңар ары курч, ары март адам эмес беле. Эгиз калктын мыктылары акыркы сапарга ардактап, ак кепиндеп узаттык аны. Аны айтпасам да билесиңер. Ары карап ыйлап, бери карап элди узаттыңар анда. Ыйдын да сыйы бар, акыры акка моюн сунуу бар. Эми ойлосоң, Эшим хан менен Сардарбашы Манаптан уланган ынтымак кыргыз-кайсактын эңсесин көтөрүп, ырыс жылоолоп турган чак туба, чиркин дүйнө!..

Сынчынын сөзү кыскара, санаага чөмүлдү. Агайындар да санаага калкыды.

Ырас, Манап насиленин башына кыйын кыстоо, каран түн төнөрүн бабалары Манап менен Сарсейит билбей кетти. Бирок аны мобедеги кайтып табышкан агайындар жакшы билет. Ак көбүк шилекейин күрмөп жуткан Мааникер жакшы билет. Кудаянды ээрчий качкан журттун кашында, Сырдын башы Нарында «бо-боолоп» турбадыбы Мааникер!

Анда алакандай Алатай кыргызды кой, Амангенден ары Сыр жердеген кыргыз-кыпчак таруудай жапырылды, буудайдай сапырылды. Алтайдан Эдил-Жайык ээлеген кыргыз-кайсактын өзү үч Жүзгө, үч Жүздүн ичинен майда хандыктарга ыпырады. Түпкү насили бир кыргыз кырк урууга бөлүнүп, кайсак, кыпчак, сарт аралады, Чынгыс хан тукумунан чыккан кан ичер төрөлөрдүн ууч-уучунда мыкчылды. Ат түгүндөй кайсагы антип жатса, жонгор жортуулунун жолунда тепселген тай түгүндөй кыргызы кантсин?

Эй-э, Жараткан, кыргыз-кайсактын эң акыркы кол башчысы Манаптын эрдигин, абыройлуу ханы эңгезер бойлуу эр Эшимдин жолун жалгап кетер эр тана табылабы эгиз элден эми? Же мындан ары эр Эшимдин эски жолу унутулуп, Манаптын эрдиги уланбай калабы? Бабасы Манаптын баскан жолун улоо хан Кудаяндын эңчисине туш келсе да, абыройду этегине баса албады.

Кудайдан жазбаса, кантмек Кудаян?!..

Агаларынын айбарлуу тирегинен, атасы Сарсейиттин акылгөй желөгүнөн айрылган Кудаян эрдин кесе тиштеп, эки тизгин, бир чылбырды имере тартмай болгон өз учуна. Жакшылыктан көзү катып, жаагынан жаш кулаган карылар Манаптын тикелей урпагын Алатай кыргыз ханы дегиче шашты. Хан делинген соң, канды ичине бекем тартты кумсара. Аркалык сарбагыш, карабагыш, солто, бугу, саяк, азык, өзүк, черик урууларынан кол топтоп, ата жоосуна кантип айбат көрсөтүп, кантип карчыттан бурдап тиш салуунун амалын издеди. Тагдырдын тамашасы менен атадан жалгыз калган Кудаян жалпынын камын ойлоого мажбур!

Жалгыз болсо да, жаалы күчтүү манаптын оюн айттырбай аңдаган кыйды коңтаажы Сыбан Рабдан кармаган жеринен кан агызган. Кыргыз айылдарын кара селдей бир сыйра каптап өткөн. Солто Талкан бийдин Байболоту менен Үчүкөнүн мобереги Маматкулун калмак ордосуна аманатка бересиң деген талап койгон. Карабашыл адамдын калмакка аманатка берилгени эмнеси?

Мындай кордукка чыдабаган намыскөй хан Кудаян Теңир-Тоодон Таласка чейин чачыраган кандаштарын, Тагай бийдин тукумдарын, Манап насилини түп көтөргөн. Катын-калач, бала-чаканы алдыга Чаткал аттандырып, калың жоо жете келсе, Кетмен-Төбө, Нарында жол тороп чайкашмай ниети. Сарсейиттин «кан уучтап түшкөн кан куя» уулунун жолу катуу экен, Нарындын мөлтүр суусу кызыл кочкул болуп агып, Сыр дарыяга апталап куюп турду. Апталап аккан кыргыз каны алыскы Арал деңизине жетти деген армандуу кеп бар. Бул окуя: «Кыргыз Ысар качканда, Казак кайың сааганда» – деп аталат эл оозунда санжырада.

Жоболондуу жорукта Ата конуштан эч айыпсыз айрылгандардын алды Ысар, Көлөп, Ооганга жетип жыгылды. Хан Кудаян менен Талкандын уулу Байболот сындуу эчендеген эр-азаматтардын сөөгү төмөнкү Сыр боюнда көмүлбөй жатты кароосуз. Калк ичинде «хан Кудаяндын сөөгү камыш алачыкта калган» деген кайгылуу чындык бар. Кансырай келип жыгылган Кудаяндын аягы камыш алачыкка сыйбай, сороюп чыгып турган окшобойбу. Каңырыгың түтөтүп кантесиң, Кара-Тоо, Ала-Тоосун кайрылып көрө албаган Талкан бийдин өзү Намангенде дарты ырбап, Бозбу тоонун боюндагы Сейит-Булак мазарында жерленди.

Муну кылгырта кымыз ууртаган Маматкул кантип унутсун? Сүйлөгөнгө тил бүтсө, мунун баарын Мааникер маселдете чечмелер эле. Ошондо Нарындын аркы өйүзүнө арта салынган жалгыз көпүрөдөн жанталашып эл чууруп жатканда жар боорунда ботодой боздоп турбадыбы. Ооба, анда бото чагы. Энесинин – ак ингендин чаткаягына башын катып, көз жашы буурул буурчак. Анда өзү Бото, энеси Мааникер аталар эле, бополой болмуш!

Калмак колу куушуруп камап келгенде Нарынга арта салынган жыгач көпүрөнү кыйратып кетти хан Кудаян. Ушинтсем калмактан куйрук үзүп

кутулам деди көрүнөт, бирок журтта калган агайындын алын ойлоого чамасы жетпеди. Күргүштөгөн суудан өтүүгө үлгүрбөй, алды-алдынан тал кармап боздогондор ичинде Үчүкөнүн үч уулу менен Түлкүнүн Тынайы бар эле. Кан уучтап түшкөн Кудаяндын алдастаганын мындан билинбей, аталаш инилерин тек кой, карачечекей апасы Буланды аркы өйүзгө өткөрүп алууга чамасы жетпеди.

Булан байбиче боор этинен бүткөн балдарынан айрылса, Мааникер ак сүтүн эмизген Ботосунан айрылды.

– Кагылайын, каралдыларым! – деди алдастаган кемпир. – Тагдырдын жазмышы ушу экен. Карыганда кай чуңкурда темселейин. Кубатым жетип, аягым шилтенсе, Сарбан атаңардын кашына барып жатканым оң болоор. Атаңардын журту, куттуу очоктун күлү, Ала-Тоонун гүлү мени узата койбос. Гүлдү кантейин, очокто калган күл дагы мени кетирбес. Ата Журтту айланчыктап, алжыган бейбак мен турбасам, силер кайда келмексиңер кайтып? Элге, журтка кайтчу күнүнөр, ылайым, эртелей болгой. Силердин көрөр күн, ичер сууңар али алдыда... – деп үнү кардыга түштү да, кайра чыйралды:

– Баарыңарга батамды берейин, мага кылчактабай жөнөй бергиле. Кудай кубат ыроолосун, чүрпөлөрүм, жалпыңа! Мааникер ингенди желдире бастырып, кечикпей аттангыла. Ырас, аттангыла. Ботосун «бо-болотпой» мында калтыргыла. Эски малдын көзүндөй...

Маматкулдун каз-каз турган Темирин, кайрадан ай-күнүнө жакындап калган аялын Мааникерге арта салып, Үчүкөнүн үч уулу Сыр төмөндөй сапар улады. Аталаш агасы хан Кудаяндын соңунан...

Ал эми Түлкүнүн Тынайы менен Мааникердин ботосу тууган жерде калды. Чоң энеси Булан кайра-кайра алакан жайып, кайра-кайра батасын бергенине көшөрүп көнбөй, Тынай баштагы кексе, азыркы бөксө кемпирди кыя албай, бабаларынын сөөгү жаткан жерге бет бурду. Оң колу менен карыган энесин, сол колу менен жаш Ботону – болочок Мааникерди өркөчүнөн сүйөп баратты.

Ал эми нагыз Мааникер ингендин комуна конгон аялы менен баласын, жатындаш инилерин аптыктырган Маматкул Нарындын Сырга айланган төмөнкү агымынан хан Кудаяндын колун кууп жетти. Кайран жигиттер арып-ачкан кезеңи экен. Жанын коёрго жер таппай далбас урган Кудаян кичүү агайындары менен маанайы пас жүздөштү.

Маматкулдун кош бойлуу аялы улуу дарыяны бойлогон узак сапарда эки эрдин кесе тиштеп келген. Төмөн этек катындын толгоосу дал ушул күнү күчөп калса болобу! Кайнатасы хан Кудаяндын көзүнчө кыңкыстап, ичин челкейте, ооп жыгылды оң капталдай.

– Бороондуу күнү бок кычайт! Катының тыңып, балдарың басканда кууп жетээрсиң, – деп камчысын үйрүгөн Кудаян жигит-жарандарын тезинен козгоп, агайындарына экинчи ирет далысын салып кетти.

Маматкулдун Болоту ошентип Сыр боюнда, Мааникердин комунда киндик кескен.

Анда чоң энесин ээрчитип, Мааникердин ботосун жетелеген Тынай өскөн жерге өзөгү күйө имерилди. Иңир жамына барып, бабасы Сарсейиттин бейитине дуба кылса да, кызыл уук болуп тонолгон конушка биротоло корголой албады. Маараган малдан, абалаган иттен жок тооташтарды конуштап, алгачкы кышта Кабактын Миң-Кушунда өлбөстүн тирлигин кечирди. Миң-Куш десе, миң кушу бар Кабактын!

Бороондон каксоо, тарагай, жылаңач аскаларды куш аттуунун эче түрү пааналайт. Мында балта жутар көк жорудан тарта эжеке бээ саага чейинки майда паранда жүнүн жеп кайнайт быкпырдай.

Аңдоостон Кабактан кара чүйлү кармап алганы абийир болгон экен Тынайга.

Темир канат ак күп балапан кезинде колго тийген чүйлү. Жар боорунда уядан кулап түшкөнбү, не учарда канаты талыганбы, айтор, оозун ачып кылгытып жатканда, кушту колтугуна кыса баскан Тынай. Жазды жаздата канатын тарады, үндөккө келтирди. Учкул кайкып, деле шамдагай чыкты муштумдай эме!

Сүйсүнө карайт Тынай. Үндөсө, чүйлүсү үнүнөн таанып, шып эте коно калат колуна. Талпынып, жутуна бербей, шүк отурат. Кайра шилтейт. Шилтесе, канаттарын анда-санда ирмеп, сызып учат. Канат-куйругу ителгидей учтанбай, шамалга жазылып кетет.

Келерки күздө чырга тартып, далбаа булгап көндүрдү чүйлүсүн. Кыйкуулай шилтеп, бытпылдык, бөдөнө, кекилик алдырды, майда паранда серптирди. Бир жакшы жери чүйлүнү атчан эмес, жөө салууга болот. Артынан кубалатпайт, качпайт. Башына тогомо тартуунун да кереги жок.

Чүйлү ала турганын таанып, көзү жетсе гана чындап талпынат. Эгерим алы жетпегенди көргөзсөн, эч качан карап да койбойт. Өз жүнүн, бүткөн боюн өзү тарап, иймекей тумшугун терс буруп алмайы бар. Шилтегенинде жаза тайып калса, оңтойлуу жерге жете, күнөөкөр эмедей отуруп калат соксоюп.

«Куш төрөсү – буудайык» делингени менен чүйлүнүн алгыры да оңой эмес шекилди. Качырганын кайсап, жаңсаганын оюнча жайлады. Ителги, куш, чүйлү тукуму бүркүттөй көктөн шукшурулбай, түз беттеп учат эмеспи. Качырганга капилет, тездеп жетет чүйлү. Асмандын ашуусу бар дейсиңби?

Тынайдын кара чүйлүсү ошентип Кабактын Миң-Кушун дүпүрлөтүп, мында көчпөй калган саяк кулжыгач арасына дүң болду. Чил, бөдөнө, кекилик, таан, көгүчкөн, бактек, ал тургай кыргоол, өрдөктүн токмогуна айланып, тоголото тээп турду. Коён серпкен күндөрү канча, кокулай!.. Муштумдай чымчыктын серпкени жеке Тынайдын өздөрүн гана эмес,

кулжыгач сындуу өзгө коңшулардын да тамагын майлап, таңдайына так, мөөнүнө жук болгонун канимет.

Мүнүшкөрлүктүн сырын тез аңдаган Тынайды ээликтеген боз балдарды мындай кой, энеси Булан эртели-кеч ээрчий чыкчу болду. Салбырындын кыныгына кирип, кызыгына батканда Мааникердин ботосу тайрандап, көңүлү өргүгөн карт кемпир кадимкидей жайдандап калат.

Мүнүшкөрлүк – бийик өнөр. Тынайдын өнөрүнө карк болгон Булан байбиче «кара чүйлү, кармай түш, кара чүйлү, кармай түш!» дей берип, ошол кокту калк оозунда Кара-Чүйлү аталып кетти. Тынайга канатынын күүсү менен, тырмагынын уусу менен кызмат кылды кайран чүйлү!

Барга бардай, жокко жоктой кабагым-кашым дебеген Тынайдын байымтал мүнөзү, тапкырлыгы жүрө-жүрө үстүнө үй жапты, астына көрпө төшөдү, артынан мал ээрчитти. Тун уулуна ырымдап Сатыбалды деген ат берсе, кийинкисин эркелетип Атаке деп тергеди.

Күрдөөлдүү күз. Атаке менен Сатыбалдысын, курамадан куралган Кабактын балдарын Тынай адатынча айланасына топтоп, аңчылыктан аңгеме куруп жаткан. Булан байбиче бекер отурбай, шоона эшип күн чубактаса, балдар бирде сөзгө айрандай уюп, бирде бейгам кыткылыктайт. Муштумдай кара чүйлүнүн жоругу анча аңыз! Аңгеменин чогу кызып, удулуна жеткен кезде Тынай элтейе калды негедир. Чоң эле кишинин чычкан аңдыган мышыктай бөгө түшкөн кебетесине балдардын бири бырс күлдү уурту жарыла. Тынай сөөмөйүн оозуна такап, «чү-үш!» деди да, Кара-Чүйлү коктусун өрдөй басты.

Кол булгай балдарды кашына чакырды бир маалда:

– Тигини көрдүнөрбү?

Эч нерсени айра тааныбаган балдар алыс-жуукту бүшүркөй карады.

Өңүттөй баскан Тынай өйдөлөй жортуп, далысындагы бешмантын чече бир нерсени бооруна аяр кымтыган болду. Ошол калыбында Булан байбиче отурган тайпага жакындай бере үнү кардыга сүйүнчүлөдү:

– Куданын барманы! Кудай берет деген ушу! Сүйүнчү, эне, сүйүнчү!

Беймаал отурган байбиче селт этти:

– Эмне экен, шумдук?

– Шумкар! Көктө шумкар туурубузга конду, эне!

Ырас эле, Тынай аягында боосу, куйругунда коңгуроосу бар шумкарды талпынтып кармап турду. Кубанычты айтпа! Көктөн тилегениң жерден табылса!..

Мүнүшкөрлүктүн өңүтүн ала баштаган Тынай шумкарга кара торгой, кызыл чырга сүйрөтүп, бабын тапты. Анысы кыраандын кыраанына айланчу кыязда. Аягында боосу, куйругунда коңгуроосу бар шумкар асмандан Тынайдын алаканына коноптур деген кабар кокту-колотту аралабай коймокпу, демейде адам каттабаган Миң-Куштун Кабагына кадыр салып, не догун артып келгендердин карааны арбыды.

Ошол күз ортолой сары сойгок маалда Тынайдын үйүнө шайбырлата ат бастырган алты адам келип түштү. Ары жөнбилги, ары сырлана жандар экени айттырбай байкалат. Арасындагы карасур жаш жигиттин гана маанайы салыңкы, көңүлү суз тартканы болбосо, калганы сөзмөр, шайдоот. Алтоонун башы кадимки Санчы сынчы карыя экенин аңдаган Тынай үйүнө кут киргендей кудулуңдап, берерге сыйын, төгөргө ашын таппай анталаңдайт. Ара-чолодо энеси Булан менен кеңеше калып, меймандардын урматына кысыр эмди тайды жара тартты.

Эт бышаар маалда эшикке чыккан мейман жигит очок башында оор үшкүрүп алды.

– Табың жокпу? – деп сурады Тынай өзү курдуу жигиттен.

– Табым бар го, таалайым жок чыгар, – деди мейман табышмактантып.

– Кучак.

– Кучак, сенин кайгың кайсы?

– Адам уулу кайгыны өз колу менен жасап алат. Анын сыңарындай... Салбырында ит-кушка сала берип, шумкарымды качырып жибердим. Издөө салып жүргөнүм.

– Кандай эле?

– Кандайын сурайсың, боор этим менен тең эле. Үч айдан бери үй бетин көрбөй талаадамын. Кантти экен, байкушум? Ойлогонум ошо, оорум ошо. Санчы сынчы агабыз «бир болсо Миң-Куштан табылат» дегенинен ат башын алыскы Алайдан буруп турганым. Аягына аппак боо, куйругуна коңгуроо катып, алпештей асырап жүрдүм эле.

Ушуну укканда Тынайдын жүрөгү «болк» этти. Адатынча сыр алдырбай зыңгырап:

– Жок издесең табылар, куш качырсан кайрылар... Андан көрө үйгө кирип дем алалы, оокаттаналы, абыдан абыгер чеккен түрүң байкалат, – деп ичкери киргизди Кучак мүнүшкөрдү.

Аштоо аякка көтөрө кирген тай этин устукандап, уй мүйүзүндөй имериле отурган меймандарга тартайын десе, эсеби жетпейт Тынайдын. Төрдө отургандар алтоо эмес, жетөө. «Аттан түшкөндө алтоо эле, кандайча жетөө болуп кетти?» – деп ойлоду. «Жетинин бири – Кыдыр дечү эле. Кыдыры кимиси?» – деп да түкшүмөл.

Айриет, төрдө отурган Санчы сынчы – Кыдыр аалеки саламдай касиеттүү адам. Бирок алты меймандын жетинчиси ким болуп кетти?

Тынай кыдырата, сынаакы карады дагы. Беритеде аркасын салып отурган «мейман» өз эркеси Атаке экенин тааныды. Дегеле бышык. Эт туурап бергени дасторкон четине чөк түшө калган тура!

Убакыттын уучтагы кумдай куюлуп жатканын Тынай ушунда бир түшүндү. «Тобоо, – деди ичинен сүйсүнө, – уулум кол арага жарап калганын кара». Чынында эле Атакеси сулп этти эки бычак менен күл майда туураганга маш. Муну баамдап отурган меймандардын аксакалы,

кыраакы Санчы сынчы алдына тартылган учадан кыя кесип ооз тийип, башкаларга да оозанткан соң, сыйлуу устукан катары Атаке туурамчыга узатты:

– Учучу узарып, байманаң ташый берсин, уулум. Өнөрүң өргө чапсын. Билгилерден кем болбо да, билбестерге тең болбо!

Меймандар жай жатып, жайбаракат туруп, эми аттанабыз деген шашке маалда Тынай аягында боосу, куйругунда коңгуроосу бар шумкарды уулу Атакеге көтөртүп келди. «Шаңк-шаңк» дабыш салат куштун сырттаны! Томогосун шыпырып, туурдан серпкенде куш төрөсү обого бир атып чыгып, канатты элкин шилтей каалгып учуп, арманы орундалгандай каалгыды да, кайрадан төмөн шукшурулду. Асманга атырылганда эркин чыккан куш кайрадан төмөн түшөрдө эки анжы боло калдыбы? Айтору, Тынайды бир имериле, Кучакты бир тегерене карагандай. Анан соң, «пү-пүлөгөн» үндөгүнө көнө Атакенин колундагы тууруна коно калды.

Мындайды күтпөгөн Кучактын эки көзүнөн куюлган жаш эки жаагын салаалады.

– Бали, бали, ыракмат, – деди эчкиргени басылбай Тынайга: – Шумкардын бабын табыпсың... Мага бер деп сурабайм. Өзүңө өмүрлүк аккан дос болоюн деп суранам?!

Ат жалын жыя тартып, эми аттанганы турган Кучак «аккан дос болоюн» деген сөзүнөн айныбай, Миң-Куштун Кабагында калды. Эки азамат, эки курбунун табышканына себепкер болгон Санчы сынчы ак батасын аябай, ар кимин алкай аттанды. «Тынайга Кыдыр келген, Тынайга кыраан конгон» деген кеп ошондон калганы ырас.

Өрөпкүгөн демин басып, шумкарынан сагынычы тараганда гана Кучак мүнүшкөр Алайдагы келинчеги Бүүзуура менен уулу Абдыракманды Миң-Кушка көчүрүп келди биротоло.

Тынай качкан-бозгон, журтта калган эл башын бириктирип, Кучак сындуу дээри бүтүн адамдардын аркасы менен барк күтө келет. Атигинин, бир кара курсактын айласы табылат деңизчи, өз жериңде өзгөдөн жашырынып, бетегедей жапырылып күн көрүү куйканды куруштуруп, замананды кууруйт экен.

– Качанга коңтаажынын казанын кармайт, ыя? – Маматкул копшолуп койду.

Тынай агасынын кыжаалатын, эмне ойлоп, эмне мелжеп турганын узатпай түшүндү. Түшүнгөн соң ээк экчеде кара күчкө.

Мында калган аркалык кыргыздардын азыркы тыңы – бугу. Кудаянды ээрчий Көл боюнан Сыр жакалай үрккөндө орто жолдо, Кетмен-Төбөдө бугуп калып, чоң кыргын, көп машакатка учурабай, туягы бүтүн турган ушу бугулар. Бугу бийи Белек эпчилдиги менен коңтаажынын колтугуна кирип, «хан» деген жалган атакка жамынып, калмак камчысын чаап жүргөнү.

Азыр эмнени айтсаң да, кандай айтсаң да кырс мүнөз Маматкулга жакпайсың. «Сеники ырас» дегенди билгизип, үндөбөй жөлөп-таяп койсоң, шишиги толгондо жарааты өзү жарылат да, нугунан ашыпташыган туура суудай эки кемерин кашылап, оюндагысын ачып-чачып, узун сап аңгеме, айныксыз акыл айтууга оойт. Эр болсоң токтотуп көр. Агасынын кирген буурадай опурулган мүнөзүн алдыртан андачу Тынай өз кынына өзү кирчү учурун да быгып калды.

Дасторконго жаңы аралашкан Санчы сынчыдан ыйбаа кылып турат Маматкул. Болбосо, инилеринин тайгылбай, жанагы «качанга?» деген суроосун «качанга катын бугу?..» деп баштамак.

Маматкулдун уруулаш агайындардан, айрыкча бугу Белектей куурчак хандан башы басырылып, өпкөсү чарадай көөп турган даригасы. Өзүн аманатка кармайм деген коңтаажы Сыбан Рабдандын каары жумшарып, куугундун изи суугандан кийин гана Анжыяндан Арстанбапка, андан Кетмен-Төбө, Суусамырга ооп, бугу Белектин айылын шынаарлаган Маматкул. Сыр боюнда бой тарткан эки уулу Темир, Болотун ээрчитип, Кетмен-Төбөдө соңку үч кар басты. Бугу Белектен мээрим күтпөсө да, кандаш эмеспи, мерездик кылбас деген үмүт ич көөнүндө. Кайда-ан?

Чоң шашкеде оолжуй баскан Маматкул адатынча салам айтып баш багат бугунун үйүнө. Кызымтал бозокор жигиттердин бири «Маматкул десе, Мээнеткул келдиби?» деген кычыкы сөз узатат. Кулагы чуулдап, каш-кабагы үрпөйө түшсө да, чыдап үндөбөйт. Керегени жөөлөй кире, сол ыптага коомайлана көчүк басып, дөңгөчтөй дүңкүйө отурат.

Тону-башы бапыйган кар имиш. Маматкулдун тыштан киргенин ырас-тагандай, кийиз чокою тердеп, жылуу үйдө кадимкидей буу көтөрүлөт. Ачкыл бозо аңдып келдинби деген тейде Белек баш болгон мыкчегерлер мунун саламын алик албай, өздөрүнчө мулжундай берет. Бапыйган тебетейиндеги кар эрип, мойнуна сарыга баштайт. Коломтонун чогу, бозонун деми оңойбу. Маматкул тыштан ээрчите кирген аяздын демин өгөйлөйт. Аккан суу көзүн ачыштырганда гана «кхи-кхилей» тамагын кырат. Ошондо оңбогон Белек:

– А-а, келип калдыңбы? – деген көрүнөт ыңгырана.

Ызага муунуп отурган Маматкул муну какшыкка жоруптайт:

– Сөөк аңдып келгеним жок, сүйөк-жөлөк табам дедим эле.

– Аның ырас болсо, калпагыңды силкип кирбейсиңби?

Ого бетер тырчый түшкөн Маматкул:

– Силкишээр кезде силкишээрбиз, – деп терс бурула, үйдөн чыгып кетет.

Мынабу үркөрдөй үч инисинин гана эмес, жалпы манап насилинин аксакалы, билерманы менмин деп туюнат Маматкул, бирок ийини тийбеген эшик калбай, эрини тийбеген кашык калбай калдаста жүргөн кезеңи. Кайда каттабасын төрдөн төмөн, каалгадан сырт калганына капа. Манаптын урпагы катары манчыркай көнгөн, куш жаздыкка жантайып,

мандалактай мантайып өскөн жаны көптүн арасына, көчтүн карасына кантип сыйсын?

– Айыл ити ала болсо да, бөрү көрсө чогулат эмеспи, Мамаке. Бу сенин сөзүңдүн каны бар, күйүп-бышканыңдын жаны бар, – баятан каада сактай отурган Санчы сынчы салмактуу кеп баштады. – Өз өлтүрбөйт, жат жалгабайт деген атам Кыргыз. Анын сыңарындай, өзгөдөн түнүлсөк да, өз ара бекем туралы. Бир ууч кыргыз балдарын бир уңгуга түйөлү. Боору каткан Белекти жоо көрүп жатка жибербей, боор көрүп көөдөнгө имерели. Беш манжа бирикпесе, бир муштум болорбу?

– Менин да ойлогонум ошо. Белектин пейили оңолбосо, эл оңолбос. Калмактан кара таш сайынган капыр... – деген Маматкул ордунан маасысын кычырата ойдолой калды.

Жаранын ордун чукуй берсе ырбап, кабылдап кетерин түшүнгөн кыраакы Санчы сынчы дагы бир макалдатты:

– Бугу сенин жатың эмес, жакының. Кара көңүл карарбай, ак көңүлүн агарсын! – дей келе сөздүн нугун башкага оодарды:

– Жылан боор көрүнөт, өрүмү жарашык...

Ооба, Маматкул жылан боор камчысын колуна кармап обдула түшкөн экен ордунан, эми көрпө төшөккө кайрадан мандаш урунду мелтейип.

– Мына, көрдүңбү, – деди сынчы жайбаракат. – Сенин колунда жылан боор камчы, менин колумда бал кымыз. Коңтаажы дал ушунун сыңарындай, бириңе камчы карматып, бириңе кымыз сунуп ич ара кайрай берет. Кымыздуу үйгө кыякчы, кыздуу үйгө аякчы Белекти ким актамак, алатай кыргыздан ким жактамак? Азыр, бирок эки агайын чабышсаң – ал жоңгорго колтук ачканың.

Маматкулдун кирпичине кир конуп, тиш жарбай дымый калганынан улам Санчы сынчы ой учугун улай саймедиреди:

– Бөрү биригип миң болуппу, кой чачырап бир болуппу деген заман келдиби? Эмне үчүн бөртөй-шөртөй тыргоот, ойрот, чоорос, калмак жоого каршы биригип чабат да, эгиз эл кыргыз-кайсак кырдан ойго, ойдон кырга бөлүнүп, бириге албайт? Жоболоңу күч жоңгорду бөрүгө теңесек, анда бөрү байлоого көнбөс, айдоого кирбес, айтканга келбес баш чулгуп. Барып келип, көк найзанын мизине эмес, кызыл тилдин эбине күч салалы. Амал, арга жок башка. Ойротту ооздуктасам дегениң дурус, Мамаке. Ошону орундайм десең, бугу менен сарбагыштын, кырк уруу кыргыздын башы кошулганын тиле. Анан тай түгүндөй кыргыз менен ат түгүндөй кайсак бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгаралы. Опоосуз шайтан ооз бирдиктен коркот эмеспи. Адегенде Ата Журтуңа баш батырып ал, анан жылга-жыбытка киши чаптыралы. Арман дүйнө, абал оомал-төкмөл...

– Кериле жатып, кең уктаса, чиркин! – дөөлөт өз аягынан ары көрпөдөй төшөлгөн көк майсаңга кол жаңсады эзеркей.

– Баа, чиркин дүнүйө!.. Жакын арада жантайып жата албай калдыкпы деп корком, – Санчы сынчы алаканы менен мамык талпакты сылады.

Колундагы талканды жулдурган баладай мурчуя түшкөн Маматкул өз көңүлүн уладыбы же Санчы сынчыны жубатымыш болдубу, айтор, ооз учунан күбүрөндү:

– Коюңузчу жарыктык, жаманга жорубай...

Жок, Маматкулдун коймаарек добушу, ичимтап кытылдагы Санчы сынчыны жооткото алчудай эмес. Оң жамбашына оодук сала обдулуп, карт сынчы муну козгоду:

– Жаман жорук, терс жосундун түсүн ары кылгай!.. Ошондой эмеспи, оу, манап насил!.. Дагы айтайын, бугу сенин жатың эмес, жакының. Ич ара таарынычты токтоткула. Табылат сырттан каптаган жоо... Куба калмак каарына минди... Тескейдеги чериктер Артыштан үркүп, тоо текедей дүрдүгүп калды... Этиет болгула, эртең-бүгүн канатыбыз кыркылып жүрбөсүн. Коктуну кыдырып, колотту сыдырып келем. Аттиң арман, жоо жакадан муунтчу болуп калды!..

Маматкул көөкөргө кол сунуп, мурдагыдан маалката сүйлөдү:

– Кымыздан алыңыз беймарал...

Сунулган даамдан сыпайы ооз тийип, аякты кайра узатты сынчы. Мамык талпакта беймарал отура албай, тээтиги ак мөңгүлүү тоолордун ары жагын даана көрүп тургандай саймедиреди:

– Каргашалуу кеп уктум, Сыбан Рабдан коңтаажы кол курады деп уктум. Жетишаарды талкалап, Жаркен жайрады, Каамы менен Турпандын кутун учурду. Карашаарды каптап, Илени бойлоп илгерилей келет. Куба калмак кутурду го, кутурду!..

Манап балдарынын, Маматкулдун ээги кепшебей, Санчы сынчынын сөзүнө элтейе калды.

Жетимдиктин азабын, жеке таздын кеселин Тынайдан ашык түшүнгөн жан жаралбас бу жалганда!

Чий коолдоп, чымын-чиркей ызындай баштаганда сарбагыш Сарсейит журту Кызыл-Омполдон салкындай Соң-Көлгө ооп, көч алды көйкөлүп илгери жөнөй берген.

Тынайдын энеси Даркан буйдала түшкөнбү, не тагдырдын капшабы ушуну жазганбы, көч соңунда кармалып калат. Алчактата ат минип узап бараткан эри хан Түлкүгө заңылдай үн салып, бешикте баланы өңөртүп кой деп өтүнөт. Боорлору Үчүкө, Кудаян, Эрдене үчөөнө үзөңгүлөш шайбыр аттанган хан Түлкү катынын кайдан уксун. Укса да артына кайрылганды кой, кылчайганды намыс көрөт эмеспи.

Ич ара кактыгышта таластык саруу айылынан манаптарга туш келген Даркан сулууга Түлкү күчтөп үйлөнгөн. Мурдатан казан-аяк кагышып, кучунашы кармап жүргөн кайненеси Булан тирикарак келиндин заңылдай

үн катканын эрөөн алып: «Эй, бейбак, ханды катын жумшабайт!» – деп кесе айтат. Көч алды караан үзө берет. «Андай экен, ханышага сиз өңөртүп жүрбөнүз?» – токулгалуу тор жоргону чайпала минип калган келин каш серпип, кайненесине кергиштейт. Кексе кемпир дагы кыя кесет: «Кайнене келиндин кулу эмес!»

Ээликтешкен эки аял мындан ары эпке келбей калышканын даана андап, кур намыстын айынан эчтеме болбогондой түр көрсөтүп, суу төгүлбөс эки жоргонун тизгинин эки ача жылгага бурушат. Булан көчкө жакындап, Даркан көчтөн алыстап баратты. Келини келтейбесе, кайнене калтайбас-ов! Кайнене калтайбаса, келини келтейбес-ээ! Ак баканга сүйөнүп, балканактай кызыл эт бала тапкан төмөн этек ургаачынын кесирин караңыз. Тогуз ай көтөрүп, тогуз омурткасы сыздаган, бошонгон соң эт-жүрөгү элжиреген, өз жатынынан чыккан наристени ийри жыланчалык санабай, ат тескери бастыра бергенин караңыз.

«Силерге керек эмес тукум мага керекпи?» деген сокур намыска, сасыткы суроого жеңдирген жаш келин Даркан шамал менен тең жарышып жүрүп отурду. Сарбагыш журтунан айрылып, саруу төркүн-төсүнө жакындаганда гана көкшүнү сууп, болгон иштин болгонун, боёосу канганын, көчкөн журтта күл менен арча бешик, арча бешикте балканактай ботосу калганын таасын боолгоп, кесирдүү келин мындай деп саруулаган:

Үчүкөнүн үч уулу
 Үч Үчүкө болор да,
 Жалгыз Тынай кулунум,
 Сенин айың не болор?!

Ырас, Үчүкөнүн үч уулу: Маматкул, Дөөлөт, Бердигул – үч Үчүкө болду да, жалгыз Тынай...

Асыресе, арча бешигинин аягына үлпүлдөгөн үкү, башына карышкыр ашык тагылып, үстүнө ак ботонун апакай чуудасынан мамык жабуу чүмкөлүп, ай-талаада калган наристенин алы не болмок? Аркырап ыйлаган чыгар, алдан тайганда талыкшып уктаган чыгар. Ал айыпсыз кызыл эт жанга үлпүлдөгөн үкүнүн, карышкыр көз мончогуңдун, ак ботонун чуудасынын кызыгы не – анын баары кийин-соңу керектелет – азырынча ак мамасын издегендир, таңдайына так, мөөнүнө жук болор эне сүтүн эңсегендир.

Кексе кемпир эсине келип, бу «Тынай кулунум кайдалап?» чачын жулуп, жер чапчып, көчтө калган небересине чабарман чаптырса, баягы арча бешик баягы журтта калган калыбында турат имиш. Айрымасы – жабуунун бир өңүрү кайрылып ачык. Ымыркайдын кыйналган түрү жок, көгөрүп-этпей, киндиги чыкпай аман-эсен. Айрымасы – жамажай ууртунан жылжып, жыбылжый агып калган ак көбүк сүт.

Аттарын кара терге чөмүлтүп, андаалап ашыгып келген жигиттер алды-артын абайласа, бешиктен арыта бучкакта канчык карышкыр соксоё отурат. Сестенбейт. Качар түрү жок.

«Айланайын, адамдар, балаңарды аман алып калдым. Кай күнөөмө жектейсиңер?» деген кыязда ийри тумшугун ийип, суроолуу жалдырайт. Дөлөңгүттөрдүн бири жаа сунганда гана бешикти кылчак-кылчак карап, аргасыз логлой, арткы санын сүйрөй узады.

Ошореки хан Түлкүнүн жалгызы Тынай ушу.

Ошореки Мааникердин ботосу өз тилинде «бо-болоп» күңгүрөнүп, ак көбүгүн желге жулдуруп, боз үйдүн капшытында турган эле. Эми Санчы сынчыны коштой келип, манап тукумдарына – төргө жакындай чөктү. Акысы бар.

Мына, Сарсейиттин киндигинен тараган Үчүкөнүн үч уулун: Маматкул, Дөөлөт, Бердигул үчөөнү тең жаземдебей тааныйт.

Баягыда Нарын боюнда ажырашкандан бери түн жамына келип, тууган жердин турпагын басып, төрт көзү түгөл табышып тургандары ушу. Астапыралдасын айтып, али ооздорун жыя элек. Хан Түлкүнүн Тынайы ат арытып келген агайындарын алпештеп тосуп, ак тасмалын жайганча, кара супуранын кагынчыгын төккөнчө ашыкты. Анан кантсин, чырпыктай кезинен ажырашып, чынар терекке айланганда жүз көрүшүп отурушса. Тууганды туугандан, тырмакты эттен бөлө албайсың!

Энеси Даркандан ошентип бешиктеги кезинен айрылды Тынай.

Анысы ал. «Катын – жолдо, бала – белде» – деп көнгөн кыргыз таналары, анын ичинде хан атанган манап Түлкү кеткен катындын көтүнөн издөө салмакпы да, кыздуу үйгө, тектүү жерге жаңыртып сөз айттырбай, жагалданып көз чаптырбай коймокпу. Даркандын кетишин камчы сап сынгандай же кантала чаккандай да көргөн жок баатыр. Какшаалдан ары Лоп дайранын боюнда Аксы аймагын жердеген нойгут кызы Жаңыл мырзанын кабарын эшитип, сыртынан тон бычып ынатып калат.

Ортого жуучу салып сөз айттырса, оболу жооп жок.

«Өңдөөгө келсе – жөндөөгө келээр» деген тейде жыл айланбай агасы Үчүкөнү баш кылып, жигиттери Атагозу, Чабакты төш кылып, нойгуттан жар күтүп, куда түшүүгө узак сапар улашат. Барышса, кылаңгыр карап, кылыктуу күтүп албай, Жаңыл мырза энөө мүнөз эр танадай эрдемсип, эч кабар жуутпагандай аң уулап кеткен көрүнөт.

Бул ирет да жолу болбой: «Аттигиң!» – деп бармагын кырча тиштеген Түлкү баатырды алабарман, каны кызуу, акылы бар, эси жок дардаңпоз эрендери көкүттү. Жаңыл мырзанын мыктылыгын сынап көрөлү деген тейде нойгуттардын четте жаткан үйүр жылкысына тийип, дүпүрөтүп айдап жөнөшөт ай туяктарды Турпан аралай.

Салбырындан кайтып, Жетитер-Чемен деген жерден айылына жете келген Жаңыл мырзаны кыйсыпыр түшүп, жок издеген жылкычылары каршы алат. Тезинен Жаңыл нойгут колун курап, тынч жаткан журтуна

жоболон түшүргөн, жылкысын үйрүп кеткендердин соңунан куугун салат. Аксынын арсак жолдорун арткан карындай артка жапырып, дүбүрт улап, из чалып, эл орунга отуруп маалда чукулдай келишет.

Сарбагыштын согуму жоонун жонунан болуп, каалаган төшкө кайкалай конуп, эрдемсий көнгөн жигиттери жылкыны булунга бууп, куугун келет, жебе жететтен бейкапар казы-карта, жал-жая чайнап, кыя кесип аймап, кандуу булоон казан асып, каткырыгы таш жарып, өздөрүнчө култундап, өздөрүнчө маашыр. Борчук ташты жамына, буга калган нойгут куугунчулар кандуу булоон казан жытын алдыларына табак тарткандай искеп, алоолонгон от жарыгында жайдаңдаган «жоонун» ар кыймылын алаканга салгандай жаземсиз даана абайлап калды.

Саадагын оң ийининен түшүрбөгөн Жаңыл мырзанын мырзалыгынан мурда жан-табийгат ыроологон кылыктуу кыз мүнөзү ойгонуп, күйөөлөй келип, күнөөкөр катарына кошулган мырзаларды сынаакы карап: «Сом-догондой билектүү, сом кара таш жүрөктүү Үчүкө, Атагозу, Чабак үчөө бирдей көк жал бөрү экен. Түлкү баатыр тийип алар эр экен!» – деген туба көңүлүндө катуу ынатып.

Ынатпай анан, отуздун ары жак, бери жагында хан атанган Түлкү мырза от жарыгында ого бетер олбурлуу, ого бетер келишимдүү көрүнүп, каткырса каткырыгы, айтса тамашасы эп келишип, «тийип алар эр экени» жалганбы? Хан Түлкүнүн катын алып, катын кетирди дегени кантала чакканчалык иш эмес деңизчи, бешиктеги баласын көчкөн журтта калтырган деген айың нойгуттарга жеткен чыгар, жетпеген чыгар. Кеп анда эмес, кеп Жаңыл кыздын көөнүндө...

Из кубалап катуу келип, борчук ташта жоошуй буга түшкөн кызына бүшүркөй тигилген атасы: «Атпайсыңбы?» – деп шыбырлайт. Ал шыбырды кулагынан тышкары кетирген Жаңыл от жарыгында Түлкүнүн караанын кайтарып, көлөкөсүнө көөшүлүп, ар кыбаатын андып туру. Ана, субай жылкынын учасынан булка тиштеп сугунуп, акылы бар, эси жок баатыр дүйнөкапар. Кемер курдун түймөсүн шалкы таштай бошото жиберип, жигит-жарандарына жаркылдай бет буруп, алда нени аңгемелей жайдан.

«Ат, балам!» – дейт атасы экинчи ирет. Жаземдебей жаа тартчу Жаңыл мырза саадагын ийининен алып, окчонтойдон саркар жебе сууруганы колун таптай сунуп баратып кайра тынат. Түлкү баатыр ордунан күйшөлө, оң жагында жаткан түпөктүү найзанын учу менен отту улуулата көзөп, шиш учунда чырылдаган кебекти оодарды. Жалын бийиктеп, жарык улуулап, Түлкүнүн от менен кошо кокту-колотту көкүрөгүнө кыса басчудай кең кулачы, кулачы түгүл кең таноо келбеттүү жүзү, кайраттуу тик муруту, чарасына толо бүткөн чоктой көздөрүнөн бери күзгүдөй чагылышат Жаңылдын «тийип алчу эр экен» деген сөзүн ырастагандай.

Чыдамы кеткен кыйды чал: «Кыз бала куруп калсын. Алты эркек танам аман болсо, эл куруткан эрендерди алда качан жер жаздатып койбос беле!»

– деп үшкүрүгү таш жарат. Жаңыл мырза үчүнчү ирет обдула жаасын кере тартып, хан Түлкүнү кароолго кармаганда жыт шимшилеген канчыгы кандуу булоон этке чукул кирип барыптыр шыйпаңдап. Карс-карс күлгөн Түлкү баатыр ошол итти көргөндө: «Баягы канчыктын канчыгы келип калдыбы?» – дейт таңыркай.

Атасынын үч кайталанган үндөгүнөн Түлкүнүн «канчык» деген бир кекээри жанына батып, Жаңыл кыз көз ирмемде Жаңыл мырза кейпине келип, Алеңгир жаасын жаземдебей тартып жиберет. Жаркылдаган калыбында ууртунан күлкүсү жыйылбаган баатырдын жаны жаннатка кете берди дейт ошондо. Боордошун: «Баа!» – деп баса жыгылган Үчүкөнү экинчи жебе, курал-жарагын колуна алууга үлгүрбөгөн Атагозу, Чабакты нойгуттардын соңку саркар жебелери көзөп өтөт.

Тагдыр жазмышы тайкы. Өмүр, өлүм – каш-кабактын арасы. «Өмүр» деген берки өйүздө Түлкүдөн көзү өтүп: «Тийип алар эр экен» – деп турган Жаңыл аны өз колу менен аркы өйүзгө – «өлүм» деген келбес жайга узатты.

Ботосу боздоп, буурасы кирген суудай жиниккен сансыз төөлөрүн чогулта албай, Көлдүн Улаколунда жүргөн Сарсейит сарбанга кара жамынган чабарман жетип, «Үчүкө, Түлкү балаңыз Жаңыл мырзанын жаасынан курман болду» деген азалуу кабар угузганда курган чал мүрүсүн түзөп: «Үчүкө, Түлкүм өлсө, айылымды коргор Атагозу, Чабагым бар» – деген экен. «Атагозу, Чабак да өлдү» дегенде ээгин өөдө экчеп кайраттанып: «Кан уучтап түшкөн хан куя балам бар» – дептир үйдө калган Кудаянын эш тутуп. Күйүтүнө чыдабай тамагы буулганда терс бурулуп, кончунан чакчасын сууруп алып, оозуна насыбай салмакчы кейиптене, бакырып жиберген экен:

Үчүкө, Түлкү балам ай,
Арстан тууган Атагозу, Чабак ай,
Ажалына кез келген
Жаңыл мырза жалап ай!

Ызасынан бакырып жиберип, төөлөрүн чогултканы ары басканы айтылат санжырада.

«Канчык!» – хан Түлкүнүн түбүнө жеткен, кара башына каргышы тийген ушул жалгыз ооз сөзү болду. Жеке Түлкүнүн эмес, агасы Үчүкөнүн, жан-жигиттери Атагозу, Чабактын өлүмүнө себепкер болгон, атасы Сарсейиттин, иниси Кудаяндын, жалгыз кулуну Тынайдын, жалпы сарбагыш журтунун капшабына калган каргашалуу сөз ушу болду.

Ушул сөзгө ууккан Жаңыл кыз, жо-ок, Жаңыл мырза кесирлүү күйөө Түлкүгө жаа тартты.

Сарсейиттин кайраты – кайрат. Ботодой боздоп, жер чеңгелдеп калгыча, кийинки келер күндөн ырайым күтүп, кийинки келер уурат-жуураттын

аманын тилөө алда канча канимет. «Бешиктеги баланын бек болорун ким билет, карындагы баланын кан болорун ким билет?»

Ордо атышкан балдардын чүкө талаша чурулдаган дабышы айдөштө отурган улууларга жетпей коймок эмес. Атакенин өжөрлүгү, өзүнөн кырдуу жигиттерден сака талаша муратына жеткени Тынай менен Маматкулга, Дөөлөт менен Бердигулга толук айгине. Санчы сынчынын да көз жаздымынан кетпеген, албетте. Тыштай зымпыйып, ичтей андышкан манап насилинин уурусун кармагандай, ордо тарапка кол жаңсады Санчы сынчы:

– Бар үмүт ушул балдарда, келерки ураан-урпакта. Тукумуңар туура чыгып, өркөнүңөр өссүн! Анжыандык, аркалык агайыңдар табышкан экен, бали! Ылайым, ырыс-кешиктүү болуп, кырк уруу кыргыздын башын ушулар кошкой. Аркы бала, ананайын, Атакешим го?..

Санчы сынчынын «Атакешим» дегени айдөштө отурган агайын-тууштун ар биринин кулагына күмүш сыргадай илинди. «Эми кимди айтар экен?» деген кыязда элтейди Манап насили. Сынчы саамга тыныга калып, андан аркы айтчу сөзүн Атакенин атасы Тынайга эмес, манап насилинин аксакалы Маматкулга багыштады:

– Маке, ушул уулуң өрт болор, көздөгөнүн койбос көк болор, артыкыйин Атакеңдин айткан сөзү эп болор! Ок менен оттон, Обо таштын каргышынан сактаса болгону! Бөйрөгү без эмес, таш болсун, бөөт-чүүт элин жыйып баш болсун!..

Санчы сынчы алгач ирет Атакеге Кабактын Миң-Кушунда алкоосун айткан. Анда Кучак мүнүшкөрдүн аягына аппак боо, куйругуна коңгуроо каткан шумкарын издей келишкен Миң-Кушка. Тынайдын кол арага жарап калган эркеси Атаке элпек мүнөз тааныткан. Эки бычак менен менен этти күлмайда туурап, эпчил мүнөз көрсөткөнүнө ичи элжиреген сынчынын. Азыр эми Атаке ордо чийинде элпек мүнөз таанытпаса дагы, экинчи ирет жакшы тилек, илгери үмүт билгизди балага. Бул, албетте, кокусунан эместир!

Санчы сынчы алакан жайып, дасторконго бата тиледи да, негедир ашыга аттанып кетти. Ар коктуну кыдырып, ар жылганы сыдырып жүрмөй адаты. Манап урпактарынын «оокат бышып калды эле, ооз тийип кетиңиз» деген өтүнүчүнө сыпайы таризде ыраазылык айтты:

– Силердин ичкениңер – менин ичкеним. Ойрот-калмагың обунан тайганы калдыбы деп корком. Кайрадан калк башына караламан түшпөсө деп сестенем. Жетер жерим, басар жолум арбын али. Сак болу, агайын!..

Анда дүнүйө шыр көпөлөк айланып кетет деп ким ойлогон?

«Сак бололу!» дегени эмнеси сынчынын?..

Карышкыр ашыктын касиети

Үчүкөнүн үч уулу Маматкул, Дөөлөт, Бердигул менен Түлкүнүн Тынайы кылгырта кымыз ууртап, ачкан төш, жайган кучактары жазылып бүтпөй, арты-кийин окуяларды саймедирешсе, алардын уландары ашык-чүкө атышып алек.

Ар коктуну кыдырып, ар жылганы сыдырып жүрчү Санчы сынчынын келгенин бул балдар оюндун кызыгынан аңдоос албай калган. Бирок капыстан аттанууга кам урган кадырлуу мейман ордо чийинге чукулдай басканда, колдорун бооруна алып, текши чурулдай салам айтышты. Көзү тааныш балдардын көкүлүнөн сылап, далысынан таптап, ал эми анжыяндык агайындардын атын сурап, кыдырата жылуу сөз арнап өтүүгө үлгүрдү Санчы сынчы.

Суусар тебетей кер мурут боз улан – Маматкулдун Болоту. Катарында олбурлуу, кабелтең жигит – жатындаш агасы Темир. Экөө тең баралына толуп, кемелине келип, удаалаш ышкындай ыргалган маалы. Буларга Дөөлөттүн Надырбеги шынаарлап ордо башында, оюнчулар кашында.

Тынайдын тун уулу Сатыбалды ордо чийинди имерчиктеген менен өзүнөн кырдуу анжыяндык агаларынан жатыркай, боюн оолак тутат. Кейпи, аны оюн башталаар төлгө маалда ордо чийинди кече чуркаган иниси Атакенин жоругу сестентип койду шекилди.

Санчы сынчыны узатып, кайрадан ордо чийин беттеген манап насили – чүкө атышкан чычымдар толук таанышып үлгүргөн жок али. Эрте-кийин бирди-жарымы гана учкай жүз көрүшпөсө, толук баш кошуп, баарлашканы ушу балдардын. Бири-бирин жатыркап, өгөйлөшүнө талтөөндөй Болоттун өз бучкагына да тең келбеген Атакени жакалап, колун сыйра басканы ого бетер айгак болду.

Атаке «кың» дебеди. Карышкыр ашыкты кайрадан ордуна коюп, ойлогонун орундаган, каалаганын аткарган кабелтең жандай оор үшкүрүп койду. Ал үшкүрүк Тынай бийге жеттиби, жетпедиби ким билет, канетсе да көздөгөнүн бербеген Атакенин чапчаң жоругун, чечкиндүү мүнөзүн туура таап, ичинен сүйсүнгөн тейде. Сүйсүңбөй анан, баланы Санчы сынчы бекеринен алкамак эмес!

Мүчөл жылында Атакеси катуу дартка чалынып, анысы кабылдагандан кабылдап, жаз алды жаздыктан башы чыккан жок. Жер көөп, өрүк гүлдөөр маалда дарт ырбайт эмеспи. Эми тараза жылдыз тараар таңда апыл-тапыл кирип келген агайын-туугандарынан жүз үйрүп, төшөгүнөн козголбой койгон. Ордо оюну башталарда, ат калчанар төлгө маалда калпагын баса кие келе калып, чийинди бузуп жүрбөйбү Тынайдын эркеси!

Атакенин балалыгы, баланын иши чалалыгы да. Антпесе, ооруп жаткан төшөгүнөн обдулуп туруп, «ай-койго» келбей агаларынын

далысын жиреп, ордо чийинди тебелей басмакпы? Алчы конгон сакага төлгө маалында кол тийгизип койду эрке уул. Эми ырым бузулуп, ырк кетеби?

Ордо атууга ашыккан балдарга шашке ченде бир тулуп толтура сакачүкөнү кармата берген Тынай. Апыл-тапылда анын ичинен карышкыр ашыкты бөлүп калууну элес албаптыр. Көз мончок кадалган ашыкты эстегенден бери «кимисинин колуна тиер экен, тийсе кадырына жетеби?» дегендей сарсанаа чеге баштаган.

Тынайдын Атакеси менен Маматкулдун Болотунун – аталаш эки агайындын ортосунда тайталашка түшкөн карышкыр чүкөнүн өз касиети, өз сыры бар эле.

Кайсы бир күздө Сарсейит сарбандын жер жайнаган төөлөрүнө төрт карышкыр өч болуп, күн алыс бирден жарып кеткени эрмекке айланат. Төө жарыктыктын төркүнү Мааникерге маалым, кашаба карааны көрүнгөндө «бо-боолоп» боздоп, буурчак-буурчак жаш тоголотуп, орногон ордунда калтырап-титиреп, каккан казыкты тегеренгендей тура берет айласыз. Кашаба арсалактап ары чыгат, кыңшылап бери чыгат. Атан төөнү алкымдап, не калбык эрдинен тартып чөгөрөт да, карчыттан, бучкак санынан бурдай берет. «Чөккөн буурадан – көпкөн суурдун эркеги» деген кеп ошондон эшитилгендир.

«Бөрү жети күнүн желден, жети күнүн элден жейт» деген ырас. «Жүздү кырам, бирди жейм» деген да бөрүнүн көндүм адаты. Төрт кашаба Сарсейиттин төрт мырзасына араздашкан тейде Ойсул ата тукумун четинен ылгабай майкандай бериптир.

Мырзалар мыш жатабы, төрт кашабанын терисин терс сыйрыганы текши аттанышат. Акмалап жүрүп эки бөлтүрүгүн ийинден сууруп чыгып, канчыгы менен дөбөтүнүн сары изине чөп салышат. Иленин башы Хан-Теңир тоонун тушунан Түлкү баатыр кашабага карп-күрп чыкты дейт. Адегенде дөңбөрүсүн жайлайын деген тейде жаземдебей жаа тартат. Саркар жебе дөбөттүн такыр колтугуна таамай кадалат.

Кечээ кош бөлтүрүгүнөн, бүгүн дөбөтүнөн айрылып, карбаластаган канчык соксоюп отура калат да, өз жатынын өзү жалап жиберген экен кыңшылап. Окчонтойдон бөрү тил жаңы жебесин шашылбай сууруган баатыр кароолго кармай баштаганда канчык бир күлүп, бир табалагандай кубулат. «Э-эй, эмчегин сыздасын!» дегендей эчкириги даана угулат. Саамга буйдала түшкөн баатыр эсин жыйгыча канчык ордунан козголуп, кыңга капталдай басып, караан үзө берет.

Арткы санына сайылган жебени «каң-ң!» эте каап алып, кыр ашып, жебени сүйрөй кутулат. Ит жандуу деген ырас. Кандай бекем канчыктын жаны! Артынан аттанып түшкөн куугунду кырдан кыр, белден бел аша жазгырып, көздөн кайым.

Баатырлыгы билинип, хан деп оозго илинип турган кезеңде жebesи жаздым кеткенине Түлкү мырза катуу намыстанат. Ушул учурда артынан жете келген чабармандар: «Хан таксыр, уулдуу болдуңуз!» деген сүйүнчү кабар айтышат. «Сүйүнчүнөр ана – канжыгада дөңбөрү. Карышкыр ичик кийгиле» – дейт да, өзү ырымы кылып, көк жалдын жаны чыгып, каны муздай электе оң ашыгын томуруп алат.

Түлкү баатыр томуруп алган дөңбөрүнүн чүкөсү, капырай-е, чүрүшүп каралжын тартпай, негедир көк чийкил. Кадимки кулжа сакадай болбосо да, эчки ашыгы кейиптенип чучугу толук.

Бир нече жума саамалга салып чыйралтып, сумбалап оор ташка бастырып, анысын аяр буюмдай кастарлайт Түлкү баатыр. Ашыктын таа жаккы таманын шылыгандай тегиз, урчуксуз жонуп, шибегелеп көзөп, асыл таштан көз мончок кыстарып жашырат да, ымыркайы Тынайдын арча бешигине ырымдап илет.

Төрт кашабанын изине түшкөн төрт мырзанын өмүрү кыска болуп, көп узабай төртөө бирдей жоо колунан жаздым кетерин анда ким андаптыр...

Үчүкөнүн үч уулуна Тынай төртүнчү жетим болуп кошулуп, бардыгы Сарсейиттин карамагында. «Атасын жутуп алган сагыра таздарым» – деп, «канаттууга кактырбайм, тумшуктууга чокутпайм» деп, баягы кексе, кийинки бөксө кемпир Булан неберелерине кароо, күйүкчөөл. «Иритки даарытпаса, уютку даарытпайт» дегендей, кээ-кээде какчандап, кагынып-силкинип калганы менен көкүрөк тереңинде канетсин, түтпөйт. Жалынып жалбарынып, садага чабылып иет. Кайрылбай кеткен келини Дарканды кара күчкө каргаганы бара-бара унут калса да, кара казан, ак супура кармаганы кайдан калсын.

«Энелүү жетим – эрке жетим». Бирде чоң энеси Буландын этегине эрмешип, бирде өз энесинин этегине жармашып жүргөн Маматкул, Дөөлөт, Бердигулдарга эс кирип, өз арбайын өздөрү согуп, кадимкидей кагелес тартып калышты.

Же атадан, же энеден айтпаган Тынай жалгыз, Тынай жаш. Бир ууч талкан, бир жамынган кийимден кемчил болбогону менен көзү муңайым. Асыресе, боору бүтүн ким бар азыр? Жоо жакадан алып, калмак капталдан качырып, найзасын кыргыз конушуна терең матырган сайын жетим-жесирлер, жокчулук, муң-зар, айыкпас дарт арбып барат.

Бала деген – бала. Томурандап томпой атып, чикит ойношот, Мааникерди бир минип, бир койбой, танды-кечке чөгөрүп-тургузуп тытмалашат. Тынайдан кырдуу, Тынайдан олбурлуу Үчүкөнүн үч уулу тигини өгөйсүнтө, оолактатпаганы менен кичүүсүнтүп көп тенине алышпайт. Тынай ага көнөбү, үчөөнүн жанынан чыкпай, качан көрсөң кашында. Оюндан колу бошобогон тентектер каш карайганда гана ажырашат. Жат-жатка келгенде Үчүкөнүн үч уулу өз энесине, Тынай чоң энесине – катарлаш боз үйлөргө бөлүнүшөт.

Сарсейиттин сакалын сылап, койнунда жатчу Тынай кеч кирсе да тигилерди шынаарлап, коңшу үйгө конгусу келет. Карыганда бала жытын искөөгө кумар чал небересин култуйтуп тонуна кымтый басып, жолду ката алаксытат алдай-соолай. Алда нени ашыкпай кобурап, небересин эрмектейт:

- Сен кимсиң?
- Тынай.
- Тынай кимдин уулу?
- Сенин.
- Сен деген ким?
- Сарсейит сарбан.
- О, мурдунду урайын, «сарбан» дейсиңби? Мааникерге минесиңби?
- Минем.
- Ал Сарсейит сарбан деген сага ким?
- Атам.
- Атамдын баласымын дечи?

Бала бул суроого жооп катпай кылтыят. Айтсам чоң атам таарынат, айтпасам кантет деген тейде чалдын оюн илгиртпей боолгоп, үн катпай кыңырылат. Чалга небересинин тили балдай ширин, «сенин уулуңмун» дегенине каркыбар.

– Жок, сен хан Түлкүнүн уулусуң, – дейт чал кайра айнып. – Кана, тактап айтчы?

– Хан Түлкүнүн уулу Тынаймын! Атам Сарсейит, бабаларым Сүтөй, Манап, Дөөлөс, Сарбагыш, Тагай!

– Апбали! Таптың, таптың. Жети атасын билбегенди...

– Жер жалгабас! – дейт бала көндүм жообун жобурап.

– Ырас айтасың, – чечекейи чеч жарылган чал узун сабак аңгемесин чүрпөсүнүн кулагына кыттай куят:

– Кыргыз эзелтен эрктүү журт болгон. Оркондон Орол-Тоого дейре жердеген...

Жолду ката башталган экөөнүн эрмеги, маеги жаздыкка жаргак кулак тийгиче улантылат да, бабасынын сакалын сылаган бала балжууран уйкуга кетет.

Бу башы Ок-Торкой, Сарала-Саз, Сандык, Соң-Көл, тиги башы Кемин, Көк-Ойрок, Каркыра, Кеген, Нарын-Кол жайлоолоруна чейин көчүп-конгону менен көпчүлүгү ушу Кызыл-Омпол, Кара-Кочкор, Улакол жердешет. Чоң атасы Сарсейиттин төөлөрү түзөндөгү алтыкана, чий, караган, коко тикен, төө тапан, ак тикенди суудай аймап, кар түшкөн капчыгайларды мекендей албаган соң, каксоо, тарагай колотторду ыктайт. «Жарга бүткөн жантакты жандан кечкен нар жейби?» деген кеп калетсиз белем, жандан кечкен мал барбы?

Айлар алмашып, жылдар жалгаша берди.

Бой жеткен сайын Үчүкөнүн үч уулунун жылкы мүнөздөрү ойгонуп, тытышканга тырмак, тебишкенге гуяк бүтүп, үч жолборстун мыш-мышындай ич ара ыркыраша калышчу болду. Тынайды бир туугандан жеке тазга чыгаргандай күбүң-шыбың күпүрлөшө, же таптакыр таназар албай, же «эмгегин ката түштүбү, эссиз жетим» деп төөметек алып кетүүгө ар кими куштар.

Көчтө калган бешикке жүрөгү канталаса да, манаптарды мындан ары желкемдин чуңкуру көрсүн деп экинчи кылчайбай кеткен Даркандын «жалгыз Тынай кулум, сенин айың не болор?» деген түпөйүлү баланын кызыл эт наристе кезине караганда балакатка баш койгон чагында айрыкча опуртал мүнөзгө өттү.

Кызыл-Омполдо Мааникерге мингенден жадап, томпой атууга киришкен камдес сагыралар сака калчашып калышты. Маматкулдун ар таманы өгөөлөнүп жешилген, бышкан кыштай төрт чарчы чыйбыт чүкөсү ары өкчөсө алчы, бери ыкчыса таа конот. Жыдыбайт, жазем-дебейт. «Эч кимиңде эчкинин чыйбыты жок. Чыйбыттан коночоок сака болбойт», – дейт Маматкул маашырлана. Дөөлөт менен Бердигул агасын коштогондой баш ийкешет. «Коначоок сака болот», – кепке Тынай кыпчылды. «И-и, жарыб-багыр сагырам», – деп чоң энеси Буланды туураган Маматкул Тынайдын тасырайган башынан адатынча төөметек алып, буюра сүйлөдү: «Болсо көрсөт!»

Башынды ким сыласа, машаягың ошол сезип турган Тынай төрт сагыранын улуусу Маматкул башынан төөметек алганын эрөөн-төрөөндөбөй, бирок катылуу сырын ачып алганына кыңырыла түштү. Айтсамбы, айтпасамбы деген кыязда эки анжы абалда калган баланы Маматкул «көрсөт» деп кысмакка алганда гана көкүрөк бүчүсүн чече баштады.

Тынай там-туң кадам таштаганда чоң энеси Булан бешиктеги көз мончокту чыгарып, атайын ага ылайыктап жабагынын терисинен кетчик тигип, небересине тумарча тагып берген. Эч кимге көрсөтпөй, этият алып жүрүүсүн табыштаган. Энесинин кеңешин эмелеки кызыгуусу, сонуркоосу жеңип кетип, көңүлүндө кири жок эртана Тынай өзүнөн кырдуу жубарымбектерге теңтайлаш болууга эрдемсип, кетчиктеги көз мончок чөгөрүлгөн саканы көрсөтмөй болду.

«Опе-ей, кызык экен» – деп оозу ачылган Маматкул, чычкылуу Дөөлөт менен Бердигул саканы кармалап көргөнчө саманканалары өрттөнүп кетмей болушту. Үчүкөнүн үч уулуна Түлкүнүн Тынайы мадырайды белем, мадырайды бул ирет. Таноолору дердейип, курсагы чердейип турду чечектин!

Карышкыр ашыкты моокуму кангыча колунан чыгарбай имере, тегерете карап, кызыгы тарай баштаганда гана Маматкул аны инилерине сунбастан... күтүүсүздөн чалчык көлмөгө ыргытып жиберди: «Сасык туба!»

Тыбырчылаган Тынай көзүнө ысык жаш имерчиктеп, «энеме айтамга» өттү. «Энең билбейт, – деди Маматкул. – Сен муну тагынып ал. Туран-

чаак». Кетечикке өзүнүн чыйбыт чүкөсүн салып, Тынайдын тумарын ооштуруп койду. Ооштурду да, негедир артка кетенчиктеп, кандаш инилерине экинчи кайрылбастай дыр коюп, караан үзө берди.

Тынай ошондо чалкасынан кетип ыйлады, көмкөрөсүнөн түшүп туйлады. Көзүнүн жашы көл. Дөөлөт менен Бердигул эптеп жубатып, эптеп соороткон болушат. «Табылат, – дейт Дөөлөт, – азыр издейбиз».

Чие байланган кайыш ычкырын тиштеп чечип, куудураган жаргак шалбарын кургакта калтырып, чалчык сууга кирди кырдуусу. Артынан Тынай менен Бердигул издешти. Саздын чалчык суусун чалпылдатып, ылай-баткагын тумшугу менен казган балдар камандын кейпин кийишти. Тамандан өткөн сыз мээни какшатат. Чөпкө түшкөн ийне табылар, асты сууга чөккөн чүкө кайдан табылсын!..

Коктуда кошоктошкон ак боз үйгө акшамдын алма-телме көлөкөсү башын салып, карангылык коюулана берди. Малдан жаңы кайткан Сарсейит сарбан тизесине небересин отургузуп, күндө кайталанчу көнүмүш суроолорун улаган: «Кимдин уулусуң?» Тили ширин Тынайы үндөбөйт. Башы шылкыйып, жаздыкка тийсе уйкуга кирчүдөй. Булан алдыга тарткан кунан койдун куйругунан абышка курч кестиги менен кыя тилип, таңдайына салса, небереси окшуп жиберди. «Байбиче, байкачы мунунду» – деп койду таназар албагансып.

Баланын бешенесинен сүйүп, такыр колтугуна колун салган Булан байбиче чочуп кетти: чок менен жалын! Бүбү-бакшылык жайы болсо да не кылар айласын билбей карбалас.

Эриндери бүлкүлдөгөн Булан эм-домдун ээсин чакыра жалынды. Ыманы ысык немеге кирене кирдиби, сук түштүбү деген тейде «алас-алас, ар балээден каласты» анча кайталап, ысык чоктун буусун бүркүп аластады, коркуп калдыбы деген тейде көкүрөгүн көтөрө апаптады, кырсык саатың ушуну менен кыр ашып кетсин деген ырымда жети баабедин айтып, баланын бети-башына арчанын чогуң көөлөдү.

Тынайынын тырп этерге алы жок, кылдай мойну шылкыят эле шылкыят. Эр ыптага эптей, небересине жайлуу төшөк салып жаткыра, эм-домдун ээсин чакыра күбүрөдү:

Кет-кет, булут, кет, булут,
 Керме тоодон өт, булут!
 Жыя-жыя чөк,
 Көч, көч, көч!
 Чык, Теңирден барман келди,
 Абыр, абыр, абырлаба,
 Атакешим, жабырлаба.
 Кой короодон чыккан жок,
 Бала-чака турган жок,
 Март байладым, шарт байладым.

Керме тоодон кет, булут,
Көч, булут, көч!..

Кирпик ирмебеген Булан дүлөй түндүн бир оокумунда каалгып кетти.

Баягы Кызыл-Омполдон Соң-Көлгө көйкөлө жөнөгөн көч. Булан ат жалынан эңиштеп, арча бешикти эңип алайын деген ниетте. Чандыры жер чийген чаар ат бешикке ыктап, мамык жабуудан тыбырчылай Тынайы кол созот. Эне-баланын ортосу – эңиштей сунчу кол учу. Ошого жетпейт. Кайсы бир күч бөлүп турат экөөнү.

Көчтүн алды узай берип, атан төөдөй каркайган Сарсейит жан-жагындагы уландарын ээрчитип, оң ыптада Үчүкө, Түлкүсү, сол ыптада Кудаян, Эрденеси жайдандап, соорулаш бастырган жигиттери Атагозу, Чабак, сонунда Үчүкөнүн кулун-тай токунган үч уулу Маматкул, Дөөлөт, Бердигул шатыра-шатман. Кылчаяр түрү жок түгөнгүрлөр! Үкүлөрү үлпүлдөп, чачпактары жаркылдап, кош этек көйнөктөрүнүн ээн этеги байтал соорусун көөлгүй жапкан сарбагыш келин-кыздары шыңкылдай күлүп, жагалдана караан үзүүдө.

Маң-маң баскан Мааникер көчтүн көркүн чыгарган. Өркөчүнө калы килем жабылып, калы килемдеги түндүккө каркыранын канаты сайылганбы? Шааниси шандуу сарбагыш журту!..

Кызыл-Омполдун кызыл чийинде көчтө кала тургансып ызага тутуккан Булан чаар аттан эңилип, арча бешикке кол созоюн дегиче «ар-р!» этип карышкыр канчык асылат. Анысы тилазар келини Даркан болуп чыгат. Даркан кайра Даркан кейпине келип, ымыркай уулун ыңырчакка таңайын дегичекти кайненеси Булан карышкыр болуп качырат ырылдай. Кесирлүү келини Даркан күнөөсүн мойнуна ала четке чыга берет. Бирок бул келини эмес, куйругун кыпчыган карышкыр канчыкпы, катыгун?

Уйку-соонун убарасын тарткан Булан кечөө-бүгүн көз алдында өткөн окуялардын жибин чатыштырып аңгүдүк. «Айланайын, – дейт койнундагы небересине алкап-жалынып: – Айланайын, ботом, бокмурунум, сени кантип көчкөн журтта калтыралы. Жанагы канчыктын кесири».

Каргап-шилеген канчыгы Дарканбы же өзүбү? Өзү да курусун, каткан ыргайдай какжайып, кол учун созсо жетчүдөй ак бешиктен терс аттана бербедиби алжыган бейбак! Кайнененин көпкөн, келиндин кесир кези туба анда. Ымыркай-ысык чагында көчтө калып өлбөгөн Тынайы эми минтип балтыр эти толуп, багалчагы кана баштаганда абышка-кемпирдин койнунда жатып... Ок, Көк теңир кырсыктын бетин ары кылгай!

«Кет-кет, булут, кет булут!»

Көчкөн журтта калган бешик Булан менен Даркандын гана эмес, хан Түлкүнүн бетине да чиркөө болгон. Хан башы менен адырандай чаап жетсе, канчык карышкыр соксоюп отурат. Кызыл-Омполдун кызыл жарында эмес, баягы Иленин башы Кантеңир тоодо хан Түлкү жебе кадаган

кездегидей өз эмчегин өзү жалап, кайдыгер карайт куугунга. Эрден бак таярда катыны кутурат, элден бак таярда ити кутурат деген ошо беле?

Жок! Ооба!

Канчыктын ээн жаткан бешиктеги коргоосуз балага кол салбай, тескерисинче, мээр төгүшүнө эмне себеп болгонун айтуу кыйын. Айтуудан мурда андоо, түшүнүү кыйын. Аны түшүнгөндө көчкөн журтта бешиктеги баласын калтырбас эле манаптар. Канчыкты бешикке тагылган көз мончоктун – өз дөбөтүнүн чүкөсүнүн тааныш жыты магдыраттыбы же кызыл эт ымыркайдын ысык деми, ууз иси ийиттиби, айтор, айбан да болсо адамдан артык иш жасады.

А балким, адамды айбанга теңөөнү эп көрбөгөндөр табылар. Андай экен, Даркан не кайрылбады Тынайына?!. Тынайдын атасына Жаңыл неге жаа тартты?!..

«Канчык!» деген сөзгө ууккан Жаңыл кыз, жо-ок, Жаңыл мырза кесирлүү күйөө Түлкүгө жаа тартты. Ал эми кесирлүү Түлкү жаа тартып жарадар кылган канчык карышкыр имерилип келип, көчтө калган балканактай баласы Тынайга ийип, эмчегин салып турду. О, түбүн түшкүр жалган дүйнө! О, табышмак тагдырлар!

Булан байбиче таңкы Чолпон тараар маалда небересинин тамырын тартып, табын билмекке тарамыштуу манжаларын такыр колтугуна сойлотту. Дагы эле эти ысык. Кол учуна өзү тиккен кетечик урунду. Абай чечип, хан Түлкүсүнөн калган жалгыз тумарды – көз мончок чөгөрүлгөн саканы көрмөй болду. Атасынын керээзи, батасы сыяктуу бул көз мончок кулуну Тынайды бар балээден, омбу-домбу оору-сыркоодон, күндүз чагылган отунан, түнү чатак жылдыз чогуна коргоп, көк менен жер ортосунда багалчагы жетилип, балтыр эти толуусуна, бейпил тирлик сүрүүсүнө өбөлгө. Ыңаалаган кызыл эт чагынан, ак күп балапан кезинен азыркыга чейин Тынайдан көз мончок түшкөн эмес. «Түшөт, жоголот» деген түкшүмөл түшкө да кирбеген.

Кексе кемпирдин адатта кажырлуу, кайраттуу манжалары шамал тийген каакымдай дирилдеп, кетечиктин түйүндөрүн сыйпалай кыйлада чечти. Таңкы үрүл-бүрүлдө колуна урунган чүкө негедир тым сыйда, тымпый кичине. «Укмушуң кур, – деп шыпшынды, – ушунчалык жешилип кетеби?» Ашыктын таа таманына чөгөрүлгөн көз мончоктун бары-жогу арсар. Өгөөлөнүп отуруп урчугу жешилген эчкинин чыйбыт чүкөсүн Булан таңкы шоолага салып өгөйсүнө карады да, «кара кочкор, ак кочкор, атам башы, ат башы!» дей чочуп, чыйбыттын колуна кандайча ыргып кеткенин сезбей, абышкасын чапчый ойготту.

Көрсө, Үчүкөнүн Маматкулу карышкыр ашыкты сууга ыргытпай-этпей, калтасына кымырган экен. Эси чыгып кайтарып берген эртесинде.

Алма сабагынан алыс түшпөйт деген ыраспы?

Азыр эми Маматкулдун Болоту чыканактай Атакени капшыра кармаса да, карышкыр ашыкка жетпесин сезип, шилекейин ичке күрмөдү. Башка учурда мобереги итирейген эмени кара жерге көмөрүп урат беле, же кегим калса да кээрим калбасын дегенчелик кылдыбы, жерге түшүп уйпаланган калпакты өтүгүнүн кончуна күүп, баланын башына кийгизди.

– Өзүң... өкчө! – Болоттун корулдаган «оосу», ички табиятынын оройлууга «өөгө» ичкерип, бөксөргөндөй сүйлөдү. «Өзүң өкчө» дегени «өз саканды өкчө!» деген буйрук иретинде айтылдыбы, же алчы турган саканы «сен дагы калчап көрөсүңбү?» дегендей суранычпы, айтор, кош мааниде калды.

Сака-чүкөнүн анты бар: колуңа алып калчадым дегиче оюн ооматына, кармаш кызыгына киргениң. Көчмөн журттун кай танасы ашык-чүкө атпаган!

Тынайдын уулу Атакенин колун капшыра баскан Маматкулдун Болоту далысын күйшөп, ыңгайсыздана четкери басты чийинден. Агасы Темир абалды жылытсам деген таризде арага түшүп:

– Ой, баатыр, ассалоому алейкум... Сен Атакесиңби? – деп сурады жооткото.

Тиги мелтейип үндөгөн жок.

– Атаке! Анын аты – Атаке! – деп чепилдеп жиберди курбалдаш боз балдардын бири.

– А сен кимсиң?

– Абдыракман.

– Кимдин уулусуң?

– Кучактын. Мүнүшкөр Кучактын уулумун, – деп тактады бала.

Баланын элпек мүнөзүнө, эпчил жообуна ыраазы болгон түр тааныткан Темир «а-а» деп алды да, Атакеге айтчу өтүнүчүн кайрадан Абдыракманга багыштады:

– Саканы береби?

– Бербейт. Өзүнүн сакасы, – деди бала ишеничтүү.

– Андай экен, өз сакасын өкчөсүн. Ии, Атаке баатыр, саканды өкчөп көрчү? Айкүр конобу? – Темир беркилерден кырдуураак мүнөз таанытып, кыйчалыштан жол табууну көздөдү.

– Өкчө, өкчөй бер, айкүр турат, – кыйпычыктай үн каткан Абдыракман курдашы Атакеге боор тартты.

Атаке алдындагы саканы кайрадан колуна алды да, кер мурут жигит Болоттой колтук кере даана өкчөдү. Карышкыр ашык абада айлана берип, такыр жерге тийгенде күүсү менен эки-үч аласалып кетти. Обочороок сүрүнүп барып, айкүр эмес, таа эмес, бөк эмес да, чик эмес... оңко (ооба, оңко!) туруп калды.

– О-оо! – ордочу жигиттерди дагы бир шыпшынуу, күрсүнүү аралады.

Ашык, чүкө аралашкан жалпы-жалгай тамашада айкүрдөн ашкан чен жок. Ал эми оңконун баркы ар жерде ар башкача бааланат: бири оңко турган сакага табынып жатса, бири оюн тартиби бузулгандай кайра калчайт. Ошондон уламбы, Манап урпактары демин ичине тартып, бир саамга буйдала түштү. Канткен күндө да Болот өкчөсө айкүр, Атаке өкчөсө оңко тура калган карышкыр ашыктын сөөлөтү ары кайталангыс, ары табышмактуу эле!

Абалды түзөйүн дедиби, жигиттердин кырдуусу Темир кайрадан Абдыракманды сынай карады:

– Жүздөн жүйрүк, миңден тулпар дечү беле?

Жердигинен тирикарак Абдыракман таш мылтыктай тарс этти:

– Жүзүнчү сака – айкүрчүл, миңинчи сака – оңкочул!

– Ооба, оңконун орду бөлөк, жолу бийик чыгаар...

Суусар тебетейчен Болот агасына нааразы түр көрсөтчүдөй кол жаңсап, тамагын кырып келатканда Темир тып токтотту:

– Ашыкпа! Жылкы сайып жаттык беле? Адегенде ордо куралы. Ал, Атаке бузсун ордону!

Кыбаасы кана түшкөн боз балдар колдоруна уучтай качкан ашык-чүкөлөрүн кайрадан ордого тизе баштады. Казандай көмкөрүлгөн шак чүкөлөрдүн эң астына кар жиликтен кесилген «хан» жашырылды, ал эми додонуң эң үстүнө оңко турган калыбында карышкыр ашык коюлду.

Агасы Темир сунган томпойду колуна алган Атаке саамга кыйыктанып турду да, ордо бузууга оңтойлоно берди. Кадимки кыраакы оюнчудай сол таманы менен чийинди ак басып, оң колтугун кере томпойду чыккыйына тийгизип, ортодо каланган шак чүкөлөрдү мээледи чар-тарапка чачырата атчудай.

(Уландысы бар)

Калбүбү САРИЕВА

Ош облусунун Кара-Кулжа районундагы Күйөө-Таи айылында 1951-жылдын 9-январында туулган. Кыргыз кыз-келиндер пединститутунун физика жана математика факультетин бүтүргөн. Республикалык «Мугалимдер газетасында» журналист болуп көп жылы иштеген. 1993-жылдан бери Кыргыз ИА философия жана укук институтунда улук илимий кызматкер. Философия илиминин кандидаты. Ушул тапта докторлук диссертациясын даярдоодо.

Ондогон поэтикалык жыйнактардын, илимий монографиянын автору. КР Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү, КР эл агартуу отличниги.

Поэзия

Чет жерде жазылган ырлардан

* * *

*Ушул жайда көз жетпеген жактарда
Жүрдүм. Бирок кабарды угуп капкайда
Чымчык болуп учуп жетким келди Ошко,
Чыркыраган чындык жетпей жатканда.*

*Жаңырыгың жетти, тага Ата Журт.
Мен алыста экениме карабай.
Этне деген күндөр түштү башыңа,
Так үстүңдө түтүн, туман тарабай?*

*Менин жаным, мен жетпеген жактарда.
Бул жолдо этес, бул жерде этес астанда
Жүрдүм, келип бир нечеге бөлүнгүм,
Адамдарга адал жетпей жатканда.*

*Кастыгы жок ниетинде, тегинде.
Менин санаам текенимде, элимде.
Болгум келди интернеттен издебей
Коогалаңдуу күндөр өткөн жеримде.*

15.07.2010

* * *

*Мекен, сага атылган ок, айткан сын
Мени көзөп өтөт кайда болбоюн.
Мен өзүңдү сезгендей сен мени да
Тилейм бизде бир бүтүндүк болгонун.*

*Мекен, сага табылга иш, тарткан сый
Мага кубат кайда гана жүрбөйүн.
Тургундардын ар биринин сага да
Дем беришин тилейм ишин, күлгөнүн.*

*Мекен, сага каалабаймын жалтактап,
Башын гана калкалаган бийликти.
Каалайм туташ турпатында туюнган
Калкың менен катсыз кылган бирдикти.*

*Мекен, сага айткан мактоо, таккан сын
Мени аркылуу өтөт кайда болбоюн.
Мен өзүңдү сезгендей сен мени да
Тилейм сезчү бир биримдик болгонун.*

* * *

*Туулган жерди туу казык,
Тутунган туташ эл элек.
Туш-тушка учту уул-кыз,
Турмушка болуп эбелек.*

*Жашаган жерге байырлап,
Жан тартып көнгөн эл элек.
Жакшы жай издеп ар кайдан
Жашоого болдук эбелек.*

*Алтынын коюп күрөөгө,
Алданды элим бирөөгө.
Алсырап турган чагында
Акылдууң чыкчы, тирөөгө.*

*Күмүшүн коюп күрөөгө,
Уттурду элим бирөөгө.*

*Күтөнсүп турган чагында,
Кыйындар чыкчы тирөөгө.*

* * *

*Дүйнө сени мен жараткан эместин.
Жоготуу да келбейт менин колумдан.
Баш тартпаймын бар сырыңды үйрөнүп,
Башкаруучуң болгум келген оюман.*

*Бул дүйнөнү мен короткон эместин
Толуктоо да келбей турат колумдан.
Турак тутуп жашоо үчүн түбөлүк
Сактап калуу гана чыкпайт оюмдан.*

Жакшы ырларды жазган кыргыз бир майрам

*Кандай гана өкүнүчтүү, карагым,
Канча мезгил өткөндөн соң карадың.
Заманымда сенин көзүң жетишпей,
Зарыкканым кантип айта аламын.*

*Кеткен кездер бүгүн сени издетип,
Канча мезгил бүктөмүнөн кездешип.
Мерездикке таң каласың мен сезген,
Мен үчүн сен азыр дагы сестенип.*

*Учурунда бул ойлордон буйланган.
Убагыма жетпей эрте улгайгам .
Тирүүлүктө түшүнчүдөн түңүлүп,
Түтөдү эле түрмөктөлүп курган жан.*

*Өзүң сезип, туйган ойлоф таң калган
Өз доорумда өзөк күүтө айланган.
Ыргалбасты ыргалтты эле заманым,
Ырдалбасты ырдап турган кайран жан.*

Үлүттөнбөй учурунда сыйлардан.
 Үнсүз түтүп, эл ичинде кыйналган.
 Жат түшүнгүс жаркын туюм күтчү элел,
 Жакшы ырларды жазган күнүм бир тайрам.

Кумтөр ырлары

Кумтөрдүн кумун казган бар,
 Кумунун чырын жазган бар.
 Кумундай ойлоп чуурса
 Кайда экен кулак каккандар?

Кумтөргө кулак түргөн миң.
 Кумтөрдү ээлеп сүйгөн миң.
 Кумтөрдүн куму сыяктуу
 Кунун ай, ырдын билген ким?

Кумтөрдүн кенин казган бар.
 Кен сатып, пайда тапкан бар.
 Көңүлдүн кушун түшүрбөйт,
 бу күндө
 Кен кенин ээлеп жазгандар.

Жер үйдүн кенин казган бар.
 Жалданып пайда тапкан бар.
 Жалпынын кушун түшүрбөйт,
 бу күндө
 Жандүйнө жайын жазгандар.

* * *

Жер үйдү казчу кимиң деп,
 Чыкпаган менен чырды ачып.
 Жергемди даңктап олтурал,
 Жүрөктөн чыккан ыр жазып.

«Токтоткун, казба, кенди» – деп,
 Торошпой жолду чырдашып.
 «Тозбосун тоолор» – деп тилейт,
 Тымызын сүйүп, ыр жазып.

*Бийликти сындап кен саткан
Белдүүлөр жүрсө чырды ачып.
Белгисиз үйдө олтурал
Бекинип үйдө ыр жазып.*

Күзгү инуом

*Жалбырактай жабылдым да, чачылдым
Өзүм-өзүм өтө эле көп урулуп.
Жалбырттадым жашоо отуна жапжалгыз
Өткөн желге түшсөм болбой жулунуп.*

*Сан бөлүктө саргайдым да, күбүлдүм.
Түтө-түтө түшүп бүттүм күүдүрөп.
Сапырылтты санаалашым болбоско,
Түңүлүүнү түшүнбөгөн бул жүрөк.*

* * *

*Шаркыраган бир дайра болгомун, ээй,
Сайга батпай саам-саам толгомун, ээй.
Санаа оюмду сандаган сапка тизип,
Сайроонума калтырып койгомун, ээй.
Сапырылган сезимим бааланбаган
Салкындыктан акыры тоңгомун, ээй.
Жазы-кышы эрибес түбөлүктүү
Жаркыраган бир төңгү болгомун, ээй.
Жалын элем, жалбырттап бүтүп кайттым,
Жерип жүрүп салкынды салкын тарттым.
Сызылат, ээй, салкында сызылат, ээй
Жанотумда жашаган улуу ташкын.*

* * *

*Болжолдуу күндөр бош кетип,
Бошотуп барат муунумду.
Болтурба сөөктөн өткөрүп,
Боз кыроо күзгү суугуңду
Бой тертип келбейт ырдагым,*

*Күттүргөн күндөр алыстан,
Көздөрүм жаштан тумандуу.
Күтөндүү күздүн шамалы,
Күбүбө бүткүл чыдамды.
Күүңө келбейт термелгим.*

* * *

Жазуучу Казат АКМАТОВго

*О дүйнөдө дешкен менен бейшипти
Бу дүйнөдө ага алпарчу улуу жол.
Жалган күйүп, жаркылдабай табы жок
Жандүйнөнүн жалындары, жылуу бол.*

*Акыл бийлейт дешкен менен дүйнөнү,
Туюмдарда ал тутанган улуу күч.
Жан туялек жакка кетсин жетелеп,
Жүрөктү угуп, жапан, жарык сүйүү күт.*

*Өттү, кетти дешкен менен жарыктан,
Өлүм дагы акыл азган улуу көч.
Барса келбес, белгисиздик сабына
Бар адамга буйрук болсун туруу кеч.*

Керез ЗАРЛЫКОВА

Акын, жазуучу, драматург. 1952-жылы Кеминдин Кызыл-Суу айылында жарык дүйнөгө келген. Чүй районундагы Он-Бир-Жылга орто мектебин бүтүргөн. Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетинде окуган. 1975-жылдан СССР Жазуучулар союзунун, Кыргыз улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү. «Гүлүм – ырым», «Нур төгүлгөн талаа», «Илбериңки бала», «Ксения» повесть-аңгемелер жыйнактарынын автору.

Проза

БЕЙМААЛ КЕЛГЕН КИШИ

(Аңгеме)

Шахтерлор шаарчасы коюу түндүн кучагында. Тектирчедеги катарлаша тизилген жумушчулардын үйлөрүнүн айрымдарынан гана жылтыраган жарык чыкпаса, көбү уйкуда өндөнөт. Кош нуру түндү жарып, добушу өзөн толо күргүштөгөн сай суусуна үндөшүп, аны менен тээ чоң көпүрөдөн өткөндөн бери кошо жарышып келе жаткан машина шаарга ылдам эле кирип келди.

Дал борборду көздөй кетчү имерилишке келгенде кабинада отурган жолоочу шофёрго шашыла өтүндү.

– Токточу иничек! Түшүп калайын.

– Сиз мейманканага барам деп жатпадыңыз беле?

– Жок, ушул жерден.

– Өз эркиңиз!

Таттуу оюн бузуп койгонунанбы же бая жолдо өзү менен кошо конок үйүнө барып жатам деп келатып бир заматта өзгөрүлө түшкөнүнө ачуусу келдиби, айтор, шофер эки айрылыш жолдон бир топ узагандан кийин барып маши-

насын токтотту. «Адамдарды түшүнүп болбойт, бу эмне болгон киши. Жарым күндүк жолдо бирге келатып бир ооз жылдуу сөз чыкпады оозунан. Үңкүйөт эле, үңкүйөт». Ушуларды ойлоп жолоочу түшөрү менен шофер эшигин катуу жаап, зуу коюп жөнөп кетти.

Жылуу кабинадан чыгып, караңгы түн менен кеч күздүн сыдырымына кез келген Муса үстүндөгү бырышып, чаң болгон плащын чечип силкти да коюу түнгө сиңип, үнү алыстап бараткан машинаны жакынын узатып, коштошуп жаткансып көпкө карап турду. Анан ал адатынча күрсүнүп алып, дункуюп жолуна түштү. Кадамын улам алга шилтегени менен көңүлү киргил тартып, дөңсөөдөгү өзүнүн үйү жат душмандын колундагы чептен бетер жүрөгүн үшүтүп чоочун көрүнөт. Жанараакта эле тамашакөй шофер жигит: «Малыңызды уурдаткансып унчукпайсыз, абаке» – деп сөз менен чымчып келатканда жоодурап нурун чачып, адырдан-адырга алар менен кошо ээрчишип келаткан айдын да заматта карасур булуттун алп денесине басылып көрүнбөй калганын кара. Бактысы тайкы кишиге табият да сурун салып, жалтыраган шооласын ыраа көрбөй алыстап качат көрүнөт. Жашы элүүдөн ашып баратканы менен Муса буга чейин жаратылыштын адамга кыйкырып жарыя кылбас купуя сыры бар экенин этибар албаган.

Мындан бир жума мурда Таш-Көмүргө командировкага кетеринин алдында аялы экөө баякы адатын карматып өйдө-төмөн кер-мур айтышып калышкан. Өмүрү адам аттуудан укупкан жыландын уусундай заар сөздөр жүрөгүнө асканын мөңгүсүндөй муз тондуруп салды. Ал үйүнө жакындай берди. Жакындаганы курусун, мурда билинбеген өр, эми ашуу болуп кеткенсип, араң шилтенет кадамы. «Жол азабы, көр азабы» дегендей, денеси жанчылып, чарчап турганын сезип келатат. Бая, шофер жигитке мейманканага түшөм дегени да бекеринен эмес эле. Тынчыраак жатып эс алууну ойлогон. Эрди намыс өлтүрөткө салып кайра намыстанган, үйү ушу жерде туруп эртең менен жылтырап мейманканадан чыккандан. Тааныгандар көрсө эми эле дуу кылбайбы. Энтиге, эшигинин алдына келип токтоду... Каалгада кулпу жок. Ал үйдө экен! Кыжалаттана түштү көңүлү. Өзү жокто корком деп көпчүлүк учурда курдаштарыныкына жатчу эле го, бу кандай?.. Жүрөгү негедир бир нерсени туйгандай булкуп алды. Жумушка бышкан кайраттуу кол эшикти катуу какты.

– Айнаш! Айнаш!.. – Дагы бир аз аярлады. – Айнаш! Мен келдим, ач эшикти!?

Үй жактан эч дабыш болбоду. Катуу түрсүлдөктөн чоочуп ойгонгон кошунанын канчыгы гана каңк, каңк этип үрүп, ого бетер жинине тийип жатты.

– Ушу канчыктардыкы!.. – Көзүнө көрүнгөн бардык нерсеге жини келип, жаны кашайып араң турган эме очоктун жанында жаткан бир кезек тоң менен итти жон талаштыра салды да кайра эшигине асылды. Байкуш канчык каңкылдаган бойдон тамын айлана качып барып, бастырмасына

кирип жок болду. Дагы какты. Күттү. Эч бир жан үйдөн чыгып, эшикти ачууну ойлободу. Жүрөгү чындап бир нерседен шектенгенсип кооптонуп турду. Ачууга уугуп кан тамырлары көөп чыкты. Нерви козголуп, денесин майда калтырак басып, ызаланганынан тээ чокуда илинип турган үйдөй ташты дал ушу өзүнүн үйүнүн үстүнө таштап жибергиси келди. Дале чыдабай аялы экөө жатчу бөлмөнүн терезесине келди. Терезени катуу такылдатты. Жыгач кроват кыйчылдап, ичте күбүр-шыбыр боло түшкөнсүдү. Эркектин жүрөгү айныбай бир шойкомду сезди. – Айнаш, акмактанбай ач эшикти! Болбосо... – Көптө барып гана аялы халатын чала кийген боюнча эшигин ачты. Эшик ачылары менен үйдөн ичкиликтин кыйгыл жыты мурунду өрдөп, аялынын желкесинде иретсиз саксайган чачы көзүнө суук көрүнө түштү.

– Эмне келдиң, мени аңдыгансып! Он күнгө кетпедиң беле?.. – Анын саламдашуусу ушу болду.

Муса жооп кайтарбай аялдын жылуу денесин көкүрөккө түртүп дароо үйгө кирди. Оозгу үйдүн жарыгын күйгүзүп, төркү бөлмөгө баш салды. Кыйгач түшкөн жарыктан, бакча тараптагы терезе чоң ачылып, кимдир бирөө бултаң эте качып чыккандай болуп, арытан иттер абалап кирди. Эркектик намысы бүт тулку-боюндагы канын дүргүтүп, жинденгенинен өзүн араң токтотуп турду.

... Элдин ушагына эми чындап ишенди. Он жылдан берки ысыгы эми чындап тарагандай көңүлү сууп, кулак уккус, көз көргүс жакты көздөй жоголуп, мындан биротоло кол үзүп кеткиси келди. «Аялга кол көтөрүү жаман эркектин адаты» дечү оюнда. Бу жолу да аялына кол кайрыбай баса берди. Артын кылчайып карабай, кадамы шилтенген жакка бет алды. Кадамы аны шаардын үстү жагындагы паркты көздөй алып жөнөдү. Бир нече жолу паркты айланып чыкты. Акыры келип эң четки бир отургучка көчүк басты. Паркта кыбыраган жан көрүнбөйт. Уйкусунан жаңы гана ойгонушкан таранчылар «чыйк», «чыйк» этишип өз тилдеринде сүйлөшүп жатышкандай. Тоо башынан жаңы гана муруту кылтыйган күн шооласы бул паркка али баш бага электенби, түнкү сыдырым бул жерден кете элек. Мындай сыдырым анын жандүйнөсүн каптаганына көп болду. Кийинки күндөрү өзүнө өзү батпай кыжыры шакардай кайнап, жүрөгүндөгү дартына даба издегенсийт. Мына азыр дембе-дем тарткан чылымдын ачуусу оозунан сыбызгып чыгып, өзүнүн башынан өйдө уюлгуп, мээсин тегеретип жаткандай улам башы салмактанат.

Бул кебетесин көргөн адам жарык дүйнөгө эч кызыгы калбай, өзүнөн өзү кутула тажап отурган бечаранын кейпин көрмөк. Парктын ичиндеги отургучтун катуу жыгачы жамбашын оорутуп жибергени да, кеч күздүн таңкы сыдырымы да атайылап тагдыр башына салган көнүмүштөй: «Ээ, – деди анын көңүлүнө келе түшкөн бир ою, – мурдакы учур болгондо эмне, ушу азыр ашкана ачылары менен кирип «жүздү» удаасы менен ба-

сып алсам гана?!..» «...Жо, жок, – деди анын экинчи ою. Ушул жүз грамм мени жүз үңкүрдүн түбүнө салбадыбы. Жер жутсун аны! Мен ким элем?.. Кайда менин шаар-баар болгон ата конушум. Кайда менин татынакай үй-бүлөм?.. Бир аял деп... иштеп жаткан ишиме да кайыл болуп. Туура айтыптыр, өгүнкү автобуста бирге сапар чегип келген карыя, мени «селсаяк» деп. Селсаяк эмей эмнемин?.. Оо, сакалыңан айланайын, карыя, сен кандай көсөм адамсың. Бир чай кайнам сүйлөшкөндө эле кимдин ким экенин олужадай билген. Учурунда бактым башымдан тая электе неге мен туулуп-өскөн айылымды жерип, карыяларга барып учурашуудан баш тартчу элем? Аялым айылга барып, айылдагыларды чакыралы десе, жиним келип: «Сен айылдын деңгээлинен ашпаган карапайымсың» – деп нечен ызаланчу эмес белем? Көрсө, бу менин көпкөнчүлүгүм, бактымды жеригеним тура. Бакыт тоголок, бапестеп күтүп алган киши гана кармап калат. Болбосо бакытынан ажыраш оңой эле дешет го. Мен кайсы кара баскан күнү бактымды топчо тээп тоголотуп алдым экен?»

Анын көз алдына Кызыл-Кыянын чакан аэропорту элестей түштү. Демейдегисиндей эле командировкага барып кайтып келаткан (борбордогу жакшы кызматтардын биринде иштетчү). Ал, учуучу рейс кармалып кечигип жатты. Радиодогу үн дагы эки саатка узартып коюшканын айтты. Не кыларын билбей, чылым чегип ары-бери басып турган.

– Кечиресиз агай, саатыңыз канча болду? – деди, аялдын үнү капталынан. Эркек чочуп кетти. Саатын кароодон мурда тиги келинге назар салды. Чынында көңүлүндө ышкы оту жанып турган эркектин жүрөгүн болк эттирер чырайлуу келин алдында туруптур. Бакырайып жалжылдаган көздөрү оттой жанып, эркекти өзүнө чакырып турат. Чиркиндин күлкүсү ууртунан төгүлөт. Аппак моюнга салган кызыл шурусун көңүлдү кытыгылап, балкыйган көкүрөгү жүрөктү элжиретет. Эркек аппкаарый түштү.

– Эмне дедиңиз?..

Келин көздөрүн ойноктотуп, дагы наздуу сурады.

– Саатыңыз канча болду деп жатам, агай?

– ... Аа саатпы, саат алтыга он минута калыптыр.

– Сиздин да рейсиңиз ушулбу?

– Ооба.

– Чогуу учат экенбиз да! Агай, капа этпесеңиз менин буюмдарыма көз сала турасызбы? – Ал колун жаңсап бурчтагы чемодан менен сумкасын көрсөттү. – Зарыл жумушум бар эле, такси менен шаарга барып келе коёюн. Рейс дагы көпкө токтолот көрүнөт.

– Кечикпейсизби?..

– Кантип кечигейин. Белетим колумда турат.

Ал ийинине асынган сумкасын оңдоп, тыкылдай басып аэропорттон ылдам эле чыгып кетти. Эркек жаш келиндин жагымдуу жытынабы же жалжылдаган көздөрүнөбү эрксиз арбалгандай карааны үзүлгөнчө карап, буюмдарына кароолчу болуп отуруп калды. Ал келинди ана келет, мына келет менен күркөдөн сатып алган газеталарын улам карап, эки саат убакыттын кантип өткөнүн сезбей калды Муса. Алардын рейси учууга камданып жатты. Бирок келинден али дарек жок. Ал эмне кыларын билбей улам саатын карап, же тигинин буюмдарын талаага таштап кете албай айласы куруду. Чынында мындай окуя анын турмушунда биринчи жолу болуп жаткан.

Бир маалда келин келди. Ал келгенде самолет абага көтөрүлүп, Фрунзени көздөй бет алып бараткан.

– Агай кечирип коюңуз! – деди келин жаракөрлөнүп жылмындап.

– Мындайыңызды билгенде!.. – деди эркек ачуусу келгенин билгизип.

– Жумуштарым бүтпөй, кечигип калдым. Билетиңиздин акчасын төлөп берейин?..

Эркек келиндин жайдаңдаган жумшак мүнөзүн, оттой ойноктогон жоодур көздөрүн карап, баятан берки ачуусу бир заматта тарап, күн жарк эте түшкөндөй көңүлүнөн учуп кетти. Не кылышты билбей үнү улам алыстап бараткан самолетту гана бушайман карап турду.

«Кеттим» – деп чыгып, кетпей калганына намыстанган Муса ал түнү тааныштарыныкына барууну каалабады. Ачуусу келгенинен бир курдай ошол аэропорттун тар залына деле отуруп чыгууну ойлоп, оюн келинге билгизбеди. А жаракөр келин өз күнөөсүн мойнуна алып эркекти тамактанууга чакырды.

Ошол күнкү самолеттон калуу, көзү ойноктогон сулуу келин менен кезигүү Мусанын турмуш жолуна күтүүсүз бурулушту алып келди. Ошол күндөн баштап бой келин анын жүрөгүнүн тереңинен орун алып, наздуу күлкүсү менен жоодур көздөрү кай жакта жүрбөсүн өзүн чакырып турчу. Майрам алдында ыракаттуу түн эркекти биротоло арбап, ал келинге болгон кумарын ого бетер күчөтүп жиберди. Аны өзүнүн аялынан жогору ойлоп, кээде өткөн өмүрү кунарсыз өндөнүп туруп алчу болду. Эркек ойноштун оттуу илебине чалынганда деле дүйнөдөгү «уят» аттуу улуу журт эсине келмек түгүл, кирген буурадай көбүгүн чачууга гана жай таппай ээлигип каларын эми түшүндү.

* * *

Акырындап паркта бирин-серин кыймыл башталды. Муса тартып бүткөн чылымын таштап, экинчисин колуна алууга үлгүрө электе жерге түшкөн күзгү жалбырактар шыбырап кимдир бирөө өзү тарапка келе

жатканын туйду. Бет маңдайында жакын келип калган көк спорттук кийимчен шынга бойлуу жигит күлүмсүрөп деле шайдоот.

– Салоомалейкум! – чыйрак шаңк этти жигит.

– Алеки... – Мусанын үнү жердин астынан чыгып жаткансып араң эле угулду жигитке.

«Бу аксакалга эмне болгон? – деди өзүнчө бушайманданып жаш жигит жанына отуруп жатып. Өгүнү көргөнүмдө такыр башкача эмес беле?.. Анда шахтада партиялык ачык чогулуш болуп жаткан. Иштеги өйдө-төмөн сөздөр айтылып, азыркы жаштардын ишке болгон кызыгуусу илгерки биздей болбой жатат деп, №1 цехтин начальниги күпүлдөгөн, жаштарга кине коё сүйлөп. Ошондо ага жооп кылып, жаштардын таламын талашып дагы бир киши сөз алган. Ал: «Негизги күнөө жаштарда эмес, мына өзүбүздө, насаатчыларда болуп жатат» – деген. Эне сүтү оозунан кете элек ушу жаштарга чоңдордун көңүл буруусу эң зарыл. Иште алгач кыйынчылыктар болот. Кээси ага чыдабай кетип жатышканы да чын. Бирок биз аларды кармап калыш үчүн ар бирин эмне үчүн шефке алууга болбосун? Эң сонун болот! Түйшүктөрүнө кошо аралашып, турмуштук багытты туура беришибиз керек. Маданий очоктун ишин дагы жандандыруу зарыл» деген эле.

Ошондо Талант бу киши ким деп сураган жанындагы балдардан. Төртүнчү цехтин начальниги Муса аке деген алар. Дал өзүм издеген киши ушул экен го? – деп аны чогулуш бүткүчө көпкө карап отурган. Анын өң түзүлүшүнөн, сүйлөгөн сөзүнөн жоокер досу Рысбектин атасына көп окшоштугу бар экенин ойлоп, ошол күнү досун көргөндөй ичинен толкунданып алган, өзүн аскердик кызматта жүргөнүндөй шайдоот сезген.

Ошондон кийин бу кишиге кыябын таап кантип жолугарын билбей, акмалап жүрбөдү беле. Мына эми ойдо жок жерден жолугушуп, катар отурушат. «Бүгүн сөз жок сүйлөшүү керек. Сөз жок, уулунун күндөлүгүн тапшыруум керек». Таланттын оюна ушулар кетти. Бирок негедир тиги кишинин сабыры суздай. Кайратын бирөө уурдап алгансып көздөрү чарчаңкы, кызарып уйку көрбөгөндөй. Жүзү негедир кумсарып, ызалуу.

– Тамактаналы, – деди тиги киши жаш жигитти ашкананы көздөй баштап.

Талант да эртең мененки тамагын иче элек болучу. Анын үстүнө бүгүн экинчи сменде. – Мейли, – деди ал бу киши менен жакшылап таанышууну ойлоп.

Талант өзү ушу жердеги коңшу айылдан. Армиялык кызмат өтөп келгенден кийин эле шахтага ишке киришкен. Жумушчулардын бул чакан шаарчасы негедир өзүнө жагат. Таза, тынч. Чоң шаарлардай кыжыкужусу жок. Бала кезинен эле шахтерлорду чыныгы эркек мүнөз, чымыр дене, кайраттуу кишилерден деп эсептечү.

Талант ашканага жакындаганда, спорттук кийимчен экенин эстей койду. Басыгы бир аз акырындап, көнүмүш адаты боюнча жанын сый-

палап, өзү ыңгайсыздана түштү. «Кап, ушул учурда акчасы жатаканада калып калганын карачы. Ашканага барганы менен тиги кишини кантип сыйлайт?» Эмне кыларын билбей, буйдалып калды. Баамчыл тиги киши аны сезип, колун шилтеди.

– Кереги жок, уулум! Мына акча десең!.. – Ал жан чөнтөгүнөн колуна уучтап бир тутам акчаны алып чыкты. – Алтын башың аман болсо акча деген табылат! А бирок алды-артыңды карабай соодагердин кербениндей сабалатып өткөрүп жиберген өмүрүң кайрадан кайрылып келбейт экен, – деди үшкүрүнүп. – Мен муну эр ортону элүүдөн ашып баратып эми гана түшүнүп отурам!

Тиги киши ичиндеги жан күйгүзгөн ызалык менен өткөн өмүр жаңылыштыгын тилсиз бууракандаган сайдын суусундай көбүрүп, ушул жаш жигитке төгүп бергиси келди.

Жигит да ушу тапта оор жараты менен госпиталда жаткан досу жөнүндө айткысы келип, анын күндөлүгүн тапшырууну өз парзы катары ойлоп бараткан.

Алар ашканадан чыгып, шаарчанын сыртына, сайды көздөй бет алышты.

Ушул жалгыз аяк жол мени кайда баштап барат?.. Балким, жүрүп отуруп тээтиги чокудан барып бүтүп калар, менин турмушумдун аягы карагайлуу черге келип камалган сыяктуу. Бул жолду мен кандайча тандап алдым? Бир кезде үстүмдө үйүм, астымда ашым, эркелетерге аймончоктой балдарым, сүйүп алган жарым бар эмес беле? Анда турмуш жолум айдаан ачык, келечегим алаканга салгандай жаркырап көрүнчү эле. Күндөрүм да бейкут болчу, уктасам да жакшы түш көрүп уктачумун. Ким билиптир, мени бул азгырык каякка алып барарын. Жашооң түшкүрдүкү, ушунча татаал болорбу?.. – Мусанын кадамы шилтенген сайын ушул ойлор биринин артынан бири чууруп келе берди.

* * *

Муса уулунун күндөлүгүн ары калтаарып, ар түркүн ойдун кучагына түшүп барактап отурду.

Апа, апаке! – деп башталыптыр күндөлүк, – сенин жапжаш өмүрүңдүн көбү ый менен өткөнүн алыста жүрүп эми гана түшүнүп отурам. Көрсө, мага тааныш жибектей чачыңа мезгилинен мурда ак кирип, нурлуу жүзүңө бырыш түшкөн тура!

Тилазар уулуң менен адашкан атам үчүн бейкүнөө өткөн өмүрүңдү эмне менен төлөп бере алам, апа?.. Бул али мага табышмак. Ошондо ой туманынын түпкүрүндө канча бир түндөрдү уйкусуз өткөрдүң экен? Жалгыздыгың жаныңа баткандыр ээ? Көнүмүш адатың менен түндүн бир оокумуна чейин отуруп, уулундун мандайынан сылап, чачынан жыттап,

эркелеткиң келгендир? Ооба, билип турам, сөз жок ошенттиң!.. Анан менин бөлмөмө кирип, зымырайып жайылган кроватты көрүп жүрөгүң жараланып, ээсиз телмирген жаздыкты кучактап өксүп-өксүп ыйлап алгандырсың?

Мен эс тартканы ый менен өткөргөн күндөрүң көп болгон, апа! Атам бизди таштап кеткенде да күчүңдү көз жаштан чыгарып, капалуу жүргөнсүң. Анда мен кичинекей болсом дагы бардыгы көз алдымда. Чынында сенин медегер тутканың Айниса эжекем экөөбүз гана эмес белек? Жо, жок ага чейинки да эч нерсе эмес. Ай, тагдыр ай!.. Айтууга оозум барбайт... Ошол күнкү биздин үйдөгү ый, муң... Апа, ошондогу сенин үнүң алигиче жүрөгүмдү титиретет.

Ал күнү дем алыш болсо керек. Эгер жумушчу күн болсо, сен жумушуңа, Айниса эжем экөөбүз мектепке кетмекпиз. Үчөөбүз тең үйдө болуп эртең мененки тамакты чогуу ичтик. Андан кийин Айниса эжем кошуна кыздар менен Комсомол көлүнө сууга түшкөнү барып келейин деп суранды. Сен макул болдуң.

А экөөбүз шаардын сыртындагы таэжемкине кеттик. Аякта деле көп аярлаган жокпуз. Мурда барганда жайма-жай отуруп таэжемдин жука жайып жасаган жупкасынан жеп, шашпай келчүбүз. Негедир ошондо биз алардыкында көпкө байырлабадык. Менин оюма койсо, балдар менен ойноп жүрө бергим келип турган.

Экөөбүз үйүбүзгө кирип, босогону жаңы эле аттаганда кошуналар артыбыздан биринен сала бири келип жатышты. Мен апасы менен кирген Эрмекке айылдан көргөндөрүмдү айтып алаксый түштүм. Аңгыча, төркү бөлмөдөн кагылайын апакебайым, сенин катуу чаңырган үнүң угулду. Эмне болуп кеткенине түшүнгөнүм жок. Үйдү ызы-чуу ээлеп, опур-топур көбөйүп кеткенсиди. Жүгүрүп үстүңө кирдим. Сени тегеректеген аялдардан кандай абалда, эмне болуп жатканыңды көрө алганым жок.

Апа, апаке, сен кара жолтой ошол күнү колуңан учкан көгүчкөнүң Айниса эжемди жоктоп, муңканып, тагдырдын сага кылган запкысына бет келип, жүрөгүң алоолонуп өрттөнүп жаткан. Сууга чөгүп кеткен Айниса эжекемдин сөөгү бир топ күндөн кийин табылбадыбы. Ушул оор тагдыр сени ылдам эле улгайтып, мени балалык күлкүмөн эрте ажыратты. Сен таптакыр эле өзгөрүп кеттиң. Экөөбүзгө тең бир жылдын ичинде эки кишиден ажыраш оңойго турган жок. Аны билбейм мен: «Башка балдардын аталары үйлөрүндө эле жүрөт, менин атам кайда кетти?» – деп жаралуу жүрөгүңдү оорутуп, сени ого бетер кыйначу экенмин. Азыр ошонумду эстесем, өзүмө абдан жиним келет. Сен анда: «Атаң алыска жумуш иштеп кетти. Тил алчаак, жакшы бала болсоң келет», – дечүсүң мени алаксытып.

«Атам кайсы күнү келип калар экен», – деп күтүп жүрдүм. Бир күнү атам жөнүндө сурай берип тынчынды алдым. Ошондо ачыгын айтып

күдөрүн үзөйүн дедиңби, жаныма келип: «Рыстай, сен эми чоңоюп калбадыңбы, көп эле атаң жөнүндө айта берип менин кайгымды дагы күчөтпөчү. Атаң эми бизге бөтөн киши!.. Сени жакшы көрсө бизди таштап кетет беле?.. Эми аны келет деп күтпө!.. Унут!.. Биз үчүн Айниса эжекеңдей болуп өлүп калган!» дедиң акыркы сөзүңдү жакшы айталбай жашына муунуп.

Мен ошол күнү кечке ыйладым. «Атам келет» деген жакшы үмүтүмдөн ажырагандыгым үчүн ыйлап жаттым, апа!

Ошентип, күндөр өтө берди. Сенин энелик мээриминдин, жылуу колундун кудуретинде чоңоюп, бой жеттим. Минтип мектепти да бүттүм. Бала үчүн ата-эне кандай экенин түшүнө баштадым. Ансайын атамды унутмак түгүл, ага болгон сагынычым артыла берди. Ал жөнүндө көп ойлончу болдум. Ага болгон кусалыгым артып, түйшүктөнүүм улам күчөй берди. Өзгөчө, жолдош балдарымдыкына барганда алардын аталарынын бизге айткан акылдуу сөздөрү, мээримдүү көз караштары... А балдардын аталары жөнүндө айтып сыймыктангандары... Алардын бардык ишине аталарынын кам көрүп, үй-бүлөдөгү оор түйшүгүн кошо тартышы мени көп ойго салчу.

Ал эми аталары үйлөрүндө болгонунда телегейи тегиз, жадырап-жайнап отурган үй-бүлөнү көрүп суктанчумун. Ошондон кийин биздин үйдө жашоо супсактай сезилчү. Апа, апаке, бул үчүн сени эч күнөөлөбөйм. Сен болгон кудуретиңди жумшап, тапкан-ташынганыңды оозума кармап чоңойттуң. Антсе да, көңүл кемтигин жакшы тамак да, кооз кийим да толтура албады. Көңүл кемтигин бир гана нерсе толтура алмак. Ал – ата! Бала үчүн эч нерсеге алмашкыс ата мээрими!.. Атамды сагындым! Билесиңби апа, атам бизсиз бир да күн үйгө тура алчу эмес эле го. Такыр эсимен кетпейт, бир күнү атам командировкада экенинде чоң апам келип бизди айылга кошо ээрчите кетти. Бирок көп өтпөй эле атам ишин бүтүп келип калыптыр. Биздин жок экенибизди көрүп, артыбыздан жетип барды. «Балдарым жок, үйгө бир күн араң чыдадым. Буларсыз эч нерсе көзүмө көрүнбөдү. Кой апа, балдарды алып кетейин» – деп шашып-бушуп калды. Аз күн болсо да бизге көнө түшкөн чоң апам: «Каап, коё эле турсаң жакшы болбойт беле. Айран-сүт ичишип балдарымдын беттерине кызыл жүгүрүп, онуп калышат эле. Баласаагыңды кантейин» – деп кейип-кепчип атып араң жөнөттү. Атамдын баласаак экенин чоң энем өлөр-өлгүчө айтып жүрчү. Чын эле атам бизди аябай сүйчү. Анда атам эмне үчүн бизди таштап кетип калды?..»

Муса уулунун дептерин андан ары улап окуй баштады.

«Аскердик кызмат мени өзүнчө зор турмуш окуучуну окуткандай болду. Өзгөчө чет элде, чет жерде болгондо да согуш жүрүп жаткан Афган жеринде жүрүп, өз Мекенимдин ыйык турпагын сагынып жашоонун баркын ого бетер билдим.

Афган элинин бейпил турмушка, бактылуу жашоого умтулган ыйык тилегин туюп, өзүнөн өзүн эле душмандарды бачым жеңип, элди бактылуу кылсам дейсин. Кечээки бир окуя көңүлүмө катуу таасир этти. Биз тоонун арасындагы бир кыштактан өтүп баратканбыз. Түн ичинде басмачылар кыштакка кол салып ырайымсыздык менен айылдын эркектерин кырып салышыптыр. Мыкаачылар... Канча бала атасыз калды? Канча үй-бүлө бактысыз болду?.. Атасыз калуу деген балага кандай оор экенин өзүм жакшы түшүнөм. Эч бир балага мындай бактысыздыкты ыраа көргүм келбейт.

Эрте таңда чоң чабуулга чыгабыз.

Эртең чабуул!

19... жыл.»

Муса Рысбектин күндөлүгүн окуп жатып мурда такыр өзүнө байкалбаган бир өзгөрүштү сездим. Уулунун бой жеткени эми гана эсиме келди. Мезгил билинбей өзүнө улгаюунун, уулуна жетилүүнүн энчисин ыйгарганын баамдады. Ага баласы баштагыдай эле кичинекей туюлчу.

Түнү менен жол жүрүп Ташкент шаарына жете келип, Муса темир жол вокзалынан дароо эле таксиге отурду. Ал уулунун кабарын уккандан бери тынчы кетип ылдам, тез эле көрүшкүсү келет. Аталык сезими козголуп, уулунун али да өзү жөнүндө унутпай жүргөнүнө жүрөгү жылып, көөдөнүндө кандайдыр бир кубаныч уялагансыйт. «Атаң көрү, артында аталап издеген балаң болсо бакыт деген ушу тура» – дейт анын ою.

Шаардын мелтиреген асфальт көчөсүндө лепилдеп сызып бараткан такси менен ойлору кошо жарышып, ачык терезеден кирген таңкы сыдырымга ак аралаган саамайлары дирилдейт. Тээ качандыр узак командировкадан кийин үйүнө кичинекей Ырысбеги менен Айнисасына шашып бараткандай көңүлү кушубак. «Ырыстайым, кандай жигит болду экен?» – деп коёт кээде ички оюн жашыра албай.

– Нима дедиңиз? – дейт анда таксист жигит, мейманга карап.

– Жо, жок, эч нерсе... өзүмчө эле, – дейт, уялганынан Муса шамал бузган чачтарын оңдоп.

Бак-шактуу дары жыттанган госпиталга да жете келди Муса. Уулун издештирип жүрүп жаткан бөлүмүн таап алды. Кандайча жолугушарын, эмне деп айтарын билбей улам үнүн жасап, сөзүн камдап, жүрөгү туйлап тынчсызданып турду.

– Мусаев Рысбекти сураган сизби? – деди арытан шаша басып келаткан ак халатчан кыз.

– Ооба, мен!

– Рысбек жакшы болуп, кечээ эле өз ротасына жөнөп кетти. Сиз эмнеси болосуз?

– Атасы! – Муса ушу сөздү оозун толтура сыймыктануу менен айтты.

– Атасы!? – Кыз да аны карап, жылмайып күлүп койду.

* * *

Үйдүн коңгуроосу шыңгырап, түнкү сменге кетүүгө даярданып жаткан Касиетти чочутуп жиберди. Ал дубалга илинген саатты карады. Түнкү ондон эбакта эле өтүп кетиптир. «Ким болду экен?.. Мындай беймаал убакта келе турган деле кишиси жок эле... Уулубу?.. Ага жакында эле барып келбедиби. Жараты айыгып, жакшы болору менен кайрадан өз бөлүгүнө жөнөмөк».

Коңгуроо кайрадан шыңгырады. Касиет туруп баратып көңүлү түпөйүл боло бир азга буйдала түшүп, санаасы санга бөлүндү. Балким, өгүнкү кишидир?..

Бирөөлөр аркылуу өзүн жактырып, балдарыма эне болуп бер деп көптөн бери токтолуп калган, салабаттуу бир киши тынчын алып жүргөн. Оюнда ошобу деп да ойлоп кетти. Ал, түн катып эмнеге келсин. Андай бейадеп кишилерден эмес көрүнгөн. Касиет ага дароо эле: «Кайдан, жалгыз уулум бой жетип турса, жаңыртып башыма жоолук салдырып, улгайганда келин болуу оюмда жок» – деп кесе айтып эле узаткандай болду эле.

Коңгуроо дагы шыңгырады. Касиет «ким болсо да...» дегендей аргасыздан эшик тарапка кадам таштады. Бул учурда негедир өзүнөн өзү эле жүрөгү түрсүлдөп, боюн калтырак басып кетти. Ой менен баратып ким экенин сурабастан эле эшигин шарт ачып жиберди. Босогодогу адамдын алгач буту, анан барып опсуз бырышкан плащынын өңүрү Касиеттин карегине чалдыга түштү. Мындайды күтпөгөн неменин жүрөгү шуу этип коркуп кетти. Караса, качанкы бир эски таанышындай, арабадан чыккан аттан бетер жүдөгөн Муса туруптур.

Поэзия

Огинскийдин полонези

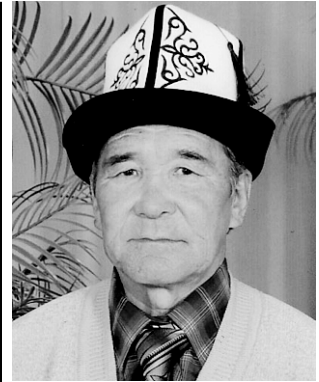
*Жол баштап коштоп алып ыр ээрчитсе,
Сыйкырдуу дүйнө кезип узадыкпы?
...Коштошкон жүрөктөрдү «зырп» эттире,
Музыка коштоп жатты кусалыкты.*

*Чыйралуу абзел болор, туңга батпай,
Алдыда басар татаал жол туру да!
Терметет күүнүн шаңы нурланып жай
Кездешүү азетинин толкунуна...*

Жазды эңсөө

*Жазды эңсесең – кыш түнүндө эңсегин,
Жалгырлары ошончолук баркталат.
Кайра баалап кайталангыс кечтерин,
Учкул кыял гүлүн издеп аттанат.*

*Терезеге муздаф тоңуп, борошо
Сыртта ойносо – туталанып күйүнбө!
Жаңыланат – торгой сайрап ободо
Жаз сытбаты кыштын кадыр түнүндө!*

Али-Шер ЧОМОНОВ

1945-жылы Аксы аймагындагы Төө-Жар кыштоосунда туулган. 1964–1967-жылдары СССРдеги биринчи космодром – Капустин Яр-5те аскердик кызмат өтөгөн. Киев шаарындагы Украина айыл чарба академиясына өткөн. Кесиби – окумуштуу агроном. Ак-Суу совхозунда экономист, баш агроном болуп иштеген. Учурда ардактуу эс алууда.

Кыш нурлары

*Таркабастан муздак нурга кумары
Тоо булагы мончок тагып аактан
Жаркый түшүп жылдыздардын мунары,
Бейпил жерил чукуранып, атат таң.*

*Нымдуу аба, туман түшүп бу түндө,
Кечээ эриген ак бубакты жаңылайт.
Боз кеткенде: үлпүлдөк кар үстүндө
Күн нурлары түркүн түстө жамырайт.*

Колуз күүсү ыр уютуң жүрөккө

*Өтүрдө чөйчөгү бөксөрбөй,
Ыргакка жык болсун толтура.
Күү чертсе – нөшөрлөп төккөндөй,
Калкымда залкарлар мол тура!*

*Кол тийсе үч ичек дирилдейт,
Бирде шат, кээ кезде кусалуу.
Шаңданса – көлкүгөн ирилдей,
Черттилген күүлөрдүн мукамы.*

*Сезимге жылуулук тартуулайт,
Турса да кар учуп боройлоп.
Көңүлгө күү сырын уютуп
Кол ойнойт, колузчу, кол ойнот!*

Ала - Моо галкыйт, түнжурайт...

*Тоолор сүрдүү, кебелбеген жар кабак
Бийиктиктин зоболосун тутканы.
Ийиндери тирелишип жарданат,
Улуу Көккө тийип миздүү учтары.*

*Салаасынан байыр алган төңгүлөр,
Катмарланат эрип бүтпөй түбөлүк.*

*Ак булуттар кези окшоду өргүгөн,
Мелирешет аска, зоого сүйөнүп.*

*Кайталашып мөлтүр дилге жат ырын,
Оргуп аккан булактары чулдурайт.
Көркөмдүгүн сөөлөтүнөн ашырып,
Тоолор бейпил, чалкыйт чекен, тунжурайт...*

Чындык кылбайт

*Ачадык биз туну азыр жаңыдан:
Тээ илгери акылмандык даарыган,
Айткан тура Платондун досу да:
«Сен досумсуң, чындык чоң дос баарынан!»*

*Эрк таптаган заманыбыз жылдыздуу,
Эртеңкини ойлоп эчен сындыкпы?!
Шол Акылман тескесе дейм бизди да,
Жан досунан бийик койгон Чындыкты!*

Жеткиссел дейм сүйүүмдү

*Журт которгон бедуиндер көчүндөй –
Сафы санаа, капалыктар сүрүлдү.
Жеткиссел дейм сага отун өчүрбөй
Жаз тутанткан жүрөктөгү сүйүүнү!*

---

*«Арча-2011» конкурсуна***Шербото Беки****ЭЭСИЗ БАКЧА****(Аңгеме)**

Келесоону келесоо дебегенде эмне дейин. Ушу Итибай анык келесоо да. Келесоолугунан терезе түбүндөгү дүпүйгөн өрүктү кыярын кыйып, качан дарак карс кулаганда жүрөгү зырылдады. Дүйнөсүнөн бирденке кемигендей боло түштү. Кемимек. Атасы Беки колуна быдыр токтобос жакыр эле. Анын багбандыгы бир айылдын элин тойгузганы менен өзүнүн жалаңтөштүгүнөн дүйнө уучтабай өттү. Өмүрү өткөнчө ач көздүгү жок жашаган Беки авадай адам болобу. Айылда анын короосунда өскөн жемиштерди уурдап чоңойбогон бала жок. Алма-өрүгүнө ууруга келгенибизди көрүп да: «Балдар алдагынысы бышелек, бери кирип мына бул эзилип бышкандарын терсеңер» – деп, кайра бизди бакчасынын эң ширин алма-өрүктөрүн аралатчу. Алма-өрүктөр өзүбүздүн короодо деле төгүлүп-жайнап, аларды жегенибизче жесек да тишибизге камалып же ичинен курт чыккан үчүн Беки аваныкына качырчубуз. Анын бакчасында эмне өспөсүн курту жок, анан эзилип бышчу. Күн биздин айылга тегиз тийсе да негедир Беки аванын бакчасындагы мөмө-жемиштер баарыбыздыкынан эрте бышкандай сезилчү. Биз дайыма анын бакчасына качырганыбыздын жөнү: өзүбүздүкүн үйдөгүлөр Ысык-Көлгө эс алууга келгендерге сатат. А биздин колубузга ала боор чала бышкандары гана тийчү. Башкалардын ата-энесин билбейм, апам дайыма Беки аванын үйүнө мени ээрчитип барып, жерге төгүлгөн алмаларын терип алганга уруксат сурачу. Ал да бизге «тергиле-тергиле, силерден аяйт белем» дегенден башка кеп айтчу эмес. Апам бечара анан Беки аваныкынан терип келген алмаларды чоң жолдун боюндагы алма-өрүк, карагат, кызылгат саткандар менен бирге соодалачу. Атүгүл бир жолу Беки аваныкынан терген алмалардын акчасын чогултуп

жүргөн апам мага велосипед сатып берип кубандырган. Өзүбүздүн бакчадан терген жемиштердин акчасына болсо кышкыга көмүр сатып алганбыз. Бул кийин бара-бара апам экөөбүздүн турмуш оокатыбызга айланды. Жыл сайын Беки аванын мөмө-жемиштерин терип, керегибизге жаратып алчубуз. Бир курдай апам Беки аванын колуна: «Өзүңүздүн алмалардын акчасынан жок дегенде ушуну алып коюңузчу» – десе да таптакыр албай койду. Кайра апамды тилдеп:

– Ушу кантип болсун. Бир эл, бир журтпуз, бирибиз менен бирибиз эсептешкен болбойт, – дегенине апам өзү уялып калган.

Апам үйдө жокто бир күнү таанем келди.

– Ай, Боку, сенин бир милдетиң бар, – деген.

– Эмне? – дедим.

– Сен эркек бала болгондон кийин атанын колунан тарбия-таалим алышың керек. Атаң өлсө апаң ушинтип жүрө бермек беле. Биздин элде эркек бала уруксат бермейин аял киши башканын босогосун аттаган эмес. Апаң али жаш, турмушка сенин да белиң кателек, бирок эс кирип калдың. А Акшам муну жактырабы, жактырбайбы, ага үч жолу: «Апа, эркинсиң» – деп уруксат бериш сенин милдетиң дегени, атамдын ашы жакында эле өткөндүктөн мени абыдан ойлондуруп таштады.

Менин күчүм жетпеген, мен али түшүнөлөк турмуштук чечимдин алдында чайналып отурганымды сезген таанем маңдайымдан сылаганда үнүмдү ичине катып, сүлкүлдөп ыйлап жибердим. Кары кишинин айтканын угуп, бирок өз чечимиме келалбай, көзүмөн жаш кылгыртып, тунжурап отура бердим. Негедир атамдын ашын өткөргөн күнү көзүмөн чыкпаган жаш таанемдин ушул айткан сөзүнөн кийин сызылып берди. Жаш көзүмөн эмес, бүтүндөй тулку-боюман сыгылгансып токтободу. Же үн чыгарбай төккөн жаш токтобос болобу? Тулку-боюм сүлкүлдөп, таанемдин эки тизеси, өзүмдүн эки жеңим куюлган жашка сууланып чыкканынан көзүмдү таанемдин жеңине сүрттүм. Анын да эки жеңи чылпылдайт... Алакандары маңдайымды сылаган таанемди кайраттуу деп жүрсөм, ал да үн чыгарбай ыйлап отурган экен. Карыган кишилер ыйлап атканда алардын тулку-бою сүлкүлдөбөгөнүн ошондо туйдум...

Кийин бирок таанемдин мага айткан ошол кебин апама таптакыр айталбадым. Айтайын дегем, апамдын бир чечимди кесе кабыл алган мүнөзүнөн чочуладым. Ал «жок» деген бир кепти оозангандан кийин, таанем айткандай, көктүгү жанда жок. Мен ага таанем үйрөткөндөй «апа, эркинсиң» демекмин. Ал эмес түз эле: «Беки аваны мага ата кылып берчи» – дейт элем. Бирок «жок» деп койсо эмне кылам, ыгы келген күнү айтармын деп жүрө бердим, жүрө бердим. Мага Беки авадан башка бирөөнүн ата болгонун каалачу эмесмин. Эмнеге дейсинби, өзүм менен парталаш Касендин апасы бир күйөөдөн бир күйөөгө тийип, ырайымдуу бир да эркекке туш болбой жүргөнүн айылдын баары билчү. Ал эмес Касендин

өгөй атасына кекенип: «Апамды уруп койду, үйгө мас болуп келди» – деп арызданганын көп уккам. Мүмкүн Касендин тагдырындай тагдыр мени да күтүп атпасын деп, апамдын ырайымсыз бирөөгө туш болгонун каалабадым. Атамдан кийин апамды бактылуу кыла турган адам бир гана Беки ава деген оюмдан кайтчу эмесмин. А башка эркектер катынын сабаган зөөкүрдөй сезилчү мага. Анткени биздин айылда аялын сабабаган эркек жок. Атам ыраматылык апама кол көтөргөнүн көрбөдүм, бирок анын достору бири калбай катындарын сабай турганын билчүмүн. Алар биздикине келгенде мактаньшчу: «Камчы катуу болсо, катын ыймандуу болот деп, кечөө аяшыңды домдоп койдум». Досторунун мындай кебине атам: «Эр экенсиң» – деп какшык ыргытып тим болор эле. Бирок атам катынга кол көтөргөн досторун жактырчу эмес. Ошон үчүн атамдан кийин апамды бактылуу кылар эркек бир гана Беки ава дечүмүн өзүмчө. Айылдыктар да Беки аванын эч качан аялын урганын же сөккөнүн көрбөгөнүн узак кеп кылып, буга кадимкидей таңгалышчу. Ал эмес, аялы өлгөнүнө канча жыл өтсө да жалгыз уулун өзү чоңойтуп, өзү тарбиялаганы үчүн жемелешчү. Кызыгы, эркектердин эле башы кошулган жерде эмес, кээде апам менен сырдашканы үйгө келип-кеткен аялдар катынын сабабаган эркектерге мурдун чүйрүп, андай эркектерди жамандашкандарын кулагым көп чалды. А эмнеге жамандашчу, түшүнбөйм...

Беки аванын көчөгө чыкканын анда-санда бир көрбөсөм, дегеле көрчү эмесмин. Бир күнү ал биздин көчөгө келип калыптыр. Негедир мага ошондо Беки ава биздин көчөгө биринчи жолу келгендей туюлду. Ал түз эле биздин үйдүн тушунан бурулуп, эшиктин алдындагы апам экөөбүзгө токтоду:

– Э, Акшам, уулун экөөңдү келип, алма-өрүктөрдү терип кетеби десем, жоксунар. Өзүм терип келдим. Жата берсе чирип кетеби, дагы калды. Колуңар тийсе терип кеткиле, – дегенинен апам экөөбүз ээрчишип, үйүнө бардык.

Жер жайнаган жемиш. Эми ойлосо, мени жалгыз бой чоңойткон апама ымала санап, башкаларга тердирген эмес го. Тергенден кийинки көтөрүнчөгүбүз абдан оор болуп калганда: «Мен жеткизишейин» – деп болбой койду. Дарбазадан чыга берерибизде эшигинин алдында дододой үйүлгөн кийимдер жатыптыр. Апам алардын баарын бир мешокко салып, мага көтөртүп койду. Беки ава алдыга кеткен үчүн апам анын дододой кир кийимдерин мага көтөртүп койгонун көргөн жок. Көрсө да колубуздан жулуп алат беле...

Беки ава биздин көтөрүнчөктөрдү жеткизишип коюп эле кайтты. Апам ошол күнү бир далайга кир жууду. Жатаар маалда кермедеги кургаган кийимдердин баарын жыйып, четинен үтүктөп, биринин үстүнө бириндыкат ирээттеген апам бир убакта Беки аванын көйнөктөрүн жыттап атканын көрдүм. Мен анда жөн гана тазалыкты катуу кармаган апам өзүнөн өзү шектенип «чала жууп койдумбу» деген үчүн жыттагандай түшүнгөм.

Азыр ойлосом, апамдын ошондогу жуулган кийимдерди жыттаганында таптакыр башка маани бар окшойт...

Эртеси апам жууп, үтүктөп койгон Беки аванын кийимдерин көтөрүп барсам, бизге абыдан ыраазы болду. Апам экөөбүздү улам-улам алкап, апама берип жиберер оокатын таппай: «Силерге эмне берсем» – деп шаштысы кетип калды. Мен ошондо: «Сиз мага ата эле болуп бериңизчи» – деп айтайын деп, чекилик иш жасагым келген жок. Балдардын айтканына чондор кулагын салбастыгын ойлондум. Мүмкүн бул үйгө дагы көбүрөөк келсек, Беки аванын кийимдерин дайым ушинтип апам жууп берип турса, экөө менин мурамымды түшүнөр деп ойлодум.

Үйгө кайтып, Беки аванын абыдан ыраазы болгонун айттым да, апама берип жиберген сырты гүлдүү кутучаны карматтым. Кутучанын ичинде эмне бар экенин апам өзү эле көрбөсө, мага көрсөтпөй, үйгө жыла басып кирип кетти. Ошол күнү кечке, ал эмес кийин да таэнем үйрөткөн сөздү апама айтайын деп, оозум барбады. Кээде таэнем келгенде: «Апаңа мен айтканды айттыңбы» – десе: Өзүңүз айтпайсызбы» – деп чунандап калсам, тайенем тилдегенин койбоchu. А мен: «Айтам бир күнү» дегенимди койбойм. Ай ошондогу эси жоктугум... Кийин-кийин таэнем үйрөткөн сөздү апама айттым. Бир эмес, бир нече жолу. Бирок апам менин ал айтканымды тамашадай көрүп, күлүп коёр эле. Бир да жолу «жок» деп кесе айткан жок, ойлонгонсуп калчу...

Итибайды азыр келесоо дегеним, кичинесинде укмуш бала болгон. Мектепте да жакшы окуучулардан эле. Мүнөзү жоош, бир калыпта жүргөнүнөн мен аны жөн адам болбойт деп ойлочумун. Беки ава өлгөндөн кийин эле бузулду. Анын азан чакырылып коюлган аты Итибай эмес, Мырза. Бирок азыр айылда эч ким аны Мырза эмес, Итибай дешет. Мурда аны Итибай деп бир гана Беки ава эркелетчу. Итти жанындай көргөн баласы ар кимден эле күчүк суранып басып жүрчү. Атасы тилдеп: «Итти эмне кыласың, короо толтура бияктагыларыңды багалбай атып» – деп да койдуралбады. Анан да иттерине башкалар таппаган атты таап, ар бирин өз-өзүнчө атачу. Менин эсимде калганы: Тайбас, Дос, Сакбол, Сугалак деген итери Итибайдын артынан калчу эмес. Мен деле итти жакшы көрчүмүн, бирок аларга ат койсом, ойлонбостон эле башкалар сыяктуу Актөш, Короочу же Жолборс деген аттарды тандачумун. Итибай болсо ар бир итине эл таппаган аттарды койгону үчүн мен анын мындай артыкчылыгына чындап таң берчүмүн. Кээ бир күчүктөрдүн мүнөзүнө карап да ат ойлоп тапчу. Аны мен ошон үчүн жөн адам болбойт дечүмүн. Бир курдай: «Сары итиндин аты эмне үчүн Дос» – дедим. «Ит адамдын досу дейбиз, бирок ага эмнеге Дос деген ат койбойбуз» – деп «дос» дегендин маанисин мага көпкө чечмелеген. Ошондогу акылдуу баланын азыр киши болгондогу кейпин көрсөң, анык кем акыл болуп чыга келди.

Айылга жакшылык же жаманчылыкта каттабасам, шаардан кол кайдан бошойт. Бул саам жөн гана көптөн берки айылга болгон кусалыкты

таркатканы баргам. Апамдын колундагы бойсунуп келаткан тун уулум да кенедейинен чоң энесиникинде өсүп, ал экөөбүздүн ортобузда ата-бала сыяктуу сезим жок. Мен мындан кийинчерээк чындап чочулачу болдум. Тун уулумду апама караан болсун деп, кенедейинен айылда калтырып таштап, азыр минтип аны менен мамиленин учугун уланталбай жүрбөймүбү. Айылга көп каттаганга шылтоо издеп, кезегинде чаап барам. Бу жолу апамдын ал-абалын сурап отурсам, Итибай жөнүндө кеп болуп калды.

– Ал эмне кылып жүрөт? – десем:

– Ошо кара жерге кирсин, катын-балдары менен ажырашып, кетирип жиберген. Баягы Беки ава асырап жүрүп өстүргөн бакчанын баарын кыйратып, түбүнө жетти. Анын баарын отунга деп кыйып, элге сатат, а акчасын жалаң ичкиликтен башкага коротпойт. Илгери сен экөөбүз мөмө-жемиштерин терчү бир да дарак калган жок, – деп Итибайдын кылыктарын айтып бүтөлбөгөн апам өз баласынын тагдырына кейигендей үшкүрүндү. Муну угуп, Беки аванын үйүнө жөнөдүм. Чын эле бир да жемиш дарак калбаптыр. Короого башбагарым менен Беки аванын үйү көзүмө суук көрүндү. Мен бала кездеги дүпүйгөн дарактар түбүнөн кыйылып жок болгонун көргөндө, бир нерсе издей баштадым. Ал менин балалыгым болсо керек. Дал ушул короонун ичинде ширин даамдуу алмаларды, өрүктөрдү терген колум менен жүрөк тушумду мыкчыдым.

Апапакай жибек жоолук салынган апам менен Беки ава бакчалардын түбүндө жемиш терип атканы көз алдыма элестеп туруп алды. Мен муну дайыма балалык кыялым менен элестетип жүрүп чоңойдум. Бул элести кыялым эмес, түшүмдө да көп ирет көргөнүмдү эстедим. Эстеп, ичим сыйрылгандан ыйлап ийгим келди. Үйдүн сырты кепенин сыртындай тозуп, бир кезде заңгыраган чамгарак жылдан жылга жерге чөгүп бараткандай жапырая түшүптүр. Жер чөккөнбү же үй өзү чөккөнбү, жалпак кепени көрдүм. Мен ошондо тээ бир кезде таанем үйрөткөн сөздү апама айтпай жүрө бергеним үчүн Беки аванын чамгарагы минтип ээн кепеге айлангандай туюлду. Мүмкүн, апам менен Беки аванын Итибай экөөбүздөн башка эс-учу бар балдары болмоктур. Мүмкүн, ошолор Беки аванын жемиштүү бакчаларын асырап калар беле. Балким азыр мен шаардан келгенде көзүмө кепедей көрүнгөн ушул үйдөн бир тууган бөбөктөрүм чурулдап чуркап чыгып, алдымдан тосуп алат беле...

Айланамды карадым. Тирүү жан көрүнбөйт. Бир гана тирүү жан көрдүм: кепенин терезе тушундагы жаңы кыйылып, тарбайып жаткан дарактын жанында колундагы балтаны жаңыле жерге койгон Итибай экен. Балтанын башындай мурду жерге сайылчудай болгон ал акмак эң акыркы кыйылган жалгыз даракты мелтейип тиктеп отуруптур.

ЖАНЫ ЧЫКПАГАН ТАШБАКА

(Аңгеме)

Баятан кайра-кайра сыртка чыккан Тамырланга иттин эмнеге үрүп атканы белгисиз эле. Минтип жөнү жок ажылдаган итин тилдеп-тилдеп кирип кетип, көчүгү жаңыдан жер жыттаганда кайрадан башталдыле, эми үйдөгү меймандардан ыңгайсызданган Тамырландын келинчеги конок үйдөн жылып чыгып кеткен себеби: терезе тушундагы иттин ажылдаганына кулагы чыдабаган меймандардын арасынан «итиңерди бүгүнчө бошотуп деле койбойсуңарбы» деген өтүнүч болгон. Бирок бул кепти укса да укмаксан болуп, сыртка чыгып итти тилдеп койгондон башкага жарабаган күйөөсүнүн кежирлиги үчүн айда-жылда бир келген төркүндөрүнөн уялып отурган Айшерик сыртка чыкты да, итти чынжырдан бошотуп жиберди. Күйөө баласынын эмнеге итти бошотконго кыйыктанып атканын астыртан сезген кексе чал:

– Э, балам, башка ит минтип үрсө да тайгандын үргөнүн көргөн эмесмин... Бу сеники тайган эмес. Тайган деген иттин мырзасы да. Минтип кандек же короо кайтарган ит гана үрөт, – дээр замат сөзгө Кандос да аралашты:

– Жездемдин тайганы ууга да, короочулукка да жарай берет, ата. Туурабы, жезде? Меники өзгөчө тайган деп койбойсузбу, – дегенине үйдөгүлөр күлүп калышты.

– Жездемдики үргөнгө да үйрөтүлгөн тайган, – деп кошумчалап койдуду, үй ичиндегилердин күлкүсүнөн улам тили кычыша түшкөн Кандос.

Аңгыча көңүлү жайдары кирип келген Айшерик:

– Үнү басыла турсун деп, итинди бошотуп жибердим, – дегенин укканда кайната, кайненесинин көзүнчө зиркилдеген Тамырлан ордунан обдула калганда Айшерик төркүндөрүнүн көзүнчө кер-мур айтышпас үчүн сыртты карай зып койдуду. Күйөө баласынын кызуу кандуулугун туйган Дөкөн аксакал Тамырландын ачуусун жайгарыш үчүн:

– Кел балам, мына бул дасторконго бата кыла туруп, сыртка басып, буттарды эс алдыралы, – дегенине отургандар козголуп калды.

Меймандар сыртка чыгары менен иттин ажылдаганы эми баккоруктан угулду. Дөкөн аксакал чакчасын кагып, оозуна насыбайдан уруп, Кандосту чакырды:

– Көзүң курч эмеспи, карачы... Тетигинде жаргылчактай таш кыймылдайт, ит ошого үрүп атканбы... Жакын барсаң.

– Оп-еей, чын эле бүлкүлдөп жылып атат, – дешип үйдөн чыккандын баары Кандос менен баккорукка жөнөдү.

– Таш бака-аа, таш бака экен! – Таш баканы ишенип-ишенбей карма-лай башташты.

– Тобо-оо... таш бака дегенди биринчи көрүшүм.

– Бизде да таш бака барбы? Булар жылуу жактарда болчу эле го?..

– Биздин Чүйдө муштумдай таш бакалар болчу эле, бизге мындай чоңу кайдан келген? – дешип, бул шумдук азыр эле асмандан топ этип жерге түшкөндөй таңыркашты. Ал эмес таш баканын чопкутун таш менен койгулап, сынаар-сынбасын да текшеришти. Денесин жыйырып, чопкутуна кирип алган таш баканын жонунан бир да жарака кетпегенин көргөн соң, топурагандын баары таңдайларын шыкылдатып тим болду. Артында Дөкөн аксакал таш баканы көтөнгө бир тээп көрдү да:

– Опе-ей, тоотпогон неме го, – деп башын чайкады. Өмүрүндө биринчи көрүп атса керек, бут алдындагы тарбалаңдаган жаныбарды эми чалкасынан оодарып, шуудураган алакандары менен боорун сыйпалады.

– Булардын жону эле эмес, боору да таш турбайбы... Эми ушул канча өмүрдү жашадыкен, чиркин?

– Менимче, сиздин жашыңыздан да ашык жашады болуш керек. Сиз айткандай, көрдүңүзбү, жону эле эмес, боору да таш үчүн узакка жашашат, – деди атасынын курчоосунан алыс чыгып көрбөсө да, бирок колуна тийгенди окуп-чокуй берчү жер чечегин безеген Кандос.

– Урду-сокту айта бергениңди койчу, – деп кайнисинин айтканына Тамырлан кошулгусу келбеди эле, Кандос эми таш бака жөнүндө гезиттен окугандарын айтып кирди:

– Эй, жезде, таш баканын эти аябагандай пайдалуу.

– Гезиттер жаза беришпейби.

– Жаза беришпей эле. Атайы дарыгердин кеңешин окугам.

– Эмне деп жазыптыр? – Дөкөн аксакал Кандостун айтканына кулагын түрүп калды.

– Биринчиден, өмүрдү жашартат экен. Экинчиден, тула-бойдогу суукту айдап чыгып, ичегинин сезгенген ооруларын айыктырат. Анан да геморрой оорусун айыктырганга миңдин бири дейт... – Муну уккан Дөкөн аксакал ордуна тура калды.

– Бу таш баканын эти арамбы же адалбы?

Күтүүсүз суроого Кандос бир аз буйдала калды да, жооп таап кетти:

– Дарычылык үчүн арам менен адал ылганбайт.

– Муну ким айтты эле? – жездеси дагы бурк этти.

– Азыр кыргыздар иттин этин деле жеп атпайбы. Ит эмес, биттин этин медицинада колдонушат. Сиз эмне, суур, кашкулактын эти адал дейсизби? Аны сиз баягы чоң кара дөбөтүңүз тиштеп келгенде, куурутуп жебедиңиз беле Суусамырдан, билесизби? Билбей калат... Баягы суурдун этичи...

– Андан сен да жебедиң беле...

– Жегем... Эмнеси бар экен? Бул деле ошо... Мусулманбыз деген менен чочконун этин жеп деле үйрөнбөдүкпү, – деп жездесин бир заматта унчукпас кылды.

Дөкөн аксакал муну угары менен сакалын уучтап, ойлонуп калды. Уулу айткан жанагы өмүрдү жашартат, тула-бойдогу суукту айдап чыгып, ичегинин сезгенген ооруларын айыктырса... Анан да геморрой оорусуна шыпаалыгын угуп отурса – ойлонуп отуруштун кереги жок го. Өзү дал ушул дарттардын залалын канча тартты. Бир саам ушуну ойлонду да:

– Кандос, көтөр муну, – деп таш бакага кол жаңсады. – Андай дартка шыпаа болор касиети болсо, бизге муну Кудай Таала өзү жиберген экен.

Араң турган Кандос таш баканы шап эле кармады. Кармаганда да уча турган кушту кармагандай чапчаң кыймылдады. Кызыкты эми көрүп ал. Таш баканын этин дарылык касиет үчүн колдонушту ниет кыларын кылып алышып, бирок аны кантип адалдаштын айласын издегендери анык машакат болду. «Мал мууздагандай мууздаса болобу?» дешип биринен бири акыл сурайт. Жооп жок. «Деги бул чөлкөмдө билген киши барбы?» деген Дөкөн аксакал динкеси сууганда көчүгүн жерге быктырды. Тургандар сакалын сылаган карынын оозунан бирденке күтөт. Дөкөн аксакал үнсүз. Бир убакта «мууздаса, мууздай бергиле, кудай өзү кечирсин» – деди эле, шымаланган уулу жаландаган бычакты таш баканын кокосуна такады. Ангыча таш баканын моюну култ этип кирип кетпеспи. Ошо менен чопкуттан чыккыс болду. Алеңгир экөө таш баканын жыйрылган моюнун сууруп чыгалбай, бечаралардан каратер кетти. Эбин табалбай аргалары кеткен соң, таш бака өз мойнун өзү чыгарганга чейин күтүштү. Ага да болбоду. Акыры экөө тең жадады бейм, чопкутка манжаларын тыгып атып, таш баканын ичегидей чоюлган моюнун сууруп чыгышкан. Экөө ыкчам эле кыймылдап аткандай болгон, бирок култ эткен моюн колдорунан дагы чыгып кетти. Жаныбар басыгынан гана кашаң болбосо, эңгезердей экөөнү суй жыгылтып коё сактады го. Бир убакта экөөнүн олдоксон кыймылын карап отурган Дөкөн аксакалдын сабыры түгөндүбү, ордуна турду да, басып кетти. Бир аз узары менен Кандостун: «Ата, буга эми бата тилеп мууздайлыбы?» дегенин укканда, каны кайнады:

– Эк... атаңдын оозун урайындын баласы, ошону да менден сурайсыңбы?! – деп тетири басты. Ангыча Тамырлан Кандосту тилдей баштады. Колунда бычак кармап жүргөн кыялы чатак күйөө баласынын ачууланып турганын туюп, алыс узагысы келген жок. Ангыча эле Кандостун кокуйлаган үнү чыгып калбасы, чочуган чал артына шарт бурулса, Кандостун колдору кызыл-жаян. Кургур чалдын жаман ою күйөө баласына кетти... «Бирденке кылып ийдиби?...» – деди эле, жок андай эмес экен.

– Ох-уу... тиштеп алды! Жезде, кана бычагыңыз?.. Тезирээк мууздап жибериниз!

– Коё бербей... Бир аз чыда. Эп биссимилдай-рахум... – дегенин угар замат, таш баканын үнү кырылдап-шырылдай баштады. Көп өтпөй, мына эми өмүрүндө жылкы, уй, кой мууздалып атканда укпаган үндөн Дөкөн аксакалдын дене-бою титиреп кетти. Таш бака дегениң адам онтогондой онтойт экен, тобо. Кудум тээ 41-жылдагы өзү катышкан кандуу согуштагыдай, окоптогу өлүм алдындагы адамдын онтогону угулду. Мындай онтогон үн адамдан башка да таш бакада болорун өз кулагы менен угуп, бир аз мурдараак чопкутуна денесин жыйрыган таш бакадай, өз денеси жыйрыла түшкөнүн сезди. Үйдөн обочо узап кетсе да жаны чыкпай онтогон таш баканын үнү, көрүнө жакын калган чалдын заманын кууруп жиберди. Таш баканын этин чопкутунан чыгарыш үчүн барскан менен жонго-жонго күрсүлдөтүп койгулаган күйөө баласы азыр анын көзүнө кан ичкичтей көрүндү. Чөнтөгүндөгү насыбайдын чакчасын кайда салганын таппай атып, адат-үрпкө ылайык келбес өзү катышкан ишке каргыш айтып, күңкүлдөп ары-бери басып жүргөн чалдын кулагына бир убакта кызы Айшериктин үнү жаңырды:

– Ата, кайда жүрөсүз?.. Үйгө киргиле, тамак даяр.

Дөкөн аксакал төргө жайланышкан соң, ууга кызыгып жүргөн күйөө баласына собол узатты:

– Ээ, балам... Короодогуну тайган дейсиң, бул тайган эмес. Тайганды силер билбей калбадыңарбы. Анык тайганды көзүнөн тааныйт элем. Сеники тайган менен үгүшкөн эле түрөгөй. Биздин убакта тайгандар тайган эле, атандын көрү! Кунан торпоктой кийиктин сөөгүн жара чайнаган таза кыргыз тайганы калбай барат. Тээ илгери карышкырдын көк жалына кол салар кызыл көз тайгандар болор эле. Азыр андагыдай карышкыр, аркар-кулжа дегенди жеткен жеринен будамайлап жыгылган тайган тукуму үзүлүп калдыбы деп жүрсөм, Кудай жалгап Ат-Башы жакта бир-эки мергенчиде бар деп угуп, ошоякка жеталбай жүрөм. Анан да мени кубандырганы, өткөндө мынабу Кандос айтат, жанагы кампүтүр деген немеңерде америкалыктар кыргыз тайганы жөнүндө билет экен деп.

– Ай, бала, айтып берсең жездеңе, – деп Кандосту сөзгө аралаштырды эле, тиги желколтук неме, адатынча окуган-чокугандарынан баштады: – «Собака который не продаётся, это кыргызский борзый тайган» дегенди өткөндө эле интернеттен окудум дегенди өтө жанданып айтты. Кандос калп айттыбы, чын айттыбы, ушинтип айтты. Анан да чыныгы кыргыз тайгандарынын баасы Американын 30 миң долларына жетет экен, – деп кошумчалады.

Дөкөн чал күйөө баласынын көңүлүн бурдуруп, Кандостун айткандарына өзү да кунт коюп отурду. Кандос аяктары менен өзүнүкүн улантты.

– Алардын алдыңкы тиштери карышкырдын алдыңкы тишинен да узун экенин өгүнү бирөөгө айтсам ишенбейт. Куураган атандын оозун урайын, тайганды бир оңой ойлоп...

Тамырлан эми кайнатасы менен кайнисинин айткандарына толук ишенди окшойт, өзүнүн тайган деп салпактатып ээрчитип жүргөн немесинен иренжий түштү.

– А мен короодогуну тайган деп жүрсө. Өгүнү бирөө сатам деп алып келгенинен ченебеген бир ирикке алмашып алгам. Канча ууга чыктым, бокко жарай элек. Ээсине кийин кайра апарсам, ууга чыгарда 2–3 күн байлап коюп буулуктурсан, алгыр болуп калат дегенинен байлап койгонум да.

– Тайган өзү дээринен кыраакы жан. Ал ошого жаралган. Жыт менен изди гана кубалайт. А тыржыйган мунуң үргөндөн башкага жарабайт. Көрсө, жанагы таш бакага ажылдап аткан турбайбы. Эмнеге үрөт дейм да. А тайганды минтип байлачу болсон, көзүнө тиктегенге өзүңдүн да дитин барбайт...

Үйдөгү сөздү кирип-чыгып кулагы чалган Айшерик дасторкон четине лып отура калды.

– Азыр айтсам, билбейм эмне болосунар... Ушул ит үчүн Тамырлан экөөбүз канча жаман-жакшы айтыштык. Мен ооруп төшөктө жатсам, мага итке көңүл бургандай көңүл бурбайт. Анан ити ооруп калсабы... Атайы шаардан дарысын алып келип, үйгө, мынабу төргө төшөк салып бергенин кантейин. Канча жолу ооруп жыгылдым, жок дегенде дары алып келгенге жарабайт! А ити ооруса, үйгө ветеринар чакырып, капельницадан өйдө сайдырат. Үйдө тооктор туубай атса, балдардын оозуна тиелек жумурткаларды итине чогултуп, мынабу чоң чыныга буламыктай суюлтуп чалып бергенин карап отуруп, бул үйдө бир күн да жашагым келбей кетет! – деген Айшериктин датын уккан төркүндөрү кыраан-каткы күлкүлөрүн араң тыйышты. Үйдөгүлөрдүн күлкүсүнөн улам, өзү да көзүнөн жаш чыкканча күлгөн Айшерик далиске чуркап чыгып, бир убакта шорпо куюлган чоң чыныларын ташып келе баштады.

– Мына, дарыңарды бышырып келдим, көргүлө...

– Даамы кандай экен?

Баары алдыга келген шорполорун шурулдата баштады.

– Башкача экен.

– Эти жумшак окшойт.

– Даамы сонун турбайбы.

– Пиязы көбүрөөк болуп калганбы?

– Мага ары жактагы тузду берип койгулачы.

– Кызыл мурчтан салгыдай экен.

Ар кимиси ар кандай сынап баштады. Дөкөн аксакал гана шорпону үн-сөзү жок шурулдатып отурду. Чоң кесени түбүнө чейин ууртап болгондон кийин гана:

– Эмнеси болсо да насип буюруп, миңдин бирине даба болор касиеттүү дарыны ичип отурабыз, Кудайга тобо дейли. Эми ар кимге андай-мындай

кептерди айта бербегиле. Атайы ниет кылып дарылыкка ичебиз деп, Кудайга күнөө да кылдык окшойт. Азыр эми ичип болсоңор, дасторконго бата кылалы да, туралы. Ниет деген жакшы болот. Ниет болсо эле дарты барыңар дартыңардан айыгасыңар, оомийин... – деп батасын жайып, ордуна турду.

Үйүнөн меймандар узары менен Тамырлан коңшусу Майрамкулдун огороддо жок издеп жүргөнүн көрдү.

– Эмне жоготтун?

– Таш бака.

– Мен да сени тооктун жөжөлөрүн издеп жүрөбү десе.

– Тоок эмне болуп калыптыр. Тооктун жөжөлөрү жоголсо минтип издебейт элем да.

– Таш бака эмне, тооктон баалуу болуп калыпшы?

– Тоокту айтасың, таш баканы мен кубарыңдын кунуна алмашпайм. Мен аны атайы Ашхабаддан алдырып келгем...

Майрамкулдун мындай жообунан кийин Тамырлан дароо иш олуттуу экенин түшүндү. Майрамкул башкалардай бейчеки сүйлөп, тамашалашпаган бир мүнөз адам эле, «кудай урган экен» деди өз ичинен. Эми таш баканды «көргөн жокмун» деп айтабы?.. Же «жеп алдык» дейби?.. Анда бүтүн айылга шерменде болбойбу...

Тамырлан жанын коёрго жер таппай карайлай баштады. Кошунанын жоготкону таш бака. Экөөнүн огороду чычкан мурду өткүс болуп бирге кашааланган. Анан алыс канчага узап баралат эле? Айлана-чөйрөдө эле болуш керек да... Айласы куруганда, ичинен кайниси менен кайнатасын ызырылтып сөктү. «Демейде келбеген немелер, бүгүн кайдан келиштеле!» Ары-бери басып жүрүп, эсине бирденке келгендей, короого шыпылдай басып кирди да, таш баканын жанчылып жаткан чопкуттарын жыйнап кирген. Аңгыча сыртта Майрамкулдун турганын көрүп калды. Майрамкул Тамырландын колундагыларды көрдүбү, жокпу – мына балээ...

– Сүйлөшөлү десем, басып кетипсиң, – дегенде жүрөгү оозуна кептеле түштү. Бирок Майрамкулдун бейкапар турганын көргөндөн кийин өзүн карманып, колундагыларды шып эле жерге коё койду. Майрамкул Тамырландын колундагы эмне экенин байкаган жок.

– Кел... Үйгө кир.

– Жо-жок... Сырттан эле.

– Кир эми, мынча келгенден кийин.

– Мейли. Кирсе кирели...

Үйдө меймандарга жайылган дасторкон али жыйылбаптыр. «Урунун арты кууш» деген ушу белем, шаштысы кармагандан улам үйгө кирели деген сөз оозунан чыгып кеткенине ойдолоктоп, эмнегедир айыбы ачылчудай болуп калды. Катын-балдары таш баканын этин жедик деп айтып ийелегинде өзүм айтсамбы деп, сөздүн ылайыгын издеди. Майрамкул

төргө отулары менен шыпылдай баскан Айшерик кирип келди. Бирок кудай сактап, Майрамкул дасторкондогу даамга эңкейгенде сырттан илберинки кирген келинчегине «оозунду жап» деген белги бергенге үлгүрүп калды. Муну айттырбай туяр Айшерик, демек, кошунанын көзүнчө ашыкча бирдеңкени айтпа деген белги экенин туйду.

– Кана, көптөн бери Майрамкул үйгө киргени ушул, бизге бир жүз граммдан алып келбейсиңби...

– Азыр, – деп оозу ачыла элек шишени кармата коюп, чыгып кетти.

Экөөнүн ичтери жаңыдан ысып калганда Тамырлан келинчегин чакырды:

– Эми жанагынын шорпосунан бизге да бирден алып келбейсиңби...

Алдыга ысытылган шорпо келди. Майрамкул оозуна татаары менен эле шыпшынып-жаланып, шорпону мактады...

– Оо, аяшыбыздын тамагы мыкты экен, ой.

– Кел, үстүнө дагы куюп берсин.

Бөрү тоют болуп турган Майрамкул да эрдин жаланып калды:

– Мейли, куйса куйсун. Жакшы тамак калганча, жаман курсак айрылсын, – Майрамкулдун өңү албырып турганын көргөн Тамырлан эми чечкиндүүлүк менен болгон ишти болгондой айтып бергенден кийин алагүү абалга жеткен Майрамкул алдына келген шорпо таш баканыкы экенин билгенде, жерди бир муштап алды.

– Мен аны жердин түбүнөн алдырып келбедим беле, жердин!.. Жердин түбү тетигиле Түркмөнстандын чөлдөрүнөн!.. Эмнеге билесинчи?.. Дарылык касиети үчүн... Билесинчи, эмнеге дары?

Тамырлан таш баканын этинин пайдасы жөнүндө бүгүн эмнени укса, укканынын барысын айтып берди, бирок Майрамкул анын кебине ыраазы болгон жок.

– Жок... Билбейт экенсиңер. Билген кайниң бок жептир, айтып кой ага... Билбесең, билип ал! Таш баканын эти эркектик кубатыңды арттырат, түшүнөсүңбү?

– Сен таш баканы ошон үчүн эле алдырып келдиң беле?.. А мен сага таап берем анда... Таш баканын этинен да укмушту таап берем. Улар чөптү билесинчи?.. Билбейсиң! Сен ошол улар чөптү жесең, катының экөөң уктабай каласыңар... Ооба, сен аңги болуп, катының сенден дырылдап качып калат.

– Улар чөп дегениң кандай? – Майрамкул Тамырландын айтканына кызыгып калды.

– Балээнин баары – улардын мына бул жемсөөсүндө. Этинде да касиет бар деп жүрүшөт, бирок анысын мен билбейм. А эгер жемсөөсүндөгү ал жеген чөптү сен жесең, бу дүйнөдө сага катын түтпөйт. Жанагы даңкайган катыныңдын бели ошондо түпкүчтөй түйүлөт, – деп тигинин бүйүрүн кызыткысы келди.

– Таш баканыкы деле оңой эмес. Мейли, анысы ал, эй досум, мына бул тамактан кайнатаң да жедиби?

– Жеди.

– Анда бүгүн кайнененди түнү бою уктатпайт. Кайта-кайта минип атып өлтүрөт экен. Эртең кызына «энең өлдү» деген кабар келбесе болду. Тамырлан муну угары менен боорун тырмап күлдү.

– Чалдыкы эми кайдан жарамак эле...

– Таш баканы жеген болсо бүттү. Бүттү дей бер... – Экөө бир биринин айтканына ыкшый баштады.

Экөө ошентип күн уясына жашынганга чейин боор тырмап каткырып атышып, эстерине катындары келди. Майрамкул дароо үйүн көздөй жүгүрдөдө, Тамырлан да Айшерикти бүгүн эртерээк төшөк салдырганга шаштырды.

Дөкөн чал болсо үйүнө келип, жаздыкка жыгылары менен ооналактап баштады. Кулагынан жаны чыкпаган таш баканын онтогону кетпей койду. Түнү бою кемпиринин тынчын алып: «Тамагым кургап атат, суу... суу» дей берип, уктатпай койду. Көзү илинип уктап баратып эле жаны чыкпаган таш баканын онтогону кулагына угулат. Кайта-кайта: «Кемпир, кемпир» дей берип, кемпирине уйку бетин көрсөтпөдү.

Жааштар поэзиясы

Сезим ыңдоору

*Сүзүлгөн көзгө көзүңдү кадап,
«Сүйөтүн» дейсиң, сүрдөтө карап.
Сезимдин кылы чертилип турса,
Сезилбей кантип көтүскө калат.*

*Айтууга жообум жок эле менин,
Айламды алып шаштырды кебиң.
Андагы менин абалым туйсаң,
Азгырып улам, жок эле сезим.*

*Карашың минтип, жүрөктү термеді,
Көңүлүм, түлкүн, чын эле сендеби?
Ала качтым көзүңдү өзүңдөн
Көөдөндө сырымды ачкым келбеді...*

* * *

*Кудайымдын буйругу болбосо эгер,
Сынбайт дешет буту да кумурсканын.
Көөдөнүп көңдөй сымал жүргөн кезде,
Бекер эмес менин сага жолукканым.*

Асылгүл ТОКТОРБАЕВА

1976-жылы Ысык-Көл областынын Ак-Суу районундагы Отуз-Уул айылында туулган.

1999-жылы Бишкек гуманитардык университетинин чет тилдер факультетин аяктап, К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинде окутуучу болуп эмгектенүүдө.

Көркөм котормо, поэзия, музыка ышкыбозу.

*Көңүлдө көк туманды кууп салсан,
Маанайым ачык күндөй жаркып алсын.
Жадырап, жаталыңа чагылышып,
Жан дүйнөт жарашыкка балкып алсын.*

*Эңсесең ар кадамда көз алдыңа,
Элестеп, закым болуп тартылайын.
Жакындап келип анан тоюнуңа,
Сагаган селкиң болуп артылайын.*

*Алыс, жакын жолдо жүрсөт сагынып,
Тосуп алар адамым бол ашыкчу.
Сыймыктанар жар болоюн өзүңө,
Сен да мага жар боло көр татыктуу!*

Булуттар

*Сапар тартып Варшавага Познандан,
Аппак учак багыт алды тетинип.
Түртөктөлгөн булуттардын үстүндө,
Өзгөчө бир дүйнө жатат керилип.*

*Кээде суюк, кээде коюу булуттар,
Муз каптаган көк деңизге окшошот.
Терезеден күндүн нуру чагылып,
Чыгармачыл делебемди козгошот.*

*Суктанарлык табияттын сулуулугу,
Бир катмардан өтсөң да бир катмар бар.
Булут окшош чубай бефер оргуштап,
Жүрөгүлдө түртөктөлгөн саптар бар.*

*Үлүлдөгөн булуттар элестетет,
Чоң энемдин жүндөрүн койгон тытып.
Көз алдыма эркисизден тартылат бу,
Баёо кезил отурган тончок күтүп.*

Мала Москва

«Мала Москва» – деп аталган таспадан,
Көрүп алып бир сүйүүнүн баянын.
Жабыркаган эки жаштын тагдырын,
Зээнип кейип, кадимкидей аядым.*

*Кай улуттан экениңе чек койбойт,
Сүйүү тили которулгус керемет.
Алоолонуп жанган жаштык отуна,
Чын сүйүүнүн күчү гана теңелет.*

*Кай заманда, кай өлкөдө болбосун,
Сүйүү күчү калсын жаштык деминде.
Адалзатка кайрыламын, өтүнүп,
Кыянаттык кылбагыла сезилге!*

---

* Мала (полякча) – кичи.

Мурас

**Касымаалы
ЖАНТӨШЕВ**

(1904–1968)

ЭКИ ЖАШ

(Уландысы, башы өткөн санда)

Мен жарадар болгон түн

Ааламга алтын нурун чачып, күн да чыккан. «Келинди келгенде көр, кемпирди өлгөндө көр» дегендер үйдүн ичин үч көтөрүүдө. Бири кетсе, бири келет... Тек жалпылдап ачылып жабылган эшиктин шору, бала келсе да тура калган менин шорум... Камыкпай кабак керип күлөр эч нерсе жок.

– Куданын кудурети... Илгери аркалыктын кыздары качып келип келин болот экен деген сөздү угар элек, эми качып келген кыздарды көрө баштадык.

– Мындан мурун бул жердеги кыздардан качып келгенин ким көрүптүр.

– Кыз качат экен десе, кандай кыздар качат болду экен деп таң калар элек, көрсө, тиги келин сыяктуу кыздар качат турбайбы?

– Илгери кызды шаани-шөкөт, сан-салтанат менен берер эле. Эмки кыздар көйнөк, штанчан эле келе калчу болгон тура.

– Куру наалыган кургак сөздү койсоңор, жеңе! Качан эле кыз бүткөндүн баары шаани-шөкөт, сан-салтанат менен берилүүчү эле? Ырас, байдын, манаптын, миң башы, казы, старчындардын кыздары шаани-шөкөт, сан-салтанат менен берилүүчү. Кайсы жерде эле кедейдин кыздары шаани-шөкөт, сан-салтанат менен берилүүчү эле?

– Сен ошондой келгендирсиң?

– Мен ошондой эле штан, көйнөкчөн жүгүрүп келгемин. Ата-энемдин, алган күйөөмдүн колунда жок болсо, ошондой келбегенде эмне кылмакчы элем?

– Биздин сөзгө сен эмне териктиң?

– Терикпей турган сөз айтып отурасыңарбы? «Газдын көөнү жок болсо да, кыздын көөнү жокпу» деген. Качып келсе да Айнагүлдүн көөнү жокпу? «Тогуз коргол ойносоң тактап ойно, алды-артынды сактап ойно». Байкап сүйлөгүлө!.. Баятан берки сасык сөздүн теңи Айнагүл эмес, – деп оозуна келгенин оттоп отурган катындарды Тоту жеңем куюн ургандай кылып өттү.

Тоту жеңемдин сөзү отургандардын жүлүнүнө тийгендиктен, сөзгө конок беришпей, Тоту жеңеме каршы жаалаган сөздөр күч алды. Биринин сөзүн бири угуу жок, тек бет алдыларынча кажылдашуу менен күүгүмгө жакын тарашты.

Үйдүн ичи толтура эркек. Мен үч-төрт келин, кыз менен көшөгөнүн ичиндемин.

Төрдө молдо, Адыл, Маты жана кырка тартып отурган бир топ чалдар. Иреге тарапта Жума, Насыр баш болгон бир топ жаштар.

– Кулназар акени чакырдыңарбы?

– Жатып алган экен, «кийинип азыр барайын» – деди.

– Бакирди чакырдыңарбы?

– Чакырдык.

– Каримди дагы чакырып койбой, – деп үйгө конок чакыруу менен Нурмат алек болууда.

– Эй, кудаа... Парвадигар! Бергенине шүгүрчүлүк. Мындан мурун Нурмат байбачаныкына эл келгенин коюп калды эле, эми Кудайга миң мертебе шүгүрчүлүк кылыш керек, – деп молдо эмнегедир кубана «Кудайга» кулчулук кылды.

– Ак сөз, молдоке! Үйүндө ак жоолукчаның жок болсо, береке дагы болбойт эмеспи? Бирок ак жоолукчандын дагы түзү ийги болсо, – деди Маты.

– Ырас, ырас... Айнагүл жаман чыга койбос!

– Нурмат акенин жаздыгынан болсо керек.

– Аккан арыктан суу агат эмеспи? Нурмат бала күнүнөн тартып байдын баласы болуп, байбача деген атакты алып келди. Азыр болсо бул... Өзүңөр сыяктуу адамдардан айланса болот. Болбосо Нурмат сыяктуулар айдалып Оролдо, динди эсинен чыгарбаганы Мамат менен жүрбөйбү? – деп Маты жанындагыларды карады. Бул сөздөр отургандар тарабынан далилденип кубатталды. Отургандардын бардыгы Нурматтын кара чечекейинде адамдар болгондуктан, бардык сөздөр эркин айтылууда.

– Маган каршыккан бирөө бар... Бирок ким экендигин биле албаймын. Эгер билинсе... – деп Нурмат кимгедир кыжынып койду.

– Аның чын... Бирок корко турган эч иш жок. Сенин коркконуң жанагы газетке чыккан иш болсо керек?.. Анын жайын өзүбүз табабыз. Ошонун жайын таба албасак, өлгөн экенбиз, – деп Адыл каткыра Матыны далыга кагып койду. Нурматтын көңүлү көтөрүлүп, кубанычы койнуна толду. Төрдүн төбөсүндөгү ак калпак, кара бешмант кийип, шайы жоолук менен бүйрө курчанып, малдаш урунуп олтурган – Маты. Матыдан мындайкы отурган – Адыл.

Адыл менен Матынын аталары мурун казы болуп келген. Ата-тегин жашырып «кедейбиз» деп жүргөндүктөн, экөө тең айыл арасындагы ишке катыша калышат.

Түндүн бир канча убакыты болду. Казанга салынган тайдын эти желинип бүткөндөн кийин:

– Эмки сөз молдокеме берилсин, – деди Адыл.

– Жакшы болот, – деп молдо чыныга суу куйдуруп алды да, алакандай арапчалаган аятын окуп, чыныга дем салып: – Нурмат Ташмат баласы, Айнагүл Жолдош кызына теңинди багыштадыңбы? – деп молдо Нурматка карады. Нурмат жылмайып турду да:

– Багыштадым! – деди.

– Айнагүл Жолдош кызы, Нурмат Ташмат баласына теңинди багыштадыңбы? – деди молдо. Мен эч унчукпадым. – Багыштадым деп кой садагаң!

– Өзүнүн оозунан сөз чыкпаса, нике жүрбөйт, – деди молдо. Мен бул сөзгө кубанып, оозумдан жел чыгарбаска тырыштым.

– Айтып кой, элдин бардыгы күтүп калды, – дешип жанымдагы кызкелиндер, айрыкча, Кундуз деген кемпир баш болуп жанымды коюшпады. Бирок мен унчукпадым. Отургандар мени менен алек болушуп, бир канча убакыт өткөрүштү.

– Молдоке, бул иш кандай болот? Шарыяттын жолу кең эмеспи? Мындан башкача кылып нике кыюуга болбойбу? – деп Адыл молдого көзүн кысып койду.

Отурган эл шашып калды. Анткени мурунку айткандарына караганда эми башкача шарыят табуу кыйын го дегенсип, бардыгы тең молдого тигилишти. Бирок молдо такалып турбады, сакалын сылап жылмайды да:

– Айнагүлдүн унчукпагандыгы – адам эмес, айбандан дагы ызаат кыламын дегендиги. Ошондуктан, үнүн чыгарып койсо да нике жүрөт, – деди молдо.

– Кана эмесе, үнүңдү чыгарып, же жөтөлүп кой, – деп олтургандар, айрыкча, күбө болуп жүргөн Адыл менен Кундуз жанымды жай алдырбады. Арийне, мен унчукпадым.

– Такыр унчукпай койгондукту шарыятта кандай деп чечет, молдоке? – деп сабыры суздук менен Маты молдого карады.

– Эң жакшы... себеби ызаат... Ошон үчүн зарылчылык аяттарынан бирин окуп койсок да нике жүрөт, – деди молдо. Мен бакыра талып калыпмын.

Үйдүн ичи караңгылоо, тек пахтанын майына жасаган чырактын түтүнү үйдүн ичиндеги абага өкүм сүргөндөй болот.

Менин башымда Нурмат, аягымда эки келин отурат.

– Муздак сүзмө жутасыңбы? – деди бир келин.

– Жутам, – дедим. Башым көтөрүлбөй, бүткөн боюм жанчылгандай, тырп этүүгө каруум жоктой сезилет.

Муздак сууга эзилген сүзмөдөн жутуп, келиндер менен тышка чыктым.

Түн караңгы, мезгил таңга жуук.

– Садагаң Айнагүл, төшөгүңдү салып койдум, кирип жатып эс алчы, – деди бир келин.

– Жүр, экөөбүз жаталы. Нурмат акем болсо, тиги үйгө жатат, – деди экинчи келин.

Биз үйгө кирдик. Менин жанымдагы келин шыпылдап чечине баштагандан кийин, Нурмат мында жатат деп шек кылбадым. Чечинип жаттык. Бирок менин жаныма жаткан келинди: «Бери келип кайра барчы» – деп экинчи келин тышка чакырып кетти.

Бир аздан кийин эшик шарт эткенинен жаныма жаткан келинби деп карасам, жок, башка.

Ала-сала караганымда ал кишиге да окшободу. Тек көлөкөлүү арчанын арасында турган карала топоз сыяктанды... Көзүн маган чигилтип, кырккандан чыккан сакалын кирпинин жүнүндөй тикчийтип, ээгин илгери сунуп, шилисин кержейтип, кара чаар өңүн күлүмсүрөтүп, маган карап басты. Мен чочуп төшөктөн кандай ыргып турганымды да билбей калдым.

– Айнаш! Нике кайып. Бул дагы болсо Кудайдын буйругу... «Жүгүргөн албайт, буюрган алат» деген ушул, – деп Нурмат уламдан-улам маган жакындоодо...

– Жок, маган жакындаба...

– Андай дебе, Айнаш...

– Баары бир... Мен сени менен өмүр сүрбөймүн...

– Себеби?

– Себебин айтып олтуруунун кереги жок...

– Эсиң бар, Айнаш. Ойлон, жаш жаныңа зыян келтирбе.

– Менин өмүрүм үчүн кайгырба...

– Балалык кылба, Айнаш! Мына мен сенин жарың, эмне деген буйругуңа мен даяр, – деп Нурмат көпкө чейин маган акыл айтып туруу менен алек болду. Мен Нурматты жаныма жакын жуутпадым... Бирок Нурмат – карт бөрү, мен – байланган улак... тек үйдүн ичин үч көтөрүп мен качып, ал кубалоодо...

Акыры Нурмат коркутмакчы кылды. Бирок менин коркпосумду дагы билди.

Нурматтын мурунку көрүнүшү бүтүндөй өзгөрүлдү. Кара чаар өңү сурданып, ырайымсыз заардуу сөздөрү чыга баштады. Канжарын сууруп, уламдан-улам маган жакындайт. Менде эч кылар чара жок. Күткөнүм ач канжардын жүрөгүмө кадалышы...

– Сен эмес, сен өндүүнүн нечендерин көргөнүм, сен эмес, канын төккөмүн. Турмуш үчүн нечен күйүп, эчен отко жанганмын, сен гана эмес, далайдан кек алганмын. Сен өңдөнүп теңсинбеген сулуунун далайынын жүрөгүнө бул канжарды малганмын. Аке, үкө жалынууну билбедиң, айлансам да акылыма көнбөдүң... Көнбөсүңдү мен да жакшы билемин, Арзыматты сүйгөнүңдү мен угуп, кез келер деп, намыс үчүн мен да чыдап жүргөнүм. Акыркы сөз: айтканыма көнөсүң... Жок, көнбөсөң... ач канжарга жүрөгүңдү эздирип, жазан үчүн азыр менден өлөсүң, – деп Нурмат калтырап, титиреп келип канжарын шилтегенде, сол жаккы каруум тыз эте түштү...

– Кана, жооп бересиңби, жокпу? – деп Нурмат калтырап, көзүн чанагынан чыгарып алдымда турат.

Сол колумдун башынан ылдый шоргологон кан алтын денеде ажырагандагы акыркы сөзүн айткансып, кийиз бетине тыпылдап тамууда... Айтканыңдан кайтпа, сен менсиң, мени мыктап сакта дегенсип, жүрөгүм акыркы күчүн жыйып согууда.

– Айтканыңдын бардыгы чын «Нурматым»... Жүрөк биле айтканынан жылбасын, жүрөк билет Нурмат жакшылык кылбасын... Кулак билет сен жөнүндө укканын... Жакшы билем, Чыныгүлдүн сенден жаны чыкканын...

Ал Чыныгүл чырагы эле бирөөнүн, курманы болгон сени сүйбөс күнөөнүн. Ал Чыныгүл өсүп турган гүл эле! Ал Чыныгүл кыз бүткөндүн нуру эле... Ал Чыныгүл сырттаны эле кыздардын, сыймыгы эле уздардын, жылаажыны эле күлкүнүн, айнеги эле бозойдун, көркү эле айылдын, курманы болгон сен жүзү кара жайылдын!..

Мына мен дал ошол!.. Кегин болсо алып кал; сен жүзү кара кумардан бир канып кал... Мына, жүрөк сенден кайра тартынбас сен дегенде бул жүрөктөн эч жакшылык артылбас... Сай канжарыңды, азоо жүрөк басылсын... Сай канжарыңды, кызыл акак бермет кандар чачылсын... Азоо жүрөк алып учпай тыйылсын чиркин өмүр чалгы тийген кызыл гүлдөй кыйылсын...

Баш ийбейин, кегим кетсин көңүлдө, азоо кыял, чалпоо жүрөк моюн сунсун өлүмгө... – деп мен да өмүрүмдүн акыркы каршылыгын көрсөттүм.

Бирок кайдандыр Маты менен Адыл кирип келип, Нурматты алып чыгып кетишти.

Мен өлүмдөн коркподум. Нурматтын артынан кошо чыгып, өлүп же өлтүргүм келет. Бирок каруум кеткен. Бойдо күч, муунда каруу жок, эшикке карай умтулган жерде жыгылдым да, калдым...

Көптөн кийин көзүмдү ачтым. Жан-жагымда кыз-келиндер коркушуп, мени карашат.

– Кудай албаган жамандын бул эмне кылганы? Бул дагы бирөөнүн кара чечекейдей көргөн чырагы...– деп кийимдеримди чечип, каруумдагы кан-жар тийген жеримди таңуу менен Кундуз алды-үстүмө түшүп жалынууда.

Күн чыкты... Нурмат, Адыл, Маты – үчөө үнкүндөшүп сүйлөшүүдө. Айылдагылар кандайдыр коркунучту күтүүдө.

– Акең бир козусун союп, сени отко кийирем, жалгыз атымды мингизип чыгарам дейт, – деп Кундуз мени үпчүлөдө. Барууга көңүл жок. Бирок кыз-келиндер колдон алып колтукташып, мени зордоп алып жөнөштү...

Мени күнөөлөгөн кат

Мен Нурматтыкына келгенден кийин, суудай агып, желдей сызып, төрт күн өтү. Мен болсом, кайгылуу жана каралуумун. Кайгылуу жана каралуу болуп отурганымдын себебин мына бул катты окуп түшүнүңүз! – деп Айнагүл маган калыңча бир дептерди сунду.

«Айнагүл!

Өмүр желдей соксо, мен аткан октой зуулдап келем!

Турмуш күлөт, мен каткырам!

Жесек жесеп жеңиштүү кайттык. Элим мактайт, мен сүйүнөм, курбуларым кубанат.

Тигине, айтканынан кайтпаган, адамгерчиликтин эң жогорку милдетин сактаган, ышкындай солкулдаган уландар, кызыл гүлдөй ыргалган кыз-келиндер!

Мына ошолор менен киши – киши болуп, адамгерчилик менен киши адам болуп, анан адам өмүрдүн туткасы, турмуштун устасы болот тура!..

Албетте, адамгерчилик ушул экен деп, жүн учурган куюндай желп этип, жайкы күндүн булутундай үрпөң этип, кээде азоодой жалт берип, кээде кексөө түлкүдөй мант берип; жанындагыны көрө албай, алыстагыга көзүн салбай, өз өмүрүн кардуу бороондон өткөрүп, кыла турган ишинин баш-аягын таппай келе жаткандар дагы жок эмес...

Мисалы, ким дээрсин?

Мисалы, өзүң.

Мен аттанып жөнөгөндө, сенин ыйлап жыгылганың, ата-энеңдин алдас уруп, баш-аягыңа шам коюп, бардык ырымын жасап жүргөндөрүн көрүп турдум. Сенин ошол абалда калышың мен үчүн кыйын болсо да, менин жолдошторум үчүн күлкү болуп туюлду.

Карарып кашы кыйылган, карагаттай көзү коюлган, таң атарда гүл ачкан кызгалдактын гүлүндөй кымча белге: мөмөдөй салбырап, жекендей ийилип боз улан моюн сунса, бирок селки боз уланды каркыттап болор ишти кылбаса, ким күлбөсүн?..

Мына, мен Жаасы, Кара-Кочкор, Кара-Кулжа, Капчыгай тоолоруна келип, ат арытканыма бир канча күндөр болду. Келгенден бери тыным

албай күнү-түнү ат үстүндө, бел чечип жатуу жок, ат жалын кармап чырым эткен болобуз.

Командирдин жообу боюнча, бүгүн ат өргүтүп жатабыз. Бирок мен кароолдомун. Атымды асканын алдына таштап, жарагымды алып, асказоонун башынан айлананы караймын. Аркайган аскалуу ак мөңгүлөр, менден тулкун жашыргансып, ар кайсы чокуларын гана көрсөткөн болот.

Жогорку бир коктудан жалгыз аттуу адам көрүндү. Ал тарапта айыл болбогондуктан, аттуудан шек алып, командирге айттым...

– Кайда? – деди да, дүрбүсүн салып туруп: – Бул адам шектүү, муну кармап келгиле! – деди командир.

Командирдин буйругу боюнча эки комсомолецти алып жөнөп калдым.

Албетте, командирдин буйругун орундатуу керек деген милдет биздин алдыбызда.

– Эгер жөнөкөй адам болсо эч коркунуч жок. Кокус жарактуу басмачы болсо кандай окуя, кандайча болуп аякталат? – деп жолдошторум мага карайт.

Көп кечикпей, аттуунун келе турган жолуна жеттик. Жалгыз аттуунун келер жолу – биз келген сайга келип кошула турган кокту.

Коктунун бет маңдайындагы бадалдуу корумда бир жолдошум калды. Экинчи жолдошумду сайдын жогорку жагындагы зоонун түбүнө таштап, мен коктунун оозундагы өтөктөгү корумга чыктым.

Мына коктунун ичи көрүндү. Бир эмес, беш киши көрүндү. Бешөөнүн тең такымдарына кыскан мылтыктары, асынган тапанчалары, бирөөндө кылыч да бар.

Бүткөн боюм дүр этти, бирок акылдан шашпай, даярдан дегендей кылып жолдошторуна жандадым.

Келе жатышат. Бирөө алдында. Төртөө артта окчун келет.

Арткы төртөөнүн экөө маган тааныш. Маматтын жакшы көргөн жигиттеринен.

Өтүп кете берсин дегендей кылып жолдошторуна ишарат бердим.

Мына, алдындагы бирөө өттү. Тиги төртөө дагы менин тушумдан өтүп бара жатат.

Албетте, булардын оңой менен колго түшпөстүгү белгилүү. Бирок кандай болсо дагы буларды колго түшүрүү керек.

Бешөө тең сайдын таманына токтоду. Эки жакты көрсөтүшүп:

– Кайсы тарапта болду экен?

– Отряд бүгүн көрүнбөдү.

– Өзгөнгө кетти, же өргүп жатышат, – деп кандайдыр акыл курушат.

Демек, буларды куткаруу болбойт.

Тарс! Тарс! Тарс!..

Үчөөбүз үч атып жибердик. Жалп этип экөө аттан кулап түштү. Дагы аттык... Бирөөнүн аты, бирөөнүн өзү жыгылды. Бешинчи киши соёдой

болуп сай менен ылдый качты. Атына ок жаңылганы суунун боюндагы топ бадалга кире качты.

Качкан басмачыны кубалоого мүмкүндүк болбоду. Анткени бадалга кире качкан басмачы кылт этсек чуу дегизе бир коёт. Биз атууга ыгы келбеди. Тек курулай ата берүү пайдасыздай болуп чыкты.

Атпагыла дегенсип жолдошторума ишарат кылдым. Мылтык үнү бир аз токтолду.

Күн батууга жакын калды. Эгер түнгө калса, бадал арасындагы басмачынын кутулуп кетери сөзсүз.

Бадалдагы басмачыдан ок чыкканда, өйүздөгү жолдошумдун аты жыгылды. Ал ат мурунку жерге турбай, мылтык үнү менен чочуп көрүнөөгө чыкты эле.

Мылтык үнү чыккан сайын басмачылардын аттары тегеренип кетет. Бир боз ат келген жолуна салып кайра жөнөп калды. Албетте, айбан да болсо кайра жиберип, басмачыларга кабар салдырууга болбойт.

Мен аттым. Мылтык үнү чыкканда боз ат тегеренип, тегеренип тура калып кишенеп жиберди. Төмөн биз келген тараптан эки удаа мылтык үнү чыкты.

– Биздикилер келе жатат! – деп атын окко учурган жолдошум кыйкырды. Мен унчукпа деп ишарат кылдым.

Үчөөбүздүн аңдыганыбыз бадал ичиндеги басмачы.

Окко учкан үчөө жатат...

– Тигине биздикилер, – деп жогорку зоонун түбүндөгү жолдошум үн салды. Аңгыча тиги бадал арасынан мылтык үнү тарс эткенде жолдошум оң колун чапчый олтура калды. Билдим... Жолдошумдун колуна ок жаңылды.

Күн уясына карап кылкылдоодо.

Төмөнкү кезендеги борчук таштын кычыгынан командир көрүндү. Сайдын таманындагы сулап жаткан үчөөнү жана аттарды көрдү. Бирок балдар кайда, жоо кайда дегенсип, дүрбүсү менен айландыра карайт.

Мен командирге белги берүү үчүн мылтыгымдын учуна калпагымды сайып жогору көтөрдүм. Бадал ичиндеги басмачы тарс бир койду. Арийне, жоонун кайда экендигин командир дагы билди.

Топ карагандын арасына келип, граната жарылды. Менин жолдошторумду жарадар кылып жана биздин баш бактырбай андып отурган басмачы сендиректеп, бадалдан чыга келип жыгылды.

Мен ордуман тура калдым. Мандайдагы менин жолдошум дагы тура калды. Биз турганда айланага өңүп жетип калган жолдоштордун бардыгы тура калышып:

– Амансыңарбы? – дешти.

– Аманбыз, бирибиздин колубузга ок жаңылды, – деп мен жарадар болгон жолдошума карай жүгүрдүм.

Көп убакыт өткөрбөй басмачылар келген жолго салдык. Жарадар болгон жолдошубузду бир адам менен Өзгөнгө карай жөнөттүк.

– Чыныңды айт.

– Басмачылар кайда? Кайда бара жаттыңар эле?

– Силерге, – деп калтырайт колго түшкөн басмачы.

– Эмне үчүн?

– Кайда жатканыңарды чалуу үчүн.

– Басмачылар алыспы же жакынбы?

– Өлчөй барсаңар билесинер, – дейт басмачы какшыктап. Ушинтип колго түшкөн басмачы оң жооп бербеди.

Бул басмачы бая төмөн карата соёдой болуп качып кеткен басмачы, төмөн качып бара жатып биздин жолдошторубузга кабылган эле. Алар атын ыргыта атып, өзүнүн оң колун жарадар кылып кармап келишкен.

– Жолдоштор! Миң кылган менен душман душмандыгын кылат. Канчалык саймедиресе да душман чынын айтпайт, – деди командир. Айтылган сөз түшүнүктүү болгондуктан, биз командирдин сөзүн жактадык.

Командирдин буйругу боюнча, бир канча жогорулап барып, аттарды чалдырып, өзүбүз тамактандык.

Биз ат чалдырып отурган жер азыраак түзөң, суунун бою, мындан башка жердин бардыгы аскалуу зоо, корумдуу борчук.

Уламдан-улам күн бүркөлүп, жымындаган жылдыздар асманды каптаган кара булуттун далдасына жашынууда.

– Балдар, күн бүркөлүп келет. Бирок күндүн бүркөгү биздин ишибизге тоскоолдук кылбас дейм? – деди командир бизге карап.

– Тоскоолдук кылбайт, – деген көпчүлүктүн үнү бири-бирибизге кубат кошту.

– Жолдош Арзымат! Аттар чалынды. Балдар тойду. Кайратыңды чыңдап, кадимки айткан жолдорунду башта, – деген командирдин буйругун алдым.

– Жакшы болот! – деп атыма минип, алдыга түшүп жөнөп калдым.

Секелек, Кара-Кулжа, Капчыгайдын тоолору менден жашырын эмес. Бардык жердеги байлар кончу конуштар, мал жайылчу өрүштөр көз алдымда турат. Мындан беш жылы мурун ушул тоолордо көрүнгөн байлардын коюн, жылкысын багып, ар кайсы бай, байбичелердин заардуу тилин, кан какшаткан уулуу сөздөрүн угуп келгенмин.

Бул тоолордун конушу, өрүшү быякка турсун, кайсы жерде кандай окуялар болгондугу дагы эсимде турат.

Жалгыз гана жолтоо, шумурай булуттун сурдангандыгы, күмүрөй түндүн күндөгүдөй болбой тургандыгы... Болбосо мен ыйлачу жерлерди, шордуу Кубат койчу эчки айдаймын деп учуп өлчү зоону, карала койду карышкырга жедирип мен таяк жечү арчаны, байлар улак тартып шерине жечү жерди, «сокур чалга барбаймын» деп Салый муунуп өлчү конуштун бардыгын жолдошторуна көрсөтпөс белем?

Бир канча жол жүрдүк. Жол татаал жана түн караңгы болгондуктан, каалаган жерге жете элекпиз.

– Эмнеге токтодун, жолдош Арзымат? – деди командир.

– Ушул жер кысык. Эки тарабы зоо. Сайдын таманы калың корум.

Бул корумдан караңгы түндө эмес, күндүз өтүү дагы кыйын, – дедим.

– Башка жагында жол жокпу?

– Мына бул сол тараптагы бийик бет менен чоң зоонун шилисине чыгып, анан ылдый түшүүгө болот. Андан ары жол жакшы.

– Аттар чыга алабы?

– Караңгыда аттарды чыгаруу кыйын болор.

– Эмесе, жөө чыгып жолду байкайлы! – деп командир баш болуп алты киши жөнөп калдык.

Зорго зоонун шилисине чыктык.

– От!..

– Мына, басмачылар ушул жерде экен.

– Дароо ушул отту тегеректөө керек! – деди командир. Аттарга киши таштап, команда боюнча отту тегеректөө үчүн илгерилеп калдык.

Кабагын бүркөгөн кара булут тарап, ак берметтей жаркырап асман жылдызы көрүндү. Таң кабарын айткансып, чыгыштан чолпон нурун чачты. Таң сакчысы кээ бир чымчык үн салды. Сайдын суугу шарылдап, туш-тараптан түркүм булак сайга карап атылат.

Дагы эле от балбылдап күйүп жатат. Бирок от жээгинде эч адам көрүнбөйт.

Таң сүрө делинген жерлерге жеттик. Командирдин белгисин күтүүдөбүз.

Уламдан-улам жер жарылып ак, кара таанылды. Бирок биз күткөн басмачылар бул жерден чыкпады. Бул от басмачылардын амал менен жагып кеткен оту экендиги маалым болду.

Көп кечикпей аттарды алдырып минип, басмачылардын изин куудук.

– Булар биз келе электен мурун кеткен, – деди командир.

– Кечүүдөгү жана саздагы издерге караганда, кечинде кетишкен көрүнөт, – дедим.

Шашкеге чейин из кууп, өзөндүн башына чыктык, эч нерсе билинбейт.

Басмачылардын изи чыгыштагы кырга карап капталдап кетти. Биз бул изге салбай, түштүккө карап чалкалаган кокту менен тоонун чокусуна карап жөнөдүк.

Аттарды жөө жетелеп, коктунун таманы менен араң дегенде чокуга чыктык.

Командир экөөбүз чокунун так найзадай төбөсүнө чыктык.

Мына, бардык жер көрүндү. Алда кимди жашыргансып, кай бир кокту, жыбыттын таманы көрүнбөйт. Бул чокудан жөнөсөң Капчыгайга, андан ары Алайга барууга да болот. Түштүк чыгышка жөнөсөң Ой-Тал – Алай-Кууга барасың. Эгер чыгышка бет алсаң, Арпага барууга да болот.

Бирок биз жер кыдырган саякатчы же жер өлчөгөн ченчи эмеспиз го!
Командир дүрбүсүн алды да бардык жерди карады. Акырында төмөнкү чоң өзөндүн ичин карап туруп:

– Көзүм талып кетти. Тетиги төмөнкү секиде бир нерсе кыбырайт. Эмне экендигин ажырата албадым. Сен карачы! – деп командир дүрбүсүн мага берди.

– Кайсы жерде?

– Үч суунун куйганы көрүндүбү?

– Көрүндү!

– Ошондон ары сары журт турабы?

– Турат.

– Ошол журттан аркы секиде эмне бар экен?

– Киши.

– Жөөбү?

– Ооба, ордунан турду! Ылдый басты. Тигине, оттоп турган атына келди.

– Кана, – деп командир дүрбүсүн алып карады.

Ал киши атын минип, бери келет. Командир экөөбүз тең алмай-телмей карап турабыз.

Аңгыча болбой, түндө биз келген тараптан эки аттуу чыкты. Аттарды далдага кармоого жана эч кимге көрүнбөскө командир тарабынан буйрук болду. Басмачылар менен биздин из ажыраган жерге келип, эки адам токтолду. Аттан түшүп, издерди карашты. Акыры биздин изге салып экөө жөнөдү.

Тиги сайдагы жалгыз атчан дагы жогорулап келе жатат. Бизде кыймыл жок. Эки аттуу тердеп-кургап, биз турган жерге жакын келип калды. Биз болсок бардык ишке даярбыз. Мына, жонго чыгууга аз калышты.

– Бүгүн эртең менен кеткен из көрүнөт.

– Кээ бир жерде орус такалуу аттын изи бар экен.

– Алардын атында орус такалуусу жок дейсиңби?

– Ким билет.

– Биздин отряд көргөн жок го дейм?

– Көрсө коёт беле?

– Бу отряддар кайда болду экен?

– Кечеги биз жиберген киши айтып барды го, «тетиги төмөн сайда жатат» деп.

– Чын эле отряддар бул жерге кайдан келсин.

– Бул жерге ким келет? Кудай ишин ондогон «кыдыр», барам «колдогон» Мамат гана келет да.

– Ырас, ырас... – дешип, ташка көчүгүн коюп, келген тарабын карап отура калышты.

Командирдин жандоосу боюнча булардын артындагы ташка жамынып турган балдар жылып жетип калышты.

- Көтөр колунарды!
- Унчукпагыла!
- Кыймылдабагыла!
- А-а-а.. айланайындар!..
- Биз силерге келе жатабыз...
- Эмне үчүн?
- Силердин отрядга жардам кылуу үчүн...
- Ыракмат жардамыңарга, – деп командир опус кылууга буюрду.

Экөөнүн жанынан бир бардаңке, бир беш атар, эки тапанча, эки жүзгө жакын түрдүү ок жана алтын, күмүш акча чыкты.

Бул экөөнүн бири – Оштун түрмөсүнөн качып чыккан эски басмачы, экинчиси – Ош районунан качып чыккан эски миң башы Мырзакулбек.

Ал эми бул экөөнүн чөнтөгүнөн чыккан «дубай-салам Мамат корбашыга» деген каттар. Ал каттардын сөзүн бул жерге кыпчып отуруунун сиз үчүн кереги жок чыгар, Айнагүл?

Колго түшкөн эки адамдан сыр сурап отуруп чарчадык. Чын сырыбыз деп айтымыш болгон сөздөрүнө ишенүү кыйын.

Капкайдагы качкындардын бизге келип кабылышы, кечиндеги беш басмачынын кагылышы, тетиги адамдын жалгыз отурушу кокус иш эмес.

Күн кеч бешим. Биз ташка жабышып, таш арасындагы таш сыяктанабыз. Маңдайыбыздагы алыскы кырдан бир адам көрүндү. Колундагы таякпы же жаракпы, ажырата албадык. Ал жалгыз адам, алды менен жашырынган адам сыяктанса да, бара-бара ташка чыгып айланасын карады. Ана, жалгыз эмес, үчөө, төртөө, бешөө болду. Биз издегендер ошолор экенине шек кылбадык.

Күн батууга жакын калганда, баягы жөө адамдар аттуу болуп, сайдагы жалгыз адамга түшүп келишти. Бардыгы отуз ашуун адам, жалгыз аттуу менен амандаша, бардыгы тең бери жаккы каптал менен түндүккө карап жөнөп калышты.

Биз буйдалбадык. Кырдын бери бети менен басмачылардын алды жана артын курчоого жөнөдүк. Мына, быяктан кечээ кечинде Өзгөнгө кеткен жолдошубуз бир канча адам менен келип бизге кошулду.

Биз үчкө бөлүндүк. Биринчи бөлүк басмачылардын алдын тороого кетип барат. Экинчи бөлүк жыбыт ылдый түшүп, басмачылардын артынан чыгууга, үчүнчү топ кыр менен барып, дал төбөсүнөн чыгууга бара жатат.

Күн кылкылдап батып бара жатат. Алдыңкы топ болжогон жерге жаңы жетти. Арткы топ душмандын артынан келе жатышат.

Эт жүрөк түрсүлдөп, алда кандай алып учат. Күткөнүбүз команда... Командасыз ок чыгаруу кыйын го? Болбосо карачы! Тептегиз бетте бара жаткан басмачылардын эчөөнү түшүрөр элем?

Басмачылар тегиз беттен ары чыга бергенде алдыңкы топтон тарс этип мылтык үнү чыкты. Басмачылар жалт кайра качып, мылтык үндөрүн чыгарышты. Мына биз дагы пулемётту кармадык.

– Таштагыла жарагыңарды!..

– Көтөр колунарды!..

– Жаныңардан үмүт кылсаңар, бирден чубап бери баскыла! Тил албаска чаралары канча? Себеби такыр курчап алдык. Баш ийбесе баары бир өлөрүнө көздөрү жетет.

– Аtpагыла, жан соога! – деп экөө-үчөө кыйкырып жиберди. Атуу токтолду. Жарактарын жана аттарын таштап, бирден чубап басмачылар келишти.

Тиги бир адам көйнөк, штанчан, жыңайлак, жылаңбаш атка таңылып турат. Үч-төрт бала жүгүрүп бардык. Бир кулагы кесилип, бир көзү чукулган бир киши. Бети-башы кызылала кан, ким экендигин таануу кыйын.

– Сен кимсиң?

– Мен...

– Атың ким?

– Ысмайыл...

– Ай! Шордуу, Ысмайыл, – деп жанымдагы жолдошторумдун бардыгы тең көздөрүнө жаш алып, орундарынан тегеренип кетишти.

Ысмайыл жашынан жетим өсүп, далайдын колунда малай жана чааракер болуп келген шордуу эле. Бирок өзүнүн зиректиги аркасында сабатсыздыгын жоюп, партия катарына кирген. Эки жылдан бери айыл советинин катчысы болуп келген.

Басмачылар менен күрөшүүдө Ысмайыл көп баатырлык кылган. Ошондуктан, качып жүргөн басмачылардын жана колго түшкөн басмачылардын кай бири Ысмайылга мурунтадан эле каршы болучу.

Ысмайылдын колго түшкөндүгүнө бүгүн эки күн болгон. Эки күндөн бери Ысмайылды өлтүрбөй кыйнап алып жүргөндөрүнүн себеби мындай болот:

Ысмайылдын бойго жеткен карындашы бар эле. Ошол карындашын басмачылар алмак болушат. Жана айыл советинин төрагасы менен партия уюмунун катчысын өлтүрмөк болушат. Бирок басмачылардын көздөгөн адамдары колго илинбейт. «Жогорку үч адамды таап бер, кутуласың» – дейт басмачылар. Ага Ысмайыл көнбөйт. Үч адам өлгөнчө мен өлөйүн деп, басмачыларга сырын айтпайт. Ошондуктан, басмачылар Ысмайылдын кулагын кесип, көзүн чукуйт. Кыйнап жүрүп таптырып алабыз деген басмачылардын үмүтү чорт кесилип, Нурмат баштаган бир тобу окко учту.

Мен Нурматтын атын миндим. Дагы эки бала ат селбип минип, үчөөбүз Ысмайылды сарпоочтодук. Калган жолдоштор колго түшкөн басмачыларды айдап, Өзгөнгө келдик.

Бирок Айнагүл, биз айдап келген кишилерди карачы. Көзүң менен көрбөсөң да, көңүл менен жүгүртүп байкап көрчү! Булар кимдер? Булар – байлар, манаптар... Кулак болгондор, кулак болорун би-

лип качкандар... 27–28-жылдары жер-суусу менен малы-мүлкү опус болгондор... Биз үчүн жакшылык ойлобой, бардык жүзү каралыкты ойлоп жүргөндөр. «Колхозго ала берели» – деп атаң Жолдош айтып жүргөндөр да жок эмес.

Мына, Айнагүл, айылдан аттангандан берки аткарган иштерим ушул сыяктуу болуп келет. Жан аябай душмандар менен күрөшүп келебиз.

Сени Нурмат алат экен деп капалануунун ордуна Эргеш акенин акылы боюнча, кайрат кылып, душмандарга каршы күрөштү күчөтүү үчүн алардын чириктерин чукуп, «Ленинчил жаш» газетасына жаздым. Райондук органдарга билдирдим.

Эмне үчүн ушинеттим?

Сени Нурматтын чеңгелинен куткаруу үчүн!.. Сени эски турмуш, дин чириктин кучагынан бошотуу үчүн.

Сени менен дешкен шертти, айтышкан убаданы иш жүзүнө ашыруу үчүн!..

Сени менен кол кармашып, жыргалдуу турмуштун көркү, шайыр жаштардын шаанилүүсү, мисалдагы маанилүүсү, курбулар үлгүсү, күрөштүн өртү болуу үчүн!..

Сен бул тилекти тилештиңби?

Жок!?

Себеби сен өз жоргосун өзү кудуткан, тилектештик милдетти унуткан; душманга күлө багып, чырагына май тамызган, айтышкан убада, дешкен шерттен жанган, ак ишти кара деп танган уятсыз, намыссыз, жүзү карасың...

Эгер уятсыз болбосоң, болгон чындыкты алдыңа барган милициялар менен тергөөчүдөн жашырасыңбы!?

Эгер сен намыссыз болбосоң «жалганчы», «ушакчы» деп мени каралап, райондук кызматчылардын алдында менин бетиме көө жаап, душмандын бетине көшөгө тартып калкалап каласыңбы?

Эгер сен жүзү кара болбосоң, газетке чыккан материал, Арзыматтын берген арызы жалган, Нурматты сүйөм, Нурматка тиём деп тергөөчүгө арыз бересиңби?

Болуптур... Өз күнүңдү өзүң көр... Өлчөгөн өмүрүңдү өзүң сүр! Сен тарткан көшөгөнү жыртып, сен калкалаган душманды биз талкалаганда сүйлөшөбүз!..

Кош!.. Тергөөчүлөрдүн алдында мени «ушакчы», «жалганчы» деп күнөөлөпсүң, эми Нурматымды өлтүргөн кан ичер деп күнөөлө!

Кат жазуучу: Арзымат».

– Мына, Арзыматтын каты ушундай жазылган, – деп кандайдыр терең убай менен Айнагүл үшкүрдү да, каттын башы түшүнүктүү жана чоң кубанычка салды. Бирок каттын акыры чоң күйүнүч. Айрыкча «уятсыз,

намыссыз, жүзү кара» деген үч ооз сөзү денем үчүн уу, жүрөгүм үчүн атылган ок болду. Мен ыйладым... Ойлодум... Баары бир, эч нерсени чечип түшүнө албадым. Тек анын күнөөлөгөнүн ар түрдүү кылып жоруган болом.

Менин катым

Күндөн күнгө менин ал-абалым начарлады. Дене солуп, жүрөк муздады. Айланадагы кишилер жат, турмуш суз көрүнө баштады. Менин көрө турган күнүм, иче турган суум түгөнгөн сыяктанат. Бутумдун башы муздап, колдун башы чымырап, жүрөк уруудан тыйылчудай сезилет. Алда кимдин ардактап баккан кызыл гүлү, кезексиз керимселге учурап, каардуу сууктун капшабына кетчүдөй болот.

Мен төшөк тартып жатканыма бүгүн беш күн болду. Эч жерим оорубайт, бирок мен өзүмө да, элге да оорудай сезилем...

Шордуу энем мени оору деп угуп көрүүгө бүгүн келиптир. Бирок энемдин жүзүнө карабадым. «Айнаш, жакшысыңбы? Эмнең, ооруйт?» деген суроосуна да жооп бербедим. Энем үчүн өлүм оозундагы киши сыяктанып көрүндүм.

Айылдагы тамырчылар тамырымды кармап, табыштар тамак берет. Эмчилер эмдеп, домчулар домдойт. Түзөлүүнүн ордуна кайра начарладым.

«Келиндин аягынан, койчунун таягынан» деген. Кара жолтой, кара бет болдуң, үзөңгүдөн бутуң түшө электе, эшиктен үйгө башың кире электе эринди жалмадың. Сен кара жолтой эки беттин отуна так салбадың, же эки ооз кошок кошуп элдин көңүлүн албадың» деген Нурматтын ага, жеңелеринин сөзүн алда нечен ирет уктум.

Албетте, мындай турмушка чыдоо кыйын го? Эки жолу качууну ойлондум. Бирок качканда кайда барам? Канчалык ойлонсом да жолум туюк... Барар тоо, басар жол менин көзүмө көрүнбөдү. Миң кайтара ойлонсом да, өлүүдөн башка чара калбагандай сыяктанат.

Бирок өлүмдөн мурда Арзыматка бир кат жазуу менин бүтүн турпатымды бийледі.

Бул үйдө менден башка адам жок. Бул үйгө турууга акылуу Нурматтын иниси Калбаймат. Бирок Калбаймат менин алдыма чакырмайынча кирбейт.

Нурмат менден мурун үч аял алган. Эң мурунку аялын туубайт деп коё берет. 1917–19-жылдары Нурмат басмачы болуп, даңкы чыгып турганда, Чыныгүл деген кызды зордук менен алат. Бирок Чыныгүл Нурматты чанып жуутпагандан кийин, Нурмат аны өлтүрүп коёт. 1920-жылы дагы бирөөнүн кызын зордук эсеби алат. Ал дагы Нурматты теңсинбейт, да-

лай кордукту көрүп жүрүп, акыры 1928-жылы чыгып кетет. Андан дагы бала калбайт.

Эшикти ичинен бекиттим. Кабырчыктан калем жасап, кара боёкту сууга чылап, Арзыматка кат жаза баштадым.

...«Жаным, Арзымат!!!

Мына бул кат жазып олтурган ак кагаз эмес, жүрөгүмдүн ички чели, мына бул кара сыя эмес, жүрөктөгү күйгөн кандын аккан сели!..

Мени көрбө, чалгы тийип солуп бараткан гүлдү көр, мени сураба, мөңгүдөгү музду сура... Мени сынаба, далкы баскан тузду сына!..

Сени уул, мени кыз төрөгөн энелерде не айып?.. Айып менде... Башында тилиңди албадым...

Күндө бери каратып көзүңдүн курчун алган, жаш жүрөгүңө жалындуу чокту салган, көз ымдашып каш серпкен, убадасын орундабай терс кеткен – мен... моюнума алам, мен – уятсыз...

Эмгекчинин кыздары эркин ойноп, сүйгөнүнө барып, турмушка жаңылык салып, душманга каршы жарагын алып, эски салт, дин кагып бараткан кезде, жарганаттай жармашып душмандын үйүндө олтурган мен... Ырас, моюнума алам, мен – намыссыз!..

Каштай тунук сууга кара боёк салса, суу карарбайбы? Демек, жогорку эки далил менен менин жүзүм кара болбосо да карарбайбы? Анткени мындан башка далилди таба албадым. Сиз айткан тергөөчү менен милицияларды мен көргөнүм жок. Ушуга ишениңиз! Жана мен арыз дагы бергеним жок.

Айта турган арман көп болсо да айтпаймын. Айткан менен да сиз үчүн пайдасыз чыгар... мейли... Аргасыз арман, чексиз кордуктар ичке кете берсин.

Сизден суранар жалгыз тилегим: эмки кошула турган жарыңыз жакшы болсун... Ылайым жакшы болсун!

Жалын сөздүү, жайдары мүнөздүү, акылга кенен, бардык урматыңызга шай, кулун сындуу кумар көз болсун!

Жесекчи кыбалуу кыраакы болбосо, жол чалынабы да, мүнүшкөрү жарашпаса, шумкар кыраан чыгып салынабы?

Дал ушундай! Эр жигиттин алганы жарашпаса, алка жакасы ак болобу да, көңүлү сергек сак болобу? Ою эргип, акылы толобу да, элине эмгеги сиңип бак конобу?

«Көптү көргөндөн сөз оку, көөнөрбөс кылып бөз току» деген эмеспи.

Карап койсо «көрдү» деп, күлүп койсо «сүйдү» деп, бири-бирине жабыша калчулар аял-эркек арасында жок эмес. Бирок алар адамдын өмүрү теңдешсиз асыл жана кымбат экендигин билгендер го? Андайларга эмне, жыл маалына жеткирбей онду карап күлөр, онду сүйөр. Бирок ошондой сүйүүнүн, ошондой өмүр сүрүүнүн кимге кандай баркы бар? Жел учурган эбелектен не айырмасы бар?

Адам адамгерчилик менен бирин бири сүйүш деген нерсе теңдеши жок асыл нерсе го! Бирок учкайк ойлуу, женил кыялдуу адамдарга сүйүшүүнүн не баркы бар. «Сүйөмүн» деп жалган айтып адамгерчилигин сатуу андай адамдар үчүн ашкан эрдик, чын адамгерчилик болуп сезилет го?

Экөөбүздүн ортобуздагы сүйүшүүнүн сулуу жиби үзүлбөйт го дечү элем, душмандар тарабынан үзүлгөн экен. Чындыкты чымчып текшерет го дечү элем, чымчып эмес, күрөктөп да текшербепсиз. Бирок чындыгына жетер деген үмүт...

Кошуңуз! Узартып жазууга дарман жок. Уламдан-улам жүрөк салкын согуп дене муздайт. Алда кандай суук көр көзүмө элестейт, Айнагүл» – деп катты жазып бүтүрдүм. Бирок кимден кантип берип жиберүү керек?

Душмандын бети ачылды

Эшикке чыгып, эки жакты карасам, эч ким көрүнбөйт. Айылдагы бала-чаканын бардыгы жогорку айылдагы тойго кетишкен. Жалгыз гана Тоту жеңем үйүнүн жанында бирдеме кылып жүргөндөй көрүндү.

– Айнагүл! Калбаймат үйдөбү? – деди Тоту жеңем.

– Жок.

– Берки үйдө ким бар экен?

– Эч ким жок, – дедим.

Кандайдыр шашкан адамча, кимдендир жашырынганысып эки жакты карай, Тоту жеңем келатат. Карим акем да тору атын минип, төмөн карата жөнөп калды.

– Тоту жеңе, Карим акем кайда барат?

– Кулу калпадан бир чейрек буудай алмак эле, ошого бара жатат.

– Жеңекебайым, ушул катты Лайлыканга жаздым эле, ала барып берип коёр бекен?

– Ала барып берсе эмне болот эле? Жанында эмеспи? Ой, Сааданын атасы! Бери келе кетчи!

Карим акем теминип-кагына бастырып келип:

– Эмне чакырдың? – деди.

– Мына бул катты Мырзакулдун кызы Лайлыканга берип койчу.

– Бул эмне кат экен?

– Эмне кат болор эле? Тентушуна амандыгын билдирип жазгандыр да... Эч кимге көрсөтпөй Лайлыкандын өзүнө берип кой, – деди Тоту жеңем.

Тоту жеңем экөөбүз үйгө кирдик. Нурматтын канжары тийген жерим ырбап кетип, эмгиче айыга элек. Тоту жеңем бака жалбырак алып келип, жанчып тартты.

– Садагаң Айнагүл! Сага бирдеме айтайын деп эле коркуп айталбай жүрөмүн, – деди Тоту женем.

– Эмне айтайын дедиңиз эле? Кимден коркосуз?

– Нурматтын жакындарынан жана Маты менен Адылдан.

– Эмне үчүн?

– Иш көп садагаң! Ал иштерди бул айылдагылардын бардыгы сенден жана башка элден жашырып жүрөт. Аларга кошулуп акең экөөбүздү дагы Кудай уруп жүрдү. Бирок сенин ал-абалыңды көрүп туруп жүрөк чыдабады.

– Садагаң жеңеке, айтчы батыраак. Ал кандай иш эле?

– Сени Нурмат өлтүрөм деп жатканда, Адыл менен Маты келди беле?

– Ооба.

– Алар кайдан, эмне үчүн келип калганын билесиңби?

– Жок.

– Эмесе иш мындай, садагаң: Нурматтын эски басмачылыгын, Мамат корбашы менен байланыштуулугун, сени зордук кылып алганы жатканын жана дагы... дагы... башкаларын көрсөтүп, Арзымат тергөөчүгө арыз берет имиш...

– Ии...

– Дал ошол кездерде бул окуялардын бардыгы борбордун кезитине жазылып келип калат имиш...

– Анан?

– Анан райондук тергөөчү үч милиция менен атаңдыкына келет.

– Качан?

– Сени Нурмат мында алдырып келген түнү.

– Ошентип, тергөөчүлөр атаңды тергөөгө алат. Атаң болгон чындыктын бардыгын айтып берет. Бирок сенин кайда кеткениңди билишпейт. «Зайыбыңды ушунчалык урупсун, балким, кызыңды өлтүрүп салган чыгарсың, аны ким билсин», – дешип тергөөчү атаңды камакка алат.

Сени Нурмат алдырып келип ийке кыйдырып жаткандыгы ошол эле түнү узун кулактар аркылуу районго маалим болот. Тергөөчү дагы баягы жолдоштору менен жөнөп калат.

Тергөөчүлөр райондон жөнөгөндө Матынын досу Ашыр деген ат өлтүрө келип, Матыга кабар кылат. Маты менен Адыл чапкылап Нурматка келет. Алар келгенде Нурмат дал сени өлтүрмөк болуп жаткан болот.

– Анан эмне болот? – дедим. Бүткөн боюм калтырап барат.

– Анан алар Нурматты аттап-тондоп качырып жиберет. Маты менен Адылдын амалы боюнча «отко кийиребиз» демиш болуп, сени желмогуз кемпир Кундуз үйүнө алып кетет. Сенин алдыңа олпок, үстүңө үпчү болгонунун себеби ушул болучу, – деди да, Тоту женем акырын шыкаалап эки жакты карап: – Сен Кундуздукуна кетериң менен тергөөчүлөр келди. Нурматтын үйү кайсы? Өзү үйүндөбү? – деди

тергөөчү. «Кече кечке жуук Куршабга кетти эле» – деди Маты. «Бирөөдөн аласа акчам бар, ошол тийсе, Ошко барып базарлап келем дегендей кылды эле», – деп жырткыч казанды тап тешиктегенсип, Адыл Матынын сөзүн бышыктады. «Жумушунуңдар болсо, түшүнүздөр» – деп тергөөчүлөрдү түшүрүп үйгө кийиришти. Аңгыча Маты кой союп, Адыл чай кайнаттырып, бүлүнүп калышты. Маты менен Адыл катын-калач, бала-чаканын бардыгын жүрүү-туруудан тыйышты.

Тергөөчүлөр Нурматтын аялын тергөөгө ала башташты. «Азыркы заманда ар ким өзү билет, карыны сүйөмбү, жашты сүйөмбү, ал менин ишим. Газетке чыккан кабар жана районго берген Арзыматтын арызы таптакыр жалган. Атамдын айтканы дагы жалган. Себеби атам ашкан оома, келесоо киши. Арзыматты сүймөк турсун, Арзыматты сүйүү деген ой башыма да кирген эмес. Арзымат маган каршы. Себеби ал «мага тий» дегенде мен болбой койгонмун. Ошондуктан сүйгөн күйөөм Нурматка каршы жана мага каршы Арзымат түрдүү шумдуктарын чыгарып жүрөт. Ишенбесеңиздер арыз жазып берейин. Ал эми Нурмат болсо башынан бери жакшылык көрбөгөн кедей. Басмачы болмок турсун, басмачыга каршы күрөш ачып келген. Ишенбесеңиздер мына, эзилген кедей Маты менен Адылдан сураңыздар», – дебедиби.

– Ким?

– Нурматтын жаңы алган аялы!

– Садагаң жеңеке! Нурматтын кандайча аялы?

– Сени Кундуз отко кийирем деп алып кетери менен Насирдин аялын алып келип, сенин ордуңа отургузуша коюшкан болучу.

– Ошол Насирдин колуктусу: атым Айнагүл, Нурматтын аялымын дедиби уялбай?

– Ооба, андай жандими жүзүкаралар уялабы? Маты менен Адылдын айтканын айтып, үйрөткөнүн орундатат эмеспи?

– Анан эмне кылды тергөөчүлөр?

– Акең экөөбүз ойлодук: «Эми тергөөчүлөр Маты менен Адылдын кайырмагына илинди го» – деп, жок, илинишпеди. Чай да ичпей, эт да жебей аттанып кетишти. Бирок алардын мындайча кетишинде терең сыр бар эле.

Тергөөчүлөр кетери менен Маты, Адыл экөө тең районго чапкылап кетишти. Бирок алар жөн гана кетпей, айылдагылардын заманасын алды-үстүн кылды. «Кимде ким мындай-андай деп сөз чыгара турган болсо, мал-мүлкүнөн ажыратып, башын өлүмгө жиберибиз. Жанынан үмүт кылгандар жана кудайдан ыйман тилегендер оозунан жел чыгарбасын» – деп бардыгыбызды чогултуп алып кекетишти. Ошондуктан коркуп, болгон ишти акең экөөбүз сага айта албай жүрбөдүкпү, садагаң!.. – деп Тоту жеңем сөзүн бүтүрдү.

Мен жалынып-жалбарып жатып, Тоту жеңемин улуу баласын Арзыматка жибердим.

Чектен ары кетер күн

Алда кандай кара булут калдайып, каран түн түшүрчүдөй сезилет. Эки бетимен эки өөп, Тоту жеңемдин ыйлап кеткенине караганда тек жанымдан үмүт аз. Анткени карч алышар убакыт, кан төгүшөр мезгил менин алдымда турат.

Күн батууга жакын калды. Мен үйгө кирсем, үйгө кирип, тышка чыксам тышка чыгып, Калбаймат мени аңдууда. Үйдүн ичиндегилер эмне үчүндүр камылга көрүп жатышат. Мен качууга канчалык аракет кылсам да, мүмкүндүк болбоду. Жайкы гүлдөй ыргалган жаш өмүрүм баткан күн менен кошо батуучудай болот.

Бастырманын астында эки ат турат. Калбаймат экөөнү тең токуду. Албетте, ал эки аттын бири мен үчүн токулгандыгы ашкере.

Күн баткан кезде эки жараган ат минип, Насир менен Жума келди. Бирок бул экөөнүн келишинен мендеги мурунку коркунуч ого бетер көбөйдү.

– И... таажеңе кандай, жакшы турасыңарбы? Кайгы-капаң жокпу? – деп Насир мени колдон жетелеп, үйгө алып кирди.

– Айнагүл сыяктуу таажеңдин капасы болбой коёбу? Нурмат сыяктуу таякеңе кайгырып камыкпайбы? – деп Жума төр жакка барып олтурду. Бирок экөөнүн эрин тиштеп, каш кагып, көз ымдаштарына караганда, кандайдыр чоң укмуш болору сезилип турат.

– Таажеңем өңүнөн азып калыптыр...

– Өлгөндөн да тирүүнүн күйүтү жаман эмеспи. Бирок андай доорду башыңан өткөрбөсөң билбейсиң да, – деп Жума Насирге кашын серпип койду. Анын бул какшыгы Арзымат жөнүндө экенин түшүндүм.

– Отурсаң таажеңе! Тагам өлгөндөн бери капа болуп жүрөсүң. Эр-мектешип бир аз көңүлүңдү ачайын деп келдим, – деп тамашага шоотуп, Насир мени эшикке чыгарбады.

Эл жатар убакыт болду. Бирок тышта алда кандай окуялар болуп жаткан сыяктанат. Күн батары менен уктап калуучу Ташматтын (Нурматтын агасы) баласынын үнү чыгат. Кимдердир шыбыр-күбүр сүйлөшүп, ары-бери жүрүү-туруудан тыйылбайт. Тоту жеңемдин бая бир айткан сөздөрү уламдан-улам чындыкка жакындап келет.

Адыл менен Маты Нурмат өлгөндөн бери качып жок, себеби ал экөөнү райондук органдар издеп калган. «Адыл менен Маты Кашкарга качып кетиптир» деген сөз элдин башынан аягына жайылган. Бирок Тоту жеңемдин айтууна караганда, ал экөө бүгүн бир шумдукту баштамак.

Адыл менен Матынын шумдугунан мурун качууга аракет кылсам дагы, акидей асылып, ач кенедей жабышып тургандардан көз жазгыра албадым. Үйдө отургандар, тышта жүргөндөр, менин ары-бери басканымды гана эмес, көз карашымды да аңдууда.

– Жеңе, кийимдеринди кий, биз үчүн бул жердин ыңгайы кетти. Ошондуктан Капчыгай, Алай-Куу тарапка барып оокат кылалы деп жатабыз, – деди да, Калбаймат эки чоң куржунду алып, тышка чыгып кетти.

– Бул дурус акыл, – деди Насир.

– Албетте... Өлгөндөн калгандар өз тиричилигин кылалы дегенди ким жаман көрөт эле, – деп Жума Насирге көз ымдады.

– Баса десең, кийин, таажене, – деп Насир керегенин башындагы чапанымды алды.

– Жок, Насир жээним! Талкан чайнап берип баланы алдаган убактың өтүп кетти. Мен сени Арзыматтын тилектеши экен деп ойлоочу элем. Ал оюм бошко чыкты.

– Кандайча?

– Кандайча экенин менден өзүң жакшы билесиң?

– Какшыктабаңыз сулуу таажеңем?!

– Какшык эмес, «жакшы жээним»?! Сен Нурматтын бир тууган жээни экениңди, Жума досуң экенин эми жакшы билдим. Силердин кылган кылыктарыңар башка адамдарга чыгарылбасын да эми сездим. Эми Жума экөөңө алдатпаймын. Мүмкүн, башым кесилип, каным төгүлөр. Бирок алдануу болбойт. Мүмкүн, канды кечип өлөрмүн. Бирок Кашкарыңа барып, азап чегип, зар-кайгыда өлбөсүм, «жакшы жээним»!..

– Ким айтты сага Кашкарга барабыз деп? – деди Жума.

– Сен, – дедим. Үйдөгү олтургандар эмне үчүндүр селдее түшүштү. Жума алдыртадан Калбайматты карады. Отургандардын сыры ачылып, сыйкы бузулгандай боло түштү.

– Кана, даяр болдуңарбы? Эл аягы басылып, элдин бардыгы кызык уйкуга кирди, – деп Маты менен Адыл сырттан кирип келишти.

– Кайда жөнөмөкчүсүңөр?

– Сенин азабыңан!..

– Кайда?

– Кашкарга!..

– Ушунча киши бир кишинин азабынан коркобу? Кашкар эли чакырган жоктур?.. Айрыкча «тагим гадай» деген алдамчылар үчүн кашкардагыңар палоосун суутуп, чыгарып турган эмес чыгар?

– Аны убагында көрө жатарбыз, – деп Маты чап менин оозумду басты. Башкалары колума жырым байлоо салды.

Эки минутча убакыт өттү. Бардыгы тең айылдын жогору жагындагы кокту менен Кашкарга бет алып жөнөп калышты.

Кашкарга карап бет алгандар жыйырма. Мени менен жыйырма бир. Адыл, Маты үй-бүлөсү менен, Нурматтын агасы, катыны, кызы менен, Жума энеси менен. Мен шордууга ээ болуп бара жаткан – Калбаймат. Насир болсо бизди узатып бара жатат. Булардын көзүнөн учканы – Кытай чети... Көздөп бара жаткан жери – Кашкар шаарынын чыгыш түндүгүндөгү черик эли.

Мени Жума өнөргөн, бирок туйлаган кишини Жума жөн өнөрөбү? «Өлсөн өлүгүндү Арзымат тапкыс кылам» – деп койчо өнөргөн. «Туйлаба» деп эки-үч ирет ээрге катуу ныктап койду. Уламдан-улам дем ала албай, барган сайын көзүм караңгылап, эсим оогансып баратат.

Коктуну жогору карата өрдөй бергенде алдыбыздан мылтык үнү чыкты. Кетип бара жаткандардын бардыгы тең дыр берип оң тарапка качып калды. Бирок бул тараптан дагы мылтык үнү чыкты. Мен Жуманын колунан чыгып, жерге барып катуу тийдим...

Коркунучтуу кат

Күндөн күн, жумадан жума озуп, бир канча күндөр өттү. Адам эмес айбанга, кала берсе курт-кумурскага жана түрдүү өсүмдүккө кыш кабарын айткан саргылт сары күз кетип, мөңгүнү ээк алдынан көрсөткөн кыш келген. Ачык талаа актан чапан жамынып, аскалуу тоолор ак мөңгүгө айланган.

Мен жаткан бөлмөнүн түштүк тарабы чоң-чоң көп терезе, күндүз эмес түнкүсүн да жарык болуп турат.

Керебетте жатып, терезеден ары карасаңыз түрдүү жыгачтар көрүнөт. Бирок жайындагы жашылданган, күзүндөгү саргарган жалбырактан бөлөк эчтемеси жок. Тек залим кыштын зарпына чыдабай, ак бубактан тон кийгенсип, бактар арбайган бутактарын көрсөткөн болот.

Батыш тараптагы терезени карасаң, Өзгөн шаарынын ортосундагы мунара турат. Ал мунарага көз токтотуп карасан, алда кандай сырдуу жомокту баяндагансып, илгерки бир кылымдагы кул менен күндөрдүн көз жашында жуурулуп, кандарынан жаралып, демдерине бышырылгансып, асманга карап боюн созот.

Узун кулактардын укканына, уламалардын айтканына караганда, «Ош менен Жалал-Абад шаарынан мурун Өзгөн шаары жаралган экен. Бул шаарда хандар куунап, кулдар куурап өткөн экен. Ошол хандардын бири ушул мунараны кул, күндөргө салдырыптыр» дешип эл ылакап кылышат.

«Жок, андай эмес, Өзгөндө пайгамбарым турган экен. Ошол пайгамбарым өзү үстүнө чыгып, баласы жерден кыш алып ыргытып берип турат. «Балам, мунара бүткөнчө эки жакты карабагын» – деп атасы баласына айтат. Бир күнү бала көтөрүп бир катын өтүп бара жатса, пайгамбардын баласы карап коёт. Мына ошол замат эле баласынын ыргыткан кышы атасына жетпей калат. Ошентип катындын кесепетинен пайгамбарымдын мунарасынын төбөсү бүтпөй калат экен» дешип динчилер кеп кылышат.

Бирок мунаранын курулушун карасаң, баласы менен пайгамбарды элестетпейт. Ал мунара өз доорунун эриксиз уздарын, колу, буту чор

болгон, ийиндери жоор болгон күң, кулдарын эске салып, ар адамдын оюна жараша элес берет.

Докторлордун айтуусу боюнча бөлмө ичине ары-бери басып турам. Түпсүз күлүк ойлор биринен сала бири өтүп жатты.

Көз алдымда мунара жаңы гана курулуп жаткандай көрүнөт. Кулдар зарлап, күндөр ыйлап, мунаранын кышын, ташын, ылайын жасап, зулумдардын катаалына малынып жаткандай болот. Мына ошол сыяктуу ойду:

– Мына жаным! Сиңа хат бар, койкаңа рахатланип отургачта укырсың. Дераза алдында күп утырырга ярамый, ато прастудица этарсың али, – деген Гафифа сестранын сөзү бузду.

Кызыл гүлдөй ыргалган өмүрүмдүн кыйылбай калышына себеп болгон жана жанымдай ысык көргөн Эргеш менен Тоту эле. Үчүнчүсү ушул Гафифа сестра.

Мен керебетке олтуруп, катты окумакчы болдум. Бирок колум калтырап конвертти ача албадым. Конвертти жүз айландырып карасам дагы «Айнагүлгө» дегенден башка сыртына эчтеме жазылбаган. Бул кат кимден болду экен деген суроо оюмдан он кайталап өттү. Эгер атам менен Арзыматтын каты болсо, окубай гана айрып салуудан башка тазасы жок, ал экөө үчүн кыла турган жакшылыгымдын чамасы да жок.

Өткөн жума күнү Арзыматтан кат келген. Бирок ал катты окубай гана айрып, Гафифа аркылуу жообун бергемин. Демек, андагы берген жообума караганда, эми Арзымат кат жазууга мүмкүн эмес эле.

Катты ачып карасам, ким жазгандыгы белгисиз. Акырын көз жүргүртсөм ал кат мындай деп жазылган.

«Жолдош Айнагүл!

«Тулпарды тогунда сынаба, ачында сына, ай-ааламдагы элдердин кашында сына!»

«Эр жигитти эл ичинде сынаба, эл четинде сына, канжыгадан баш чечишкен, карыдан кан кечишкен жоо бетинде сына!»

«Карышкырды сынасаң улак байлап кой, чычканды сынасаң каптагы унга капкан салып кой!..» деген экен.

Сизге сыр көрсөтүү үчүн, болбосо бүкмөлөгөн сөздү айтып, чечендигимди көрсөтүү үчүн бул катты жазып отурганым жок. Бул катты жазууга төмөнкү иштер себеп болду:

Кече күнү Маты, Адыл, Жума, Насир, Ташмат жана Калбайматтарга сот өкүмү болду. Албетте, мындай өкүмгө кубанарсыз. Бирок коркунуч дагы күчтүү...

Кээ бир материалдарга караганда, сизди ошол ооруканадан барып өлтүрүүгө аракет кылып жүргөн киши бар имиш. Бул иштин чын-төгүнүн билүү үчүн аракет кылып жатабыз. Бирок сак болуңуз! Башка ооруну көрүмүш болуп барып сизге кол салбасын...

Кошуңуз!..» деген.

Мына бул катты ким жазгандыгы дайынсыз. Бирок ким жазса ал жазсын, мага тилектеш!

Менин душманым жок эмес. Айрыкча Маты, Адылдарга сот өкүмүнүн болушу менин душмандарымды көбөйтпөсө, азайтпайт.

«Мени өлтүрүүгө аракет кылып жүргөндөр ким?» деген суроо көз алдымда. Бул суроону ар кимге алып барып жабыштырам. Бирок чын же жалгандыгы дайынсыз. Балким, мени өлтүрүүгө Арзымат аракет кылып жүргөндүр деген кооп дагы менде жок эмес.

Себеби мындай:

Тоту жеңемин улуу баласы барып берген кабары боюнча Арзымат баш болгон эркин отряд чыгат. Бул отряд күн бата келип, эч адамга билинбей Нурматтын айылын тегеректеп калат. Маты, Адыл жана башкалары үй бүлөсү менен мени зордук кылып алып бара жатканда, атышып колго түшүшөт. Бирок кандай атышып, кантип колго түшүргөндүгү эмгиче маган табышмак. Анткени Матылар качып калганда, жанын куткаруу үчүн Жума мени таштап жиберет. Бирок мен жерге катуу тийгендиктен эсим ооп калат. Мени кош аттап, докторго алып келишет. Эртеси түштө эсима келем.

Мен эсимди жыйып, эки жагымды карасам, ак кийинген чоочун адамдар турат. Аларга катар Арзыматтын тургандыгын көрдүм. Мен чочуп башымды көтөрүүгө аракет кылганымда:

– Куркмагыз, куркарга ярамай. Биз сизниң гумиринизни тилийбиз, – деп бир татар аял көкүрөгүмдөн басып жаткыра, эки жагымды кымтылады. Ал аял Гафифа сестра экен.

Докторлордун суроосуна жараша жооп бердим. Сол жакы жетим кабыргам сынып, үч-төрт кабыргам маталып калгандыгы жана төбөм айрылгандыгы докторлор тарабынан маалым болду.

Арзымат кетер-кеткенче сүйлөп же ордунан кыймылдабады. Арзыматтын көрүнүшү эмне үчүндүр мен үчүн табышмак. Мен болсом Арзыматты тике карай албадым. Арзыматтан уялганымды же таарынгандыгымды өзүм да билбейм.

Докторлор мага тамак беришти, дары беришти жана кабыргама, төбөмө дары сүйкөп таңышты.

Арзыматты байкап турам. Бир сөз айтчудай болсо дагы айталбады. Акыры чыгып бара жатып бурулду да:

– Айнагүл! Айта турган сөзүң жокпу? Менин... болсо... айта турган сөзүм жок, – деди. Бирок мага тике карай албады. Демек, бул өңдүү суроого жок деп жооп берүүдөн башка мүмкүндүгү жок го?

– Жок...

– Жок деген сөздү угамбы дедим эле, уктум! – деди да Арзымат чыгып кетти.

«Сен калкалаган душманды биз талкалаганда сүйлөшө жатарбыз деген сөзү эсимде. Демек, мен калкалабасам дагы калкаладың деген душманды

талкалаганда, айтары ушул экен го деген ой менин жүрөгүмдүн терең жеринен орун алды.

Анын үстүнө бир кана Таажы деген кемпир келип сүйлөшүп отурду да: «Айнагүлдү алганча энемди алам. Айнагүлдү тирүү койгончо өлгөнүм жакшы» деп Арзымат айтты, – деп бир канча сөздүн башын чатып кеткен.

Мына бул окуяларга караганда, Арзымат мага каршы аракет кылып жүрүү дагы мүмкүн деген менин коркунучум чоң эле.

Эл жатууга жакындап калды. Мен Гафифаны чакырып алдым, катты окуп берип жана болгон окуяны айттым. Гафифа өзүнүн акылын айтты да, менин үстүмө бейтааныш кишини кийирбөөгө убада берип, дежурный болуп турган бөлмөсүнө кетти.

Караңгыда кара кийген киши

Электр болбогондуктан, палатанын ичи караңгы. Түрдүү оору менен ооругандар түрдүүчө табыш чыгарып, түрдүү машакаттарды тартууда.

Санаа санга бөлүнүп, сары убайымга түшүү менен уктай албадым. Алда кимдер терезеден карап тургандай сезилип, керебет кырч этсе, эшиктен бирөө кирип келе жаткансып, жүрөгүм болк этет. Бирок уламдан-улам мемиреп барам.

Кара неме чүмкөнгөн бир киши эшиктен акырын кирди. Мага жакындап аягыма келди да, акырын бетим ачты. Жалт карасам Арзымат, жүрөгүм оозума тыгылып, керебеттен тура калдым.

– Качпа сулуу!.. Качканда барар жериң жок, – деп Арзымат көзүн чанагынан чыгарат.

– Арзымат! Сен мени өлтүрөсүң. Бирок менин күнөөмдү мойнума коюп өлтүргүн, – деп жан-жагыма карадым. Бирок экөөбүздөн башка адам былк этпейт.

– Кылган күнөөңдү эмгиче биле элексиңби? Уятсыз, намыссыз жүзү кара!.. – деп Арзымат канжарын сууруп алып, оң тарабыма ургандай болду. Мен жан соогалап, бакыра терезеден аттап тышка чыга качтым. Артымдан Арзымат дагы келет. Менде дарман жок. Кыйкырган менен үнүм чыкпайт. Тек жыгыла-тура, жан далбасалап качып келем.

– Башыңды кесип байланып кетем! – деп Арзымат артымдан кууп келет.

Акыры кутулууга мүмкүндүк болбоду. Арзымат аркамдан өтүп, чачтан алып:

– Кер маралдай керилип, көрүүгө качып кутулуучу сен эмес. Кекенгендей кек албай куткарып жиберүүчү мен эмес. Өмүрүңдүн акыры, арманыңды айтып кал! – деп канжарын жүрөгүмө такады. Бирок арманды айтууга тил келбеди. Тил келсе да айтууга Арзымат мүмкүндүк бербеди. Канжарын толгой кармап сайганда, буралып барып гана жыгылгандай

болдум. Арзымат айтканымды укпай, артына кылчайып бурулбай кетти да калды.

Айлананы карап кимдендир жардам сурайм. Алдейлеп өстүргөн энемди чакырам. Эч ким жок. Күнүң бүттү, сууң түгөндү дегенсип, алыста бактын арасынан суу шылдырап агат...

– Жаным Айнагүл! Нарсага мынча терлагансиң? Алла бир жириң аурамы ни? – деп, Гафифа башымды көтөрүп ойготту.

Палатанын ичи тынч алган сыяктуу. Таң атып калган. Мен аябай тердеп кыйналганмын. Жүрөгүм алып учуп, уктагым келбеди. Муздак чай жуттум да, көргөн түшүмдү Гафифага айта күндү чыгардым.

Жүйөөлөшкөндө

Күндүзгү саат эки чамалары болду. Бүгүн ооруларды кирип көрө турган күн болгондуктан, кирип-чыгып жаткандар көп. Бирок мурункудай эмес, элди аз кийирип, тез чыгарып жатышат. Мени болсо, жалпы палатадан жалгыз палатага кийришкен. Мурункуга караганда эч коркунуч жок. Бирок аябай эригүүдөмүн.

– Жаным Айнагүл! Сени көрарга бир матур йигит келди. Комсомол костюм билан маузер, наган тагынган.

– Ким экен?

– Фамилиясын сурамадым. Бир сүз билан айтканда, военный. Ниндийдир яриширин ишлар сураарга килса кирак.

– Кирсин. Бирок өзүңүз байкап турунуз, – дедим.

– Ярый жаным! Балки руксат кылса янында турармын, – деп Гафифа чыгып кетти.

Эшик ачылганда жалт карасам – Арзымат! Жүрөгүм оозума тыгылды. Түндөгү түш көргөндөгү иштерим көзүмө элестеди. Арзымат жылмайып жерди карады да:

– Сакайдыңызбы? Кайгы-капасыз турасызбы? – деди. Муунум муунума тийбей калтыроо менен:

– Жакшы, – дедим.

– Өңүң эмне бузула түштү, жаным?

– Билбеймин.

– Же менин келишимди жактырбадыңбы?

– Ооба.

– Эмне үчүн?

– Эмне үчүн экенин билерсиз?..

– Эгер ал болсо билем, жаным!..

– Кайсы болсо?

– «Уятсыз, намыссыз, жүзү кара» деген үч ооз сөз болсо!..

- Андан башка болсочу? Жок, балким, унутуп калсам айтыңыз?
- Чыныңды айт.
- Чын, комсомолдук сөзүм!..
- Комсомолго жабышпа.
- Эмне үчүн?
- Эмне үчүн келдиң?
- Өзүң жөнүндө айткан каталыктарымды айтып, бир ооз кечирим

суроого келдим.

- Чын сырыңды айт.
- Чыным, жаным!..
- Мени өлтүрүү үчүн келген жоксуңбу?
- Кандайча?

– Кандайча жол менен өлтүрүүнү өзүңүз билерсиз. Сиз үчүн жамандык кылган болсом мойнума коюңуз. Жок, менин айтканымга турсаңыз, мына бул катты окуңуз, – деп кечеги катты сундум. Арзымат катты карап турду да:

- Жаным! Бул катты мен жазгамын, – деди.
- Мына орундыкка утырып сүйлашигиз! – деп Гафифа Арзыматка орундук алып келди.

- Кече сизге катты ким берди эле? – дедим.
- Мына шул йигит узи бирган иди, – деди да Гафифа чыгып кетти.

Барган сайын бүткөн боюм чымырап, чекем тердеп, чабалдык кылгансып, катты Арзыматтын алдына суна койгонума уялып барам эмне үчүндүр, Арзымат да ыңгайсызданууда.

Палатанын ичи тынчтыкта. Арзымат да жерди карап унчукпайт, мен да жерди карап унчуга албадым. Он минута чамасы болгондо:

– Жаным, Айнаш! – деди Арзымат. Бирок мен унчукпагандыктан Арзымат дагы тим болду. Көптөн кийин:

– Айнаш! Ата-энең тойго кетип, сен үйдө калып, айлуу түндү паана кылып, экөөбүз антташкан түндөр эсимде! – деди.

- Менин дагы эсимде, – деп зорго гана айттым.
- Ырас... Ал түндү өлгөнчө унутушпайбыз го дечү элем.
- Эми унуттуңузбу?

– Жок, жаным! Унутканым жок. Бирок душмандар унуттурууга аракет кылышты.

- Ошол үчүн «уятсыз, намыссыз, жүзү кара» деп тилдедиңизби?

– Ооба... Тилдедим, жаным! Бул каталыгымды кечиргин. Бирок жаным, тилдегенимдин чындыгы да бар. Барган адамдар «кезиктик, текшердик, мына арызы» десе ишенүүгө болобу?

- Болот...

– Демек, мен ойлодум: ата, энесин аяп, чындап бузулган экен, душманды калкалап менден көңүлү бурулган экен деп. Ал эми чындыгына кел-

генде иш башкача болуп чыкты. Өзүңүздүн тергөөчүгө берген жообуңуз жана соттун сурагындагы болгон окуядан жана жазган катыңыздан улам иштин жайын толук түшүндүм.

– Туура. Бирок «сыныктын жаманы кыйшык таңылганы, жигиттин жаманы оозунан жаңылганы» дептир, – дедим.

Арзымат экөөбүз унчукпай дагы көпкө олтурдук. Айлана тынчтыкта, анда-санда гана оорулуулардын онтогон табышы коншулаш палатадан угулат.

Чындыгында Арзыматты коркутуп жана уялтып олтурган жерим жок. Кайра өзүм уялып, эмне деп айтарымды билбей тек Арзыматты гана жыгылыштуу кишисинтем. Чындыгын алганда, менде дагы ката, кемчиликтер көп эле...

Барган сайын Арзымат экөөбүздүн ортобуздагы көз караш жылуу тартат. Экөөбүздүн ортобузда кандайдыр эки кубат пайда болуп, бирин-бири тарткандай сезилет.

Жашынбак ойногон жароокеримсинип, алда кайдан Алай тоосу башын көрсөтүп, терезеден карап тургандай болот.

Бүткөн боюм чымырап, бетим ысып тамылжып, жүрөгүм алып учат. Душмандардын кылган кылыгын унут, Арзыматыңды мурдагыдай сүй дегенсип, азоо жүрөк тык-тык урат...

– Айнаш, тап душмандардын кыянаты аркасында далай кыйынчылыктарга кез болдук. Бирок ал кыйынчылыктарды кыйраттык...

– Туура!

– Ошондуктан...

– Ошондуктан?..

– Баштан өткөргөн кемчиликтерибизди кечиришели!

– Албетте, сиз кечирсеңиз мен неге кечирбейин.

– Кечирдим, жаным!

– Мен дагы!...

– Колуңузду кармоого болобу?

– Өзүңүздөн башкага колумду карматпагандыгыма... – дегенимде бүткөн боюмду чымыратып, имере кучактап, Арзымат бетимен өптү, – дегенде автомобиль аркырап айылга кирип барды.

– Мына, биздин колхоз ушул, 1930-жылы уюшулган. Ошондон бери мен башкармамын. Колхоздун жетишкендигин маган айттырбай өз көзүңүз менен көрүңүз, – деди Айнагүл.

– Эң жакшы болот! – дедим.

– Ал эми тиги Кызыл Туу алган кызыл-тазыл болсо бактылуу заманыбыздын болоттой жетилген уул, кыз, келиндери Эл аралык жаштар күнүн майрамдап жүргөндөгүсү.

Туу көтөрүп бара жаткан кыз комсомол уюштуруучубуз. Анын эки жагындагы Арзымат менен Эргеш акем! – дегенде биз дагы алардын тушуна жеттик. Мен Эргеш жана Арзымат менен тааныштым.

– Кадырлуу жолдоштор, мен Канабатка барып, тапшырган кызматыңыздарды орундатып келдим. Эгин төгүү планыбыз 105% толгондугун угузуу менен майрамыңыздарды куттуктаймын! – деп Айнагүл сөзүн бүтүрдү.

Тотуй токсон кулпурган кыз-келиндер, тобурчактай булкунган уландар Айнагүлдүн сөзүн каршы алып кол чаап, кубанычтуу обон ырдап, шаңдуу жүрүш менен арымдарын кере таштап, алга кадамдашты.

«Арча - 2011» конкурсуна

АСМАН ЖЕРГЕ ТҮШӨРДӨ

**Сидней
ШЕЛДОН**

(Уландысы, башы өткөн санда)

* * *

Мына ушуну менен эки адам маркум Уинтропту бир ооздон мактап жатышат. Ал эми генерал Виктор Бустер, бир кезде Тейлор башчылык кылган ИФАнын директору, эмне дээр экен?

Башында Бустер Дейна менен сүйлөшүүдөн баш тартты, бирок кыз эмне үчүн жолуккусу келип жатканын билгенден кийин дароо макул болду.

Түшкө жакын Дейна Изилдөөлөрдүн федералдык агенттигине келди. ИФАнын штаб-квартирасы Мэриленд штатындагы Форт-Мидге жакын, катуу кайтарылган сексен гектар токойлуу аймакта жайгашкан. Ондогон спутниктик антенналар бак-дарактардын далдасына жашырылып коюлган. Ал бийиктиги үч метрче келген үстүнөн тикенек зым тартылган коргондун алдына машинасын токтотту, куралчан күзөтчүгө ысымын айтып, айдоочунун күбөлүгүн көрсөттү, тигил унчукпай машинаны өткөрдү. Кайра тез эле электрлештирилген байкооч камера менен жабдылган жабык дарбазанын алдына келди. Дейна кайрадан ысымын атады эле, дарбаза акырын жылып ачылды. Жол кызды заңгыраган ак административдик имаратка алып келди.

Кире бериштен Дейнаны жөнөкөй кийимчен эркек тосуп алды да, генерал Бустердин кабинетине узатып коймок болду.

Алар генералдын жеке лифтине киришти да, бешинчи кабатка көтөрүлүшүп, анан узун коридордун бүткөн жерине чейин барышты. Бейтааныш адам эшикти ачты эле, кыз кенен кабылдамага туш келди; узун жазуу столунда эки секретарь кыз олтурушту.

– Генерал сизди күтүп жатат, мисс Эванс, – деди алардын бирөө. – Оң жакка киресиз.

Секретарь кыз кнопканы басты эле, ички кабинеттин каалгасы акырын дабышсыз жылып кетти. Дейна дубалдары жана шыбы үн өткөрбөс кенен бөлмөдө болуп калды. Узун бойлуу, кырк бештер чамасындагы жүзү жылуу эркек ордунан көтөрүлдү.

– Мен майор Жейк Стоун, генерал Бустердин адъютанты болом, – деп колун сунуп, өзүн тааныштырды да, жазуу столунда жайгашкан эркекти көрсөттү. – А бул генералдын өзү.

Виктор Бустер ордунан козголгон жок. Дейна орто жаштагы, чап жаак жана жылтыраган көздөрү өткүр караган афро-америкалык кабинеттин ээсин бир аз таңырकोо менен карады. Устара менен таза кырылган башы шыптагы лампалардын жарыгына чагылышып, жалтырайт.

– Олтуруңуз, – деп буюрду ал капыстан коңур басмырт үн менен. Дейна шашыла олтурду.

– Мени кабыл алганыңызга рахмат, генерал.

– Сиз Тейлор Уинтроп жөнүндө маектешмексиз го?

– Ооба, анан...

– Ал жөнүндө фильм тартайын дедиңиз беле, мисс Эванс?

– Тагыраак...

– Эмне үчүн силер, шүмшүк журналисттер, өлгөндөрдү жайына койбойсунар? – деп күтүүсүздөн барк этти ал. – Тарп жеген, сасык чөөлөр! Тарп талашкан таз жорулар! Ыпластыктан ырыскы издегендер!

Дейнанын сөзү оозунан түшүп, нес болуп калды. Жек Стоун ыңгайсыздана көздөрүн ала качты.

Дейна бир аз эсине келе түшүп, тилинин учунда татыктуу жооп турса да, колунан келишинче сабырдуулук менен жооп берүүгө аракеттенди.

– Генерал, ишенип коюңуз, эч качан бирөөнүн артынан жамандап жазып көргөн эмесмин. Тейлор Уинтроп жөнүндө кандай уламыштар жүргөнүн мен билем жана улуттук баатырдын далдаасынан жөнөкөй чыныгы адамды көргүм келет. Эмне айтып берем десеңиз, баарына мен ыраазычылыгымды билдирем.

Генерал Бустер бир аз алдыга обдулуп койду.

– Сиз бул жерде эмнени шимшилеп жатканыңызды түшүнбөйм, бирок бир нерсени айтып коё алам: бул жерде уламыш жана адам ажырагыс. Бир бүтүн, түшүндүрүңүзбү? Мен анын жетекчилиги менен ИФАда иштегем.

Бул мекеменин андан мыкты директору болгон эмес. Ал жана анын үй-бүлөсү менен болгон окуя – акылга сыйгыс жана түшүнүксүз. Эми мени жайыма коёсуз го дейм?

Ал сөз бүтү дегенсип, эриндерин бекем кымтып алды, бирок чыдабай кетти көрүнөт, кайрадан баштады:

– Ачыгын айтсам, мага силердин журналисттер жакпайт, мисс Эванс жана силерди эбак ооздукташ керек эле деп эсептейм. Мен сиздин Сараеводон берген репортаждарыңызды көрдүм. Андагы адамдын жүрөгүн ооруткан окуялардын баары көрүүчүлөрдүн зээнин кейитип, жашын агызууга эсептелген жана бизге анча жардам берген жок.

Дейна колунан келишинче сабыр тутууга аракеттенди.

– Мындай да, генерал, – деди ал салкын, – мен ал жакка сизге жардам берейин деп барган эмесмин, мен жазыксыз адамдардын бөөдө кырылып жатканын дүйнөгө билдирейин деп баргам...

– Мага анын тиешеси жок. Кандай болгон күндө да Тейлор Уинтроп мамлекеттик улуу ишмер болчу. Анан эсиңизде болсун, эгер анын элесин каралайм деп ойлогон болсоңуз, көп душман күтүп аласыз. Бир айтар кеңешим: бөөдө башыңызга балаа тилеп албаңыз, болбосо ал бат эле келет, болгондо да эң көп санда, мен убада берем. Ошондуктан сизге тиешеси жок ишке киришпениз. Кош болуңуз, мисс Эванс. – Дейна аны жаман көзү менен бир карап алды да, ордуна турду.

– Чоң рахмат, генерал, – деди кыз кетип баратып. Жек Стоун артынан жөнөдү.

– Мен сизди узатып коёюн.

Коридорго чыгып Дейна токтоду да, өзүнө келиш үчүн терең дем алды.

– Ал дайыма эле ушундайбы?

Жек башын кейиштүү чайкады.

– Анын оройлугу үчүн мен сизден кечирим сурайм. Кээде генерал бир аз чоогоолдук кылып коймою бар. Бирок ал сизди таарынтайын деген эмес.

– Ошондойбу? – деди Дейна тиштенип. – А мага дегендей сезилди.

– Кандай болсо да бизди кечирип коюңуз, – деп күбүрөдү Стоун кетмекчи болуп. Бирок Дейна анын женине колун тийгизди:

– Коё туруңуз. Мен сиз менен сүйлөшөйүн дедим эле. Азыр саат бирге ооду. Биз бир жерден түштөнсөк болор бекен?

Стоун кабинеттин эшигин чочулай карады.

– Эмесе болуптур. К-стриттеги кафетерий «Шоллз колониелге» бир сааттан кийин.

– Жарайт. Чоң рахмат.

– Мага рахмат айтуу эртелик кылабы деп чочуйм, мисс Эванс.

Кыйла көпкө күтүүгө туура келди. Акыры Стоун эл аз кафетерийге кирди, тааныштарга жолугуп калбайын дедиби, эки жагын каранды. Бул жерде ага тааныш эч ким жоктугуна ишенгенден кийин гана ал Дейна олтурган столго басып келди.

– Менин сиз менен сүйлөшкөнүмдү билип калса, генерал Бустер башымды жулуп алат. Ишенип коюңуз. Ал мыкты адам, акылдуу, боорукер, иш билги жана чыныгы кесипкөй. Бир гана...

Ал буйдала түштү, бирок дароо кошумчалады:

– Журналисттерди жаман көргөн жери бар.

– Мен аны түшүндүм, – деди Дейна салкын гана.

– Алдын-ала айтып коёюн, биздин маегибиз, мындайча айтканда, «протокол үчүн эмес». Эгер менден сурап калышса, мен баарын танам.

– Баары түшүнүктүү.

Алар поднос алышты да, тамак салынган тарелкаларды салышып, кайра столго келип олтурушканда, Жек кошумчалады:

– Биздин мекеме жөнүндө сизде туура эмес пикир түзүлүп калышын мен каалабас элем. Бизде жаман адамдар иштебейт, ансыз мындай кызматта алар кармалбас эле. Үчүнчү дүйнөнүн өлкөлөрүнө жардам берүү үчүн биз баарын жасайбыз, кеп мына ушунда.

– Ишенип коюңуз, мен мунуңарды баалайм, – деп кошумчалады Дейна.

– Сиз уккандан башка Тейлор Уинтроп тууралуу мен эмне айтмакчымын?

– Буга чейин мага периштенин турмушу жөнүндө айтып келишти. Бирок жарык дүйнөгө жазыксыз адам жаралышы мүмкүн эмес, Кудай урсун, мүмкүн эмес! Мен буга ишенбейм.

– Эмне үчүн жазыксыз? Тейлор жазыксыз эмес болчу, – деди Стоун. – Бирок элден мурда жакшы жактарын айтайын. Ал сөз эмес, иш жүзүндө жакын адамдары жөнүндө кам көргөн, оорун колдон, жеңилин жерден алууга дайыма даяр турган өтө сейрек адамдардын бири болчу. Мен болгонун айтып жатам. Тейлордун адамкерчилиги чынында эле айта жүрөрлүк эле. Ал кол алдында иштегендерин кождой колдоочу. Баарынын туулган күндөрүн, үйлөнгөнүнө жыл толгонуна чейин билер эле, аны менен бирге иштегендердин баары аны жакшы көрүшчү. Акылы зирек, өткүр, өтө сезимтал болчу жана ал чече албаган маселе жок дээрлик эле. Убактысынын өтө тардыгына карабай, үй-бүлөсүнө үзүлүп-түшүп турчу. Аялын жана балдарын аябай сүйчү.

Ал кайрадан унчукпай калды.

– Анда анын кемчилиги кайсы? – деп такыды Дейна.

– Тейлор аялдарды өзүнө магниттей тартып турчу, – деди Жек, айткысы келбегенсип күбүрөп. – Албетте, анын келишимдүүлүгү, жылдызы,

байлыгы жана атагы менен аялдарга жагары турган иш. Алар Тейлорго балга конгон чымындай жабалакташчу. Ал чынында эле ошого татырлык эле. Ушунун айынан ал кээде... ак жолдон адашып кетер эле. Анын байланыштары, албетте, бар болчу...эми түшүнөсүз да., бир нече кыска романдар, бирок ишенип коюңуз, олуттуу эч нерсе жок, алардын бирөө да ачыкка чыккан эмес жана тез эле унутулуп калчу. Анан калса үй-бүлөсүнө зыян келтиргидей кырдаалга эч качан жеткирмек эмес.

– Майор Стоун, сиз Тейлор Уинтропту жана анын үй-бүлөсүн бүт өлтүрүүгө себеп тапчу адамды элестете аласызбы?

Жек колундагы айрысын тарелкага жөлөдү.

– Эмне дейсиз?!

– Ушундай белгилүү, атагы алыска кеткен десе болот, адамдын душманы болушу мүмкүн эмес. Же көрө албас адамдары.

– Мисс Эванс, сиз, Уинтропторду бирөө өлтүрдү дегени туурасыз го?!

– Мен бар болгону сурап жатам, – деп каршы болду Дейна. Жек бир азга ойлоно калды да, башын чайкады:

– Жок. Бул акылга сыйгыс нерсе. Тейлор турмушта эч кимге жамандык кылган эмес. Эгер сиз анын достору жана коллегалары менен сүйлөшкөн болсоңуз, түшүнөр элениз.

– Мен эмнелерди билүүгө үлгүргөнүм тууралуу сизге айтууга уруксат этиңиз, – деп баштады Дейна. – Тейлор Уинтроп...

Бирок Жек, тигинин сөзүн бөлүп, каршымын дегенсип эки колун жогору көтөрдү:

– Мисс Эванс, аз билсеңиз – уйкуңуз тынч болот. Мен бул ишке аралашкым келбейт. Сиздин пландарыңызга менин эч кандай тиешем болбогону жакшы. Ошондо гана менин жардамым тийиши мүмкүн, эгер мен эмне жөнүндө айтып жатканымды түшүнсөңүз.

Дейна аны түшүнбөгөндөй карап калды.

– Ишене албайм...

– Ачыгын айтсам, бул изилдөөнү таштаңыз деп кеңеш берер элем сизге. Сиздин кызыкчылыгыңыз үчүн айтып жатам. Эгер баары бир уланта берем десеңиз, анда сак болуңуз. Башыңызга балээ издебениз.

Ал ордуна ыргып турду да, коштошконго да жарабай, жок болду. Ал кеткенден кийин Дейна кафетерийде дагы кыйлага олтурду жана азыр уккандары тууралуу ойго батты.

Демек, Тейлордун душмандары болгон эмес... Бул окуяны мүмкүн башка жагынан кароо керектир? Уинтропка коркунучтуу душманды өзү эмес, башка бирөө таап берген болсочу? Мүмкүн, балдарынын бирөөдүр? Же аялыбы?

Үйүнө кайтып келип, Дейна биринчи иретте Жеффке майор менен болгон сүйлөшүү жөнүндө айтып берди.

– Кызык маалымат экен, – деди Жефф таң калгансып. – Эске алып коюучу нерсе экен. Эми эмне кылайын деп жатасын?

– Оболу анын балдарынын достору менен сүйлөшөм. Аларды жакшы билген адамдар менен. Пол Уинтроп Хэрриет Берк деген бийкеч менен баш кошууга убада бекиткен. Алар бир жылча жолугушуп жүрүштү.

– Мен бир нерсе окугандай болдум эле, – деп башын ийкеди Жефф, анан бошоң кошумчалады: – Жаным, мен дайыма сен тарапта экенимди билесин, бирок...

– Бирок эмне?

– Мүмкүн, сен жаңылып жаткандырсың? Турмушта баары болот. Катастрофа, кырсык, авария... Бул окуяга дагы канча убактыңды кетирмекчисиң?

– Бир аз гана, – деп убада берди Дейна. – Дагы бир нерселерди текшерем. Коркконго кош көрүнөт болуп жатканына көзүм жетсин.

Хэрриет Берк Дейнаны кабыл алууга жан дили менен макул болду. Ал Вашингтондун түндүк-батыш жагындагы шатысы ичине жайгашкан эки кабаттуу жарашыктуу жасалгаланган квартирада туруучу. Дейнаны бойкелбеттүү, жагымдуу жылмайган ак саргыл бийкеч тосуп алды, Дейнага ал бир аз нерви жайында эместей көрүндү. Бирок Дейна бул байкоосун акылдуулук менен ичине сактады.

– Мени менен жолугууга макул болгонунузга рахмат, – деди ал салмак менен.

– Билесизби, мисс Эванс, мен туура кылганыма анча ишенбей турам. Бирок сиз сөз Пол жөнүндө дебедиңизби.

– Ооба, – деди Дейна, орундуу сөз издеп. – Мен сиздин жеке турмушунузга кийлигишейин деген оюм жок, бирок сиз Пол экөөңүздөр шакек салышып койбодунар беле, ошондуктан аны сизден жакшы эч ким билбейт деп ойлойм.

– Аныңызга рахмат.

– Мен ал жөнүндө көбүрөөк билсем деген элем. Ал чынында эле кандай адам эле?

Хэрриет бир аз унчукпай турду да, акырын сөзүн баштады:

– Мен Полдой адамдарды жолуктурган эмесмин. Ал тирүүлүктүн кубанычын ушунчалык баалоочу! Ошол эле учурда айланасындагыларга алпейим жана кайрымдуу эле. А ак көңүл, куудулдугун айтпаңыз. Ал баарына жөнөкөй жана жайдары карачу, өзүнүн байлыгына жана тегине мактанчу эмес. Кекирейип бой көтөрүү ага жат болчу. Аны менен бирге жүрүү жыргал эле! Биз октябрда баш кошмокпуз. – Анын үнү капыстан буула калды. – Пол өлдү, аны менен кошо менин жашоом да бүттү. Азыркыга чейин мен ошентип ойлойм.

– Кечириңиз, – деди Дейна улутунуп. – Мен сиздин кайгыңызды козгогум келбейт, бирок анын душмандары болгонбу? Аны өлтүрүүгө себептери болгондур?

Хэрриеттин көздөрүнөн жаш агып кетти.

– Полду өлтүрүүгөбү? – басмырт үн чыгарды ал. – Сиз эгер аны билген болсоңуз, мындай суроолорду бербес элениз.

Демек, Полдун да душмандары болгон эмес. Жули кандай болду экен?

Жули жигит күтүүгө үлгүргөн жок, ошондуктан Дейна орто жаштардагы сылаңкороз англичан, кыздын үй сакчысы Стив Рексфорддон интервью алууну чечти.

– Сизге менден эмне жардам керек, мисс Эванс, – деди ал сылыктык менен.

– Сиз менен Жули Уинтроп тууралуу маектешейин деген элем.

– Ошондойбу, мэм?

– Сиз анда көпкө иштедиңизби?

– Төрт жыл, сегиз ай.

– Ал жакшы кожайке беле?

Рексфорд жайдары жылмайды:

– Бөтөнчө жагымдуу, тарбиялуу жана алпейим бийкеч болчу. Мен... мен аны өлдү деп укканда ишенгим келген жок .

– Анын душмандары бар беле?

– Кечиресиз? – деди үй сакчы, кабагын бүркөп.

– Мүмкүн, мисс Уинтроп эркек менен жүрүп, кийин... кандай бир себептер менен таштап салганбы? Же ага жана анын үй-бүлөсүнө кезенип жүргөн бирөө болгондур?

Рексфорд башын жай чайкады.

– Мисс Жули андай адамдардан эмес болчу. Ал турмушта чымынды да таарынткан эмес. Жок. Ал адамдарга дайыма колу ачык жана кайрымдуу болчу. Аны баары жакшы көрүшчү.

Дейна анын көзүнө тик карады. Жок, чынын айтып жатат.

Ал бул жерде тентиреп эмне кылып жүрөт? Чыныгы Дейна Кихот. Айланада бир да жел тегирмендин жоктугун айт...

Тизме боюнча кийинки барчусу Жоржтаун искусство музейинин директору Морган Ормонд болчу. Ал сөз ким жөнүндө болорун угар замат дилгирик менен макул болду.

– Менимче, сиз менден Гэри Уинтроп жөнүндө билгиңиз келсе керек?

– Ооба. Мен...

– Анын өлүмү – биз үчүн орду толгус жоготуу. Эл улуу меценаттан ажырады.

– Мистер Ормонд, айтыңызчы, коллекционерлер дүйнөсүндө элдешкис конкуренция бар эмеспи.

– Конкуренциябы?

– Искусствонун бир эле предметине дароо бир нече талапкер табылат дейли, мына анан башталат эмеспи... ушундай болобу?

– Албетте, болот. Бирок мисстер Уинтроп менен эмес. Анын коллекциясындай коллекция жок, ошону менен эле бирге ал картиналарын музейлерге марттык менен белек кылчу, биздин эле эмес, бүткүл дүйнөдөгү музейлерге да. Улуу чеберлердин шедеврлерин ар бир адам көрсө экен деп кыялданчу ал.

– Сиз анын душмандарын билесизби?..

– Өзү Гэри Уинтроп, анан дагы душманбы? Эч качан, жок, жок, жок!

Дейна эң акырында Розалинда Лопестин, жыйырма жылдан ашык иштеген Мэделайндын берилген кызматчысынын тынчын алды. Азыр ал эри экөө биригип банкеттерди жана салтанаттуу кечелерди тейлөө боюнча фирма ачып алышкан.

– Мени менен жолугушууга макул болгонузга рахмат, – деди Дейна, Розалинданын колун кысып жатып. – Мен сиз менен Мэделайн Уинтроп жөнүндө сүйлөшөйүн дедим эле.

– Бечара леди. Ал... ал мен билген адамдардын ичинен баарынан артыгы эле.

Дагы баягы. Баары бир ооздон макташат. Куду бузулган пластинка!

– Анан өлүмүн карабайсыңарбы! Ал мындай өлбөшү керек эле.

– Туура айтасыз, – деп макул болду Дейна. – Сиз аны менен узак мезгил бирге болгонсуз да?

– Ооба, мэм.

– Анан ошончо мезгил ичинде ал эч кимди ызалаган жок беле? Таарынткан эмеспи? Эч ким аны кектеп калган жок беле?

Розалинда Дейнаны таң кала карап калды.

– Кектеп? Эмнени айтып жатасыз, мэм? Кайдагы кек! Аны баары жакшы көрүшчү.

Чынында эле бузулган пластинка! Булар кантип тажабай бир эле нерсени кайталап жатышат?!

Дейна үйүнө келатып, канетсе да жаңылып калганын өкүнүү менен ойлоду. Ачыктан ачык эле таң калыштуу экенине карабай, Уинтроптордун өлүмү кокустук экен. Мэтт Бейкердин алдында кечирим суроого туура келет.

Ал Эбби Лассманга чалып, шефке аудиенция сурады. Мэтт аны күтүп жаткандыгын кабарлады Эбби. Дейна оор үшкүрүнүп, Бейкердин кабинетине кирди.

– И-и, биздин Шерлок Холмстун иши кандай? – деп учурашты Бейкер.

– Эң эле жөнөкөй, урматтуу Ватсон. Баарын өзүм ойлоп таап алдым. Бул жерде эч кандай чагым жок.

5-бап

Кечинде, аяк шилтөөгө дарманы келбей калганча чарчаган Дейна жатууга камынып калган кезде Эйлин, кыздын энеси чалды.

– Дейна, каралдым, менде укмуштай жаңылыктар бар!

– Эмне болуп кетти, апа?

– Мен эрге тийген жатам!

– Эмне-е? – кыздын оозу ачыла түштү. – Кандайча...

– И-и дебейсиңби, мен Коннектикут штатындагы Уэстпортто жашаган курбумдукуна конокко баргам. Ал мени ушул ченемсиз жагымдуу, укмуш адам менен тааныштырды.

– Мен... мен чексиз кубанычтамын, апа. Сонун болгон тура!

– Ал ушунча... ушундай!

Аял шаңкылдап күлдү.

– Айтууга сөз жетпейт. Иши кылып, сонун адам. Сага ал дароо жагат.

– Сен аны көптөн бери билесиңби? – деп астыртан сурады Дейна.

– Кыйладан бери, каралдым. Биз бири-бирибизге аябай бап келебиз.

Менин жолум болгонун айтпа.

– Ал иштейт бекен? – кызы суроосун улантты.

– Сен менин катуу кармаган атаман бетер такып сураганыңды койчу! Албетте, бар! Ал абдан оокаттуу камсыздандыруу агенти. Аты– Питер Томкинс. Уэстпортто келишкен сонун үйдө жашайт. Мен сенин жана Кимбалдын тезирээк келишин чыдамсыздык менен күтөм. Силер аны менен таанышуу үчүн келесиңерби?

– Албетте.

– Питер да силер менен жолугушууну чыдамсыздык менен күтүүдө. Ал анын келечектеги өгөй кызы белгилүү журналист экенин баарына айтып түгөтө албай жүрөт. Убакыт табат деп үмүттөнөм.

– Албетте, апа.

Бул жумада уик-энд бош болду, ошондуктан Дейна энесинин тапкан эрин көрүп келейин деп чечти.

– Биз Кемаль экөөбүз сөзсүз келебиз, – деп убада берди Дейна.

Кемалды алуу үчүн мектепке барып, ал кубанычтуу кабарлады:

– Акыры чоң энең менен таанышчу кез келди! Эми биздин чыныгы үй-бүлөбүз болот, ардагым.

– Калп! Болбогон жомокту айтпачы.

– Айтпайм, торопой, – деди Дейна күлүп.

Ишемби күнү таң эртең менен экөө Коннектикутка жөнөштү. Дейна-нын көңүлү ачык болчу жана Кемаль акыры жаңы чоң энелүү жана чоң аталуу болот деп айтып келатты.

– Карачы, баары жакшы баратат, – деди ал.– Кары адамдардын баары неберелерин эркелетип жайына койгонду жакшы көрүшөт.

Аларды өз балдрынан жакшы көрүшөт. Сен да кээде алардыкында калсаң болот.

– А сенчи? Сен да бирге болосуңбу? – кабатырлана күбүрөдү Кемаль. Дейна жактыргандай анын колун кысып койду.

– Албетте, эси жогум.

Дейна Блайнд-Брук-роуддагы жарашыктуу эски коттежди, Питер Топкинстин үйүн көрүп, жактыра тан калды. Ары жагындагы көркөмдүү өстөндө суу агып жатат. Үй бак-шакка курчалган.

– Эй, бул өлө, – деп жарылдады Кемаль. Дейна анын чачын будалады.

– Сага жакса болду. Биз бул жакка көп-көп келип турабыз.

Эшик ачылып, крыльцоого Эйлин Эванс, жүзүндө бир кездеги сулуулуктун белгиси бар, орто жаштагы аял чыкты. Бирок өкүнүч менен көңүл кайттык анын качандыр бир тысырайган жүзүнө ырайымсыздык менен из салып, өзүнүн аёосуз белгисин калтырганы көрүнүп турат. Анын жүзүндөгү жарашык, «Дориан Грейдин портретиндегидей», Дейнада калган.

Бешенеси жылуу, орто жаштардагы эркек жайдары жылмайып, Эйлиндин катарында турду. Эйлин алдыга умтулуп, кызын кучактады.

– Дейна, каралдым! Бул Кимбал!

– Апа...

– Бул алиги айтылуу Дейна Эванс турбайбы! – деп сөзгө аралашты Питер. – Мен өзүмдүн клиенттеримдин баарына сен жөнүндө айткам! А сен ошол жигит турбайсыңбы? Эй, сенин мунжу экениңди мага эч ким айткан эмес! Ушул жашта колунан ажыроо! Өтө аянычтуу!

Дейна нес боло түштү. Ал мындай укмушту уккан Кемалды даап карай албады.

Томкинс башын чайкагылады.

– Бала кырсык болгонго чейин биздин компанияда камсыздандырылган болсо, азыр байып калмак! Эми аны айтканда эмне! Жүргүлө! Силердин кардынар ачкан чыгар.

– Эми жок, – деди Дейна туталана. – Кечирип кой, апа, биз шашылалы. Биз Кемаль экөөбүз Вашингтонго кайттык.

– Кечирип кой, Дейна, мен...

– Менин да өкүнгөндөн бөлөк аргам жок. Эмне кыларды өзүң билесин деп ойлойм жана ушунун баары зор жаңылыштык болбос. Тоюңар тойго улансын.

– Дейна...

Кыз Кемалды колдон чечкиндүү алды да, машинаны карай басты. Эйлин кайтып бараткандарды аргасыздан карап кала берди. Питер тан калганынан нес болуп турду.

– Эй, анчалык мен эмне дедим?

– Эч нерсе, Питер, – Эйлин үшкүрдү. – Эч нерсе деген жоксун.

Жолдо ката Кемаль кабагын салып унчукпады. Дейна анда-санда аны карап коюп баратты.

– Капа болбо, ардагым, – деп күбүрөдү акыры ал. – Айрым адамдар ушундай олокосуз жана тарбиясыз болушат.

– Аныкы чын, – деп түнөрө бурк этти Кемаль. – Менин мунжу экеним ырас.

– Бас оозунду! – кыйкырып жиберди Дейна. – Адамдарды колу, бутунун бар-жогуна карап баалоого болбойт! Эң башкысы – адамдын жан дүйнөсү!

– Ошондойбу? Анда мен жөнүндө эмне деп айтса болот? Мен кандаймын?

– Сен тозоктон аман калган адамсың. Мен сени менен сыймыктанам. Баса, мистер Олокобаштын бир сөзү туура, мен абдан ачкамын. Мындай нерселер сени кызыктырбайт деп ойлойм, бирок ана, алдыдан «Макдоналдс» көрүндү.

– Мыкты! – деди Кемаль шайкелеңдене.

Натыйжада күн жаман өткөн жок. Кемалдын канча бир убакка чейин өзүн кыйнаган коркунучтар жөнүндө унутуп коюп, көңүлү ачыла түштү. Аны уктоого жаткырып, өзүнчө ойлонуу үчүн мейман бөлмөгө өттү. Телевизорду жандырып, каналдарды бурай баштады. Бардыгында баягы. Гэри Уинтроптун өлтүрүлгөндүгүнүн аки-чүкүлөрү жана ар кандай божомолдоолор.

«... уурдалган фургондо кылмышкерлерге айгак болуучу белги-бетелер табылат деп үмүттөнүшөт...»

«... «береттадан» атылган эки ок. Полиция курал сатылчу дүкөндөрдүн баарын текшерүүдө...»

«...Гэри Уинтроптун жырткычтык менен мыкты делген түндүк-батыш районунда өлтүрүлүшү, биздин эч кимибиз...»

Сөз менен айтууга мүмкүн болбогон кандайдыр бир тажатма ой Дейнага тынчтык бербеди. Эртең менен ойгонгондо гана анын тынчын алган эмне экендигин ал түшүндү. Акчалар жана баалуу буюмдар ачык эле жатышкан. Кылмышкерлер эмне үчүн аларды алышкан эмес?

Дейна туруп кийинди, кофе кайнатты жана полициянын шефи Бернеттин сөздөрүн эстөөгө аракеттенди.

– Сизде уурдалган картиналардын тизмеси барбы?

– Албетте. Алардын баары жакшы белгилүү. Биз тизмелерди музейлерге, антиквардык дүкөндөргө жана коллекционерлерге тараттык. Алардын бирөө эле табылды дегиче, кылмыштын бети ачылды деп эсептей бергиле.

Картиналарды ачык сатууга болбой турганын уурулар билишкен. Мунун өзүн кандайдыр бир бай коллекционер Гэринин коллекциясына колу жетиш үчүн кылмышты уюштуруп, анан баарын өзүнө калтырууну ойлогон дешке болобу? Бирок мындай бай адамдын кенедей да морал-

дык принциптери жок накта баш кесерлер менен байланышып алууга эмне кызыкчылыгы бар? Бул, демек, алардын колуна өзүн салып берүү деген сөз да жана алар аны каалаган убакта шантаждай бериши мүмкүн эмеспи!

Жекшемби эч окуясыз тынч өттү. Дүйшөмбүдө Дейна Кемалды ойготту, тамак берди, мектепке жеткирди да, коштошкондон кийин дарбазага кирип бараткан баланын артынан көпкө узата карап турду. Анан машинасын от алдырып, Индиана-авенюдагы полиция участогун карай жөнөдү.

Гэри Уинтроптун өлүмүн изилдөө тапшырылган детектив Финикс Уилсон нечендин ичинен чыккан профессионал эле. Полициянын оор тажрыйбасы жана татаал иши аны мизантроп кылып салган, андан актануу үчүн ал дайыма денесинен тамтык калтырбай из салган бүтпөс тырыктар менен мактана алмак. Дейнаны көрөрү менен жактырбагандай кабагын чыгып, күңкүлдөдү:

– Эч кандай интервью болбойт. Иш боюнча бир нерсе билингенде пресс-конференцияда калгандар менен бирге угасыз.

– Мен ал үчүн келген жокмун, – деди Дейна. Тергөөчү ишенбегендей эриндерин кыйшайтты:

– Коюңузчу?

– Чын айтам. Мени уурдалган картиналар кызыктырат. Сизде тизмеси бардыр да?

– Эмне демекчисиз?

– Мага көчүрмөсүн бере алар бекенсиз?

– Анын сизге эмне кереги бар? Дагы эмнени ойлоп таптыңыз? – шектүү сурады детектив Уилсон.

– Баш кесерлер эмнелерди алды экен, ошону билгим келет. Кечки жаңылыктарда кабарлап койсок жаман болбос эле: мүмкүн кимдир бирөө бир нерсе көргөндүр.

Детектив каштарын серпти да, жылмайды:

– Дурус акыл. Кабарлангандар канчалык көп болсо, картиналарды сатууга кылмышкерлердин мүмкүнчүлүктөрү ошончо аз болот. Эмесе мындай, алар он экини алышыптыр, ал эми калтыргандары андан арбын. Сыягы, мынча оор нерселерди көтөрүп жүрүүдөн качышса керек. Азыр көчүрмөсүн алып келем.

Ал ордуна оор көтөрүлүп, чыгып кетти да, эки минуттан кийин эки барак алып келди.

– Булар алып кеткендер. А бул башка тизме.

– Ал эмне болгон тизме? – деп Дейна таң калды.

– Уруулар үйдө калтыргандарды кошкондо Гэри Уинтропто болгон картиналардын тизмеси.

– А-а, ошондой деңиз! Сизге чоң рахмат. Сизге өтө ыраазымын.

Коридорго чыгары менен Дейна дароо документтерди карай баштады жана канчалык үнүлүп караган сайын, ошончолук күмөндөнүүсү арта берди.

Көчөдө ызгаар шамал согуп турду, бирок ал ага карабай «Кристи» имаратына ылдамдай жөнөдү, ал жерде бүткүл дүйнөгө белгилүү антиквардык аукциондор өтүп жаткан. Калың суу кар жаап жатканына карабай адамдар Рождествого карата соода-сатык жасап калууга шашылышып, тезинен жылуу үйлөрүнө жана офистерге кайтууга аракеттеништи, ошондуктан тротуарларда эл көп эле.

Ал «Кристиге» кирер замат, белгилүү теле алып баруучуну тааныган менеджер дароо жанына келе калды.

– Куш келипсиз, мисс Эванс! Кызматыңызга даярмын! Айтыңыз, эмне керек?

– Менде картиналардын эки тизмеси бар, – деди Дейна. – Алардын ар биринин баасы канча экенин билгим келди эле.

– Албетте, ага толук мүмкүнчүлүк бар. Сизге жардам берүүгө даярбыз. Баякка келиңиз...

Эки сааттан кийин Дейна кайрадан Мэтт Бейкердин кабинетинде болду. Жүзүндө баштагы ыңгайсыздануунун изи да жок. Кыздын көздөрүндө чечкиндүүлүк ойноктоп турду.

– Чынында эле таң каларлык нерсе болуп жатат, – деди кыз босогону аттары менен.

– Баягы жалпы чагымчылыктын теориясы сени дүрбөлөңгө түшүрүп жатпаган чыгар?

– Кандай десең өз эркиң, – деди Дейна кыска гана, Мэттке узун тизмени сунуп жатып. – Гэри Уинтроптогу болгон искусство чыгармаларынын бардыгы ушул. Мен азыр эле аларды суранып, «Кристиден» баалатып чыктым.

Мэтт бир барак кагазды көзү менен тез жүгүрүп чыкты.

– Шайтан алгыр, бул жерде жалаң кол жетпестер турбайбы! «Кенчтер» турбайбы дегеним. Ван Гог, Матисс, Пикассо, Моне... сөз жетпейт– укмуш. Дагы эмне демексиң?

– Эми муну кара, – деди Дейна кыскараак тизмени сунуп, анда уурдалган шедеврлердин тизмеси жазылган эле. Мэтт аны үн чыгара окуду:

– Камилл Писарро, Мари Лоренсин, Поль Клее, Морис Утрилло, Анри Лебаск. Сенин каалаганың эмне экенин түшүнбөй турам.

– Биринчи тизмедеги картиналардын көпчүлүгүнүн ар бири он миллион доллардан ашык турат, – деп жай түшүндүрдү Дейна, анан тыным жасап, кошумчалады: – Карактоо учурунда уурдалган экинчи тизмедеги картиналардын дээрлик бардыгы ар бири эки жүз миң доллар, же андан бир аз төмөн бааланат.

Мэтт көздөрүн түшүнбөгөндөй ирмегиледи.

– Демек, каракчылар анча баалуу эмес картиналарды алышыптыр да?

– Таппасаң сыйпалап кал, дал өзү, – деди Дейна, алдыга жүткүнө берип. – Мэтт, эгер алар жөнөкөй уурулар болсо, акчаларды жана баалуу буюмдарды алмак. Бизге иштин жайын кимдир бирөө ууруларды картиналарды алуу үчүн жалдагандай түшүндүргүлөрү келишет, бирок бул тизмеге ишенсек, алар искусстводон кенедей да түшүнүгү жок немелер. Мындай болгон соң үйгө кирүүнүн чыныгы себеби эмнеде? Гэри Уинтропто курал болгон эмес, ошондуктан тигилерге олуттуу каршылык көрсөтө албайт болчу. Анда өлтүрүп эмне кереги бар?

– Тоноо – бул Гэри Уинтропту өлтүрүүнүн чыныгы себебин жаап-жашыруучу гана парда дегич келеби?

– Мен башкача түшүндүрө албайм.

Мэтт эки ийинин оңтойсуздана копшоду да, чыкыйын сүргүлөдү.

– Башынан баштайлычы. Болуптур, Тейлор Уинтроп душманы колдуу болуп өлдү дейли. Бирок анын бүткүл үй-бүлөсүн жер жүзүнөн жок кылуу кимге керек болду экен?

– Билбейм, – деди Дейна үшкүрүп, – бирок мен дал мына ушуну билейин деп жатам.

– Абайла, өтө катуу кетпе, – деп эскертти Мэтт.

* * *

Доктор Арман Дейч борбор шаардагы эң белгилүү психиаторлордун бири деп эсептелчү. Салабаттуу, жазы маңдай, кесипкөй акылдуу көк көздөрү адамды изилдей караган улгайып калган бул адам Дейнага өзүнүн кымбат убктысынан бир нече минут бөлүүгө макул болду. Кыз сырттан киргенде ал ордунан козголуп да койгон жок. Башын гана жогору көтөрүп койду.

– Мисс Эванс?

– Ооба. Көшөкөрлүгүм үчүн кечирим сурайм, доктор, бирок ишим ошончолук зарыл эле.

– Айтыңыз, менин керегим тие турган ал кандай иш?

– Сиз, албетте, Уинтроптордун үй-бүлөсүнүн трагедиясы жөнүндө билерсиз?

– Албетте, Кудай анын бетин ары кылсын. Мындайды душманыңа да каалабайсың. Кырсык биринин артынан бири.

– Кандай дейсиз, бул кырсык такыр эле кокустук болбосочу? – Дейна акырын ооз учунан күбүрөдү.

– Эмне дейсиз? Сиз эмне дегичиз келет?

– Аларды өлтүрүп кетти деп шектенүүгө негиз бар.

– Өлтүрүп кетти дейсизби? Уинтроптордубу? Бул өтө эле акылга сыйгыс нерсе, мисс Эванс. Өтө эле, – деп тамагын жасап койду психиатр.

- Бирок мүмкүн болуучу,– деп каршы болду кыз.
- Мындай божомол сизде кайдан пайда болду?
- Жөн гана... жөн гана шектенүү. Карандай интуитивдүү, – деди кыз.
- Интуитивдүү деңизчи. Түшүнүктүү.

Доктор Дейч боюн түздү да, Дейнаны сынай карады.

– Мен сиздин Сараеводон берген репортаждарыңызды уккам. Чынын айтайын, сизчелик чындыкты айткан корреспондентти сейрек кездештиресиз.

– Рахмат.

Дейч чыканактарын столго койду да, көздөрүн Дейнадан албай туруп, суроосун уланта берди:

– Демек, сиз жакында эле ырайымсыз согуштун кайнаган жеринде болуп келдиңиз да, ушундай эмеспи?

– Тилекке каршы.

– Ошентип зордук-зомбулуктун, өлүмдүн, кыйроолордун, чоң кишилер эле эмес, балдарды да ырайымсыздык менен өлтүрүүлөрдүн күбөсү болдуңуз да?

Дейна сактана калды. Бул эмнени кыйытып жатат? Кыз ал турсун суроолорго жооп берүүгө да аракет кылган жок. Бирок доктор ага көңүл бурбады.

– Стресс өтө күчтүү болсо керек, ал турсун эркектерге да. Сизге кандай оор болгонун элестетип жатам. Дейна башын ийкеди.

– Сиз качан кайтып келдиңиз? Беш-алты ай мурдабы?

– Үч, – деп оңдоду кыз. Доктор канааттана баш ийкеди.

– Демейдеки турмушка кайра көнүү үчүн анча көп мөөнөт эмес, туурабы? Түшүнүзгө алиге чейин коркунучтуу түштөр кирип жатса керек, аң-сезимдин күрөшүүгө күчү жетпей жатканы ошондон...

– Доктор, мен параноик эмесмин,– деп доктордун сөзүн бөлдү Дейна.

– Далилдерим чын эле жок, бирок Уинтроптордун үй-бүлөсүнүн өлүмү кайгылуу кокустук эмес деп эсептегидей себеп бар. Мен сизге мага жардам берет деген үмүт менен келип олтурам.

– Жардам? Кандай кылып?

– Мага мотив зарыл. Бүтүндөй бир үй-бүлөнү жер менен жексен кылууну ойлошкон адамда кандай мотив болушу мүмкүн?

Доктор Дейч эриндерин ойлуу кымтып алды да, манжаларын чатырчадай кылып тийиштирди.

– Албетте, ушул сыяктуу кан көксөгөн учурлар тарыхта көп эле боло келген. Өч алуучулук, укумдан-тукумга кек куучулук. Мисалы, Италия мафиясы балдарга да, аялдарга карабай, бүтүндөй үй-бүлөлөрдү кырып таштайт. Албетте, бул жерде бийлик, соода рыногу... баңги заттар үчүн күрөшү, мисал. Же үй-бүлөнүн кайсы бир мүчөсү келтирген таарыныч үчүн өч алуу аракети. Мындан тышкары, киши өлтүргүч өлтүрүүгө эч кандай себеби жок маньяк болушу мүмкүн.

– Ушунун баары анча туура келбейт деп ойлойм, – деп башын чайкады Дейна.

– Анда албетте, биздин неченди көргөн картаң дүйнөдө байыртан бери келе жаткан мотивдин бири – акча. Акча.

Дейна бул жөнүндө ойлонгон. Уинтроптордун акчасы кимге калат? Өлтүрүүдөн ким пайда табат? Мурасчы ким?

* * *

Уолтер Кэлкин – «Кэлкин, Тейлор жана Андерсон» адвокат фирмасынын башчысы жыйырма бештен ашык жыл бою Уинтроптордун үй-бүлөсүнүн ишенген адамы болчу. Карылыгы жеткен, муун оорусунун айынан араң баскан жана көп ооруган бул адамдын акыл-эси мурдагыдай эле толук жана сезими курч эле. Аны менен телефондо сүйлөштүрүүнү, андан да жолугуштурууну анын секретарынан Дейна көп суранды. Акыры аны Кэлкиндин кабинетине узатып коюшту. Чал салкын кабыл алды.

– Сиз мени менен Уинтроптордун мүлкү тууралуу сүйлөшөйүн дедиңиз беле?

– Туура айтасыз. – Кэлкин оор үшкүрүп койду.

– Ушул убакка чейин бул мыкты адамдар кабылган окуяларга ишене албайм.

– Менин билишимче, алардын юридикалык жана финансы иштерин сиз тескесениз керек эле, – деп аяр баштады сөзүн Дейна.

– Менин фирмам.

– Мистер Кэлкин, эгер жашыруун болбосо, айтыңызчы, ал иштерди тескөө учурунда кандайдыр бир бөтөнчө нерселерге кабылдыңыз беле?

Уолтер каштарын суроолуу көтөрдү.

– Бөтөнчө дейсизби? Кандай мааниде?

– Түшүнөм... бул мен тарабынан бир аз ыңгайсызыраак, – деди иймене Дейна, – үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн кайсы бири коркутуп-үркүтүүгө же... же шантажга кабылбады бекен?

Бир тынымга тынчтык өкүм сүрдү.

– Башкача айтканда, алар кимдир бирөөгө үзгүлтүксүз чоң суммадагы акча төлөп турганы мага белгилүү болгонбу дегениңиз го?

– Дал ошондой.

– Ооба. Ошондой болушу мүмкүн эле. Бардык чыгымдар биздин фирма аркылуу өтүүчү.

– Анда ошого окшогон бир нерсе болду беле? – деп Дейна такыды.

– Эч качан. Сиз кандайдыр бир арам оюндан шектенгенсиз го, мен ушундай түшүндүм? Мен айтып коёюн, сиздин гипотезаңыз бери эле болгондо күлкү келтирет.

– Бирок алардын баарынын көзү өттү, – деди Дейна, – ал эми мүлктүн баасы ондогон миллиарддарды түзөт. Эгер Уинтроптордун байлыгына ким мурасчы болорун түшүндүрүп бере алсаңыз, мен сизге өтө ыраазы болор элем.

Кэлкин кутудан бир таблетка алып, аны суу менен ичкиче кыз чыдамдуулук менен күтүп турду.

– Мисс Эванс, биз эч качан клиенттерибиздин финансысын бөтөн адамдар менен талкуулабайбыз, – деди ал, анан олку-солку болуп туруп, кошумчалады:

– Ырас, бул жерде анын анча мааниси жок, анткени биз эртең баары бир пресса үчүн жалпы билдирүү жазамакпыз.

«Анда, албетте, биздин неченди көргөн картаң дүйнөдө байыртан бери келе жаткан мотивдин бири: акча».

Уолтер Кэлкин ордуна копшолуп койду.

– Уинтроптордун үй-бүлөсүнүн акыркы аман калганы Гэри Уинтроп-тун өлүмү менен... Дейна демин ичине тартып калды.

– Уинтроптордун бардык байлыгы кайрымдуулук уюмдарына өтөт.

6-бап

Телекөрсөтүүчү бригада кечки жаңылыктарды чыгарууга даярданып жатты. Дейна «А» студиясында алып баруучунун столунда олтуруп, жаңылыктар блогуна акыркы минуталарда келип түшкөн ондоолорду киргизүүдө. Телеграф агенттиктеринен жана полиция пресс-кызматтарынан күн бою келип түшкөн кабарлар кунт коюу менен каралып жана ылганып алынуучу.

Дейнанын катарында Жефф Коннорс жана Ричард Мелтон олтурушкан. Анастасия Мэнн демейдеги санагын баштады. Камеранын индикатору жанды да, бүткүл студияга диктордун үнү жаңырды:

– WTNдын түз эфиринен жаңылыктардын он бир сааттык чыгарылышын Дейна Эванс... Дейна башын көтөрүп, жайдары жылмайды. – Жана Ричард Мелтон менен баштайбыз. Мелтон камераны карады да, башын ийкеп койду.

– Спорт жаңылыктары жөнүндө Жефф Коннорс айтып берет. Эртеңки аба ырайын Мартин Гриер кабарлайт. Биз менен болуңуздар. Дейна кайрадан жылмайды:

– Мен – Дейна Эванс.

– А мен – Ричард Мелтон.

Дейна «телесуфлердун» таблосун карады.

– Биз силер менен кечки жолугушууну оңунан чыкпаган тоноонун тарыхынан баштайбыз. Шарап дүкөнүн тоноо үчүн киришкен кылмыш-

керлердин артынан түшүү аларды кармоо менен аяктады. Анын кандай болгондугун көрүүнү сунуш кылабыз.

Экранда «Вашингтон трибьюнга» тиешелүү вертолеттун салону көрүндү. Штурвалда мурдагы аскердик пилот Норман Бронсон олтурду. Анын катарында Элис Баркер олтурат.

Камеранын көрүү бурчу өзгөрдү. Төмөн жакта, жерде, даракка барып урунган седанды кыдырып күзөтүүнүн үч автомобили курчап алыптыр.

– Пенсильвания-авенюдагы «Хейли» шарап дүкөнүнө эки адам кирип, дүкөнчүдөн соодадан түшкөн акчаны тартып алууга аракеттенгенде куугун башталды, – деди Элис. – Бирок дүкөнчү алдастап калбастан сигнализациянын кнопкасын басууга үлгүрдү. Кылмышкерлер качып кетүүгө аракеттеништи, бирок тигилердин машинасы даракка барып урунганча полицейскийлер алардын артынан төрт мил кууп барышты.

Куугун компаниянын вертолетунан тартылды. Экранды карап жатып, Дейна кубанычтуу жылмайды. Мэттин эң жакшы иши – жаңы вертолет сатып алууга Эллиотту көндүргөнү болду. Репортаждардын таасири эми таптакыр башка!

Дейна берүүнү улантууну убада кылып, жарнак тынымын жарыя кылардын алдында дагы үч фрагмент көрсөтүлдү. Режиссер жарнак ролигин коё берүү жөнүндө белги берди. Ричард Дейнага бурулду:

– Сыртта эмне болуп жатканын көрдүңбү? Тим эле алай-дүлөй болуп жатат!

– Билем,– Дейна күлүп калды. – Байкуш биздин синоптик! Эми коркутуп-үркүткөн каттарды ала баштайт дей бер.

Камеранын жарыгы кайрадан жанды. Бирок «телесуфлердун» таблосу бош турду. Бир нече секунддан кийин гана андан ариптер чубап көрүнө баштады.

– «Жаңы жылдын алдында мен...» деген сүйлөмдү Дейна окуй баштады. Сүйлөмдүн жалпы маанисин жоромолдоп түшүнгөнсүдү да, ал делдейе түшүп, оозу ачылып калды.

– ... биздин баш кошушубузду каалар элем. Мына ошондо ушул мезгилде жыл сайын майрам уюштуруунун эки себеби болмок.

«Телесуфлердун» катарында жылмайган Жефф турду. Дейна камераны карады да, чоочун үн менен күбүрөдү:

– Дагы бир чакан... чакан жарнактык тыным. Кызыл жарык өчтү. Дейна шашкалактап ордуна турду:

– Жефф!

Алар бири-бирине серпиле умтулушуп, кучакташып алышты.

– Кана, эмне дейсиң? – шыбырады ал. Дейна анын кучагына ого бетер ыктады.

– Макул. Макул, макул, макул!

Студиядагылардын баары кубанычтуу кыйкырык жана шатыраган кол чабуулар менен куттукташты.

Баары тарап, кыз менен күйөө өздөрү калганда, Жефф:

– Кандай той болушун каалайсың, жаным? Өтө сөөлөттүүбү, орточобу, же жупунубу? – деп сурады.

Дейна кыз кезинен бери шаанилүү чоң той жөнүндө кыялданар эле. Этеги жер чийген узун, аземдүү көйнөк менен кооз жасалгалуу жарашыкты каалоочу. Кадимки кинодогудай: узак даярдануу... меймандардын тизмеси... фирма, тейленүүчү үлпөт банкеттери... курбулар... чиркөө... Анын бардык достору анан, албетте, апасы келет. Бул анын өмүрүндөгү эң бактылуу күн болот. Ага мына жакын калды.

– Дейна, – деп чакырды Жефф, кыз кыялдагы укмуштар дүйнөсүнөн араң кайтып келди.

Эгер мындай шаңдуу салтанат уюштурулса, апасын жана анын жаңы эрин чакырууга туура келет. Анда Кемалдын көңүлү сууйт...

– Кел, бир жакка кетебиз да, жашыруун үйлөнөбүз, – деп сунуш киргизди кыз.

Жефф таң калгандай каштарын серпти да, макул дегендей башын ийкеди:

– Эгер сен ушуну кааласаң, макул. Иши кылып сага жакса болду.

Кемаль жаңылыкты угуп, кубанычы койнуна батпады.

– Демек, Жефф биз менен бирге жашайт ээ?

– Албетте! Биз баарыбыз бирге болобуз. Эми сенин чыныгы үй-бүлөн болот, ардагым.

Алар Кемалдын төшөгүнүн жанында баланын келечегин толкундоо менен талкуулап, толук бир саат олтурушту. Бирге болуу! Ыйык сөз! Мындан ары алар үчөө. Атасы, апасы жана уулу!

Кемаль уктаганча күтүп олтуруп, Дейна өз бөлмөсүнө барды да, компьютерди жандырып, Интернеттен «квартиралар» сайты издей баштады.

Квартиралар. Квартиралар... аларга эки уктоо бөлмөсү, эки ванна, конок бөлмө, ашкана жана эки кабинет керек. Мындай жайды табуу анча кыйын эмес.

Дейна күтүүсүздөн Гэри Уинтроптун ээн калган үйүн эстеди да, анын тынчын алган баш катырмага кайрадан ою алып учту.

Ошол түнү чынында эмне болду? Сигнализацияны ким өчүрүп салды? Эшикти бүлдүрүүнүн белгиси жок болгон соң, уурулар үйгө кантип киришти?

Манжалары өзүнөн өзү клавиатурадан «Уинтроп» деген сөздү терип алды.

Ал деги эмне болуп баратат? Өз ишин жөн иштей бербейби?

Экрандан баягы тааныш маалымат көрүндү.

Регион Кошмо Штаттар Вашингтон Колумбия округу Өкмөт Саясат Изилдөөлөрдүн Федералдык Агенттиги.

Уинтроп Тейлор – Россияда элчи, италиялыктар менен маанилүү соода келишимине кол коюуга катышкан.

Уинтроп Тейлор – жупуну чөйрөдөн суурулуп чыккан миллиардер өлкөгө кызмат өтөөгө өзүн арнаган...

Уинтроп Тейлор – Уинтроптордун үй-бүлөсү мектептерге, библиотекаларга жана шаарларды көрктөндүрүү программаларына жардам берүүчү кайрымдуулук фондусун уюштурган...

Уинтроптордун үй-бүлөсүнүн кырк беш Интернет-сайты бар экен. Дейна кайрадан квартира издөөгө өтөйүн деп баратып, көзү кызыктай маалыматка түшүп алды:

Уинтроп Тейлор – Жоан Сайнисинин соттук доосу, Уинтроп Тейлордун мурдагы секретары аны сотко берген, бирок кийин арызын кайра алып, бардык доосунан баш тарткан.

Дейна фразаны бир нече ирет окуп чыкканы менен анын чыныгы маанисине сүңгүй албай койду. Дообу? Эмне болгон доо? Жанагы Жоан Сайниси деген неме эмнеге жетишти экен?

Кыз сайттан сайтка өттү, бирок сот процесси тууралуу башка эч нерсе тапкан жок. Анан ал «Жоан Сайниси» деген ысымды терди. Бош. Сыягы Уинтроптун мурдагы секретары Интернет менен иштеген эмес окшойт.

– Бул жашыруун байланыш линиясыбы?

– Ооба, сэр.

– Мага объект текшерген бардык Интернет сайттардын тизмеси керек.

– Биз токтоосуз зарыл болгон чараларды көрөбүз.

Эртеси эртең менен Дейна Кемалды мектепке жеткирди да, ишке келери менен Вашингтондун телефон справочнигине асылды. Жоан Сайниси дегенден дайын жок. Ал Мэриленд... Виргинияны текшерди... Жок. Сыягы, Жоан бир жакка көчүп кетсе керек. Бөлмөгө жаңылыктар редакциясынын продюсери Том Хокинс кирди.

– Кечээ биздин рейтинг кайрадан бардык рекорддорду бузду.

– Укмуш! – деп кубанды да, бир аз ойлонуп туруп сурады:

– Том, сен телефон компаниясынан эч кимди тааныбайсыңбы?

– Билем, албетте. Сага телефон керекпи?

– Жок. Бир номерди текшергим келет. Менин оюмча, ал справочникке киргизилбей калса керек. Сен мага жардам бере аласыңбы?

– Айт атын.

– Жоан. Жоан Сайниси. Том кабагын чытып калды.

– Тааныш ысым. Мен аны кайдан уккам?

– Ал Тейлор Уинтропту сотко берген.

– А ооба, эми эстедим! Бир жыл илгери! Сен анда Югославияда болчусун. Мен чоң жаңжал болот го деп үмүттөнүп, шилекейим ага баш-

таган, бирок ишти тез эле жаап коюшту. Азыр ал, менимче, Европада жашаса керек, бирок тактоого аракет кылып көрөйүн.

Туура чейрек сааттан кийин Том чалып жатат деп Оливия Уоткинс кабарлады.

– Том, бул мен.

– Жоан Сайниси али Вашингтондо турат экен. Мен анын номерин алдым. Кааласан, жазып ал.

– Азаматсың! – сүйүнүп кетти Дейна, калем сапты алып жатып. – Айт.

– Беш-беш-беш– эки-алты-тогуз-ноль.

– Рахмат.

– Жалгыз «рахмат» менен кутулбайсың. Сенден – ресторан.

– Ананчы.

Кабинетке Дин Ульрих, Роберт Фенвик жана Мария Тобозо, жаңылыктардын блогун түзүүчүлөр, жулунуп кирип келишти.

– Кадимки кандуу дарыя! – деп кыйкырды Роберт, босогону аттары менен. – Темир жолдогу эки катастрофа, самолёттун жарылуусу жана укмуштай жер көчкү.

Төртөө тең биринен бири өтүп болуп жаткан окуялар жөнүндөгү кабарларды окуй башташты. Эки саат өткөндөн кийин, бардыгы тарап кетишкенде, Дейна Жоан Сайнисинин номери жазылган кагаздын айрындысын алды да, тыңшоочту көтөрдү. Аял жооп берди:

– Мисс Сайнисинин үйү.

– Мен мисс Сайниси менен сүйлөшө алар бекемин? Менин атым – Дейна Эванс.

– Азыр сурайын, телефонго келе алат бекен. Күтө туруңуз.

Дейна тыңшоочту чыдамсыздык менен кармап турду. Башка жумшак жана тарткынчаак үн угулду:

– Алло...

– Мисс Сайнисибиди?

– Угуп жатам.

– Бул Дейна Эванс. Мен...

– Жанагы айтылуу Дейна Эванспы?

– Ооба, ошонун өзү.

– Чын элеби? Мен күн сайын кечинде сиздин каналды карайм! Анан билип коюңуз, мен сизди эң жакшы көргөн күйөрманыңыз болом!

– Рахмат, – деп Дейна ыраазычылык билдирди. – Сиз мени кубантып таштадыңыз. Мени менен сүйлөшүүгө бир нече минутаңызды бөлө алар бекенсиз, ошону билейин дедим эле, мисс Сайниси. Сиз менен көзмө-көз сүйлөшсөм дедим эле.

– Ошондойбу? – аял кубанып кетти. – Сиз мени чын эле издедиңизби?

Бул жолу аялдын жагымдуу үнүндө кубанычтуу таң калуунун белгиси турду.

– Ооба, мисс Сайниси. Биз кайдан жолуга алабыз?

– Менин үйүмдөн деле. Келе бериңиз мында.

– Ыраазычылык менен. Сизге кайсы убакыт оңтойлуу?

– Кайсы убак болсо да, – деди аял, бир аз олку-солку боло калып. – Мен бүткүл күн бою үйдөмүн. Дарегимди жазып алыңыз.

– Мен эртең келем, – деп убада берди да, Дейна тыншоочту ордуна койду.

Алган маалыматтарды кандай пайдаланар экен? Жок, бул Уинтроптордун тааныштарына акыркы жолугушуу. Ал баары бир эч нерсе биле албайт, андай болгон соң убакыт коротуунун кереги барбы?

Эртеси, дал күндүзгү саат экиде Дейна Принс-стриттеги бийик эл жашоочу үйдүн алдына келип токтоду. Кире бериште мундирчен швейцар турду. Дейна мындай эбегейсиз чоң үйдү айланта карады да, башын чайкады. Жөнөкөй секретарь аял мындай үйдө жашаганга чаркы чак келбесе керек!

Кыз машинаны токтотуучу жерге койду да, вестибюлга кирди. Стол жанында консьерже аял олтурду.

– Сизге эмне керек эле, мисс?

– Мен мисс Сайниси менен жолукмак элем. Менин атым – Дейна Эванс.

– Ооба, мисс Эванс. Ал сизди күтүп жатат. Сиз пентхаузга чейин лифтте көтөрүлөсүз. Квартира «А».

Пентхаус?!

Жогорку кабатка чейин көтөрүлүп, Дейна лифттен чыкты да, «А» деген квартирага коңгуроо какты. Эшикти униформачан кызматчы аял ачты.

– Мисс Эванс?

– Ооба.

– Кириңиз, мархамат.

Жоан Сайниси өтө кенен террасадан шаардын кооз көрүнүшү ачылган он эки бөлмөлүү апартаментте жашайт экен. Кызматчы аял аны коридор менен агыш тондо келишимдүү жасалгаланган чоң конок бөлмөгө ээрчитип барды. Диванда чыканактай болгон арык аял олтурду, ал мейманын беттеп, шашыла көтөрүлдү.

Дейна бир аз апкаарый түштү. Ал кечээтен бери Жоанды кандай элестетерин билбей жаткан, бирок мындай сюрпризди күткөн эмес. Кичинекей, өңү серт, калың көз айнектин ары жагына жашырылган оту өчкөн кой көздүү жана үнү араң угулган аял.

– Сиз менен таанышканыма абдан кубанычтуумун, мисс Эванс!

– Мени кабыл алууга макул болгондугуңуз үчүн абдан ыраазымын, – деп күбүрөдү Дейна, террасага чыга берүүчү жердеги ак диванга олтуруп жатып.

– Мен чай ичүүгө камынып жаткан элем. Бир чөйчөк чайга кандайсыз?

– Ыраазычылык менен.

Жоан кызматчы аялга бурулду да, дээрлик бүжүрөп суранды:

– Грета, бизге чай алып келе алар бекенсиз?

– Азыр, мэм.

– Чоң рахмат, Грета.

Болуп жаткан нерсенин баары Дейнага жалгандай көрүндү. Жоан Сайниси бул сөөлөткө таптакыр коошпой турду. Анан калса пентхаузда квартираны кармоо үчүн эмне деген акча керек? Чын эле ушундай акчаны Уинтроп төлөдүбү? Бул өтө көп байлык! Алар кандай макулдашууга келишти экен? Анан доонун мааниси эмнеде болду экен?

– ...мен эч качан сиздин жаңылыктарыңызды өткөрбөйм, – деди акырын Жоан. – Сизге суктанбай коюуга болбойт.

– Рахмат, мисс Сайниси.

– Сиз бомбалоонун, артиллериялык аткылоонун алдында Сараеводон репортаж берип жатканыңыз эсимде. Сизди кандайдыр бир кокустукка кабылабы деп мен дайыма коркчумун.

– Чынын айтсам, мен дагы, – деп чынын айтты Дейна.

– Бул сиз үчүн укмуштай оор сыноо болсо керек.

– Белгилүү бир шартта, ооба.

Грета чай приборлору жана печенье коюлган подносту көтөрүп келип, баарын диван алдындагы чакан столго аярлык менен койду.

– Чайды мен өзүм куям, – деди Жоан. Дейна кожойкенин чай куюп жатканын унчукпай карап турду. – Печенье алыңыз.

– Жок, рахмат.

Жоан Дейнеге чөйчөк сунду да, өзү бир ууртады.

– Мен сизди көргөнүмө чынында эле бактылуу болгонума карабай, сиз мени менен эмне жөнүндө сүйлөшөрүңүздү билбей турам.

– Тейлор Уинтроп жөнүндө.

Жоан ушунчалык чочуп кеткендиктен, көйнөгүнө чай төгүп алды. Жүзүнүн каны качып, купкуу боло түштү.

– Бир жериңиз ооруп турабы?

– Жок... Жок... Баары жайында, – деп кобурады ал, салфетка менен сууну сордуруп жатып. – Мен... ойлогон жок элем...

Ал унчукпай калды да, эрдин катуу тиштеди. Жакшынакай атмосфера капыстан үйгө суук киргенсип өзгөрүлдү.

– Сиз мистер Уинтроптун секретары болгонсуз да, ушундайбы? – деп Дейна ойлогонунан кайтпады.

– Ооба, – деди Жоан тарткынчыктап. – Бирок бир жыл мурда иштен кеткем. Мен сизге жардам бере албайм деп корком.

Ал чыйрыккан кишидей калтырап чыкты. Бул жерде деги эмне болуп жатат? Ал эмнеден коркуп кетти?

– Тейлор Уинтроп жөнүндө мен көп жакшы нерселерди уктум, – деди Дейна жумшак. – Мүмкүн, сиз да бир нерсе эстейсизби деп сурагым келди эле.

Жоан жеңилдене дем тартты жана ал турсун жылмаюуга аракет кылды.

– Албетте. Мистер Уинтроп улуу адам болчу!

– Сиз анда канча иштедиңиз?

– Дээрлик үч жыл.

– Сиз ал мезгилди ыраазычылык менен эстесеңиз керек, – деп жылмайды Дейна.

– Ооба, ооба, албетте, мисс Эванс, – эми токтоороок айтты ал.

– Бирок сиз аны сотко берген экенсиз.

Жоандын көздөрүндө кайрадан коркунуч пайда болду.

– Жок... ооба дегеним. Бирок ал жаңылыштык болгон. Менин жаңылыштыгым. Эч ким күнөөлүү эмес.

– Эгер жашыруун болбосо, ал жаңылыштык эмнеден болгон?

Жоан Сайниси шилекейин чакай жутту.

– Мен... мен мистер Уинтроптун бир адам менен сүйлөшкөнүн туура эмес түшүнүп алыптырмын. Ошентип болбогон катачылыктарды жасадым. Азыркыга чейин уялам.

– Сиз доо койдунуз, бирок ишти сотко жеткирбедиңиз?

– Жок. Ал... биз баарын жайына келтирдик. Түшүнбөстүк, башка эч нерсе жок.

Дейна бөлмөнү тегерете карады.

– Түшүндүм. Анан компенсациянын суммасы чоң болдубу?

– Ага мен жооп бере албайм деп чочуйм, – деп булдуруктады Жоан. –

Бул... баары... жашыруун...

Мына бул боз чычкан Тейлор Уинтропко окшогон арстанга кантип даап сотко бергендигинин себебин Дейна өлгүдөй билгиси келип турду жана эмне үчүн аны айтуудан мынчалык коркот? Анын корккону эмне? Же ким?

Көпкө чейин унчукпай калышты. Жоан акырын Дейнаны байкап олтурду жана тигил бир нерсе кошумчалагысы келгенин кыз сезип жаткансыды.

– Мисс Сайниси...– Жоан ордуна турду.

– Өтө өкүнүчтүү... башка эч нерсе айта албайм... кечериңиз, мисс Эванс.

– Түшүнөм, – деди Дейна кайталап. – Мунун сыры эмнеде экенин чын эле билгим келди.

* * *

Ал кассетаны магнитофонго коюп, кнопканы басты.

– Мен... мен мистер Уинтроптун бир адам менен сүйлөшкөнүн туура эмес түшүнүп алыптырмын. Ошентип болбогон катачылыктарды жасадым. Азыркыга чейин уялам.

- Сиз доо койдунуз, бирок ишти сотко жеткирбедиңиз?
– Жок. Ал... биз баарын жайына келтирдик. Түшүнбөстүк, башка эч нерсе жок.
– Түшүндүм. Анан компенсациянын суммасы чоң болдубу?
– Өтө өкүнүчтүү... башка эч нерсе айта албайм... кечириниз, мисс Эванс.
– Түшүнөм.
- Жазуу бүттү.

* * *

Операция башталды.

* * *

Интернеттен квартира табуудан үмүтү үзүлүп, Дейна кыймылсыз мүлк сатуу боюнча агенттикке чалды жана агенттикте болгондордун баарын көрсөтүүнү суранды. Ошентип эртең мененки убакытты куру өткөрдү. Алар Жоржтаунга, Дюпон Секлге жана Эдамс-Морган районуна барышты. Баары пайдасыз. Же өтө кичине, же өтө чоң, же өтө ымбат квартиралар кездешип туруп алды. Түшкө жакын Дейнанын турасы түгөндү – шалдайып олтуруп калды.

– Кабатыр болбоңуз, – деп көңүлүн улады агент. – Биз сиз каалаган квартираны сөзсүз табабыз.

– Ишенейин, – деди Дейна үшкүрүнүп. – Тезирээк табылганы жакшы эле...

Бирок бардык түйшүктөр менен убаракерчиликтерге карабай, Дейна Уинтроптордун тагдыры жөнүндө унуткан жок. Анын оюнан Жоан Сайниси чыкпай койду. Тейлор Уинтроптун ал кандай уяттуу сырын билет болду экен? Тейлор Уинтроп ага бекеринен пентхауз сатып берген жок да жана кандай суммадагы компенсация төлөгөнүн бир Кудай билет. Өтө көп сумманы таштаса керек! Эгер Дейна жаңылып жатпаса, Жоан чынында эле бир нерсе айткысы келген. Жок, дагы бир жолу аракет кылып көрүү керек. Жолугуп, ачык сүйлөшүүлөрү зарыл.

Дейна Жоанга телефон чалды. Тыңшоочту алган Грета сылыктык менен учурашты.

– Грета, бул Дейна Эванс. Мен мисс Сайниси менен сүйлөшөйүн деген элем.

– Кечирип коюңуз, бирок мисс Сайниси телефонго келе албайт.
– Анда Дейна Эванс чалды деп айтып коё алар бекенсиз, анан...
– Кечиресиз, мисс Эванс, мисс Сайниси бош эмес. Кыска зыңылдактар угулду. Дейна тыңшоочту илди да, оор үшкүрдү. Ал чындап жарга талкалды!

* * *

Эртеси эртең менен суук болуп, шамал согуп турду. Күнүрт, жылуулугу жок кунарсыз күн горизонтко дегеле көпкө көтөрүлдү. Жасалма Санта-Клаустар коңгуроолорун тажата шаңгыратышып, ар бир бурчта турушту. Көңүлү жайында болбогон Дейнанын кабагы бүркөө. Кандай болбосун Жаңы жылга чейин квартира табууга үлгүрүү керек!

Күндүн жарымы жаңы бригада менен болгон кеңешмелерде өттү. «Издер жана далилдер» деген берүүгө кандай сюжетти киргизүү, эмненин аягына чейин тартуу, кандай интервью алуу керек, ушулар талкууланды. Бети ачылбаган бөтөнчө мыкаачылык менен болгон киши өлтүрүүлөрдү толук окуп, Дейна кайрадан Уинтропторду эстеди.

Ошентип кайрадан Жоанга чалды.

– Саламатсызбы.

– Грета, мен мисс Сайниси менен шашылыш сүйлөшүшүм керек. Айтып коюңузчу, Дейна Эванс...

– Ал сиз менен сүйлөшкүсү келбей жатат, мисс Эванс. – Кыска зыңылдоолор.

Мында бир балээ бар. Мүмкүн, Мэтт Бейкер менен сүйлөшүү керек? Ал шефке жөнөдү. Кабылдамада баягы Эбби Лассман олтурган.

– Куттуктайм! Никелешүүчү күнүңөр белгиленди деп уктым.

– Ошондой дей бер, – деп жылмайды Дейна.

– Кандай романтикалуу сунуш! – деп улутунду Эбби.

– Менин жигитим мына ушундай!

– Дейна, биздин «Сүйүүдөн башы айлангандарга кеңеш» рубрикасынын алып баруучусу мындай дейт: тойдон кийин сен дароо дүкөнгө чуркап, эки мешоктой консерва сатып алып, машинанын багажнигине салып коюшуң керек экен.

– Анын кандай зарылчылыгы бар дейм да...

– Божомолдо, сен эртедир-кечтир көңүл ачкың келет... мындайча айтканда, башка жактан жаза басасың да, үйгө кеч келесиң. Жефф: – Кайда жүрдүң? – деп сураганда, сен эч нерсе болбогонсуп, мешокторду көрсөтөсүң да: – Азык-түлүк камдап жүрдүм, – дейсиң. Ал ошондо...

– Рахмат, кымбаттуу Эбби. Мэтт өзүндөбү?

– Мен сени келди дейин.

Бир минуттан кийин Дейна Бейкердин кабинетинде болду.

– Олтур, Дейна. Жакшы жаңылыктар бар. Биз азыр эле Нильсендин акыркы рейтингин алдык. Атаандаштарды артта калтырыштырбыз.

– Баракелде. Мэтт, мен Уинтроптун мурдагы секретаршасы менен сүйлөштүм, ал...

– Силер, бийкечтер, эч качан багынбайсыңар, туурабы? Сен өзүң айтпадың беле...

– Билем-билем, бирок сен угуп тур! Бир кезде ал Тейлор Уинтропту сотко бериптир, бирок кандайдыр бир жол менен алар макулдашууга келишиптир. Азыр болсо ал килейген пентхаузда жашайт экен, ага секретаршанын акчасы чак келбейт. Уинтроптун атын укканда ал коркконунан бүрүшө түшүп, унчукпай калды. Ишенип кой, Мэтт, ал аял бир нерседен өлгөнчө коркот.

– Ал ошентип айттыбы? – деп калбаат сурады Мэтт.

– Жок.

– Же Уинтроптордун ысымы анын төбө чачын тик тургузат дедиби?

– Жок, бирок...

– Демек, аны уруп-соккон досу жөнүндө эстөөнүн өзү аны калтыратып коркутушу мүмкүн, же үйүнө каракчылар кирерин ойлогондон чочулайт. Сенин эч кандай далилиң жок, туурабы?

– Бирок мен... – деп баштап келатып, тигинин ишенбей карап турганын көрүп, макул болду:

– Конкреттүү эч нерсе жок.

– Ошо да. Анан тиги рейтинг жөнүндө...

Күн демейде жүрчү жолу менен батып баратты. Дейнаны күнүмдүк иштери оп тартып кетти. Ошентип эки жагын карангыча кеч да кирди. Бир аздан кийин кечки жаңылыктар.

Жоан Сайниси телевизор карап олтурду. Экрандан акыркы кабарларды окуп жаткан Дейнанын жүзү көрүндү. Жоан алып баруучуну тирмие карап калды: эмне кылуу керектигин ойлоого аракеттенип жатты. Ал кечки чыгарылышты калтырбай укту да, спорт жаңылыктарынын кезеги келгенде, акыры чечимге келди.

Дүйшөмбүдө, Дейна жаңыдан кабинетке кирери менен, Оливия келди:

– Саламатсызбы. Сизге атын жашырган бир аял үч жолу чалды.

– Номерин да калтырган жокпу?

– Жок. Дагы чалам деди.

Жарым сааттан кийин Оливия кайрадан кбарлады:

– Дагы баягы аял. Сүйлөшөсүзбү?

– Болуптур, сүйлөшөйүн.

Дейна тыңшоочту алды.

– Алло, бул Дейна Эванс. Ким...

– Саламатсызбы, мен Жоан Сайниси.

Дейнанын жүрөгү дүкүлдөп сого баштады.

– Угуп жатам, мисс Сайниси...

- Сиз мени менен дале сүйлөшкүңүз келеби? – деди Жоан үнү дирилдеп.
- Ооба, өтө зарыл!
- Мен макулмун.
- Мен сизге барсам болобу?
- Жок! – деп аял чочуп кеткенсиди. – Башка жерден жолугалы! Мен... мени аңдып жатышат көрүнөт.
- Сиз айткандай болсун. Кайдан?
- Зоопарктан, сейрек канаттуулардын вольеринин жанынан. Бир сааттан кийин келе аласызбы?
- Аракет кылам.

* * *

Зоопаркта дээрлик эл жок экен. Кыш. Демейдеки келүүчүлөрдү декабрдын сөөктөн өткөн муздак шамалы кубалап жибериптир. Мындай суукта жаныбарлар эске түшмөкпү. Анын үстүнө иш күн: балдардын баары сабакта. Сууктан калтыраган Дейна Жоан Сайнисини күтүп, сейрек канаттуулардын вольеринин жанында турду. Акыры мындан ары чыдай албасын сезип, Дейна саатын карады. Бул жерге келгенине бир саат болоюн деп калыптыр! Болуптур, дагы он беш минут күтсүн.

Он беш минуттан кийин дагы жарым саатча күтүүгө Дейна өзүнө убада берди. Андан ары күтүүгө кыздын чыдамы жетпеди. Сыягы, Жоан айнып калган көрүнөт. Ал ишине кайтып келди. Калтырап үшүп, суу болгон Дейна офиске атып кирди.

- Мага бирөө чалдыбы? – деп үмүттөнө сурады Оливиядан.
- Алты адам. Тизмеси столуңузда турат.

Дейна кабинетине кирди да, эң алдыда столдун үстүндөгү тизмени ала койду. Жоандын ысымы анда жок болчу. Дейна анын номерин терди да, кыйлага тыңшап туруп, тыңшоочту ордуна койду.

Эч нерсе эмес, мүмкүн, аны сүйлөшүүгө чакырууга дагы болор! Дейна ага дагы эки-үч ирет чалды, бирок Жоандан эч жооп болбоду. Ал аялдын үйүнө барууга бел байлачудай болуп баратып кайра айныды, азырынча Жоандын тынчын албай, жайына коюуну чечти. Аял өзү Дейна менен байланышууну каалаганча, күтө турууга туура келет.

Бирок Жоан Сайниси жер жуткандай дайынсыз болду.

* * *

Эртең менен Дейна демейдегисиндей эрте турду да, өзүн тартипке келтире баштады. Телевизордон жаңылыктардын алты сааттык чыгарылышы берилип жатты:

– ...ошентип Чеченстандагы кырдаал кайрадан начарлады. Ондон россиялык солдаттардын өлүгү табылды жана законсуз бандалык түзүмдөр таркатылды, ал эми козголоң басып ташталды деп Россиянын өкмөтүнүн билдиргенине карабай, согуш мурдагыдай эле уланып жатат...

Жергиликтүү жаңылыктарды билдиребиз. Кечээ борбор шаардын райондорундагы пентхауздуң террасасынан он үчүнчү кабаттан аял кулап түшүп, мурт кетти. Өлгөн аялдын аты Жоан Сайниси. Бир убактарда ал көзү өткөн элчи Тейлор Уинтропто секретарь болуп иштеген. Полиция тергөө жүргүзүүдө.

Дейна кыймылдоого дарманы келбей дал болуп, экранды тиктеп калды. Ал эс-учун жоготуп койгонсуду.

Студияга келип, ал токтоосуз Мэттке жөнөдү.

– Мэтт, баягы мен барып жолуктум деген аял эсиндеби? Жоан Сайниси, Тейлор Уинтроптун мурдагы секретаршасы?

– Эсимде, эмне экен?

– Эртең мененки жаңылыктардан аны өлдү деп кабарлашты.

– Эмне дейсиң?

– Кечээ эртең менен ал мага чалып, тезинен жолугууну каалаганын айткан. Анын сөзүнө караганда, ал мага өтө маанилүү бир нерсе айтмак. Мен аны зоопаркта бир жарым саат күттүм, бирок ал келген жок.

– Демек, бул убакта...

– Телефондон аны андып жүрүшөт окшойт дегендей айткан.

Мэтт ээгин ойлуу кашып калды:

– О, Иисус, биз кайсы балээнын куйругун басып алдык?

– Билсем Кудай урсун. Жоандын кызматчы кызына барып коюу керек.

– Дейна, – деди Мэтт, Дейна тышка чыгып баратканда.

– Эмне демекчисиң?

– Сак бол. Өтө сак бол.

Дейна шефтин айтканын туура көрүп, башын үнсүз ийкеди.

Дейна Жоан жашаган үйдүн вестибюлуна киргенде, күзөттө башка швейцар туруп калган экен.

– Эмне керек эле?

– Мен Дейна Эвансмын. Мисс Сайнисинин өлүмү жөнүндө тагыраак билейин дедим эле. Кандай жаман өлүм!

Швейцардын өңү кайгылуу боло түштү.

– Туура айтасыз, мисс, жагымсыз окуя. Ушундай бир жакшы адам эле. Эч кимге зыяны жок, дайыма сылык, сыпаа, адептүү.

– Анын коногу көп беле? – деп жөн-жай сурагансыды Дейна.

– Жок дегидей эле. Ал түнт адам болчу.

– Сиз кечээ, ушул окуя болгон күнү иште белеңиз?

– Жок, мэм.

– Бирок сиздин ордунузда бирөө болду да?

– Албетте, мэм, Деннис. Полиция аны суракка алды. Бирок бечара аял кулар маалда, аны тапшырма берип бир жакка жумшашкан болчу.

– Мен Жоан Сайнисинин кызматчысы Грета менен сүйлөшсөмбү дедим эле.

– Ал мүмкүн эмес.

– Мүмкүн эмес? Эмне үчүн?

– Ал үйүмө кеттим деген. Грета абдан кайгырды жана ыйы басылган жок.

– Ал кайда жашайт?

– Аны билбейм, – швейцар башын чайкады.

– Азыр квартирада бирөө барбы?

– Жок, мэм.

Ушул жерден Дейна акылына келе калды. Ал маркумдун квартирасына кирсе азыр кирет.

– Босс мага WTN үчүн Сайнисинин өлүмү жөнүндө репортаж уюштурасың деп тапшырма берген. Маркумдун пентхаузун дагы бир жолу жакшылап карап чыгууга мага болор бекен? Мен бир нече күн мурун мында болгом, бирок баарын эстеп кала албадым.

Швейцар бир аз ойлонуп туруп, ийиндерин куушурду.

– Проблема жок. Бирок мен сиз менен кошо көтөрүлүшүм керек.

– Жакшы болбодубу, – деп Дейна кубанып кетти. Алар он үчүнчү кабатка үн-сөзсүз көтөрүлүштү. Швейцар запастагы ачкычты алды да, «А» деген квартиранын эшигин ачты. Дейна босогону аттады. Баары баягыда Дейна мында келген күнкүдөй. Бир гана Жоан жетишпейт.

– Белгилүү бир нерсени көрсөм дейсизби, мисс Эванс?

– Жок, – деп калп айтты Дейна. – Жөн гана мурда көргөндөрүмдү эстеп калайын деп жатам.

Ал конок үйгө кирди да, андан террасаны карай басты. Террасанын бардык периметри боюнча төрт футтук карниз бекитилген. Бул жерден кокустан түшүп кетүү таптакыр мүмкүн эмес. Эч качан. Бойду таштоо да оңой-олтоң иш эмес. Дейна рождество алдындагы топураган көпчүлүк жүргөн төмөн жакты карады. Чабал аялдын жанын ушинтип кыйыш үчүн кандай жырткыч болуу керек? Дейна, денеси жыйрылып, селт дей түштү. Ошо замат швейцар анын жанына жетип келди.

– Сизде баары жайындабы?

Дейна терең дем алды.

– Баары жайында, рахмат.

– Дагы бир нерсе карайсызбы?

– Жок, рахмат, мага ушул жетишет.

Чынында эле бул жерде башка кылар эч нерсе жок болчу. Өлүм жөнүндө толугураак билүү үчүн полицияга барууга туура келет.

Шаардын ишкер бөлүгүндөгү полиция участогунун вестибюлу хулигандарга, ичкичтерге, сокурларга жана намыяндарын уурдатып, аргасыз абалга түшкөн туристтерге жык болчу.

– Мен детектив Маркус Эбрамс менен сүйлөшүшүм керек эле, – деди Дейна кезекчи сержантка.

– Оң жактагы үчүнчү эшик.

Дейна рахмат айтты да, коридорго бурулду. Үчүнчү эшик саал ачык экен. Дейна эшикти какты да, шып кирип барды.

– Детектив Эбрамс сиз болосузбу?

Курсагын пиво керип салган, өңү серт жана кара көздөрү чарчаңкы тарткан опсуз далдайган киши каталогдордун жашигин аңтарып олтуруптур.

– Ошол мен болом. Эмне болуп кетти? – деди анча каалабай, бирок Дейнаны көрүп, жүзү ажарлана түштү. – Дейна Эванс? Келип калыпсыз, эмне иш менен?

– Жоан Сайнисинин өлүмү жөнүндөгү ишти сизди иликтейт дешти.

– Ооба.

– Окуяны толук айтып бере аласызбы?

Детектив бир кучак папканы алды да, столго алып барып койду.

– Айтып бергидей деле, чынында, эч нерсе жок. Же кокустан болгон кырсык, же өзүн өзү өлтүргөн.

Дейна студду жылдырып алып, олтура кетти.

– Бул окуяны көргөндөр барбы?

– Кызматчы кыз гана. Окуя болгондо ал кухняда экен. Ал үйдө эч ким жок болчу дейт.

– Аны менен кантип байланышам, айтып бере албайсызбы? – деп такыды Дейна.

Детектив кабагын ойлуу чытыды.

– Аны бүгүнкү чыгарылышка тартып алайын деп жатасыз да, туурабы?

– Туура, – деп жылмайды Дейна. Детектив Эбрамс каталогдор сакталган шкафга барды да, кагаздарды аралаштырып жатып, карточка алып чыкты.

– И-и, мына. Грета Милер, Коннектикут-авеню, 1180. Болдубу?

Жарым саат өткөндөн ийин Дейна Коннектикут-авеню менен үйлөрдүн номерлерин карап, жай келатты. 1170... 1172... 1174... 1176... 1178...

1180-номер автоаялдама болуп чыкты.

– Сен жанагы Сайниси дегенди чын эле террасадан ыргытып жибершти деп ойлойсуңбу? – деп дагы такыды Жефф.

– Жефф, эгер өзүн өзү өлтүргүсү келген адам, эмне үчүн телефон чалып, мени менен жолугушууга жер болжошот, ал аз келгенсип иш өтө шашылыш дейт? Анын сыр ачкысы келгенин кимдир бирөө таптакыр каалаган эмес. Бул бир төбө чачты тик тургузуучу нерсе. Куду «Баскервилдердин итиндегидей». Иттин үргөнүн эч ким уккан эмес. Эч ким эч нерсе билбейт.

– Мен эмнегедир корко баштадым, – деп мойнуна алды Жефф. – Сен бул ишти токтотпо деп айта албайм.

– Бирок мен эми токтой албайм. Чындыкты билүү керек.

– Эгер сеники туура болсо, Дейна, анда алты кишинин өлүмү али жазасыз калууда.

Дейна ийиндерин чыйрыга куушурду.

– Түшүнөм... Менимче, кайрадан Бейкерге баруу керек.

– ... И-и дебейсиңби, кызматчы аял полицияга жалган дарек бериптир да, көздөн кайым болуптур, – деди Дейна Мэттке даттангандай. – Биз акыркы ирет сүйлөшкөндө анын тынчы кетип жатканы билинип турду, бирок ал өзүн өзү өлтүргүдөй аргасыз абалда эмес экендигин мен дегеле сезген жокмун. Террасадан анын кулап кетишине кимдир бирөө жардам бергенинен мен күмөн санабайм.

– Бирок далилиң кана? Сен далилди кайдан аласың?

– Баары бир мен изге түшкөнүмдү сезип турам. Биз жолукканда мен Тейлор Уинтроптун атын атаганга чейин Жоан кадимкидей эле жаймажай олтурган. Анан эле алдастап калды. Өңүнөн каны качып, кекечтенип, эмне кылар айласын таппады. Билесиңби, мен Тейлор Уинтроптун күмүштөй жаркыраган зоотунан биринчи жолу жырткыч жерлерди көрдүм. Демек, аны жомоктогу ханзададай көрсөткөн көркөмдүү уламыш, бери жагын айтканда, чындыкка анча жатпайт. Уинтропко окшогон адамдар секретарларына жөндөн-жөн эле ооз басырык бере бербейт. Жанагындай май көл, сүт көлдү, андан бетер орнотпойт. Демек, аял анын өтө ыпылас, пас нерсесин чукуп тапкан. Жок, ушунун баары өтө таң калыштуу. Мэтт, сен Тейлор Уинтроп менен бирге иштеген мурдагы коллегаларынын ичинен качандыр бир аны менен конфликтке барган, бирок ал жөнүндө айтуудан коркпогон кимдир бирөөнү билесиңби?

Мэтт бир аз ойлоно калды:

– Роджер Хадсон менен сүйлөшүп көрсө болот, менимче. Ал биротоло эс алууга кеткенге чейин конгрессте көпчүлүктөр партиясынын лидери болчу жана Уинтроп менен бир нече комитетте бирге иштеген. Ал баарына бышкырып койбойт. Эр көкүрөк чал.

– Аны менен жолугушуу жөнүндө сүйлөшө алар белең?

– Эмне колдон келерин көрөбүз.

Мэтт бир сааттан кийин телефон чалды.

– Роджер Хадсон сени кабыл алмай болду. Бейшембиде, түштө, Жорж-таундагы өзүнүн үйүндө.

– Рахмат, Мэтт. Мен сенсиз эмне кыла алмак элем.

– Эскерттип коёюн, Дейна...

– Эмнени?

– Хадсондун өтө тили ачуу болушу мүмкүн. Кадимки тикенектин өзү.

– Өтө жакын барбоого аракеттенем.

Мэтт Дейна менен коштошуп, эми кете турган болгондо күтүүсүздөн Эллиот Кромвелл пайда болду.

– Мен сиз менен Дейна жөнүндө сүйлөшөйүн дедим эле, – деди ал босогоңу аттары менен.

– Эмне, кандайдыр бир проблема чыкты?

– Азырынча жок, бирок алардын пайда болушун каалабас элем. Ал Дейна иликтеп жүргөн Уинтроптордун окуясы...

– И-и, иликтесе эмне экен?

– Ал чыныгы аарынын уюгун басып алды. Кайсы бир менменсинген адамдардын талуу жерлерине тийип атат жана убактысын бекер кетирүүдө. Мен Уинтроптордун үй-бүлөсүн билчүмүн. Мыкты адамдар болчу.

– Эң сонун! – деп Мэтт жандана түштү. – Дагы бир жакшынакай окуя бизге ашыктык кылбайт.

Эллиот Мэтти тигиле карап турду да, ийиндерин куушуруп койду.

– Мага билдирип тургула.

* * *

– Бул байланыштын жашыруун линиясыбы?

– Ооба, сэр.

– Биз WTNдин маалыматына абдан ишенерибизди билдирип коёлу. Маалыматтар ишенимдүү экендигине силер ишенесинерби?

– Сөзсүз. Алар административдик имараттан алынат.

8-бап

Шаршемби күнү эртең менен Дейна нанушта даярдап жатканда, көчөдөн мотордун күрүлдөгү жана атуу чыккан үндөр угулду. Терезеден карап, ал эшиктин дал алдында эмерек ташуучу фургон турганын көрдү. Бир нече кызматчы ага буюмдарды жүктөп жатышат. Кызык, ким көчүп жатат болду экен? Квартиралар бош эмес жана узак убакытка арендага берилген.

Болбогон ойлорду таштап, Дейна тарелкаларга сулу ботко сала баштады. Эшик кагылды. Дороти Уортон кирди.

– Дейна, жаңылыкты айтайын! – деди ал, кирери менен өрөпкүй сүйлөп.
– Биз Ховард экөөбүз бүгүн Римге кетип жатабыз.

– Римге? Бүгүнбү? – деп күбүрөдү таң калган Дейна.

– Ишенүү кыйын, чынбы? Мен өзүм ушул убакка чейин эсимди жыя албай жатам. Бардыгы акыркы минутага чейин жашыруун кармалган. Өткөн жумада Ховардга бир киши келген. Менин момураган эрим сүйлөшүүлөр тууралуу эч кимге оозуңан чыкпасын деп мага катуу эскерткен болчу. Анан кечээ кечинде ошол киши кайрадан телефон чалып, Ховардга иш сунуш кылды, болгондо да маянасы азыркысынан үч эсе жогору, – деди кубанычы койнуна батпаган Дороти.

– Андай болсо абдан жакшы... эң жакшы болуптур, – деп кобурады Дейна. – Биз силерди сагынабыз.

– Бизге да силердин жогуңар билинет.

Бөлмөгө Ховард башбакты:

– Көрүнүп турат, Дороти биздин сырдын баарын жайганга үлгүргөн окшойт?

(Уландысы бар)

Которгон **М. МАКЕЕВ**

Хафиз

Котор.но:
«Арча-2011» конкурсунa

*Кызгалдак каптап көрүстөн ичи жаңырган,
 Түпкүрдөн эми чыкпайсың гүлдөй жер жарып.*

*Жолоочу кезде жоголуп, кайра табылган
 Бейитиң издеп безилдейт бейпай бир карып.*

КАЙЫККАН ЖАНДЫН КАЗАЛЫ

Парсы элинин чыгаан акыны Шамседдин Мохаммед 1325-жылы Ирандын Шираз шаарында туулуп, 1389 же 1390-жылы кайтыш болгон. Өнөрүн ар тармактуу билим менен жалгааштырган көөнө талант ооздон-оозго көчүп, жүрөктөн жүрөккө түнөгөн казалдары менен парсы эле эмес, ага жармакташ жашаган элдер арасында атагы таш жарып турган. Мына ошондон улам, ал «Хафиз» («Ырчы» же «Акын») деген жалгооч атка ээ болот. Аны кыргыз «Апыз» дейт (береги эле биздин Барпы акын кезинде «Апыз» атыкканы эсиңерде бар чыгар). Ошону менен бирге, анын так илимдер тармагы боюнча, бөтөнчө математика менен астрономия жаатында түшүнүгү кенен, окумуштуулук жагы да бар эле. Ал өз заманындагы кыйла акылман, кыйла көрөгөч да киши болгон сыяктанат. Анткени Хафиз узак жылдар падыша сарайында кеңешчилик кызматта жүргөн чагында капчысынан баарын дароо тааштайт дагы, түшүнчөгүн бөктөрө түйгөн бойдон, алоосуна жүрөктөн күйгөн бойдон ак урган дубанага айланат да калат: жерден жер безет, элден эл кезет, ошентип, өмүрүнүн акырына чейин жалаң акындык өнөрү менен жан багыт, эл чогулган жайларда китеп окуп берип, өлбөстүн күнүн көрсө дагы, өтө өтөлгөлүү, биресе өрнөктүү өмүр сүрүптүр. Хафиздин казалдары өзүнүн таризи жагынан жеткилең иштелип, көңүл кушун көкөлөткөн мөлтүр булактай тазалыгы менен айырмаланып турат. Анын бул ырлар топтомун Кемел Белек которду.

* * *

Чириген баары, чирибейм деген убара,
Чирибес ырым, чирибес шарап, кумара!

Кейишиң – осол, сапарга шарап ала чык,
Бейишиң – ошол, тозогун жолдун сураба.

Сыйкырын билген жападан жалгыз мен эмес,
Аныгын айтсын: акылман акын Думана.

Алжыган дүйнө аңкилдек атат карачы,
Жыргалын дагы, кууралын дагы туураба.

Акыйкат жолдон мен деле көптү көздөгөм,
Арбачу ажал – жалмачу тажаал тур, ана.

Жараткан жардап жазылган тагдыр маңдайга,
Кутулам дебе – куураба бекер, куураба.

Чым басат баарын, көөнөрбөйт жалгыз махабат,
Коюндаш жатпай кожоюн эмес, кул ага.

Солдойгон сопу соолуккан кезим көрбөсүң,
Куя сал, Апыз – кумарпоз бала, куу бала.

* * *

Жүрөккө таштай, кулакка күмүш эриткен,
Жаралап жанды, кайнаттың канды, Периштем.

Көз боочу белем шайтандуу шайы көйнөгүң,
Алкымың атыр, тамашаң бычак неликтен.

Кейишке салган, күйүткө малган махабат
Күндөн-күн күчөп шараптай кайнайт мен ичкен.

Көкүрөк аймап көйнөгүң кандай бактылуу,
Кемсинбес элем кепичиң болуп бериштен.

Чым басып башты, сөөгүмдү сөпөт кылса да,
Махабат калат жалынын жарга бөлүшкөн.

Балкытты боюн, байлады оюн Хафиздин
Тикенек көзүң, тирсийген төшүң келишкен.

Оо, Апыз, билсең өлчөлүү адам өмүрү,
Өлтүрбөй турган, өөрчүтө турган – Периштең.

* * *

Жамалың жал-жал болсо экен,
Жарашык жар-жар болсо экен.

Өрт чалып турган жүрөгүм
Өзүңдү арбаар болсо экен.

Өлүмтүк көрбөй ошол кыз
Өзүмдү тандаар болсо экен.

Кайгыдан акса көз жашың,
Касыңды каңдаар болсо экен.

Жолукпас күнү жолумдан
Жолугуу арнаар болсо экен.

Сагыныч басса, кумарың
Кусага жаңжал болсо экен.

Апызды өпкөн эриниң
Башкага канжар болсо экен!

* * *

Жакалап, жаалап, каралап сага келишсе,
Актанба такыр, акаарат айтпа, керишпе.

Ар кими алат жасаган кылмыш жазасын,
Кечире билген агедил адам кезиксе.

Махабат чалат ыйыкты дагы, кыйыкты,
Махабат табат чокундук дагы, периште.

Бетинен жердин бейишин таппай арманда
Өткөнүн уккун Обо эне, Адам кейиште.

Сен деле, Апыз, талкалап-төгүп чөйчөгүң,
Жеңди таштап учасың бир күн бейишке.

* * *

Оо, жалгыздык, сага кайдан кезиктим,
Жандүйнөмдү жаракага бекиттиң.

Күнүм түндөй, бет алдымда тунгуюк,
Түзүк жүрбөй санаа сазын кечипмин.

Оо, жалжалым, күттүм, туттүм, көксөдүм,
Оо, жайдарым, эмне мынча кечиктиң.

Экөөбүздүн бирин танда, өзүң чеч,
Эзилдиң го эрмегиндей эки иттин.

Жайдыр-кыштыр шарап менен сугарып,
Өз төрүмөн чөл такырын эшиттим.

Куй шараптан, чөйчөк толо куя түш,
Эх, сагындым ыйлаганын бешиктин.

Кандай күнү кайгы каары чулгады,
Ортосунда жалгыз калган чекитмин...

Ошо кезде тапта булут сүрө Ай чыгып,
Шоокумуна бир аз көшүп кетипмин.

* * *

Булбул Гүлгө таккан экен күнөөсүн:
«Жапжалгыздай жайдаландап жүрөсүң!»

«Жалгызым чын, – деген тура анда Гүл. –
Булбул деле сүйөт жалгыз бирөөсүн!»

* * *

Күн күлүп көктөн көөлгүгөн көктөм – жаз арты,
Күжүлдөп шарап көңүлдү гүлдөй жашартты.

«Дартыңа даба көңүлдүн датын кетирген» –
деп досум кечээ жүрөгүн көптүн тазартты.

Эгерде сопу кумараң бир күн талкалап,
Шарабың төксө, аяба андай касапты.

Акылдуу, акмак – акыры келип адамбыз,
Сопуну, эмне, Теңирим бөлөк жасапты.

Убада кылган жыргалын билем, ыракмат,
Бейишим үйдө – Үр кызы ачат ажатты.

Чокундук айтат: «Ушунча мага кажатпы,
Коңгуроо үнү тажатты, Апыз, тажатты!»

* * *

Ача жол турат – адалы жолдун каякта!
Канча ирет сурап албадым жообун, каякта!

Арамдан акты айырып кантип билесиң:
Каякта бооруң, каякта жолбун, каякта!

Үстүмдө чепкен, башымда чалма кирдеди,
Каякта шарап, каякта боорум, каякта!

Эриткен сөздөр, ээликкен кездер эсимде,
Каякта сонун – касиет доорум каякта!

Эстеген сайын элесиң көзгө сүртөмүн,
Жүрөктө жалын, жалынды кайда бүркөмүн!

Жабыккан Апыз жай албас дагы, жай бербес,
Алагөр сообун, ачагөр жолун!.. Каякта!..

* * *

Арман-ай, качан узаттым
Жалынын жаштык курактын.

Кээ жерден атса, кээ жерден
Бүтөлөт көзү булактын.

Жашынып калар пенде жок,
Кийинки көчкө артат күн.

Түбөлүк өчпөйт бир гана
Жылдызы Ширин-Фархаддын.

* * *

Кулпурган дүйнө курсам кыялымда,
Кудай-ай, кудуретиң аядың да!

Периштем, чарчап турам, чаңкап турам,
Чөйчөгү махабаттын каягыңда!

Торуна тармал чачтын чалынымбы,
Булбулдай кономун деп тарагыңа.

Байланам неге мынча кабылдымбы
Бактыма, же болбосо азабыма.

Кызылдан көзү катсын дедиң бекен,
Кызылдан шуру тагып тамагыңа.

Апызжан, тепсендиде кала көрбө,
Мага окшоп махабаттын таманыңда!

* * *

Чалмачан эле ыйыкпы эмне,
Чалмасыз адам – ал дагы пенде!

Дербиштин эски чапаны артык,
Булганган селде – уурдалган теңге!

Көздөрүң мундуу – катылган эмне,
Көздөрүң сырдуу – тартылган төлгө!

Турпатың назик, мүнөзүң жумшак,
Акмактар арбын, акпагын селге.

Башынан анткор сопуну сүйбөйм,
Кашыңдан кетпей келтирет келме.

Кучагың – өрттөй, эриниң – шарап,
Учамын көккө, кономун жерге...

Анткорлор анча айланат, эмне,
Көңүлүң бөлбө, көөнүңдү бербө.

Апыздын жаны жалындап барат,
Ал деле пенде – көксөөсү сенде!

* * *

Экчелгенди бактым дагы жактырат,
Бет келгенде кайгым дагы каткырат.

Кур дөөлөттөн кышкы түндөй качамын,
Бар бол, Күнүм, сенин нуруң – жакшы убак.

Өкүмдардан кайыр күтпө, өмүрүң
Колтугунда өскөн бир түп ат кулак.

Кандай азап, мындай жашоо бир тозок,
Ырчым, төккүн башка дүйнө шаштырат.

Оо, Булбулум, бакча болсун такырың,
Булагыңдан мүрөк суусу акчу убак.

Мээнет менен ак тилегең моюндаш,
Шакка конот бирге канат каккылап.

Билем, Апыз, түйшүк сени коркутпайт,
Опурталдуу оңой жолдон каччу убак.

Чырпык сай жазда – байлыгын жерге апкелет,
Жыл сайын бута – кайрымын элге апкелет.

Кетебиз дечи, айлампа дүйнө, а бирок
Келерки муунга кезегин берме апкелет.

Көк Теңир уккун, жабыккан Лейли чатырда
Бешигин күтөт, кабар айт желге – апкелет.

Кусадар жүрөк, күтө бер жазың, күтө бер,
Булбулун, күнүн, гүлдөрдүн түрүн апкелет.

Алкымдан аймап айыкса жүрөк жаратың,
Бейпайга салып бейишке келбе – апкелет.

Ычкырың бошоп күткөнүң кайсы, Апыз чал,
Булактын жеңдей агыны эмне апкелет.

Азгырат неге махабат, шарап кумары,
Кабарын жаздын жапан гүл айтып тур, ана!

Муңканат булбул, түгөйүн жоктоп турабы,
Муңдашын коштоп ырдасын бүгүн кумара.

Жолоочум, уккун азаптын арты – кубаныч,
Жолуңдан кайтпа, думана болгун, думана.

Акылман аке, алакан жайып бата бер,
Арбалгам эбак махабат аттуу дубага.

Бакчанын бакма гүлдөрү такыр тажатты,
Байлаган башын – бактысыз пенде – кул ага.

Карагым Апыз, жаз деген өтчү бир закым,
Чөйчөгүн шыпкап ичегөр, кийин куураба.

* * *

Жараткан жардап, денеге канды тараткан,
Такыбам, кандай күнөөнү көрдүң шараптан.

Ай, күндөр, жылдар, кылымдар ичип келебиз,
Айтчы анан акын тозокко түшөт каяктан.

Тымызын согуп, селдесин кошо чылаган
Сопулар соодой жакалайт туш-туш тараптан.

Дин чындап туткан пендени тетир жазгырып,
Жүрүшөт алар үмүтүн үзбөй жаннаттан.

Бейишин дагы, тозогун дагы сурабайм,
Бүгүнкү өмүр кулумун жүрөк канаткан.

Сопудан соогат соопчулук тилеп алгыча,
Сойкудан алам, ыракат табам шараптан.

Таманын жалап, алакан сунбайм алдына,
Жазганың ошол, Апызды кечир, Жараткан!

* * *

Мендей акмак табылбастыр бу жайда,
Чөйчөгүмдү ыргыткамын ылайга.

Улууларга убадамды бергени
Арманым күч, анык түштүм убайга.

Санаа менен далай таңды атырдым,
Ашыктыктан алма жүздүү чырайга.

Соо кезимде булбул тилим күрмөлбөйт,
Канттик, жаным, табылабы бир айла.

Чын сырым ук, жанга батты жалгыздык,
Мен быякта, сен тыякта муңайба.

Шарап толо чөйчөгүмдү эми мен
Жалынса да бербес элем Кудайга!

* * *

Торобо такыр жолумду,
Жолобо, капыр – чаар карга.

Мас кылып туру гүл жыты,
Махабат куту барбы анда.

Жалжал кыз, жаркып келе кет,
Жапжалгыз диним жалганда.

Жоогазын чөйчөк сунамын,
Жутпаган пенде арманда.

Уялчаак келет махабат,
Оо, достор, анча жарданба.

Тыюуга тыюу саламын,
Каарданба, сопум, карганба.

* * *

Кызгалдак каптап көрүстөн ичи жаңырган,
Түпкүрдөн эми чыкпайсың гүлдөй жер жарып.

Жолоочу кезде жоголуп, кайра табылган
Бейитиң издеп безилдейт бейпай бир карып...

Которгон **Алештегин**

Тбордош элдердин адабиятынан:

Грузия

К А Н

(Аңгеме)

Кармаган ит балыктарын ичке жипке тизип алып, дарактын көлөкөсүндө башын көтөрбөй чачын алдырып шылкыйып отурган бала муңайым көздөрү менен өзүнүн өлчөөсүз ылай бутун карап, анан ойлонду: «Мобу карыянын менин атама окшошун кара! Аппак чачын кара... Мурунун көрчү... А көзүчү... дал өзү... Үнүн айта... жапысыраак чыкса да жагымдуусун. Эгерде көзүмдү жуумп туруп уксам, туура эле атамдын өзү демекмин»...

Анан бала көзүн жумуп алды.

– Ошон үчүн мен сизди чакырдым, урматтуу Кишварди!.. Менин айлам алты кетип, аргам түгөндү! Чычым алгыр, чындап эле мени жинди кылып бүттү. Башка балдар баладай – колунан китеп түшпөйт, а бул чычым күн-түн дебей ит балык кармайт!.. Үч күн өтөлөк, Голодзе экөөбүздүн кудугубузга даңкайган дарбызды салып жибериптир. Анысы жарылып, бир жумадан бери эки үй-бүлө суунун ордуна компот ичип калдык!..

– Оо, Кудай, мени алып кетсечи! Эй, бала, ушу чынбы?! Урматтуу Юлия, камтама болбоңуз! Жакында муну Гурияга алып барып, тирсегинен чынарга илип коюп, бийлетпесем элеби... Карап тур... Сениби?!

**Нодар
ДУМБАДЗЕ**

1928-жылы 14-июлда Тифлисте туулган. Грузиянын батышындагы Хидистави айылында туугандарыныкында чоңойгон.

1962–1965-жылдары «Грузияфильм» киностудиясынын сценардык бөлүмүнүн кызматкери, 1965-жылы «Нианги» журналына кайтып келип, 1973-жылга чейин башкы редактору болгон.

«Кан», «Цыгандар», «Тамерлан» ж.б. атактуу аңгемелердин, «Кукарача» повестинин, «Мен күндү көрүп турам», «Мен, чоң энем, Илко жана Илларион» ж.б. романдардын, киносценарийлердин автору.

1966-жылы Ленин комсомолу, «Мен, чоң энем, Илко жана Илларион» повести (1966), 1975-жылы Ш. Руставели атындагы Грузиянын мамлекеттик, 1980-жылы Ленин («Закон вечности» романы үчүн) сыйлыктарын алган. 1979-жылы СССР ЖК депутаты болгон.

– Эмнеге асып коёруңузду мен билбейм, бирок мен да айтып коёюн: ушул чыркөтөн чычымды көрбөй, билбей калган ата-энесинин бактысы тоодой экен...

– Кандай дейсиз, урматтуу Юлия, тентекти теске сала албай калдык го дейм?

– Билбейм, билбейм, эч нерсе деп айталбайм. Өзүңүз калыс болуңузчу: жакында буну тегирменге жибергем... Бир пуд сопсонун жүгөрү алып кеткен бул чычым, келгенде беш кана кил жүгөрү ун апкелсе болобу... Калганын кудай аткан Валико Кухалашвилинин куу тумшук балдарына салып берип баса бериптир. «Алардын үйү толо бала экен, – дейт чычым, – жээрине нан жок, жел жейт бекен?» – дейт кайра. Буга не дейсиз?!

– Оо, Кудай мени алып кетсечи! Эй, бала, ушул чынбы?!

– Ушул эле дейсизби! Мурда күнү жылаңайлак, жылаңбаш досу Кукури Угулава менен бакка уурулукка кирип, Кудайды бир карасачы, чычымдар, өздөрүнүн география мугалими Датико Чвераванын шабдалысын уурдашып, анан аны тамекиге алмашыптыр. Буга эмне дейсиз?!

– Оо, Кудай, мени алып кетсечи! Ушул чынбы, эй бала?!

– Сиз эмне эле: «Чынбы?.. Чынбы?» – деп сурап жатасыз! Сиздин оюңузча, мен эмне сизди алдап жатамбы?!

– Жок, жок, урматтуу Юлия! Мен бул баланы балээден куткаруу жагын айткан жатам. Кайран баланы кайрый албай калдыкпы үшүнтүп?!

– Эмне үчүн... Куткарып калса болот балээден, албетте болот, бирок менде ырп этер дарман калбады... Буга кол керек, кол болгондо да энгезердей эркектин күчтүү колу керек! Мындан башка менин мойнумда кокуйдун үстүнө чыккый болуп, Коли баламдын Зураб, Вахтанг деген эки айбаны отурат. Бирок ал экөө будан тазараак. Жайлоодон түшкөндө көрөсүң го.

– Мда-а-а... Сизге эмне десем, урматтуу Юлия!.. Бунун ата-энеси тирүү кезинде мени буга жакын жолотчу эмес эле... Эми мен эмне кылайын. Кантип буну өзүмө үйүр кылып, бунун жүрөгүн кантип жылытам? Түшүнүп жатасызбы, мен ага башка, бөлөкмүн. Жатмын!..

– Андай дебенсиз, андай дебенсиз урматтуу Кишварди! Бул эркектана эмеспи, эркек менен эркектин тил таап кетиши бат эмеспи... Анын үстүнө бул сиздин урук, сиздин тукум уларыңыз...

– Ал жагы чын дечи... Бунун окуусу кандай, урматтуу Юлия?

– Мм!.. Өзүнүн мугалиминин шабдалысын уурдап, «Декамерон» деген ыплас китеп үчүн өз чоң энесинин күмүш кашыктарын саткан баланын кайсы оңгон окуусу болсун, урматтуу Кишварди!

– Эй, бала, ушул чынбы? Болду! Алып кетем буну Гурияга, анан тирегинен чынарга асып коём!

– Мына, карагылачы, канчадан бери бу экөөбүз тытынып жатабыз ушун үчүн, а буну кара, чымын чаккандай болгон жок! Бир кулагынан кирген сөз, бир кулагынан чыгып туру. Кызармак кайда буга!

Көзүн жумуп көлөкөдө турган бала ойлонду: «Байкуш Юлия чоң энем аябай чарчаптыр... Мурда үнү кандай жагымдуу эле, азыр кандай жагымсыз!.. А мүмкүн мага жөн эле ушундай угулуп жаткандыр? Бул эмне, шашылбай шаңдуу сүйлөп жаткан тиги абышка, менин болочок чоң атамбы? Бечара таэнем таптакыр чарчаган окшойт... Чоң ата дейби, ушул болочок чоң атам менен бүгүн мени таэнем жибербей эле койсо, мен аны мындан кийин бир да жолу таарынтпайт элем... Эч качан таарынтпайт элем!.. Жибербей эле койсо... жибербей эле койсо»..

– Бул жетим, урматтуу Юлия... Уруштан башка буга уздай таттуу сөз да керек. Жакшы сөз укпаган неме жакшы иш да жасабай калат...

– Жетимдин да жетими бар да... Эркелеткенди бул эси жок билип коюптурбу?! Эркенин көз жашы тыйылса да, тентектиги тыйылбайт...

– Эй, бала, ушул чынбы? Сени Гурияга алып барам да, тирсегинден асып коём... Качан алып кетейин, урматтуу Юлия?

– Азыр алып кетсең, азыр алып кет! Жолго жорго мингизейинби?

– Кантип... ыя... үстүнө илип алар кийими жок го бунун...

– Өткөн жылы Авчаладан мен буну так ушундай самтыраган кебетеси менен ээрчитип келгем, урматтуу Кишварди... Өтүк деп кийип жүргөн чарыгын кошо берейинби...

– Бечара балам ай!

– Кичине шам-шум этип алсаңар болот эле, урматтуу Кишварди...

– Убара болбогула, урматтуу Юлия... Самтредиадан шам-шум этебиз, андан ары үй бир эле карыш да...

– Жолоочунун жолдогусу жакшы... Жолуңар байсалдуу болсун... Сиздерди ыйык Георгий сактасын!..

– Силер да жакшы тургула, урматтуу Юлия!..

– Буну кармай кетиңиз, урматтуу Кишварди!

– Бул эмне?

– Ар кыл документтер... Кокус сентябрда мектепке жиберип калсаңар керек болуп калат. Төртүнчү класска көчтү бул... Справкасын туура эмес жазып коюшуптур. Иомджария Нодари дегендин ордуна Ломджария Надири¹ болуп калыптыр. Бул ката деле эмес, чындыгы ошондой.

– Эй, бала, ушул чынбы? Гурияга алып барам да, тирсегинден асып коём чынарга...

– Каеринен ассаң өзүң бил... Бирок кайра бул жакка жибере көрбө, көзүм көзүн көрбөсүн капырды!

– Тирсегинен асып коём, тирсегинен!..

– Жараткан эгем жар болсун!

– Мен кысканда колумдан таш ыйлачу... Көрсөтөм буга...

– Жакшы баргыла, урматтуу Кишварди!

– Жакшы калыңыз, урматтуу Юлия!

¹ Нодар – эркектин аты, *надири* – жырткыч деген сөз.

Кабыл алып кайра тапшырчу бул иш-чара 1938-жылдын августунун чакалай чак түшүндө Хони деген жерде, имеретендик таанем – Назара Ломджария апамдын апасы, урматтуу Юлия Микеладзе менен гуриялык чоң атам – атамдын атасы урматтуу Кишварди Ломджария экөөнүн ортосунда болгон эле.

Анан саат өтүп өтпөй ошол бала, 1928-жылдын 14-июнунда Тбилиси шаарында кызматкердин үй-бүлөсүндө төрөлгөн Нодар Ломджария, башын саландатып, басса чаңы сапырылып, таманды куйкалаган ысык көчөдө кудум мойнунан байлаткан торпоктой чоң атасынын артынан илкип баратты.

Хониден Кулашиге чейин чоң ата менен небере чапкан аттай тез барды, Кулашиден Самтрелиага чейин линейкага отурушту. Шам-шум этип чай ичпей, шашылган бойдон чай чыгарчу фабриканын шалдыраган жүк ташычу машинасына түшүштү. Андан ары Интабуети айылын көздөй жөө-жалаңдап жөнөй беришти.

Алдыда чоң ата, артында көлөкөдөй илмендеген небере. Карылыктын капшабына кабылган чоң ата жол ката какырынып-түкүрүнүп үшкүрүнөт, ой келди онтойт. Бетме-бет келаткан жолоочу көрүнө калса антпей калат, аны менен башын ийип ийилген таризде учураша узатып, караан көрүнбөй калгандан кийин кайра баштайт баягысын. Кээде ал үн-сөзү жок баланы карачу – минтип каржайып карыган бээ гана акыркы үмүтүмөн таптакыр ажырап калбайын деген тейде эч нерсени элебей ээндеп калып калган кулунун карайт.

Шөлпүлдөп келаткан бала ойлонду: «Мына менин алдымда башындагы шляпасы күнгө күйүп кубарган, өзү чийдей арык, отурса-турса онтогон оорулуу абышка кетип баратат... Ал мени тирсегимен чынарга асып коём дейт... Бул абышка менин чоң атам. Менин атамдын атасы... Чоң ата!.. Мен эмнеге келжейип анын артынан кетип баратам? Эмнеге эле мен колго түшкөн кулга окшоп, чаң жолдо чаңкаганыма карабай көлөкөдөй көлбөңдөп аны ээрчийм? Жылт койсом болду – төрт тарабым кыбыла болбойбу... Көрдүңбү анте албайм! Такыр анте албайм! Кандайдыр бир күч мени артыман итерип, абышканын артынан калба деп түртүп келаткандай. Бул эмне деген күч? Ачкадан өзөргөн, ысыктан эрди кеберсип, тили кургаган мен, эмне үчүн ушу чаң жолдон жылт коюп качып кеталбайм? Эмне үчүн? Ушул күч эмне деп аталат?»

– Неберем, эмнени ойлонуп баратасың? – деп бурулду абышка балага.

– Эчтекени деле ойлогон жокмун! – деди капыс суроону күтпөгөн бала.

Ал андан баарын күтсө да мындай суроону күткөн эмес эле.

Абышка жол четине чыгып, дөңчөгө көчүк басты. Кадимкисиндей какырынып-түкүрүнүп, анан шашпай балага карады да, манжаларын бирден жумуп санай баштады: 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

– Неберем сен, жыйырма сегизинчи жылы төрөлүпсүң. Азыр буюрса, отуз сегизинчи жыл. Демек, сенин жашың он бирге караптыр... Чоң жигит

болуп калган турбайсыңбы... Кантип анан сен эч нерсени ойлобойсун, бия? Же менден ал оюнду жашырып жатасыңбы?

– Жок, чоң ата, чын эле эч нерсени ойлогон жокмун! – бала жалган айтты.

– Ойлонуш керек неберем, ойлоно турган куракка келип калбадыңбы...

Абышка какырынып-түкүрүнүп, онтоп-сонтоп ордунан козголду да жолун улантты. А бала болсо мойнунан байлаган торпоктой артынан илкип баратты...

Күнгө жүзү тотугуп чачы чакчелекей тармал бала, чынардын көлөкөсүндөгү жарга сүйөнүп, муңайым көзү менен балчыкка баткан жүндүү балтырын карады да ойлонду: «Бир жылдын ичинде эмне мынча бүкүрөйүп, эмне мынча картайып кеткен! Бетин кара, бырыштардын башы адашат... Үнүн кара чыйылдап. Эмне болсо да ушул менин жапжаш, супсулуу, үлбүрөгөн кара көз, алпейим апама окшош. Басканы да окшош, төгүлгөн чачы да окшош... Көзүңдү жумуп карасаң, кудум эле апамдын өзү!»

Бала көзүн жумган жок. Ал коркуп кетти.

– Күндүз тынчымы, түндө уйкуму жоготтум, урматтуу Кишварди! Бунун апасынын арбагы түндө түшүмөн, күндүз оюман кетпей этектеп ээрчип алды... Өзүмдүн уятымдын добушу долуланып уктатпай барат жанымы... Сиз алып кеткен күндөн баштап аңгырап бош калдым, жүрөгүм кабынан суурулуп калгандай болдум... Менин баламды кайра өзүмө бер, урматтуу Кишварди!..

– Ымм, мен аны сизден алганда сары ооз балапан эле. Ал азыр балапан эмес, түлөк жигит болуп калды. Барыш, коюшту өзү билет. Барам десе жолун тоспойм.

– Ал мага аябай таарынып калыптыр... Аны менен мени бир жараштырса сиз гана жараштыра аласыз, урматтуу Кишварди. Сиз акылдуу кишисиз...

– Урматтуу Юлия, ушундай баладан силерде экөө бар го... Жок дегенде буну мага калтырыңыз!..

– Кеп эсепте эмес, урматтуу Кишварди. Эки болобу, он болобу, жүз болобу – баары бир эле! Небере деген таэне үчүн жаны бир неме турбайбы...

– Ошондою ошондой... Бирок мен кантем? Мен өлгөндөн кийин Ломджариянын тукумун ушул улантыш керек эле да...

– Мен анын фамилиясын өзгөртөт дейсиңби? Тигил экөө Ломджария болсо боло берсин, бирок бул баланы мага бер!

– Баланы алып кетейин деп келген экенсиз да, урматтуу Юлия?!

– Тиги дүйнөгө жанымды эзген күнөө менен кошо кетире көрбө! Анын энесинин жүзүн кантип караймын?!

– Ал жакка кимдин эрте кетери – өзүнчө маселе. Эгерде мен эрте кетсем бунун ата-энесине эмне дейм?

– Сизге өлүмдү кудайым кечинен берсин, урматтуу Кишварди!

– Бул бала менин жайыл көрпө жашыл талаам, менин жүрөгүмдөгү жүзүмзарым, менин тегеренген тегирменим жана да жанды жай алдырып жата турган көрүстөнүм, көрүстөнүмдүн үстүнө коюла турган таш... Жок, жок, мени жер менен жексен кылып кетсеңиз да бералбайм баланы!

– Анда мен өзүмдү өзүм өлтүрөм! Так ушерде, сиздин алдыңызда!

– Кудайдан жетсин сага, урматтуу Юлия, эмне деп өлөрманданып жатасыз!.. Ушу менен барасыңбы, бала?

– Ал бармак беле, мени унутуп калды. Сизден да сестенип, уялып жатат!

– Ушу чынбы, бала?

– Ата-эненин мээримин керек, урматтуу Кишварди? Кишин жууп, үтүктөп, самындап сууга түшүрүп, чачын тарап... Эненин бүтүргөн ишин сиз жасай албайсыз да...

– Жөн койсо жөөлөп баратат ой... Бүтүрө албайсыз... Кудайга шүгүр, жаман кийгизбедим, жаман көз тийгизбедим, баарына үлгүрүп мен бактым... Жардам сурап сизге бардымбы?..

– Талашалбайм, талашалбайм, урматтуу Кишварди! Бир айтылган Кудайы сөз да... жатар алдында бутун жууп, мектебине кел десе чуркап барыш... Эркектин иши эмес да чыны...

– А бул биздин мектептен деле жыргап кетелек... Сиздердин мектеп буга жырткыч деген ат койсо, сиз дагы ошол атка макул болгонсуз... Бул анча деле чектен чыккан жырткыч эмес...

– Ошондо менин тилиме тибиртке чыгып калса эмне!

– Бул биякка келгени кой оозунан чөп албаган момундай момпоюп, шабдалы уурдабай калыптыр деп ойлобо!

– Алганы аш болсун!

– Ун таратпай калыптыр деп да ойлоп турасыңбы?

– Кудай алсын ал ун-пунду! Менде эмне болсо баары ушунуку! Өрттөп ием десе да, мен макулмун. Каршы болдум беле, айтыңызчы?

– Чылым чегет, бул акмак!

– Бул чынбы, бала?

– Андан эмес, менден сураңыз! Чөнтөгүмдү жылан сыйпагандай кылып, тамеки эмес мүштөгүмдү таппай калып жүрөм!

– Чексе чеге берсин, тажаса коёр. Эркек деп өзүңүз эрдесинтип...

– Дагы бир ай чыдаңыз. Жакында жибек курттун айлыгы менен сыйлыгын алам, анан чыштай кылып кийинтем... Алдырган баштанып алба-далба болуп бармак беле сиздерге!

– Сиз баланы эле берип коюңуз, кийинтиш, ичириш – менин милдетим. Көйнөгүм чечип берем, көлөкөм үчүн!

– Көйнөгүңүз өтө эле көлбөңдөп калат го балага!

– Албетте, сизге тамаша, а менин жаным оозума кептелип туру.

– А мен айтпадымбы, урматтуу Юлия, бул бала эмес жигит деп. Өзү чечсин!

– Сиз ага, кудайга ишенгендин иконасындай элесиз, ар бир сөзүңүз – кудайдын кудуреттүү сөзүндөй... Ага айтыңыз, урматтуу Кишварди!..

– Кудайдан корксоңуз боло, урматтуу Юлия! Кантип мен өзүмдүн каныма, өз тукумуна менин үйүмдөн кет деп айта алам?!

– Мен эмне, бөлөкмүнбү? Бул эмне менин каным, менин тукумум эмес бекен?.. Көп болсо бир жыл калды менин өлөрүмө! Айланайын, мен сага жалдырайын, өлчөлүү өмүр, ченелүү ырыскы дейт – ошол өлчөөдөн эрте өлтүрө көрбөгүлө мени, бергиле ушул баланы ушу кемпирге!

– Урматтуу Юлия...

– Тиземди бүгүп, чөгөлөп жалдырайын, айланайын!..

– Кантесиз! Кантесиз! Антпениз, өйдө болуңуз! Кудай үчүн өйдө болуңуз!.. Каалаганыңыздай болсун эми...

– Оо, Жараткан эгем жар болуп, кут берип, кубаныч тартууласын ушуга!

– Кут дагы, кубаныч да көрүнбөй калды мага...

– Айланайын Кудай ай...

– Таэнең менен барагой небере!..

Так ушундай кайым айтышкан катуу таймаш бир жыл өткөн соң гуриялык чоң атам менен имеретиндик таэнемдин ортосунда болуп өткөн. Бул кабыл алып кайра тапшырчу иш-чара эмес эле. Бул кайнаган эки кандын туйлашы, өксүгөн кош жүрөктүн ыйлашы болчу. Жана да теңирден тең жаралган, ээ-жаа бербес эки сүйүүнүн кыл чайнашы баланын баёо жүрөгүн заматта лакылдатып, заматта алкымын кыскан ызанын муштумдай түйүнү – бирде муздак тер чыпылдатып, бирде денесин куйкалап, анан тулку-боюн калтыраткан бойдон кайдадыр көкүрөк тушун ысытып жатты. Акыл жетпеген бир албуут күч кой-айга койбой баланы бирде таэнесин көздөй түртүп, бирде селдей серпилип келип кайра чоң атасы тарапка ыргытып турду. Бир нече жолу бала денесин найза жарып кеткендей чыдатпай чымыратып, сыздап ооруган ооруга тушукту. Абышка менен кемпирдин жүрөккө так салган таймашы канчага созулган сайын баланы коркуунун коогалуу сезими жүгөндөп, анан эмне болорун билбеген чар-жайыт ой тумчуктуруп баратты.

Кемпир туруп, баланын жанына барып, аны кучактай калды.

– Кубанычым менин, көзүмдүн нуру сенсиң, жүр мени менен алдыңа кетейин, өмүрүмө дагы эки күндүк өмүр кош каралдым!..

Кемпир балбалактап ыйлап жиберди, анын ысык жашы баланын башына тып-тып таамп турду. Ыйлап бүтүп жоолугунун учу менен көз жашын аарчып, баланы астейдил өз ыптасына тартты, бирок бала козголуп да койгон жок, каккан казыктай, тамыры жайылып жердин тээ терең түбүнө житип кеткен дарактай солк этпеди.

– Барагой неберем, карыган таэнең менен барагой... анын сагынычы тарагандан кийин кайра мага келесиң... Ага чейин мен сени сагынып

калам... Эмне деп ойлодуң элең? Небере болуш деген оңой иш эмес! Кыйындын кыйыны небере болуш деген, айрыкча таэнең менен мага окшогон картайып, калжырап-шалдырап калгандарга небере болуш өтө оор... Бар барагой, кымбаттуум... А сенин балтаң, орок, тырмоочуң, көөрүк, баштыгың, уй, торпогуң, эчки менен торопойлоруң эч жакка качып кетпейт, сенин кайтып келишинди күтүп турушат...

Бала баарын укту, укту да өзүнчө: балта, орок, тырмооч, көөрүк, дорбо короонун бир бурчунда, уй, торпок, эчки менен торопойлор короонун башка бир бурчунда турса, кантип чоң атасы аларды көрбөй эле туруп, колу менен туура ошол тарапты көрсөтүп сүйлөп жатканына таң калды.

Чоң ата кобурун улай берди:

– Мына сенин сумкаң, бул окуй турган китептериң – грузин тили, тарых... Дагы эмнең калды? Эчтекең деле калган жок. Шымыңды, көйнөгүңдү, анан да чарыгыңды ал. Самтрелиага чейин жыңайлак бар, антпесең чарыгың үйгө жетпей калат. Мына бүттү... Анда эмесе жол тарткыла!

Кишварди Ломджария небереси каккан казыктай болуп катып калганын, тамыры жер түбүнө жайылып, тээ тереңге бутактап кеткен даракты сууруп алуу мүмкүн болбогондой – аны ордунан козгоо да кыйын экенин билди. Башкача мамиле керек эле. Кандай эле ал?

Кишварди Ломджария небереси бири-бирине баш бербей эрегише тартылып турган эки кандын капшабына кабылып, каны чайналып, жаны кыйналып бирде нары, бирде бери болуп турганын түшүндү. Кимиси жеңет болду экен? Кайсы кан күчтүүлүгүн көргөзөт? Бул таймаштын акырын күтүү керекпи?.. Буркан-шаркан түшүп көбүрүп, кайнаса да кошулбай кайнап жаткан эки кан кимиси биринчи болуп кан тамырды кыйып салар экен...

Бул жолу Кишварди Ломджария кемпирди алдыга чыгарган жок.

– Эмнени күтүп жатасың? Сага жаагым жанып жатып чарчабадымбы?!

Бала коркконсуп карады чоң атасына.

– Жөнө, артыңды карабай тез жөнө! Түшүндүңбү?

Бала чоң атасына ызаланып, ошол замат таэнесине эррекеп, жалжылдай тиктеп жан тартты. Тегеренип келген ысык жаш көзүн тумандатты, башы ийинине шылк дей түштү, анан ал лам деп ооз ачпай мойнунан байлаткан торпоктой, Чохатаур көчөсүнүн кызыл ашыктан келген чаңына изин калтырып, бүкүрөйүп капкара кийинген таэнесинин артынан илкип баратты.

Кишварди Ломджария от жагылган очоктун үстүндө отуруп, кичинекей жез казандагы суунун кайнарын күттү. Ал күйүп аткан отту карап, өзүнчө ойлонду. Ошол замат өзүнүн ошол обу жок ойлорунан оолактап, качып кеткиси келди. Адам өз оюнан качып кайда бармак эле? Адам деген Кудай эмес да... Баланы бербеши керек эле... Бирок мен кайгысы башынан ашып түтөгөн кемпирдин жаалына туруштук бералбай койдум...

Азыр өзүм ошондой от болуп күйүп турам. Келерки жумада ага барам, баланы бер дейм. Бербесе күчтөп тартып келем... «Менин канымдан бүткөн, менин тукум уларымды тартып алууга кандай акын бар», – дейм. «Сен эмне Кудайсыңбы?! – дейм. Бирок... ал кургур да ушул сөздү мага айтат... Мен Кудай эмесмин да, барып келип эле ысык ичип, суюк чычкан көрпөндөмин... Эгерде мен Кудай болсом! Эх, баарынан кыйыны адам болуш, Кудай болгондон да адам болуш миң эсе кыйын... Кудайга шүгүр, бизди куткаруучу Иисус Христос ушуга ишенген... Эмки жумада кемпирге барам, чөгөлөйм, бутуна жыгылам... Дагы бир жума күтө албайм... Бүрсүгүнү барам... Жок, эртең барам! Таң атар менен жолго чыгам... оо, Кудай, таң батыраак атса экен!»

Очоктун үстүнө отуруп үшүнтүп ойлонгон Кишварди Ломджария жез казандагы суунун кайнарын күтүп турганда, эшик шарт ачылып босогодо баланын шылкыйган башы көрүндү. Чарыкты ийнине асып алыптыр.

- Кудай берди буйрукту! – деди чоң ата үнүн катуу чыгарып.
- Мен келдим, – деп шыбырады небере.
- Мен билгем, сенин келеринди, – деди чоң ата.

Анан Кишварди Ломджария жез дагарадагы сууга жез казандагы ысык сууну чабыштырып, небересинин чыйбыттай манжаларын бирден санап бутун жууду. Шашпай тактага төшөк салып, а өзү кичинекей сескиге жатты...

Түн бир оокумда баланын үнү абышканы ойготту:

- Чоң ата, жаныңа барып жатайынбы?
- Кел, келегой чүрпөм! – деп абышка дубал жакка козголду. Бала чоң атасынын койнуна култ этип кирип кетти.

«Байкуш чоң атам тоңуп калган турбайбы!» – деп ойлоду небере.

«Кандай ысыксың!» – деди ичинен чоң ата.

Бир аздан кийин чоң ата үн катты:

- Сени биякка ким алып келди, билесиңби?
- Жок!

– Анда мен сага айтып берейин: кан апкелди сени мага, билип кой! Кан деген улуу күч, чүрпөм!..

Бул түнү экөөнүн ортосунда мындан башка бир да сөз айтылбады. Эч нерсени ойлонушпады, эч нерсе жөнүндө сүйлөшпөдү.

Чоң атасын кучактап алган небере мемиреп бактылуу уктап жатты...

Кан гана ойлонуп, кан гана сүйлөп жатты. Кандын эмне жөнүндө ойлонуп, эмне жөнүндө сүйлөп жатканы бир гана кудайга белгилүү эле...

Проза

Алексей ТОРК

ОНА

Новый рассказ одного из ведущих писателей России и СНГ, лауреата престижной «Русской премии» 2010 года (первое место в номинации «Проза», второе место не присуждено никому). Рассказ еще нигде не публиковался.

Рок... Я не стыжусь произносить это слово применительно к ней. Однажды она окончит жизнь, как Сюзан Тамим.

У нее ведьминские – изумруды в молоке – глаза, горящие пурпурные волосы, крошечный нос, и грудь, вызывающе умеренная для порядочной арабки, и при этом настоящая, не обрезанная в знаменитых бейрутских клиниках, куда в последние годы стекаются табуны соответственных девиц. Из всех окрестных стран.

– На Арабском Востоке сейчас самые популярные операции – на уменьшение, – рассказывал я умирающему соседу. – Арабки пышные и настойчивые. Хирурги работают как проклятые, практически бензопилами. Ка-шы-мар!.. Ты бы смог, Макбулов?

– Что?

Я стриг пальцами: – Дзинь-дзинь...

– Да...

– Что бы отрезал?

– Глаза, память...

– А они ягодицы, груди. Арабки, они... – привстав, я показал кие. – Им не только платья, но и их дома в бедрах тесноваты. Потом носятся по ливанским докторам. Только она необычна...

– Откуда знаешь?

Я совал газету с фотографией: – Потому что она необычная, поразительная, и я не о груди...

– Ничего... Худая, кажется, только... не хочу, – Макбулов еле удерживал газету, она билась в его руках, будто на ветру, – умирать здесь, в этом подвале. – Он заплакал: почти неслышно, чуть только клацая зубами. – У меня есть человек в Шаартузе. Позвони, Витя, прошу, по номеру два – тридцать один...

– Ерунда, Макбулов, ерунда, – ерзая, удобнее устраиваясь на матрасе, говорил я. – Я не был ее фанатом. Тут вот что, слушай ...

Я не был ее фанатом, не слышал ни одной из ее песен, и все, что я о ней знаю, я вычитал из газет, а они писали только гадости. Преимущественно в разделах, где сообщается о блеющих псах и способных барашках, освоивших буквы арабского алфавита.

«Арестованный полицией за постыдные удовольствия министр звероводства Алжира говорил на следствии об оживших змеях, которые не давали ему в тот вечер выбежать из дома. Они заплетали ноги, сказал министр, скользили шоколадными струями по плечам, животу, щипели парализующие демонские заклинания...»

Он был задержан полицией нравов в момент, когда моя певичка исполняла ему «Девушку, взбивающую масло» – бешеного темпа ливанский танец с восемью шелковыми лентами. В смысле, с одними только лентами.

Когда полиция вломилась в комнату, они были всей ее одеждой.

Два дня спустя начальник алжирской полиции нравов рассказал газетчикам, что, обернувшись джином Аль-Ахли, задержанная ливанка вылетела в окно его кабинета, прихватив большие служебные деньги...

Предыдущие сто тысяч обвинений, звучавшие в ее адрес в арабских газетах, примерно схожи: ванны с кровью новорожденных ягнят, игры на биржах с использованием интимнодобываемых секретов, она еврейка, поедание в третий день солнцестояния страшнейшего приворотного «того-того», перчатки и кошельки, выделанные из завещанных ей, и татуированных ее именем кож, самоубивающихся любовников, и тому подобное...

Подозреваю, не все там было правдой.

С какого-то дня я осознал, что подолгу думаю об этой чудной прекрасной ливанке.

Что-то меня смущало в ней, сильно тревожило. В особенности, когда мой мозг оплывался от опия. Я валялся в своем подвале с разьежающимися газетами на груди, пытался спать, и не мог, уставлялся

в газеты — они отвечали сумасшедшими голосами. Грудным свистом, размашистым, как у голубятника, им вторил мой сосед, который целыми сутками — к вечеру шумно, а к утру тише — умирал. У него были приступы удушья; порой такие, что, вытягиваясь в струну, он подымался на мостик.

Когда приходил в себя, мы разговаривали. Я читал ему газеты.

Было даже уютно. Я читал мерно. Макбулов, мокрый от недавнего приступа, смотрел в угол на притулившегося Бога. Там влажно жужукала «Ригонда», накрытая безруким пальто и парой спецовок — раньше здесь была бытовка маляров.

Я не помню, откуда взялся этот человек... Он говорил, что его зовут Мирсаид Макбулов, и он работал в театре. Ставился в Шотландии, вернее, признавался он в другие наши беседы, его однажды приглашали туда.

Вынимал какое-то письмо «из Эдинбурга». Письмо, помню, начиналось так: «Dear m-r McVulof...» После этого резал вены.

Я отворачивался к стене. Он возился, всхлипывая, опираясь то на один, то на другой локоть. Потом откидывался на спину. Разглядывал немощно ободранные в кровь запястья. Подносил их ко рту, по собачьи, вылизывал... Затихал.

Подпирая мокрую стену лбом, я заворожено вычитывал о моей певичке всякую ерунду в дочерна исполосованном каблуками экономическом приложении.

Специалисты компании «Arabian Securities», оказывается, еще три года назад предсказали известный обвал вакцинной отрасли в Турции, в Малайзии — сокращение на две трети прямых иностранных инвестиций, правительственный кризис с арестом министра юстиции Катара и многое другое, сверяясь лишь с ее графиком гастрольных выездов и списком приглашающих лиц...

Беру другую газету...

Она заявила о себе в четырнадцать лет, победив с каким-то скандалом в престижном всеарабском телевизионном конкурсе...

Вот еще...

На нее покушались два раза. В 97-ом, прорвавшись за кулисы, кто-то двинул кулаком в ее алый нервный рот. Потом она лежала в клинике с огнестрельными ранениями в плечо и руку. В стрелявшем — писала газета — многие узнали египетского сенатора, школьного друга племянника президента Мубарака. Поэтому следствие мигом, почти вприпрыжку, зашло в тупик и там исчезло, как монета в грубоватом школьном фокусе.

Ее жалели, там, у себя, ее ненавидели. И те и другие жаждали новых удачных покушений — издержки арабского поэтизма.

Водной из газет – фото. Она сидит на краю сцены, упираясь руками в коленные чашечки, смотрит в передние ряды. Зал уже – или еще пуст. На первый взгляд, она словно разбита, разорена. Затоптана.

Но вся ее поза... как бы выразиться – клятва неуклонного ожидания.

У меня полно таких фотографий. С них-то все и началось. Года полтора подряд в полутьме своего подвала я разглядывал ее газетные фотографии. Я уверенно ориентируюсь в темноте. На ощупь, почти по Брайлю.

И вот однажды мои слезящиеся глаза наркомана, мои чуткие пальцы карманника, открыли ее тайну...

Послушайте-ка: прикажите художнику написать ОЖИДАНИЕ – он напишет ее портрет. Мальчишеская стрижка. Глубокие тени от длинных ресниц, как в расселинах скал в самую ясную солнечную погоду; тревожные глаза, рот подвижный и нервный, как у скрипачки. Иногда улыбается, но растерянно и раздраженно. Не по-арабски хрупка. На фотографиях всегда напряжена, часто в неуловимом полубороте... как делают, когда чего-то, или кого-то ждут впереди, и бояться упустить это за спиной.

Напряженная, разбитая, неуклонная... она была воплощение поиска.

– Ты говорил «ожидания», – ловил меня сосед.

– О, это одно и то же. Жду – ищу... Однокоренные слова. Две трети текстов ее песен, это их журналисты подсчитали, состоят из этих именно слов. А почему, как думаешь? Ведь прочие арабские звезды в основном пользуются двумя другими: хабиби и кальби. Это канон у них, как ноты, терции-фигерции. А она годами: жду-ищу, жду-ищу... А? Догадываешься, брат?

– Нет, – начинал он уже присвистывать.

– Чего, брат? Да? – переспрашивал я восторженно.

– Нет.

– Да?

– Мне плохо, Витя...

Он умер в первый год войны. Где-то в декабре, когда город штурмовали коммунисты-исламисты, горели горизонты, дома сотрясались, на центр налетали вертолеты – души сожженных накануне танков...

Вошедший Народный фронт принялся строить от угла Путовского базара оборонную зону. Меня выставили из подвала вместе с его давно мертвым телом.

Два фронтовца, помогли взвалить на плечо.

В проходах между домами, окутанных давно не стриженными акацией и лигустрами, я продирался его задом...

Дошел к утру. Упал. Долго лежал, с хрипом подгребая сальную листву.

Перекрестился, « ну что, брат... », и, не сумев полностью распрямиться, ушел. Оставил его одного расстроенного — голова на груди — у побеленной стены мечети. С того времени, он конечно, понимает всё.

Там, где понимают всё...

Да ведь и я сам приходил к разгадке по Брайлю, постепенно. Много читал. Сверял информацию. Ползал на коленях от одной из раскинутых на полу газет, к другой. Здесь верил, там хихикал. В бешенстве угрожал кому-то. Впадал в долгое аналитическое оцепенение...

Часто видел: пока сошедшие с ума, грохочут барабаны-думбеки с разлетающимися лошадиными гривами, она летит меж рядов, оглядывая мужчин, как листают очередную затертую книгу в поисках сто лет нужного слова. Каждый мужчина при ее приближении встает... раздосадованно садится, мелко оглаживает колени, бросает соседу: «Шлюха».

И так волной по всему сияющему залу: встают — садятся — «шлюха».

Медленно, нехотя, еще оборачиваясь, она возвращается к сумасшедшему барабанщику, в бессилии опускает мальчишескую голову.

Замирает.

«Мир пуст, — говорит ее поза. — Я обыскала все. Я искала даже в шовных складках».

Думает о чем-то. Ее бедра вздрагивают, произвольно откликаясь на барабаны...

В зале, конечно, скучают, но никто не возмущается. Все терпеливо ждут. Легендарная Ум Культум, скажем, исполняла песни продолжительностью свыше часа.

С какого-то мгновения ее бедра расходятся все мощней и, одновременно, все мельче... Она дрожит, сотрясается, как авиалайнер на старте. Ее шумно окатывают светом, будто ледяной водой. Она вскидывает голову... поднимает правую руку, другую до предела отводит в сторону, словно несет что-то на плече и сейчас обрушит это о землю. Делает шаг, другой. Улыбается. Я вижу отметины зубов на ее губах...

Арабы говорят, когда женщина танцует танец живота, то ударные инструменты управляют ее бедрами, струнные инструменты управляют ее головой, духовые — руками, а сердцем — дьявол.

Может быть.

Но я, честно говоря, никогда не понимал о женщинах вот этого: сосуд дьявола, уступила в тот день сатане...

— Мутная история-то, — еле разделяя губы, говорил я соседу, еще до его смерти. Закрывал глаза — действовал опий, поднимаясь от

кишок. – Она в тот день уступила сатане, а мужчина Адам в тот день уступил женщине. Чье из двух поражений постыдней и обошлось нам дороже, как думаешь, Макбулов?

Он лишь отсвистывался...

Я продолжал думать. Что-то мне здесь казалось недодуманным. У меня не было знакомых, как у Макбулова, в Шаартузе, не было телефонных номеров, потому что некому звонить. У меня были только мои мысли, в желтых разводах просанный матрас и меня увлекало многое. Однажды, увлекла мысль о женщинах, и я договаривался до такого:

– Когда в конце истории, хихикая, Всевышний возгласит: «Колечко, колечко, выйди на крылечко, то, – говорил я, – со своих мест стремительно подымутся не евреи, не поляки и не русские, а женщины. С избранническими камешками в кулаках. Если Бог – абсолютная власть, то всякая на земле абсолютная власть содержит Бога, а это не коммунисты, не доу — джонс, а женщина. Это давно известно, брат... жано ызестно, аниаэшь? – Я оттягивал зубами край жгута, активно работая кулаком...

Я всегда здорово увлекался, то пороками, то добродетелями. Иногда третьим – женщинами.

В такие мгновения я был настороженно вежлив с проститутками, подавал всем орливым нищенкам, выросший, побитый, и на все теперь согласный Кай, я впивался глазами в каждую снежинку, ожидая возвращения Снежной королевы; разглядывал рекламных женщин на билбордах, как разглядывают объявления о пропаже.

Противоположность счастью – не горе, а когда ничего не происходит. И я ждал, то есть искал. Ну, в смысле, верил.

«Она связник, курьер, – думал я. – Мне объяснят, вручат инструкции...»

Да, это была вера, и как всякая – моя проходила и высшие пики, и богоборческие падения.

Сотни раз, одухотворенный, я едва не плакал, наблюдая чью-нибудь на женской шее опушенную родинку, что встряхивалась вместе с автобусом и его сволочными пассажирами. Вверх-вниз, вверх-вниз... Влево-вправо, влево-вправо...

На колдобинах ныряет в облезлый синий воротник.

Мои глаза будто бы безлично глядят в окно, но мое тело пододвигается все ближе.

И...

Мгновение, и я махом прижимаюсь к ней, как говорят авиаторы – всей плоскостью крыла. Выпускаю леску с рыболовным крючком. Закидываю ее в сумочку. Уложив подбородок на ее плечо, работаю

одними кистевыми мышцами. Крюк, я ощущаю это шестым чувством, оглаживает никелированные замочки...

Раскручивая леску, кошелек рыбка выпрыгивает из сумки, ныряет за полу моей куртки. Замирает, прижатый фланелью подкладки.

Торопливо схожу, теряюсь в людском потоке. Двигаюсь, качая головой, морщусь, увидев магазин «Снежная королева».

Как оскорбительной шутке, ухмыляюсь женщинам.

И вскоре увлекаюсь чем-нибудь другим, столь же идиотским. Потому что...

Вот это главное: надо страстно верить, и главное здесь слово «страстно». Хотя бы в ерунду. Пусть в злое и глупое. Глупость – одна из кличек затаенного ума, а зло под древним неизбежным наклоном непременно перетекает в добро, поэтому я никогда не делал различий между Аттилой и Франциском Ассизским. Но нельзя человеку во что-то сумасшедше не верить. В особенности карманнику и наркоману.

Теперь я верю в свою ливанку. Уже, наверное, до конца. Сколько мне осталось? Я теряю, уже потерял, чуткость пальцев.

Недавно меня схватил за руку азербайджанец, сделанный из золота и волос, мы вывалились из автобуса и оба поразились: я – длине его ножа, он тому, как я быстро бегаю.

Я в неплохой еще физической форме, но уже что-то происходит: я стремительно лишаюсь кальция, зубов, у меня болят и гноятся глаза.

Я часто плачу, вспоминаю запахи, детство. Это щитовидная. Или карающий Бог...

...переваливаюсь через двухметровую сетку, оказываюсь на вертолетной площадке. Шутовский колпак ветроуказателя указывает мне и ветру направление. Бегу туда. Сильный дождь.

Я хорошо подготовился: исключил за неделю наркотики, сбивая последствия большими дозами финлепсина. Чтобы выспаться, каждый вечер колел болючий, на масле, сибазол. Пил много кетонала. Перед выходом, откапал глаза, надел малярскую спецовку, и в этой темени ничем не отличаюсь от техников, которые спуют у самолетов на дальних стоянках. Спины и хвосты самолетов теряются в сумерках, но крылья и животы уже подсвечены рассветным розовым.

Еще забор... Бетонка. Не поспевающий за мной, ветер пакостно пихается в спину. Прячусь за топливозаправщиком. У терминала гуляют люди в мокрых пиджаках. Встречающие. Они пинают камешки, разговаривают по мобилам. Ветер доносит команды оцепления – кто-то из милицейского начальства орет с непроходимо сельским акцентом. Подходя от ДОКа, я видел курсантов, выстроенных у автобусов. Ухмыляюсь.

Я городской, знаю все скрытые подходы к аэропорту.

Маленькими, мы шастали здесь по перрону, пробирались через кукурузное поле и вертолетную площадку, воровали кабель на свинец, курили кружком. Встречали 628-ой. Шестилетние инки, пряча сигареты в кулаках, мы восторженно вылупливались, когда с чемоданчиками появлялись они – спустившиеся с неба, четыре сверхчеловека, две богини.

Мы не вырастаем во взрослых – болезненно разрастаемся из детей. Я опять здесь и примерно тот же... в чем-то даже улучшился. Скажем, давно не курю. Наркоманы не выносят запаха табачного дыма...

Вслушиваюсь в небо. Прошел уже час или два. Подремываю с открытыми глазами. Ноют суставы – заканчивается действие кетонала, вдобавок я насквозь промок, пробираясь ночью через кукурузное поле, но это ерунда, ерунда...

Из-за желтой слезящейся задницы ТЗ-32 не видно полосы, но я все угадаю по реакции встречающих.

Кто-то из них получит сигнал. Они засуетятся, собираясь в клин, будут задирать головы, издавать бестолковые звуки... влажно застучит движок автомобиля. Из ночного синего дыма, слепя полосу белыми огнями, сядет самолет, рев – земля борется с небом, земля побеждает... Самолет замедляет ход, ноздри его крыльев мощно фырчат, вздымая водную пыль...

Оглушительно стучит автомобильный движок.

Резко распахиваю глаза. Пока я дремал, уже все произошло: встречающие окутанные зонтами, идут в мою сторону, за их спинами ползет правительственный автомобиль.

Отлично. Отлично. Не дергаюсь, жду, прижавшись щекой к ледяной лестнице заправщика...

Я собран, пружинист. Все будет сделано безошибочно, геометрически. Как в шахматах... амфетамин не все сожрал в моих мозгах...

Жду. Еще... Ливень взбудоражено стучится в цистерну...

Пора.

Двадцать шагов вдоль заправщика, по дорожке воды, стекающей с его китовой туши, затем стремительно поворачиваю под прямым углом направо, выскакиваю ей наперерез.

– Далиль, Далиль! Послушай меня, Далиль Далийя!

Она остановилась, смотрит на меня... Господи! Такая же, как на фотографиях: в черном пальто, хрупкая, напряженная. Растерянно улыбается, тревожными губами. Ее лицом залито водой (как и я, она без зонта) ее глаза – зеленоватая галька в ручье...

– Далиль, Далиль!

Один из ее телохранителей обхватывает певичку, оттесняя ее в сторону. Другой, щелкнув в рукаве, пританцовывая влево-вправо, несется ко мне.

Слова вылетают из моего беззубого рта пулеметными очередями – у меня только несколько секунд. Мне надо успеть сказать ей о грозящей опасности, но главное, главное о том, что я знаю ее – нашу тайну!

– Слушай, слушай, меня, Далиль! – кричу я. – Тебя собирается убить твой бывший ухажер, саудовский строительный магнат. Он обозлен, он хочет отомстить... Его секретарь встретился недавно с некими двумя иранцами в полдень на дубайском пляже Джумейра. Он вручил им пятьсот тысяч в бумажном пакете из-под... Это отследили журналисты из «Аль-Мустакбаля». Так что берегись, Далиль Далийя, берегись! И главное...

Сзади слышны топот и крики.

– Главное, посмотри на меня, — торопливо кричу я русские слова (и вижу, отлично вижу – она понимает их). Ты...

Телохранитель сбивает меня с ног, я молниеносно перевернут и прижат лицом к бетонке. Мой нос и губы утыкаются в щель залитую гудроном, но, сдавленно и яростно, я продолжаю кричать:

– Ты ищешь меня, Далиль Далийя. Меня. А я ожидаю тебя... Мы обречены друг на друга... и поэтому, исключительно поэтому, тебя называют... распутной... шлюхой, извини, а меня – вором и наркомагом. Мы должны были ими стать, чтобы встретиться здесь, в душанбинском аэропорту. Вот так, в душанбинском аэропорту. У нас были трудные пути... Разве же мы просто так сами с собой поступили бы?! Покорежили б себя? Это ж можно только намеренно, намеренно... военная хитрость. Мы два главных в мире изгоя, мы созданы друг для друга... Так, дай руку, Далиль, дай...

Те, что подбегали сзади, бьют меня ногами. По спине, затылку... разбивая мой лоб в кровь.

Я слышу ее крики.

Выворачиваю голову и вижу, что ее уводят куда-то в сторону. Ее голова, будто голова тонущей, показывается – раз, другой... последний – из-за плеча телохранителя.

Прижимаюсь щекой к бетонке, она гудит...

Не знаю, как прошли ее гастроли...

Ребра срastaются быстро, а с почками я помучился... Когда, через неделю меня выпустили – никому не хотелось со мной валандаться – я пробирался к своему подвалу, закрывая курткой штаны, постыдно мокрые от несдерживаемой мочи. Но это ерунда, ерунда... Дело-то не в этом, а в том, что мы соединены. Я жду газет. В ближайших выпусках, она даст понять об этом – намеком, улыбкой. Возможно, прямым текстом. Отчаянной, кого ей опасаться?

Некого.

Я собираюсь в Бейрут...

Русская литература

ДУБУЛТЫ

(Отрывок из повести «Зрячий посох»)

Когда я учился на Высших литературных курсах, семья моя оставалась в Чусовом – городке, как я писал, не только чадном, дымном, но и вечно бедном – культуришкой, развлеченнями, достатком, провиантом, транспортом, хозяйским доглядом, жилищным устройством. Зато всегда он был богат смертоубийствами, пьянством, дебошами, ранним износом людей, особенно на ферросплавном заводе.

А я еще суровость свою и принципиальность проявил, отдав детей в пятую школу, «татарскую», как ее называли в городе. Стояла она, пошатнувшись корпусом в лог, подпертая со стороны лога спаренными бревнами, полом вросла в землю, окна перекошились. «Татарской» она звалась по причине того, что половина ребятишек в ней училась татарского происхождения – в Чусовом жило много татар. Работали татары на высоко оплачиваемых, но и самых тяжелых работах, большей частью в горячих цехах, жили меж собой дружно, сплоченно, во все времена упорно справляли свои национальные праздники и обряды. Чувство собственного достоинства, трудолюбие, кристальная честность, порядочность и добрососедство татар вызывала к ним самое искреннее уважение русских людей,

Виктор АСТАФЬЕВ

(01.05.1924 – 29.11.2001)

Крупный писатель русской литературы второй половины XX века. Детдомовец. Воевал рядовым бойцом в составе 92-й артиллерийской бригады и последний раз был ранен в Польше. После войны окончил высшие литературные курсы Литинститута им. М. Горького. Автор многих широко известных произведений, как «Последний поклон», «Царь-рыба», «Печальный детектив», «Зрячий посох», «Прокляты и убиты» и т.д.

Герой Социалистического Труда (1989), лауреат Госпремии РСФСР им. М. Горького (1975), лауреат Госпремии СССР (1991).

и можно смело утверждать, что жили они воистину по-братски, всеми силами помогая друг другу во времена бед и тяжких испытаний, коим явилась только что отгремевшая война.

Вот и захотелось мне, чтоб дети мои учились не в «образцовой» – семнадцатой школе, а с рабочим классом, пусть в гнилой, холодной школе. И не раскаиваюсь, что я их туда отдал – гениями и вундеркиндами они не стали, да и в семнадцатой школе из них таковые не получились бы – задатков нет, но честными и добрыми людьми мои дети сделались, и в этом немалая заслуга пятой, «бедной» школы.

Однако, это я сейчас так рассуждаю, но тогда, учась на ВЛК, живя в хороших условиях, бывая в театрах, на концертах и в лит. обществах, покупая в магазине из продуктов все, чего душа пожелает, я чувствовал себя несколько смущенно и хотя отправлял посылки с продуктами на Урал, все же угрызения совести терзали меня. И решил я – уж баловать так баловать – свозить свою семью в Дом творчества, аж в Дубулты, куда зимой принимали писателей с детьми, детей постарше – даже без пап и мам.

И вот поднарядились мои дети и жена, сводил я их в Москве кой-куда, даже в Большой театр – до се они это вспоминают, и катанули мы на поезде в заманчивую даль.

Приехали в Дубулты. Поселили нас в дальнем корпусе, среди сосен и кустов, всех четверых в одной комнате – мы и радехоньки. Напротив поселилась пожилая интеллигентная женщина и смущенно представилась тещей Лазаря Карелина. Почему-то в комнатах не оказалось лампочек, но скоро их выдали. Я ввинтил себе и теще Лазаря Карелина в комнаты лампочки, слышу – бранится кто-то в соседней комнате женским голосом, но матюки мужские. Тут является моя девица, пребывавшая тогда в самом что ни на есть любопытном возрасте, и сообщает, что тетенька почему-то ходит в обуви по столу и по всему, что есть в комнате, и кроет всех и вся, «как в Чусовом на улице». Я сказал дитю, чтоб она не совала нос куда не просят и не слушала бы того, что слушать в детстве не полагается. Дитё посопело носом и унялось. Тетенька, побранившись, забрала жилье и ушла в другой, более удобный корпус, в более светлую и просторную комнату. Тетенька, как выяснилось, была не простая, но золотая – жена драматурга Арбузова, не та жена, что у него нынче, совсем другая жена. Она была вечно чем-то недовольна, говорила громко, вела себя везде и всюду мятежно и однажды в Риге, в фирменном магазине, сняла и стала отряхивать норковую шубу на витрину с пирожными, и когда латышка-продавщица закудаhtала: «Что вы делаете? Как можно?», жена знаменитого драматурга дала ей четкий отлуп: «Погода у вас мерзкая. Снег. Шуба моя намокла. А мне она дороже ваших вшивых пирожных...» Латышка и заткнулась, слезы у нее на глаза навернулись, жена знаменитого драма-

турга уж громко, на весь магазин крыла современный театр, выворачивая его, как старую шубу, драной и грязной изнанкой наружу.

Съехались еще несколько писателей с женами, в том числе и не менее великий, чем Арбузов, драматург Ш. с женою – пара тоже колоритная.

Толпами и в одиночку начали прибывать на отдых утомленные писательские дети. Мои чада, наряженные в Чусовом и на чусовской манер, тут же и померкли, ибо те дети, скорее, главные среди «тех», меняли костюмы и платья по три раза на день. Никита Михалков, красивый, кругломордый парнишка с лучисто мерцающим блудным взглядом – так и по четыре. Да костюмы-то все по новой моде шиты, все с заграничными нашивками и фасонным покроем. Девчонки вокруг того Никиты вились роем, и он их тоже отмечал. В ту пору мне и в голову не могло прийти, что из этого четырнадцатилетнего баловня и шалопая вскорости получится такой серьезный кинорежиссер и артист.

Прибыл с женою и забалованным нежным дитем мой земляк Б., известный в ту пору писатель, лауреат Сталинской премии, громивший в центральных газетах неугодных ему литераторов – сейчас я не называю его фамилии только из жалости к нему, ибо стал он совсем безвестным, одиноким, и даже когда в своей квартире что-либо говорит – оглядывается на дверь. Работал наездами в Доме творчества и славный мужик Нагишкин, катая очередную толстую книгу про Бонивура, бывал он то в Дубултах, то в Риге и от усталости или по какой другой причине тою же зимой погиб под электричкой.

Приехал, наконец-то, и такой человек, с которым мне хотелось познакомиться, – Ярослав Васильевич Смеляков. Но случая познакомиться все не было, да и новый, 1961 год накатил, и я подумал, что уж в Новый-то год, в праздник-то, все мы и перезнакомимся, поговорим, может, и повеселимся вместе – никогда еще с писателями не гуливал ни я, ни жена моя.

Теща Лазаря Карелина очень подружилась с моими ребятишками, умно улыбалась, слушая их, радовалась тому, что нисколько они пока не избалованы, что само по себе удивительно в наше время, да еще при виде резвящихся писательских деток, слишком уж рано, как ей кажется, созревших для амурных дел и вольных поступков.

Теща Лазаря Карелина спросила у нас, как мы думаем встречать Новый год. Мы бодро ей ответили, что, наверное, купим бутылку коньяка, бутылку вина да и придем в столовую, там, в малом зальчике, соберутся все взрослые обитатели Дома творчества, ну, выпьем, поздравим друг друга, поговорим, может, и споем. Теща Лазаря Карелина сказала, что все это очень мило и что она тоже купит бутылочку вина и с нашего позволения присоединится к нам и побудет совсем-совсем немного, и незаметно уйдет, – она умела быть ненавязчивой. «Конечно, конечно!» – поторопились мы с женою приободрить пожилую женщину, которой тоже не хотелось в Новый год сидеть в комнате одной. Да и кому хочется?

Днем произошел в столовой прелюбопытный эпизод: из Риги на крепком газу явился Ярослав Васильевич и доложил своей жене, Татьяне Стрешневой – человеку столь же крупному, сколь и добродушному, – как он здорово договорился с таксистом: быстро приехал, к обеду вот успел, и вообще он человек удачливый, и таксисты здесь не чета московским – дал вот человеку всего лишь четвертную – и все в порядке! «А сколько на счетчике-то было?» – тихо спросила жена у мужа. «Два рубля, помнится, плюс полтинник на чай», – четко ответил муж жене. «Ты, Ярик, дал этому честному таксисту двести пятьдесят рублей старыми деньгами!» – расстроено сказала мужу жена, судя по одежде и манере держаться, лишних денег в доме не имевшая. «Как это двести пятьдесят?! Как это двести пятьдесят?!» – «А так вот. Двадцать пять рублей нынешних – это двести пятьдесят старых. А на счетчике было два рубля нынешних, а ты дал двести пятьдесят прошедших, старых денег, понимаешь?» – «Я правильно ему дал. Два рубля на счетчике, плюс полтина на чай!..» – все больше закипал поэт. «Нет, неправильно! – возражала упрямая жена. – Ты передал этому человеку-хапуге двадцать два рубля с полтиной новыми деньгами, что в переводе на старые деньги значит – двести двадцать пять рублей...» Тут поэт Смеляков вовсе вскипел, бросил вилку с наколотой на нее сосиской, вскочил на ноги: «Взгляните на эту дуру! – воззвал он к публике, которой в столовой, слава богу, почти не было. – Я дал таксисту двадцать пять рублей, а она говорит – двести пятьдесят! Это как?! Это ж... Во, дура! Во, дура!..»

Жена слушать мужа далее не стала, вихрем вылетела из столовой. Когда мы вышли на улицу, она нервно курила на крыльце и говорила чете Штейнов: «Вместо двух с полтиной посадил, идиот, четвертную этому честному латышу, и я же еще дура!..»

Ну, думаю, сейчас Ярослав Васильевич одумается, извинится перед женой. А он – шапку в охапку и, надевая на ходу пальто, все еще ворча и ругаясь, мимо жены, на берег студеного моря, в ларек, чтобы там объяснить мужикам сложную финансовую ситуацию, в какую он угодил, и успокоиться за стаканчиком винишка.

Вечером поднарядились мы с женою и пошли в столовую. Теща Лазаря Карелина сказала, что подойдет позднее, уж к двенадцати ближе, чтобы никого собою не связывать.

В зале-столовой стояла нарядная елка для ребятишек, которые собралась в Доме творчества уже давно, и они, кто в парадном, кто еще в будничном, снаряжали елку к празднику, накрывали столы, были возбуждены, как все дети в ожидании праздника.

Лишь в нашем зальчике было спокойно и безлюдно. Мы с женою сели за стол, выставили коньяк и вино и стали дожидаться остальных писателей.

Время близится к десяти, переваливает за десять. Ребятишки в большом зале уже танцуют, гремит музыка. А мы все одни.

Наконец появилась официантка Анечка, поставила перед нами сосиски с капустой, чай, по кусочку сыра и что-то подзамялась, стала с места на место переставлять посуду и все поглядывала на бутылки, нами выставленные. Я и коньяк-то какой-то дорогой отхватил – гулять так гулять! «Я тэ ж сибирака», – как говорит мой фронтовой дружок Петька Николаенко, хохол, урожденный в Сибири. Он и нынче живет и здравствует в Алтайском крае, на должности зама председателя крупного колхоза. А я ведь не только «сибирака», но и писатель, член Союза, пусть и молодой, однако уже издавший несколько книг, печатающийся и в московских журналах, даже толстых, и жена у меня не на помойке найдена, на войне найдена, там и в партию вступила, да и работает, пусть и чувовским, но все же журналистом!..

– Ви, чьто, купили вина, да? Для Новый гот, да? – спросила Анечка.

– Да, – говорим, – да! Почти всегда встречали Новый год дома – на людях-то некогда было, чаще – и не на что...

– Я дольшна вас огорчить, – опутив глаза и не зная, куда деть руки, продолжала Анечка. – Эти люти, – обвела она рукою вокруг себя. – Эти люти решили вас не приклашать, решили кулять пес вас, вы же купили вина, точнее сказать, сакасали ужин и вина, давали кухня тенги.

– Как же так? – растерянно произнес я. – Ну ладно, мы... А как же теща Лазаря Карелина?

– Женщину эту они тоже решили не свать.

– Вот как! – посуровела моя жена. – Они решили! Ну раз они решили, пойдем, Витя, отсюда!

И несолоно, как говорится, хлебавши, даже сосисок не поевши, вышли мы на крыльцо с мраморными колоннами. Стоим. Молчим. Ветер дует с моря, сосны шевелит.

Я много пережил унижений в сиротском детстве, но столько, сколько я их пережил после войны, израненный, бездомный, выкинутый «из рядов», – редко кому и приснится.

«Братья и сестры!» – слеза прошибала, умереть тут же за отца и Отечество желалось, и мы: одна – госпитальная медсестра, секретарь комсомольской организации госпиталя, второй – я, молодой и шибко начитанный железнодорожник, «скинули о себя броню» – откликнулись на отеческий голос, выполнили свой долг, потом нас за это так отблагодарили, что до сих пор кости от натуги и надсады болят.

И, казалось, что все уже миновало, мы выдержали, выстояли, в люди вышли, точнее – выбились, сами выбились, добывая последнее здоровье. И вот...

Я закипел. А закипевши, когда мне ударяла моча в контуженную голову, мог натворить всякое. Жена это знала и тянула меня в лес, на берег

моря – успокоиться. Но я не хотел успокаиваться. Я хотел напиться в своей комнатке и прийти сюда, «потолковать» с братьями-писателями. Такой у меня нехитрый, чисто русский план созревал в голове, когда появилась на крыльце Анечка с накинутым на плечи пальтецом и сказала, чтоб мы не расстраивались, что «эти люти нехорошие» и гулять с ними нехорошо – «никакого утвольствия не получите», и что пока не поздно, нам надо «пешать ресторан Юрмала и просить отдельный столик, и токта путет хорошо». И еще она сказала, что они «перешивают всей кухней са нас, таких скромных лютей, и всей кухней притумали насчет Юрмала».

– Спасибо, Анечка! – крикнули мы и бегом бросились с территории Дома творчества, будто свалили мешок с солью с плеч. Анечка нам помахала рукой.

Ресторан «Юрмала» уже был закрыт. Мы постучали, и когда нам открыли, попросили позвать администратора или директора ресторана. Назов пришла крупная белокурая латышка, уже празднично причесанная и одетая. Мы ей в два голоса объяснили, что только что приехали, нам негде встретить Новый год, и просили нас приютить.

Латышка поначалу сказала: «Что вы! Все столики куплены еще са полмесяца». А потом на нас посмотрела пристально и вздохнула: «Что делать? Что делать? Знаете что! Есть столик для четверых официантов. Я пойду их просить. А вы пока молитесь, чтоб они сковорчивы были...» – и, обворожительно нам улыбнувшись, дама удалилась.

Не прошло и пяти минут – дама спускается по лестнице и так улыбается, будто не нам, а ей тот столик уступили. «Все порятке! Все порятке! Только вам надо найти еще пара. Столик на четверых. И быстро, быстро!..»

Новый год – чудесный праздник, и чудеса в этот праздник заготовлены для всех людей на свете. Только мы вышли из ресторана, навстречу нам пара, он и она. «Здравствуйте!» – говорят. Мы говорим: «Здравствуйте!» – «Вот мы, – говорят, – молодожены из России. Сегодня только приехали на курорт, и нам негде встретить Новый год...»

«И господь воздаст мне полной мерой за недолгий мой и горький век...»

Это был самый памятный праздник в нашей жизни. Я другого такого, шумного, веселого и дружного праздника не помню. Латыши тогда еще мало были поражены ржавчиной национализма. Играл ладный оркестр, и мы вместе плясали, пели, за полночь и столы сдвинули, молодожены, действительно оказавшиеся молодоженами, все твердили: «Ну и везучие мы! Ну везучие!»

Из ресторана, мы с женою ушли в пять часов утра, многие, в том числе и милые молодожены, остались догуливать.

Проснулся я часов в десять, с ощущением праздника в душе и подался в столовку. Вся кухня навстречу: «Ну как было? Хорошо? Хорошо?» – «Во!» – показал я женщинам большой палец. «А стесь было очень пло-

хо, – сказала осунувшаяся лицом Анечка. – Отин человек рукался насчет вас, пил посута...»

Слегка позавтракав, отправился я по парку, решая вопрос: опохмелиться или не надо? Иду, посвистываю. Навстречу мне Смеляков, смурной такой, сердитый. «Здравствуйте, Ярослав Васильевич! С Новым вас годом!» – «Здорово! И тебя тоже», – пробубнил в воротник Ярослав Васильевич и, спустя время, слышу сзади: «Эй, парень! Погоди!» Я остановился. И Смеляков остановился. Смотрит на меня издали, и вижу – неловкость его какая-то гнетет. «Опохмелиться хочешь?» – «Почему бы и нет». – «Тогда пошли!»

Идем. Молчим. Ярослав Васильевич впереди, я немного сзади. Вышли к морю. На дюнах ларек стоит, синий и пустой, единственный, еще не закрытый на зиму ларек, досконально освоенный Смеляковым, как я сразу же догадался.

– Здорово! С Новым годом! – сказал Ярослав Васильевич и бросил деньги на прилавок. Ларечник подал бутылку хорошего вина, поглядел вопросительно насчет закуски. Ярослав Васильевич отмахнулся и взял лишь тарелку с конфетами.

Мы выпили вина, и я спросил, берясь за свой кошелек:

– Может, лучше коньяку?

– Кто же с утра коньяк жрет, деревня! У тебя чё, денег много? Погоди, прошьем.

Допили мы бутылку вина, пошли по песчаному приплеску. Молчим.

– Ты откуда приехал-то? И чего пишешь? – спросил Смеляков.

Я ему коротенько рассказал о себе. Он сбоку глянул на меня, как бы удостоверюсь, что я ему наврал, и, не отводя глаз, сказал:

– Ты это, извини за вчерашнее. Свинство какое, в бога и спаса мать!

– Да ладно, чего там!

– Ладного тут мало! Не будь всепрощающим... они на голову нас...

Еще выпить хочешь?

– Давайте. У меня в комнате невыпитые стоят коньяк и вино, да и жена заждалась.

В комнате, при жене, Ярослав Васильевич снова замкнулся, лишь сказал, входя: «Извините!» – да, взглянув на ребят, спросил: «Ваши?»

Потом мы снова ходили по берегу моря, уже обнявшись, и я все пытался затянуть: «Если я заболею, к врачам обращаться не стану, я к друзьям обращаюсь...» и, кажется, плакал, Смеляков потряхивал плечом и бурчал:

– Да ну тебя! Пой чего-нибудь другое. – И ободрял: – Голос у тебя еще ничего. Могуч!

Долго мы тогда ходили, говорили, пели, точнее, пел я. К сожалению, память подгулявшего человека коротка, и запомнил я из рассказов Ярослава Васильевича лишь то, как в юности он писал стихи. Но читать их

некому, так, скараулив мать у печки, когда ей некуда деваться, он читал стихи, мать удивленно восклицала: «И откуда чё берется?! И откуда чё берется?!»

Вскоре уехала домой теща Лазаря Карелина. Я помогал ей нести чемодан до автобуса. Она, сказала какие-то добрые слова о моих ребятах, мне пожелала, чтоб я оставался самим собою и никогда бы не сделался от славы и денег таким, как те, что обидели нас и за которых ей так стыдно, – они ведь тоже москвичи.

Погода стояла хорошая, родная для Прибалтики в зимнюю пору, без дождей, без больших ветров и бурь, иногда даже солнце выглядывало. Хорошо работалось после московской толчеи и так славно встреченного Нового года. Я катал каждый день вчерне по короткому рассказу и написал их одиннадцать подряд, и один из них до сих пор переиздаю, а это уже удача.

Население Дома творчества стало убывать. Уехал Смеляков с женою, как выяснилось, единственный, кто заметил наше отсутствие в новогоднюю ночь и вдруг спросил у гулявшей писательской публики: «А где же тот парень-фронтвичок-то?» – «А черт его знает! – ответили ему. – Напился, уж небось, валяется где-нибудь...»

Может быть, и удовлетворился бы этим ответом поэт Смеляков, но в действие вступила официантка Анечка и отчетливо так сказала на весь зал:

– Эти люти, Ярослав Васильевич, – обвела она рукой столовую, – решили не приласить тех люти на прастник...

Вот тогда-то поэт Смеляков зарычал, как лев, наладился опрокинуть стол, но Татьяна не дала, и, хряпнув тарелку другую, он ушел, долго искал парня-фронтвичка, да не нашел.

Интересно было видеть, что население Дома творчества не испытывало никаких угрызений совести. Драматург Ш. разговаривал с нами весьма миролюбиво и, узнав, что на Урале у нас есть свой домишко и огород, воскликнул: «Что вам не жить?! Своя ж картошка! А тут вон Артур Миллер приезжал – принимай его, он же нас принимал в Америке! И мы с Алешей (с Арбузовым, значит) высадили за раз три тысячи рублей...»

На Смелякова народы сердились, говорили, что испортил он праздник, что вообще человек он несносный и грубый. Впрочем, никакого на них внимания Ярослав Васильевич не обращал, вдруг расписался, повеселел, совсем перестал ходить к морю, в ларек, и лишь перед отъездом прогулялись мы с ним туда, да и то на короткое время.

Более ничего выдающегося в тот первый мой приезд в Дом творчества не случилось. Я притерпелся к колкостям, глупостям писательским, понял, что они «как все», есть умные, есть и глупые, есть воспитанные и хамы, есть и те, что «свои в доску мужики» – таким отныне для меня сделался Ярослав Васильевич.

Уезжали мы с остатком взрослого населения одним и тем же поездом до Москвы, и коли нас было четверо, купили четыре места, то есть все купе, и радовались тому, что все будем вместе, что отдохнули ребяташки и жена, я хорошо поработал. Ребятам теперь хватит рассказов об увиденном на всю зиму, мне – сил на учебу и московскую суету.

Ярослава Васильевича я встречал потом не много, но и не мало раз, все больше на семинарах, в работе с молодыми. Был он на этих семинарах строг, остроумен, порой резок, но молодежь все равно таскалась за ним хвостом, и я сам видел на читинском семинаре, на новом крыльце новой гостиницы, как «по-русски рубаху рванув на груди» молодой дальневосточник-поэт кричал на всю округу: «Я теперь плевать на всех хотел! Меня сам Смеляков поэтом назвал!..»

«Смотри, не замастерись, — сказал мне как-то в кафе Дома литераторов Ярослав Васильевич. – Вон их, мастеров-то – полон ресторан! И у всех грудь вперед и башка задрана!» – «Постараюсь, Ярослав Васильевич», – ответил я ему. Через короткое время после той встречи узнал, что тяжело он болен и, больной, из больницы пишет самоироничные, как всегда «доходчивые» и совершенно какие-то по-детски искренние стихи. Одно из них меня особенно поразило. Это «Ответ» на то самое самонадеянно-юное, ярчайшее и в поэзии Смелякова, всеми, особенно молодежью, любимое: «Если я заболел, к врачам обращаться не стану, обращаюсь к друзьям...»

Поскольку «Ответ» отчего-то не пошел в народ и его мало знают, стихотворение же это достойно того, чтобы его знали: меж первым и вторым стихотворением – целая жизнь! И какая жизнь! Я воспроизведу его здесь:

Я на всю честную Русь
заявил, смеляя,
что к врачам не обращаюсь,
если заболелю.
Значит, сдуру я наврал
или это снится,
что и я сюда попал,
в тесную больницу?
Медицинская вода
и журнал «Здоровье».
И ночник, а не звезда
в самом изголовье.
Ни морей и ни степей,
никаких туманов,
и в окно в стене моей
голо без обмана.

Я ж писал, больной с лица,
в голубой тетради
не для красного словца,
не для денег ради.
Бормочу в ночном бреду
фельдшерице Вале:
«Я отсюдова уйду,
зря меня поймали.
Укради мне – что за труд?! –
ржавый ключ осторожный».
Ежели поэты врут,
больше жить не можно.

...Сырым, зимним утром, да что там сырым, промозглым, слякотным, Слава Дворжецкий – прекрасный киноартист, поздно вато открытый нашим кино и лишь частично реализовавший яркий свой дар, вез нас на своем грязнущем, полуразбитом «жигуленке» на Новодевичье кладбище, где похоронен Ярослав Васильевич, на еще одну годовщину поэта.

Слава не имел жилья в Москве, и Смеляковы приютили его на своей даче, потом и мать Славы приютили, и много кого и чего тут приютили, одних бездомных собак не перечесать, того и гляди штаны порвут псы – разнопородные, такие же безалаберные, как и хозяева, – от благодарности и усердно, громко выражаемой любви к хозяевам.

Сзади в машине хохлилась от холода и вновь прихлынувшего горя Татьяна Стрешнева, теперь уже вдова поэта Смелякова. Все молчали, лишь иногда, на заносах и хлябах, минуя опасность, Слава нецензурно выражался сквозь стиснутые зубы. Четыре или пять аварий увидели мы на дорогах, пока добрались до Переделкина, где жили в бывшей даче Фадеева Смеляковы. Дача та известна мне по рассказам Александра Николаевича Макарова, и это еще одно подтверждение тому, что судьба человека вообще, творческой личности в частности, развивается по каким-то совершенно определенным законам – вспомните письмо ко мне странной и умной читательницы, над которым вместе с Александром Николаевичем посмеялись и погоревали мы когда-то. Ну чем иначе, как не изгибом этой самой судьбы занесло меня именно на ту дачу, под застрехой которой стоял и мок когда-то мой друг, ожидая полосы «Литературной газеты»? Но об этом речь впереди.

Я оглядывался на Таню, она ободряюще мне кивала, ничего, мол, ничего, все в порядке. С нею мы познакомились ближе в поездке по Молдавии. Я ее, Таню, узнал сразу, хотя после Дубулт и не видел вроде бы, подсел к ней в автобусе и заговорил об Ярославе Васильевиче и обо

всех разных разностях. Таня кивала головой, соглашалась вроде, на одной из остановок и говорит кому-то:

– Где-то тут в нашей бригаде Астафьев едет, я давно с ним хочу познакомиться, а этот кривой меня совсем заговорил!

Таня есть Таня, обижаться на нее невозможно, и, захохотавши, я выступил вперед и представился ей.

С тех пор мы дружим, и я не часто, но все же вижу Таню, бываю у нее дома. Милый, славный человек, умеющий скорбеть и хранить память о любимом муже без привычной московской показухи. Трудно ей вести нелегкую свою семью, много работать над переводами и изданиями покойного мужа да еще и написать стихи, достойные памяти замечательного поэта – они называются «Вдова».

Ярослав Васильевич похоронен в дальнем конце кладбища, против «парадного» входа, где за нелепым, вычурным памятником покровителю муз, неутомимому борцу за мир и производство кукурузы, суетливому вождю Хрущеву (недоумеваю: чего ему среди монастырских-то древних стен и крестов надо?), – покоятся достойные великого времени и русской литературы писатели Твардовский, Исаковский, С. С. Смирнов, Кирсанов и еще некоторые.

Положили цветы, постояли, насквозь уже промокшие от кислого снега. Таня совсем согнулась, погрузнела, что-то попыталась рассказать и смолкла. Потом сходили к Шукшину – это в другом конце кладбища, положили отделенные от Смелякова цветочки в ворох цветов и красной калины. С мокрого, сиротливо плачущего портрета, обрамленного черными лентами, смотрел, Василий Макарович, который совсем недавно был у меня дома, говорил, еще больше слушал, и поскольку на похоронах его я не был, то и не воспринимал его покойным в этой кладбищенской тесноте. Очень, должно быть, неуютно спалось здесь, на престижно-аристократическом кладбище, среди новоявленных и прежних сановников и знаменитостей, русским мужикам Смелякову и Шукшину, и приукрашенно-моложавые их портреты выглядели чуждо среди нагромождения пышных надгробий и позлащенных грузно-каменных памятников. Им бы на травяной холм, в шумные березы...

Домой, на дачу, мы вернулись совсем продрогшие. Невестка и родичи Смеляковых, близкие и дальние, уже накрыли стол. Таня еще с ночи напекла пирогов, прикрыла их в горячей духовке.

Небольшим, но очень душевным кругом мы помянули славного человека и поэта. Я повинился насчет Новодевичьего кладбища, что, мол, мы – растяпы, так и не «достали» там места для Александра Николаевича Макарова.

Таня опустила глаза и заметила:

– Не сожалей, Витя. Пусть покоится там, где покоится. Ярик ведь тоже не зарился на Новодевичье. Он хотел быть похороненным совсем по-другому и в другом месте... – Она протянула руку к полке и уверенно достала, – видно, множество раз ее вынимала и читала, – «Декабрь» – самую, быть может, пронзительную, с трагическим ощущением и все с той же, но уже горькой самоиронией, предсмертную книжку Ярослава Смелякова. Коротко заглянув в нее, заложив палец между листков, Таня откинулась на спинку стула, закрыла глаза и в полной тишине прочитала:

Когда умру, мои останки,
с печалью сдержанной, без слез,
похорони на полустанке
под сенью слабою берез.
Мне это так необходимо,
чтоб поздним вечером, тогда,
не останавливаясь, мимо
шли с ровным стуком поезда.
Ведь там лежать в земле глубокой
и одиноко и темно.
Лети, светясь неподалеку,
вагона дальнего окно.
Пусть этот отблеск жизни милой,
пускай щемящий проблеск тот
пройдет, мерцая, над могилой
и где-то дальше пропадет...

Таня смолкла. И все долго молчали.

– Стихотворение называется «Попытка завещания». Посвящено Т. С. – это значит мне, – как-то отрешенно и далеко-далеко прозвучал голос Тани.

«Что же вы, московские жены, так плохо слушаетесь мужей? Не выполняете их последнюю святую волю?» – так или приблизительно так прозвучал мой упрек, быть может, вслух и не сказанный, но еще после смерти друга моего, Александра Николаевича Макарова, возникший во мне.

Таня не просто вдова поэта, сама – поэт, она услышала меня, ибо и самой себе этот упрек, наверное, адресовала не раз, многократно, ежедневно, как я потом понял.

– Горе, сколь к нему ни готовься, все равно застанет врасплох, – тускло, вовсе не оправдываясь, как бы размышляя вслух, продолжала Таня. – Окаменела вся после кончины Ярика, ничего не понимаю, ничего не слышу. Опомнилась, а Ярик уже на Новодевичьем лежит. А я вот здесь.

Ну да что теперь? – вздохнула глубоко и протяжно вдова. – Давайте выпьем за то, чтобы земля ему пухом была, и... почитаем его стихи.

И до поздней хмурой зимней ночи сидели мы в теплом доме. Дом шатало непогодой, выло где-то вверху, на чердаке и в проводах, по окнам плыл снег, шумели черные и голые липы в саду, мерцал и плавился свет уличного фонаря, псы дремали под столом, доверчиво положив свои морды на наши теплые ноги, и было нам вместо грустно и сладостно-больно. Тихо звучали в полутьме тихие стихи.

Публицистика

АФГАНИСТАНДАГЫ ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫ

**Сания
КАМАРДИНОВА**

Борбор Азия Эл аралык университетинин (МУЦ) 4-курсунун студенти. «Эл аралык мамиле» программасы боюнча окуйт. Макала аталган университетте өткөн илимий конференциянын материалдарынан кыргыз тилине которулду.

Афган кыргыздарына байланыштуу маселе Кыргызстан коомчулугунда, басма сөзүндө кыйла кызыгуу жаратып келет. Алар ким эле, Чоң Памирди кантип баанектеп калышкан, ал жакта кандай жашап жатышат өңдүү көптөгөн суроолор көпчүлүк көйүндө. Биз бул макалада кыргыздардын Памирге оош тарыхы, азыркы учурдагы айрым проблемалары, ошондой эле афган кыргыздарына мамлекет жардамынын зарылчылыгы тууралуу учкай кеп кылалы дедик.

А.Н. Бернштамдын аныктамасы боюнча кыргыз элинин бир бөлүгү Афганистан аймагында, Чоң Памирдеги Вакхан колотунан алыс эмес жерде 1653-жылдан бери жашайт. 19-кылымда кыргыздардын Памир тоолоруна оошу абалы айыгышкан согуштардын кесепетинен, анан совет бийлигинин Кыргызстанга орношуна байланыштуу жүргөн. 1930-жылы совет бийлигине баш ийүүнү каалабаган 250 кыргыз үй-бүлө афган жерине кире качкан. Ошентип, ал жакта болжолу 8000 адам жашаган кыргыз айылы пайда болгон. Памир кыргыздарынын билерманы Рахманкул хан көп тил билген билимдүү адам болгон. 1978-жылдагы афган революциясынан кийин өз укум-тукуму менен Түркияга көчүп келген. Ал эми Памирде болсо Абдурашид хан ага-туугандары менен калып,

аларга жол башчылык кылган (Майер А., Тагеев Б. «Полуденные экспедиции. Очерки. Памирские киргизы». М., Воениздат, 1998).

Афган кыргыздары деңиз деңгээлинен 3000 метр бийиктикте жашайт. Чоң Памирде алиге адам жашоосуна ыңгайлуу жакшы шарт түзүлөлек. Памирде жашаган кыргыздардын айрым кыйынчылыктарын атай кетсек: бийик тоолуу шартта кислород жетишпегендиктен, эмин-эркин дем алып жашоо эң кыйын абалда. Экинчиден, алар шаар аймактарынан алда канча алыс жайгашкан, жакынкы калааларга каттоо үчүн 5–10 күн талап кылынат. Андыктан алар күнүмдүк тамак-ашка зарыл продуктулар менен камсыз болгон эмес. Үчүнчүдөн, элементардуу санитария жана медицина кызматы жок болгондугуна байланыштуу аялдар менен балдардын өлүмү өтө көп учурайт. Төртүнчүдөн, врачтар менен мугалимдер ал жакка барбайт, анткени Памирде жашагандар түрк тилдүү калк, ал эми Афганистан өзү фарсы тилдеринде сүйлөйт. Эгер афган бийлиги ал жерге медицина жайлары жана мектептерди куруп иштетем десе, эң оболу аларга түркий тилдерин үйрөтүүгө туура келет.

Памирде жашагандар жалаң кыргыз тилинде сүйлөйт. Сүйлөгөндө да ал жерге барып, жергиликтүү эл менен көп баарлашкан эксперт Орозбек Молдалиевдин айтымында, кыргызстандык кыргыздарга караганда алда канча таза сүйлөйт. Чындыгында эле дүйнө көчүнөн четте калган калктар жер ооп барганга чейинки тилин ошол калыбында сактайт деген пикир бар. Азыркы Чоң Памирде жашаган кыргыздардын тили, айталы, 17–18-кылымдардагы кыргыздардын тили. Бул, демек, кыргыздын байыркы тили деп койсо болот. Алар менен азыркы Кыргызстандын тилинин ортосунда лингвистикалык изилдөө, салыштырма анализ жүргүзүү үчүн кыргыз таанычу-этнолингвисттерге эң сонун мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Регион коопсуздугу тууралуу сөз болгондо, афган кыргыздары Кыргызстанга, дегеле Борбор Азияга кымындай да коркунуч туудурбайт (Майер А., Тагеев Б., 1998). Памир кыргыздары экстремисттик топтор байланышы жок, мойсопут, момун калк. Өздөрү баңги заттарын пайдаланганы менен аны ташуу, алып-сатууга аралашпайт.

Памир тоолорунда жашаган кыргыздар Кыргызстан менен жакындашсак дегенде эки көзү төрт. 2008-жылы алардын катышуусу менен Кыргызстанда афган кыргыздарынын проблемаларына арналган конференция өткөн. Аларга Кыргызстанга көчүп келгиле деген сунуш айтылган. Памир кыргыздары эки тарап эриш-аркак болуп, тери өндүрүшүн өнүктүрсөк деген тилекте экен. Канткен менен бул сунуш Кыргызстан саясатчылары үчүн да, ишкерлери үчүн да кыйла кызыктуу болмок. Не дегенде ал ишке ашса, памир кыргыздары азык-түлүк соодасына каражат менен белгилүү даражада камсыз болмок, Кыргызстандын экономикасынын өнүгүшүнө дагы бир өбөлгө түзүлмөк.

Бирок бул Кыргызстан үчүн башкы маселе эмес. Башкы маселе – мамлекет афган кыргыздарын бооруна тартып, жардам берсе:

Биринчиден, мекендештерин жерге таштабаганы үчүн Кыргызстандын дүйнөлүк аренада аброю көтөрүлмөк. Маселен, Россия Федерациясы, Казакстан, Украина сыяктуу мамлекеттер өз элин небак «чогулта» баштаган. Россия 2006-жылы «Чет өлкөлөрдөгү мекендештер менен иштөө программасын» кабыл алган. Анда башка мамлекеттерде жашаган улутташтардын укугун коргоо, балдарынын эс алышына, карыларынын дарыланышына жардам берүү өндүү бир катар социалдык-экономикалык маселелерин чечишүү каралган. Казакстан менен Украина жердештерин Ата Мекенине көчүрүп келип, аларга жакшы шарт түзүп берүү аракетин ийгиликтүү аткарып атат. Биз ата мекендештер менен иштешүүдө аталган мамлекеттердин тажрыйбасына таянсак болот.

Экинчиден, өз кандаштарына болгон мамлекеттин мындай камкордугу жалпы эле Кыргызстан элинин биримдик сезимин чыңайт. Кланчылык, региончулук илдетинен таптакыр айыктырып жибербесе да, өкмөт өзү аны менен биримдиктин үлгүсүн көрсөтөт. Ал эми биримдик коомдун демократия нугунда өнүгүшүнүн негизги өбөлгөсү.

Үчүнчүдөн, эл биримдигинин зарылчылыгы – айрыкча 2010-жылдын 7-апрель окуясынан кийин аябай байкалган патриоттук сезимдин күлазыгы. Патриоттук сезим канчалык күчтүү болсо, эл бийликти ар тараптан колдоп, өлкөнүн ырааттуу өнүгүшүнө ыңгайлуу шарт түзүлөт.

Төртүнчүдөн, афган кыргыздарына берилген жардам өлкө демографиясын жөнгө салууга да жакшы өбөлгө түзүшү ыктымал. 2009-жылдагы акыркы эл каттоо республикада 5,3 миллион эл жашаарын аныктады. Бул аз, республикада жашаган башка улуттардын өкүлдөрүн эске алганда, өтө аз. Кыргыз өкмөтү чет мамлекеттерде жашаган боордошторго камкордук көрүү менен демография маселесин колго аларын да унутпаш керек. Экинчиден, афган кыргыздарына атайлап көңүл бөлүү, башка мамлекеттерде жашаган кыргыздардын да назарын буруп, Кыргызстан бийлигине ишеним арттырат.

Бешинчиден, афган кыргыздарын көтөрмөлөө – Кыргызстан менен Афганистан байланышына жакшы аралжы болот. Кыргызстан коңшу өлкөлөр менен кызматташтырууга аябай кызыкдар. Албетте, афган өкмөтү менен болгон байланыш башка коңшу мамлекеттер жана алардын өнөктөштөрүнө жагымсыз таасир тийгизбеши шарт.

Ошентип, бул орчун маселелер боюнча кыргыз өкмөтү ушул мезгилге чейин эмне иш жасады? 1993-жылдан баштап өкмөт этникалык кыргыздарды Ата Мекенине көчүрүп келүү маселесинин мыйзам долбоорлорун иштеп чыкты. 2000-жылы Чоң жана Кичи Памирдеги афган кыргыздарын көчүрүп келүү долбоору жаралды. Өлкө президентинин Указы боюнча ал 2001-жылы аткарыла баштамак, бирок аны каржылоонун финансы

булактары табылууга тийиш эле. 2008-жылдын 21-июлунда кабыл алынган «Тарыхый Ата Мекенине кайтып келген этникалык кыргыздарга мамлекеттик кепилдик берүү жөнүндөгү» мыйзам боюнча өкмөт аларда убактылуу жер бөлүп берүүгө, турак жай курууга, турмуш шартка көнүккөнчө ар түркүн жеңилдиктер менен камсыз кылууга милдеткер болучу. 2000-жылы өкмөт афган кыргыздарын Ош облусунун Чоң Алай районуна жайгаштыруу жөнүндө чечим чыгарган.

Арийне, кыргыз өкмөтү аларды толугу менен аткара алабы? Же афган кыргыздары өлкө бюджетине өтө оорчулук келтирет экен деп, алакан жайып тим болобу? Маселе ушунда.

Чаланбай ИМАНАЛИЕВ

1928-жылы 5-апрелде Чүй районундагы Кош-Коргон айылында туулган. Ата-энеси кулакка тартылып, Украинага айдалып кеткен.

1969–1972-жылдары Кыргыз энциклопедиясында улук илимий редактору, Политехникалык институттун тоо-кен геологиялык факультетинин улук окутуучусу, доценти болуп иштеген.

1985-жылдан баштап, И. Арабаев атындагы мамлекеттик университеттин доценти, 1996-жылдан бери профессору.

Геология-минерология илимдеринин кандидаты, профессор.

18 илимий макала, жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн 13 окуу китебинин, балдар үчүн 4 китептин автору.

Балдар адабияты

БАРСА-КЕЛБЕС

(Азыркынын жомогу)

Сөз башы

Бул окуя мындан бир нече жыл илгери болгон. Жайдын толуп турган убагы. Отпусака алып, үй-бүлөм менен жайлоого барып калдым. Туулуп өскөн жер. Бардыгы мурдагыдай болбой башкача көрүнөт. Өтө эле кооз! Жомоктогудай сезилет. Жери салкын. Абасы таза. Жайкалган көк шибер. Жогору жагы аскалуу төр. Батыш тараптагы чоң коктудан буркан-шаркан түшүп көк кашка суу агып жатат. Чыгыш жагы майда чыбыр.

Утур төмөндөгөн сайын жапалак арча, карагайлуу токой болуп кептешке кирип кетет. Туш-тараптан шылдырап аккан булактын дабышы угулат. Муз-мөңгүлүү аскалардан көңүл сергиткен салкын жел согуп турат. Арчанын жыты буркурайт. Түрдүү түстөгү көпөлөктөр, сайраган куштар көңүлүндү бөлөт. Бурк эткен чаң жок. Жашыл килем төшөп койгонсуп, баскан жериң көк шибер. Кокту сайын желе-желе кулундар. Кулундар кишенеп, козу-улактар маарайт. Мунун бардыгы Чоң театрда ойнолуп жаткан оркестрди элестетет.

Айыл аксакалдары атына минип алып, айылдан айылды кыдырып, кымыз ичип жүрүшөт.

Жайдын толуп турган кезинде үстүнө кийгендери чапан же плащ. Айрымдары ичик же тон жамынып алышкан. Анткени күн ачык туруп эле жамгыр же кар аралаш мөндүр төгүп жиберет. Күн ачыкта шырдак салып, сыртта отурушат. Кымыз ичишип, өткөн-кеткенден кеп курушат. Санжырага киришет. Малдарына алыстан көз кырын салышат.

Эмнегедир мага бардыгы кызык көрүнөт. Кыргыз жериндей ажайып кооз, керемет жер эч жерде жок ко деген ойго келем. Көңүлүм ачык, баш оорубайт. Чарчаганды билбейм. Канатым болсо асмандап учсам дейм! Мурда отпускага чыкканда курортко кетип калып, жайлоонун баркын билбептирмин. Эми үй-бүлөм менен чогуу эс алып жүрөм. Бир тууган иним мал багат. Бир эле баласы бар. Ал дагы бойго жетип, чоңоюп калган. Атасына жардам берет. Үйү кенен. Мен, келинчегим, эки балам менен чогуу жашап жатабыз. Үйгө отурбайм. Көбүнчө сыртта жүрөм. Ат минип алып туш-тарапты кыдырам. Эки жакты көрүп таң калам. Бала кезимде көрүп жүргөн эле жерлер. Бирок ал кездегидей болбой башкача көрүнөт. Көрсө, ал кездерде эч нерсени байкабаптырмын. Азыр болсо бардыгы өзгөрүп кеткендей сезилет. Адырдан адырга, коктудан коктуга түшсөм утур ары жагы кызык көрүнүп туруп алат. Көргүм келет. Мекенимдин мындай кооздугун айтып да, жазып да так түшүндүрө албачудай сезем. Бардыгы жомоктогудай!

Белес ашып, суу кечип кыдырып жүрүп, ар кандай ойлор башыма келет. Илгери бала чагымда аксакалдардын «албарсты», «шайтан», «жин-пери», «киши кийик», «жез тырмак», «жез тумшук», «арбак» деген сөздөрүн көп укчумун. Аларды эстейм. Ошо кезде коркуп, уктап албай, түшүмө кирип, жүрөгүм түшкөнүн ойлогонумда уялып кетем. Күлкүм да келет. Мектепте окуп жүргөндө мугалимдердин: «Андай нерселер жок! Жок, ишенбегиле! Коркпогула!» деген сөздөрү кайрат берчү эле. Азыр болсо, бирине да ишенбейм Кайра илимий жол менен элге түшүндүрүп берем. Бирок улуу кишилер мага каршы чыгышат. Айткандарыма ишенбейт. «Эмне үчүн алар азыр биздин көзүбүзгө көрүнбөйт, же бардыгы кырылып калганбы?» – десем, унчукпай калышат.

Бир күнү кымыз ичип отурган жерде айыл аксакалдарынын «албарсты» жөнүндөгү ой-пикирлерине каршы чыксам, жаман көрүп калышты. Ал эмес кызыл чеке болуп, туш-туштан мени талап киришти.

– Албарсты деген бар! Бар болгону үчүн айтып жатабыз. Ал эмес көргөн кишилер да бар! Сен илимпозмун деп бардыгын төгүнгө чыгарасың! Илимпоз болсоң өзүңө илимпоз бол! Бизге тийишпе? Кийлигишпе! Албарсты жөнүндө биздин ата-бабаларыбыз да айтып келишкен. Көргөндөрүбүздү биз да айтабыз! Бирок кийинки кездерде алардын дайны чыкпай калды. Муну мойнубузга алабыз. Балким, башка жакка ооп кетишкен окшойт. Болбосо анда-санда бирин-серини көрүнүп калаар эле, – деп, мага сөз бербей коюшту.

Айла канча! Макул дегенсип башымды ийкемиш болдум. Антпесем жеме укчудаймын. Жакшылап түшүндүрүп берейин десем, уккулары келбеди. Мен теңелбедим. Анын үстүнө динге, жокко, жомокко ишенип калган немелерди оң жолго салуу мен үчүн кыйынга турду. Бирок отурган элдин ичинен бирин-серин кишилер мага кошулду. «Жаратылышта бизге көрүнгөн нерселердин бардыгы чындык, алар болгон нерселер. Көрүнбөсө жок неме болот» деген ойлорун айтышты. Бир аз эс ала түштүм. Четте отурган орто жашап калган неме «Силер айтып жаткан албарсты, шайтан, жин-пери, жез тырмак деген немелер жомокто гана болот! Эгер болсо ушул отургандардын бирине көрүнөт эле го! Мисалы, мен ушул убакка чейин бири менен да бетме-бет жолугуша элекмин!» – деп көкүрөгүн каккылады. Отургандар дуу күлүп жиберешти. Бирок талаш-тартыш күч алды. Биринин сөзүн бири укпай бака-шака түштү. Буларга теңелбейин деп туруп жөнөдүм.

Эртең менен атымды токунуп, кол чанач кымызды канжыгама байлап жатсам, Муса аксакал жанымга басып келди. Салам айтып, кол кармашып учураштым. Ал-акыбалын сурадым. Үйгө кирип, кымыз ичиңиз десем бир нерсе айтчудай болуп токтоп калды.

– Бүгүн атыңды эртелеп токуп калыптырсың, бир жакка барайын деп жатасыңбы? Кайсы тарапка аттанганы турасың? – деп, үнүн басырыңкы чыгарып, колумду коё бербей көзүмдү тиктеди. Күлүмсүрөп турганын көрүп, толкунданып кеттим!

– Ооба, аксакал! Тиги төр тарапты кыдырып келсемби деп жатам.

– Аның жакшы. Үйдө камалып жата бербей эки жакты көргөнүң өзүң үчүн керек да. Кыдырып жер көрсөң, көңүлүң да ачылат. Мурда көрбөгөн жерлерди көрөсүң. Андан ары баргың келет. Мен сага көптөн бери бир нерсе айтайын деп эле айта албай жүрөм. Жүрү, үйгө кирип, кымыз ичип отуруп айтып берейин? Жакшылап сүйлөшөлү. Ийри отуруп, түз кеңешели. Балким, менин сөзүм сага кереги тийип калгысы бардыр.

Мен дароо макул болуп, аксакалдын колтугунан сүйөп, үйгө киргиздим. Алдына көлдөлөң салып, төргө отургуздум. Кымыз да куюлду. Сөз да башталды.

Муса аксакал районго эмес, бүт облуска таанымал киши. Бир кездерде колхоздо ферма башчысы, бригадир, башкарма, айылдык советтин төрагасы болуп иштеген. Көптөгөн медалдардын, ордендердин ээси! Жогорку Кеңешке депутат да болгон, анан ардактуу эс алууга чыккан. Азыр да кадыр-барктуу киши. Өзү сабырдуу, токтоо, сөзмөр, калыс, санжыраны да жакшы билет. Элдин бардыгы ал кишини атынан айтпай, «болуш» деп келишет. Жашы жетимиштен ашып кетсе да кайраттуу, эл башында турат. Акыл-насаатын айтат. Белин бекем буунуп алып, көптөгөн иштерди бүтүрөт. Мына ушундай көптү көргөн кыраакы адам Муса аксакал кымыздан ууртап коюп, сөзүн улады. Мен бардык дитим менен

айткандарын тыңшоого кирдим. Анын коңур үнү, кызыктуу аңгемеси, сөз тизмектери, кырааты мени өзүнө тартты.

– Самар балам! Сен чоң илимпозсуң. Көптү билесиң. Ошондой болсо да билгендеримди жашырбай сага айтып берейин. Балким, илимиңе кереги тиер. Анын үстүнө бүгүн төр жакка аттанып калыптырсың. Кайсы төргө барайын дедиң эле? Мына бул биз турган өрөөндүн башын «Шайтан-Төр» дейт. Анын чыгыш тарабындагы чоң коктуну «Албарсты» деп коюшат. Ал эми тиги эң четки төрдү «Дүңгүрөмө» деп аташат. Илгери «Дүңгүрөмөгө» бардык дегендер өтө эле аз болушкан. Андан ары эч ким барган эмес. Барса да кайра келген эмес. Ошол себептен «Барса-келбес» деп аталып калган. Эмнегедир ал жакка баргандар кайрылып келбептир! Эгер ошол тарапка баргын келсе, жалгыз барба? Менин айткандарыма көн! Жаратылышта бизге белгисиз нерселер өтө көп болот. Сырын билбегенден кийин алардан сактанышыбыз керек! Буга кандай дейсиң? – деп мага бурулду.

Мен эмне деп айтарымды билбей, анын үстүнө сөз эмне жөнүндө болуп жатканына түшүнбөй, бир топко оозумду ачып туруп калдым. Анан барып сөзгө аралаштым.

– Мусаке! Мен тиги төрлөрдүн аттарын билбейт экемин. Кайсы төргө барарымды өзүм да ойлонгон жокмун. Жөн эле бастырып чыгайын дедим эле.

– Андай болсо менин айткандарымды кунт коюп ук! Ушул убакка чейин төргө барган кишини көрө элекмин. Илгерки ата-бабаларыбыздын айтуусуна караганда төрлөрдө биз билбеген сырлар толуп жатат. Тиги Шайтан-Төр менен Албарстыда бизге белгисиз түрү суук макулуктар кездешет деп уккам! Ал жакка аң уулап барган мергенчилер аман соо кайтышкан эмес. Көпчүлүгү буту-колунан айрылышкан. Тирүү калгандары мунжу болуп калышкан! Дүңгүрөмө тарапка баргандар үйлөрүнө кайтып келбей калган! Илгеркилердин айтуусуна караганда Дүңгүрөмө жакта «жин-перилер», «жез тырмактар», «киши кийиктер» жашайт дейт! Чынбы же калппы, бирине да ишенбейм! Бирок элдин айткандарын угуп, таң калам. Ал тараптын «Дүңгүрөмө» аталып калышы да жомок сыяктуу. Анда ар кандай үндөр, калдыр-кулдур эткен дабыштар, гүлдөгөн же дүңгүрөгөн, күнгүрөнгөн коркунучтуу үндөр угулуп турат дешет. Бирок алардын сырын бир да киши билбейт. Чоң атамдын айтканына караганда ал жакка баргандардын өлүү же тирүү экени билинбей калчу экен.

Шайтан-Төр менен Албарстыда караандары көрүнө калып, көздөн кайым болгон макулуктар, өтө тез чуркаган жана бизге белгисиз тилде сүйлөгөн киши сыяктуу сөлөкөттөр жолугат дешет. Алар кулак тундуруп кыйкырышат экен. Кебете-кешпирин көрүп жүрөгүң түшөт дейт. Чондугу өгүздөй болгон аркар-кулжалар, эчки-текелер, булуттун үстүнө чыгып алган зор аюулар, мышыктай же күчүктөй, иттей албарстылар да бар деп уккам. Албарстылар кишиге окшош келет дейт. Кош аяктап, тикесинен

туруп басышат экен. Кийим кийишпейт. Түктүү келишет. Денесин бүт саргыч күрөң түк баскан. Саксайып чачтары узун. Кишини көргөндө качып жөнөшөт. Уктап калсаң басып алат. Демиң чыкпай кыйналасың. Көзүңдү ачсаң жок болуп кетет. Кайда кеткенин билбейсиң. Илгери төрөй албай жаткан аялдарды албарсты басып, айрымдары өлүп калчу экен. Албарсты басып жатканда бүркүт алып келип же мылтык атып, кубалап жиберчүбүз дейт. Болбосо «куучу» чакырып, кубалашчу экен. Куучу келгенде албарсты өзү эле кетип калчу дешет. Азыр анын бири жок! Куучу да калбай калды. Албарстыны кармап алып, анын дубасын үйрөнгөн киши «куучу» болчу экен. Куучу жүргөн жерге албарстылар жолочу эмес деп айтышат.

Илгери мен бала кезимде Шайтан-Төргө же Албарстыга баргандар эс-учун билбей жинди болуп келишчү эле! Эмне сүйлөп жатканын түшүнчү эмеспиз. Кийим-кечесин тытмалап, алка-шалка терге түшүшчү. Тамак да иччү эмес. Эки ийнин кажып, оозунан ак көбүк, шилекей агып, кишини тааныбай калчу. Үй-бүлөсүн, балдарын жулмалап кирчү. Ошол себептен бизди төргө жиберишчү эмес.

Кээ бир кишилердин айтуусу боюнча Дүңгүрөмө тарапта дайыма жер титиреп, өйдө-төмөн көтөрүлүп түшүп турат дейт. Жер терең жарылып, анын бир жагы жогору көтөрүлсө, экинчи тарабы төмөн түшүп кетет экен. Бийик жарлар, тектирлер пайда болот дешет. Киши басып жүрө албаган кууш капчыгайлар, тар кептештер келип чыгат экен. Кокту-колоттордон, тар капчыгайлардан аккан тоо суулары буркан-шаркан түшүп, кулакты тундурат. Ошол эле учурда суу шаркырагандай, толкун күрп-шарп эткендей, таш кулагандай, жылкы кишенегендей, күн күркүрөгөндөй, аюу бакыргандай, кимдир бирөө ышкырып жаткандай, аттын дүбүртүндөй үндөр угулуп, киши өзүнөн өзү корко баштайт экен. Жөндөн-жөн туруп эле жер солкулдап кетет дешет. Качыр-кучур эткен дабыштан тоо жарылып жаткансып сезилет. Мемиреген тынчтык жок! Эң эле жок дегенде таш кулап жаткансыйт.

Калппы же чынбы ким билсин, ал жакта шайтандар, жин-перилер кубалашып ойношот дейт. Ошол учурда топурак менен чаң асманга көтөрүлүп, биздин көзүбүзгө куюн сыяктанып көрүнөт экен. Куюнга кошулуп алып жин-перилер бирде асманга, бирде жерге түшүп турат дейт. Ошо кезде алардын илебине туш болгон адам жинди болуп калат окшойт. Акылынан адашып, туш келди басып, эс-учун билбей далдырап, тамак ичпей, киши тааныбай калганы байлатма жинди деп аталат экен. Эгер алар кайра келе албаса, жардан кулап, сууга агып, ит-кушка жем болот окшойт.

Балам! Мен сага илгеркилердин айткандарын эскерип жатам. Ишенсең ишен, ишенбесең өзүң бил! Тигинт же минт деп кыйнабайм. Анткени силер билимдүүсүңөр. Көзүңөр менен көрмөйүнчө ишенбейсиңер. Биз

силерге мындай окуяларды тагыраак түшүндүрүп бере албайбыз. Себебин да билбейбиз. Бирок айтып коюу биздин милдетибиз. Сак болсун деген эле ой. Мен деле ушул убакка чейин ишенбейм. Карыганда адам баласы ишенчээк болуп калат окшойт. Бассам, турсам ар кандай ойлор башыма келет. Балким, чындыкпы дейм. Өзүң эле бил! Бирок жалгыз барба? Жаратылышта ар кандай кокустуктар көп кездешет. Бирине туш болуп калышың мүмкүн! Жалгыздын иши жалгыз. Көчкү, кыян-сел, кар көчкү жүрсө биринеңге биринең жардам бересиңер. Конуп-түнөп калсаңар биринең эс алып, экинчиңер кароолдо болосуңар. Эрмектешесиңер. Мындан башка айтар сөзүм жок! Барам десең жол мына! – деп Муса аксакал ордунан туруп, сыртка чыкты. Мен ал кишинин артынан ээрчип алдым. Анан кол кармашып коштоштук.

Эмне кыларымды билбей туруп калдым. Мусакемдин айткандарын эсиме тутуп, көпкө ойлондум. Акыры бир жолдош таап алууну туура көрдүм. Бирок кимди жолдош кылып аларымды билбей башым катты.

Шайтан-Төр

Ошентип кийин өзүмө ылайыктуу жолдош издей баштадым. Бирок мен сыяктуу эс алып жүргөн кишини таппадым. Кымыз кыдырып ичип жүргөн кишилер көп көрүнгөнү менен бардыгынын өз алдынча иштери бар экен. Бири мал багат. Экинчиси чөп чабат. Башкалары айылга түшүп кетип, эгин сугарат. Огороддорун отойт. Кайра кечкисин жетип келет.

Ошентип бир-эки күн тоо кыдырбай үйдө болуп калдым. Муса аксакал болбой жатып эрчитип алды. Батыш тараптагы чоң коктуну карай жол тарттык. Коктунун ичине түшкөндө эле айылдар көрүндү. Бир үйдө той болуп жатканы алыстан сезилди. Биз ошол үйгө бет алдык. Көрсө, Мусакемди ошол тойго чакырыптыр. Ал киши жалгыз бара албай мени жолдош кылып алыптыр. Саламдашып аттан түштүк. Үй ээси бакылдаган ачык-айрым неме экен, бизди эски таанышындай тосуп алды. Мусакеме дароо эле төрдөн орун беришти. Алдына жумшактап, көлдөлөң салышты. Мени ал кишинин жанына отургузушту. Дасторкон толо ар түрдүү тамак-аш. Четинен бирден ооз тийип кирдик. Кымызы бал татыйт. Бир кесесин токтобой тартып жибердим.

Кичинекей баласынын тушоосун кесип, той өткөзүп жатыптыр. Эшикте тез тиер балдар жарышка даярданып жатышат. Биз эт жеп бүтүп, сыртка чыктык. Мусакем эми кетели деп, мени аттарды көздөй жетеледи. Бир жигит чуркап келип, Мусакемди колтуктан алды. Байлануу турган атты чечип, Мусакемди жеңил атказып койду. Менин көзүмө тааныштай сезилди. «Кайдан көрдүм эле? Бул жигит ким болду экен?» деген суроолор туулду. Үнү да тааныштай! Өңү жылуу учурайт! Ал жигит мени көздөй бурулуп:

– Ой! Сен Самарсыңбы? Кайдан жүрөсүң? Сен да тоого, жайлоого чыкканды жакшы көрөсүңбү? Курорттоп кетчү элең го! – деп колумдан алды. Кыса кучактап, мойнумдан жыттады. Мен таң калып, аны тиктеп калдым.

– Ушу сен мени тааныбай турасың го? Мен Эсен эмесминби. Экөөбүз мектептен чогуу окубадык беле! Классташ эмеспизби! Илимпозмун деп теңиңе албай жатасың го! Болбосо... – деп токтоду. Эби-сыны жок узун бойлуу арык жигитти тааныбасам да, калп эле көңүл улап: «Сени кантип тааныбай калайын! Сен Эсен эмессиңби? Бул жерде эмне кылып жүрөсүң? Ал-акыбалың кандай? Кайдасың? Кайда иштейсиң?» деген суроолорду жаадырып кирдим. Бирок ким экени эсиме келбей койду.

– Мен айылда элемин. Кемпир-чалды багайын деп жогорку окуу жайына барбай калдым. Адистигим жок. Эптеп айылдагы почтодо иштемиш болуп жүрөм. Азыр отпускадамын. Мында кайнатамдыкына келгем. Тиги тушоо той берип жаткан киши менин кайнатам. Муса аксакал менен бирге иштешиптир. Эски атка минерлер! Келгениме эки күн болду. Аялым, балдарым мененмин. Бир топ күн болом го. Турмушум жаман эмес. Баягы бала кездерде мени «кодо» деп койчу эмес белеңер! Ошол кодо азыр узун бойлуу жигит болгон! Көрүп турбайсыңбы?

Экөөбүз тең каткырып күлүп калдык. «Кодо» дегенде бардыгы эсиме түштү. Эсен эмес эле Эсембай эмес беле! Эми даана тааныдым. Өзгөрүп кетиптир! Анын үстүнө мурут койдуруп алыптыр. Картаң көрүнөт экен. Колдору узун. Шадылуу. Далысы бир кулач келет. Баягы «кодо» жок! Балбан болчу түрү бар. Үнү күркүрөп жоон. Шашкалактап олдоксон кыймылдайт. Балдырап сүйлөсө көбүнө түшүнбөй каласың.

– Өзүң кайдасың? Тоого качан келдиң эле? Эмне кылып жүрөсүң? Балдар чоңоюп жатабы? Жайлоодо канча болосуң? Көпкө жүрсөң бирге бололу! Мен эки күндө эле эригип кеттим. Кылар жумуш жок. Ичкениң кымыз. Үйдөн чыкпайм. Күн батпайт.

Мен анын суроолоруна жооп берип, өзүмдүн ал-жайымды түшүндүрүп бердим. «Сенин бирге бололу дегениңе кошулам! Ырас болбодубу. Сендей жолдош таппай жүрдүм эле! Эртенден баштап төргө чыгалы» – дедим.

– Мен даярмын! Эртен эрте сага барайын. Бир-эки күндүк тамак-аш даярдатып алайын.

– Ырас болбодубу. Жата бербей жер кыдыралы. Көнүлүбүз ачылсын. Эми сен мага таарынба? Мен тиги конокторду узатууга жардамдашайын? Жакшы баргыла!

Ошону менен Мусакем экөөбүз жөнөп кеттик. Үйгө барып эртеңки күнгө даярдык көрө баштадым. Фотоаппарат, дүрбү, кагаз, карандаш, маки ж. б. керектүүлөрдүн бардыгын сумкама салдым. Шайтан төргө барарымды иниме да эскертип койдум. Ал эмнегедир селт этип чоочуп кетти. Коркпо дедим. Мен жалгыз барбайм. Дагы бир жигит эртең келмек

болду. Ошол экөөбүз барабыз. Коркунуч деле жок! Мылтыгыбыз бар. Элик же эчки-теке атып жейбиз. Жөн эле кыдырып келебиз. Силер бизден коркпогула, – деп жоошуттум.

Эртеси күнү айткан убадасы боюнча Эсен эрте менен эрте жетип келди. Үйдө үнкүйүп отурганча жер көрөлү. Аң уулайлы. Өткөн кеткендерди эске салып, тамашага баталы деп мени шаштырды. Атың даярбы? Даяр болсо аттаналы! Жол алыс. Төргө жеткенче көп бар.

– Кана эмесе, кеттик, – деп, кымыз да ичпей койду. – Оомийин! – деп бата кылып жиберди.

Ошентип, Эсен экөөбүз төрдү көздөй жол тарттык. Капталдары тик келген кокту менен жүрүп отурдук. Бир аз өрдөгөндөн кийин кууш капчыгайга туш болдук. Жол жок. Сууну бойлоп жүрүп отурдук. Кээде жарга кептелип калабыз. Коргулдарды аралап эптеп өтөбүз.

Тоскоолдуктар көбөйө баштады. Аттарды жетелеп, жөө-жалаңдап, суунун таманына түшүп, бир топ убара тарта баштадык. Айрым тоскоолдуктардан аттар секирип өтөт. Мал баскан из да жок! Жапайы жаныбарлар деле көрүнбөйт. Бир убакта туш-тарабы аска-зоого кептелдик. Башаягы үч жүз метрдей келген түзөң жер экен. Чөбү белден буралат. Басып жүрө албайсың. Мал аралаган из жок! Ар кайсы жеринен шылдырап булак суусу агып чыгып жатат. Биз аттан түшүп, ээр-токумун алып, тушабай бош коё бердик. Өзүбүз булактын башына отуруп, бир аз тамактандык. Чаначтын оозун бек байлап, булакка салдык. Тамактарды ээр-токумдун астына бекитип, үстүн таш менен бастырып койдук. Анча-мынча эт, нан алып, жолубузду узарттык.

Адегенде жогору көтөрүлүп чыгууга жол издедик. Бийик жардын батыш тарабынан кууш коктуну таптык. Шар аккан суу бар экен. Коктунун ичи карагат, чычырканак, шилби өскөн чытырман токой экен. Эмнеси болсо да аралап көрөлү деп тобокелге салдык. Алардын бутактарын кармап эптеп көтөрүлө баштадык. Жапалак арчага туш болдук. Утур жогорулаган сайын кокту кеңейе баштады. Айлана тыптынч. Учкан куш да көрүнбөйт. Чегирткенин сайраганы да угулбайт. Суунун шаркыраган үнү гана тынчтыкты бузат. Тердеп-кургап, күшүлдөп-бышылдап жонго чыктык!

Майда чыбырлуу жер экен. Кум-шагылдан башка эч нерсе жок. Чөп да көрүнбөйт. Төр жактан салкын жел согуп турду. Бир аз ичиркене түштүк. Тер кургап, эс алып алдык. Кайрадан жолубузду узаттык. Эшилме кумдан басып жүрө албай койдук. Бир саатта жүз метрдей көтөрүлдүк. Тоонун кырына чыга бергенде күчтүү шамалга туш болдук. Андан ары корумдарды аралай баштадык. Үйдөн чоң корумдун түбүнөн ыктоо жер таап ага далдоолондук. Шамал басылып калды. Туруп жөнөдүк. Бир үнкүргө туш келдик. Күн да батарына жакындады. Эсен экөөбүз узак сөзгө кирдик. Өткөн-кеткендерди эске салдык. Таңга жуук көзүбүз илинип кетти.

Катуу уктап калган экенбиз, күркүрөгөн дабыштан чоочуп ойгонуп кеттик. Кар бурганактап жаап туруптур. Буту-колубуз тоңуп калыптыр. Шамал улуп, бороон күч алды! Эч нерсе көрүнбөйт. Туруп алып, бир аз секирдик. Ары-бери бастык. Жылый түштүк. Бир топ убакыт өткөндө кар басылды. Күн чайытта ачылды! Шамал да токтоду. Айлана мемиреп, ак кебез жамынып алгандай көрүндү! Тынчтык өкүм сүрдү.

Тегерегибиз алаканга салгандай болуп, ак кебез сыяктанып мелтирейт. Басып өткөн бир да из көрүнбөйт. Жогор жагыбыз муз-мөңгүлүү аска. Айланып учкан куш байкалбайт. Төмөн жакта кокту-колоттуу майда адыр. Биз төмөн түшө баштадык. Карлар эрип, белибизге чейин баткакка баттык. Кээде тайгаланып жыгылабыз. Кулап да кетебиз. Түш оогондон кийин жер тоборсуп, басууга жеңил болду.

Күн чыгыш тарапка бет алдык. Караңгы кирейин дегенде кенен өзөнгө туш болдук. Биктоо жер таап, түнөмөк болдук. Туш-тараптан ар кандай үндөр угула баштады. Бирде күңгүрөнүп, бирде ызы-чуу түшүп, бала ыйлагансып же карышкырлар улугансып, аюулар бакыргансып жатты! Эсен чындап эле корко баштады. Элеңдеп эки жагын каранат. Ордуна тура калат. Кулагын тосуп тыншайт. Бир убакта чыдай албай: «Бул жерден кетеличи?» – деп мага бурулду. «Шайтандардын арасына келген окшойбуз! Эч нерсе көрүнбөй эле ызы-чуу түшүп жатат! Бизди тегеректеп курчап алган көрүнөт! Бир балаа болуп жүрбөсүн? Караңгы кире электе кетип калалычы? Эгер сен кетпейм десең, мен өзүм эле кете берем!» – деп тынчымды алды.

– Өзүң чоң болгонун менен жеткен коркок көрүнөсүн! Бул жерде экөөбүз корко турган эч нерсе деле жок. Шаркырап аккан суунун, күчтүү шамалдын гана үнү угулуп жатат. Шамалдан кум учууда. Шар аккан суу таштарды омкоруп, күлдүр-шалдыр эттирип агызууда. Ушунун баары сага башкача болуп угулуп жатат. Илгеркилер ушундай үндөрдү угуп алышып, «шайтан», «албарсты» деп ойлошсо керек. Сен да ошолордой болуп жатасың! Кулагыңды бек жаап алып уктай бер. Мен турганда эч нерседен коркпо! Андан көрө эртең менен эрте тур, уйкуң канбай калбасын, – деп эскерттим.

Башыман өткөн окуяларды айтып, Эсенди алаксыта баштадым. Ал менин айткандарымды кызыгып угуп жатты. Эки көзү менден өтүп кетти. Дем алганы да билинбейт. Анда-санда суроо берип коёт. Бир топ убакыт өткөндөн кийин уктап кеткенин сездим. Мен да үргүлөй баштадым.

Таң куланөөк болуп сөгүлө баштаганда Эсенди ойготтум. Кийинип алып, жолго чыктык. Кенен өрөөндүн ичи менен жүрүп отурдук. Тердеп-кургап тик капталдуу торпуга чыктык. Андан ары каптал менен басууга туура келди. Бирде жондоп, бирде капталдап кетип бара жатабыз. Талкаланган таштарга толгон сайга туш болдук. Жылгалардан мөңгү суулары күрүлдөп агып жатат. Алардан эптеп өттүк. Бир убакта учкан куштан

башка тирүү жан басып өтө албаган тик жарга келип камалдык. Кыдырып жол издедик. Эсен элендеп эки жагын карана берди. Коркконго кош көрүнөт дегендей: «Тигине! Тээтиги кырдан бир караан көзгө илешпей тызылдап чуркап кетти! Төмөнкү коктунун таманындагы чоң таштардын арасынан бирдеме жөргөлөгөнсүп жүрөт. Мага бала ыйлап жаткансып угулуп жатат!» – деп отуруп алды. «Бул жерде экөөбүздөн башка бир да жан жок! Учкан куш, сайраган чымчык, ийин казган суур, гүлдөн гүлдү тандап конгон көпөлөк да көрүнбөйт. Ал эмес чымын-чиркейлер да, курт-кумурскалар да жок! Эки жагынды жакшылап карачы? Жайкалып өскөн чөп бар бекен? Турган жериң кум менен шагыл. Мындай жерге өсүмдүктөр өспөйт. Жаныбарлар жашабайт. Демек, «шайтан» да жолобойт. Болсо да ачкасынан өлүп калмак. Түшүндүрбү? Сага угулуп жаткан үн, тызылдап чуркаган караан, жөргөлөгөн макулук корккондуку!» – деп жанына жакындадым. Эсен «чын эле» деп кайраттана түштү.

Бир аз жогорулап, жолу жок эле капталдап жөнөдүк. Кудай жалгап, баягы биринчи жолу көтөрүлүп чыккан тар коктуга туш болдук! Эсен сүйүнгөнүнөн: «Ура!» – деп кыйкырып жиберди! Арча, четин, табылгы, шилби өскөн тар кокту менен төмөн түшө баштадык. Жол арбыбай койду. Бая күнү өйдө чыкканда мындай кыйналган эмеспиз. Азыр колу-бутубуз тытылып, киймибиз айрылып, тизебиз ооруп, баса албай шалдырап калдык. Мурда байкаган эмес экенбиз, коктунун өтө тардыгын эми байкадык. Чоң жаракадай сезилди. Тик экен. Ылдый жагыбызды карасак баш айланат. Бугактан бугакка жармашып, эптеп ылдыйладык. Эсенден алыстап кеттим. Бир аз эс алайын деп отура калдым. Эмнегедир бүткөн-боюм дүркүрөп, өзүмдөн өзүм корко баштадым! Арчанын бутагын кармап тура калдым. Эки жагыма көз чаптырдым. Эч нерсе байкалбайт. Айлана мемиреп тыптынч. Бирок жүрөгүм бир нерсени сезгендей алып-жалеп болуп, өзүмдөн өзүм корко баштадым. Көп ойлонгондуку го деп койдум. Эки чоң таштын ортосундагы кууш жер менен төмөн түштүм. Асты жагымдагы калың өскөн бадалдардын арасына көз чаптырдым. Өз көзүмө өзүм ишенбей көзүмдү сүртүп теше тиктедим. Безгек болгон немедей бүткөн боюм титиреп кетти! Жүрөгүм оозума тыгыла түштү! Муунум бошоп, калчылдап үнүм чыкпай калды. Киши десем киши эмес, аюуга да окшобогон макулук мени тиктеп туруптур. Кебете-кешпири коркунучтуу! Узун бойлуу. Денесин бүт түк баскан. Чачы көзүнө түшүп турат. Өтө сүрдүү. Кейпи суук! Карагың да келбейт. Колдору тизесине жетет. Жанында кичинекей баласы бар экен. Ага карагат терип берип жатыптыр. Баласынын бирдеме чайнап жатканы мага даана көрүндү. Эки эмчеги салаңдайт. Энеси экенин билдим. Мен эсимди жоготуп, бир нече секунддан кийин эсиме келдим. Анан турган турпатына, дене түзүлүшүнө көңүл бөлүм. Түгү куйкум сары түстө экен. Бели ичке. Далысы бир кучактай бар. Бүкүрөйгөнсүп турат. Көзү балбылдап курч, сүрдүү. Ки-

шиден жалтанбай тик карайт. Азуусу кылтыйып чыгып турат. Башы менен мойну биригип калгансып көрүнөт. Чачы кайраттуу. Саксайып көздөрүн жаап калган.

Эсен мага жакын келип калганын туйдум. Колдураган жоон үнү менен бирдеме деп кобурап жиберди. Эки көзүм тигинде. Көз ачып-жумганча көздөн кайым болду! Кайда кеткенин билбей калдым. Дабыш да чыкпады. Каптал тарапты карасам баласын колтугуна кысып алып, чымын-куюн болуп кетип бара жатыптыр. Тез эле кырды ашып кетти! Эсенге эч нерсе айтпадым. Жөн эле эс алып отурам деп койдум. Эсен алды жактагы тик жарды көрө коюп, мындан кантип түшөбүз деп капалана баштады. Мен жол баштап кирдим.

Арчанын бутагын кармап, төмөн түшө баштадым. Эсен да мени туурап, артымдан келе берди. Баягы аттарды тушап коё берген түзөңгө түштүм. Эки жагымды карап чыктым. Эч нерсе байкалбайт. Үн да угулбайт. Кайраттана түштүм. Шашпай эки жакка дүрбү салдым. Карааны көрүнбөдү. Бизден коркуп качып кеткен окшойт.

Эсен экөөбүз түз эле тамак-аш каткан жерди карай бастык. Чөптүн баары уйпаланган, тебеленип калыптыр. Аттар оонаган го деп ойлодум. Андан ары жакта ээр-токумдар чачылып жатат. Булакка бекитип койгон кымызды бирөө ичиптир. Этти, нанды жеп кетиптир. Буларды көрүп таң калдык! Мен калп эле билмексенге салдым. Эсенди коркпосун дедим. Чачылгандарды жыйып, чогултуп, эч нерседен капарсыз отура кеттик.

Аттар кошкуруп үркүп, бизди көздөй бет алды. Токтой калып, биз түшкөн тар кокту жакты тиктеп калышат. Кулактарын тикчийтип тыншашат. Оозундагы чөптөрүн толук чайнашпайт. Дүрбү салып эч нерсе көрө албадык. Аттарды токуп кирдик. Чаначка суу куюп алайын деп булактын башына барсам, жайнаган издер! Селт этип чоочуп кеттим! Көз кырымды салып карай баштадым. Жалаң аяк баскан издер! Айрымдары бир карыштан ашат. Ченесем эки сөөм болуп чыкты! Майдалары да бар экен. Жанагы экөө окшойт деп ойлодум. Аттарды кубалаган сыяктанат. Чөптөр ошол үчүн жапырылып калган көрүнөт. Эсенге эч нерсе дебей атка миндим. Жолго түшүп атымды желдире баштадым. Атым да бир нерсени байкагандай жүрүшүн ылдамдатты. Эсендин кобураганын укпадым. Бирок артымды кылчайып, эмне дедиң? – деп Эсенге кайрылдым. Бир топ алыстап кетиптирмин.

– Эсен! Мага бирдеме дедиңби? – деп кыйкырдым. Ал дагы бакырып жооп берди. Аңгыча каптал жагыбыздагы бадалдардан кулак тундурган ачуу кыйкырык угулуп калды. Аюу го деп ойлодук. Эсен жакын келгенде өзүмдөн өзүм кобурап жибердим. Эсен элендеп: «Сага эмне болду? Коркуп жатасынбы? Өңүң да купкуу болуп кетти! Бир жериң ооруган жокпу?» – деп шаштысы кете баштады. Аны алаксытып: «Сени коркутайын деп жатам! Коркосунбу?» – дедим. Экөөбүз тең каткырып күлүп калдык. «Сен

коркутпасаң деле жанагы ачуу чыккан үндөн коркуп жатам! Бүткөн боюм дүркүрөп кетти. Эмнегедир муунум бошоп, денемди калтырак басты! Анын үстүнө сени көрүп...» – деп токтоп калды.

Бир топ жерге үн-сөзсүз жүрүп отурдук. Аттар башын булкуп, ооздуктарын кемирүүдө. «Тигилер» менин оюман кетпей койду. Эмне деген макулук болду экен деп сары санаага баттым. «Кар кишиси» дейин десем, ээги узун. Далысы бүкүр. Мойну тукур. Оозу жалжайып өтө эле чоң. Кулактары делдейип турат. Маңдайы кууш. Бети-башын куйкум сары түк баскан. Ойлонуп отуруп неандерталецтерге жакындаттым. Бирок алар эчак эле кырылып жок болгон.

Аңгыча айылдын чети көрүнө баштады. Эсендин көңүлү ачылып кыңылдап ырдаганга кирди. Тээ алыстан кулаган таштардын үнү даана угулуп турду. Ага көңүл бөлбөй жүрүп отурдук. Эсен аны тыншаган да жок. Эки көзү алдыда, айылда. Күн батайын деп калды. Тоонун кырлары даана көрүнүүдө. Кыңылдап келе жаткан Эсен бир маалда бакырып жиберди! «Тигине! Жанагы кыйкырган немелер кырдап кетип бара жатышат! Астындагысы узун бойлуу экен. Артындагысы баласы окшойт. Буларың «киши кийик» болуп жүрбөсүн! Бизди кудай сактаган экен! Болбосо...» – деп токтоду.

– «Киши кийик» деген бул аймакта болбойт. Тиги кырдап кетип бара жаткандар аюу. Энеси менен баласы турбайбы. Алыстан караганда киши сыяктанып көрүнөт, – дедим. – Аюу көрдүң беле? Тик тура калганда кишиге окшош болорун билесиңби? Эгер алар төрт аяктап басышса аюу дей бер, – дегиче болбой, тигилер төрт аяктап басып калышты. Аны көрүп мен сүйүнүп кеттим. Эсен чын эле аюу экен деп эс ала түштү. Иттердин үргөнү угулуп, түндүктөн көтөрүлүп чыккан түтүндүн жыты жыттанды. Койлордун маараганы, уйлардын мөөрөгөнү, жылкылардын кишенегени даана угулду. Эсен алдыга түшүп, шайдоот бара жатты. Айылга жетип келдик. Аттан түшүп, үйгө кирдик. Суусаганыбыздан кымыздан суусун канганча ичтик. Биздин келгенибизди угуп, Мусакем да келип калды. Бака-шака түшүп, узак сөзгө кирдик.

– Кана, балдар! Эмне көрдүңөр? Төр жак кандай экен? Аркар-кулжа, эчки-теке, элик дегендер бар бекен? – деген суроолорду Мусакем жаадыра баштады. Эсен шашып-бушуп жооп берип жатты. Мен сөзгө аралашкан жокмун.

– Мусакем! Сизге калп, бизге чын! Жан-жаныбар эмес, учкан кушту, көпөлөктү да көрбөдүк. Ал эмес, гүлдөн гүлгө конуп, ызы-чуу түшкөн чымын да жок.

Мусакем өтө таң калып, башын көтөрүп: «Эки күн конуп калганыңардан бирдеме атып алып, этин таш казан кылып жеп жаткандыр деп ойлободум беле. Чын эле эч нерсе жолуктура алган жоксуңарбы? Илгери кекилик, чил, улар деген көп болор эле. Алар да көрүнбөдүбү?» – деди.

– Мусаке! Мына бул чоң коктуну өрдөгөндө эле ийин казган суурлар, сайраган чымчыктар, жөргөлөгөн курт-кумурскалар, асманда айланып жүргөн жорулар көзүбүзгө илинбеди. Ал эмес жапайы жаныбарлар басып өткөн из да жок! Жол таппай убара болдук. Коктудагы үйүлүп жаткан таштардан аттарды секиртип өттүк.

– Деги бирдеме көзүңөргө чалдыктыбы? Шайтан бар бекен? – деп Мусакем тамаша кылды. Баарыбыз каткырып күлүп калдык. Мен болгонун болгондой айтып бердим.

Эртеси күнү кыдырып кымыз ичип жүрсөк, жолуккандардын бардыгы Шайтан-Төрдө шайтан эмес, чымын-чиркей да жок бекен дешип, бизди тегеректеп алышты. Биринен бири озунуп суроо бере баштады. Алардын кызыккан суроолоруна мен жооп берип кирдим... Акыр аягында «Эми шайтандан ары барсак деле болот турбайбы! Илгеркилердин айткандары болбогон эле сөз го! Эгер дагы бара турган болсоңор бизди да ала кеткиле. Бардыгыбыз барабыз. Мурда чын эле коркуп жүрчү элек, эми коркпой калдык» – деп чуулдашты.

Албарсты

Бир-эки күнчө кымыз кыдырып ичип, айыл аралап жүрдүк. Көргөн-билгенибизди элге айтып бердик. Эл биз айткандарга көңүл коюп укканы менен көпчүлүгү ишенген жок. Жаштар уралап кол чаап жатышты. Бир тобу биз менен бирге барууну каалашты. Эртеден баштап Албарсты деген жерге баралы деп, Эсенди араң көндүрдүм. Коркуп калыптыр. Мени жалгыз жибербейин деп аргасыздан макул болду окшойт. Экөөбүз акылдашып жатсак, бир топ бала биз деле баралы деп айлабызды кетирди. Аларды көрүп, Эсен кайраттана түштү. Балдарга биздин айткандарыбыз жомок сыяктанып, кызык көрүнгөн сыяктанат. Эки бала тамак-аштарын да даярдап алышыптыр. Ата-энелери барып келишсин дешип, бизге кошуп беришти.

Эки баланы кошуп алып, төртөөбүз болуп, эртеси күнү жай бастырып жүрүп отурдук. Түш оогондо араңдан зорго Албарсты төрдүн оозуна жеттик.

Эмнегедир жакын көрүнгөнү менен өр тартып бир топ алыс экен. Кенен өзөндү бойлоп жүрүп отурдук. Жол таппай бирде өзөнгө түшүп, бирде капталдап кетип бара жатабыз. Бир топ баргандан кийин коргулдарды аралай баштадык. Эптеп коргулдан араң чыктык. Өзөн эки коктуга бөлүндү. Батыш жагы тик капталдуу экен. Бастырып жүрө ала турган көрүнбөйбүз. Ошол себептен чыгыш коктуну тандап алдык. Күн да батарына жакындап калды. Ыңгайлуу жер таап, түнөп чыгууну туура көрдүк. Чоң таштын коңулунан орун алып, аттарды бош коё бердик.

Ээр-токумубузду астыбызга салып, жамбаштап жата калдык. Балдар чарчап калган окшойт дароо эле уйкуга киришти. Эсен экөөбүз өткөн-кеткендерди эске салып, бир топко чейин отурдук. Уйку келбейт. Бир убакта Эсен коңурук тарта баштады. Менин да көзүм илинип кетти. Таң атаарда түшүмөн чочуп, ойгонуп кеттим. Туруп алып, ары-бери бастым. Жерге жарык кирип, айлана даана көрүндү. Туш-тарапты карап чыктым. Көзүмө эч нерсе көрүнбөдү. Айлана мемиреп тыптынч. Тээ алыста түнт токой дүмпүйгөнсүп турат. Эртең мененки салкын жел сого баштады. Бир аз чыйрыга түштүм.

Кайра тартып, кошунга келсем балдар туруп, жуунуп жатыптыр. Мөңгүдөн келген муздак сууга ичиркенип, колунун учтары менен жуунууда. Күн да көтөрүлө баштады. Тамактанып алып, аттарыбызды токундук. Түз эле төрдү көздөй бет алдык. Учкан куш, чымын-чиркей, көпөлөк көрө албадык. Жапайы жаныбарлардын изи көрүнбөдү. Коктуну өрдөп жүрүп отуруп, эртең мененки дүмпүйгөн токойдун четине жеттик. Шибери белге жетет. Туш-тарабың кызыл-тазыл гүлдөр. Көпөлөктөр жайнайт. Баягы биз көтөрүлүп чыккан кокту эми түштүк-чыгышка бурулду. Салаа-салаа болуп, мөңгү суулары агып жатат. Бир аз бастыра түшкөндө агын суулар кошулуп, киши кечип өтө албаган дайрага айланды. Күлдүр-шалдыр этип таш агызат.

Токой өзөндүн батыш тарабын каптап калыптыр. Чыгышында жапалак арча, ыргай, четин, шилби, табылгы, бирин-серин карагай көрүнөт. Биз күнгөй тарабына өттүк. Өзөндүн ичине түшсөк, калың өскөн бадалдан жол таппадык. Капталдап бастырууга туура келди. Өзөн куушурула баштады. Кырлардан эчки-текелер көзгө урунууда. Ар кайсы жерден «бау» деген эликтин үнү угулууда. Эсен бир элик атып алды. Аны муздап, терисин сыйрып, этин таш казан кылып бышырып кирди. Айласыздан түнөөгө туура келди. Куураган жыгачтарды чогултуп, отту улуу жагып салдык. Аттардын ээр-токумун алып, бош коё бердик.

Күн чайыттай ачык. Асманда токумдай булут жок. Абасы салкын. Айланабыз түнт бадал. Асмандан башка эч нерсе көрүнбөйт. Тегерегибизде ар түркүн түстөгү гүлдөр жайнайт. Жыты аңкып, көңүлүбүз көтөрүлөт. Өзөн суусу шаркырап, кулак тундурат. Эликтин этин тоё жеп, тамашалаша баштадык. Балдар куураган жыгачтан алып келишип, тегерете от жагып салышты. Узак сөзгө кирдик. Балдар сөзгө кызыгып, уйкулары келбеди. Эсен сүйлөсө каткырып күлүп калышат. Көрсө, Эсекең калптан кошуп сүйлөп жатыптыр. Өзүн көбүрөөк мактап кириптир.

Чымын-чиркейден аттар кошкуруп-бышкырып, жакшы оттой албай коюшту. Ай күндүзгүдөй жарык. Толуп турган убагы. Дайранын аркы өйүзү күндүзгүдөй эле даана көрүнөт. Жылдыздар жымындайт. Анда-санда үкүнүн үнү угулат. Болбосо шырып эткен дабыш чыкпайт. Айла-

на мемиреп тынчтыкта. Төр тараптан жылуу жел сого баштады. Биз сөзүбүздү токтотуп, уйкуга кирдик.

Эртең менен эрте туруп, аттарды алып келип токундук. Бир аз тамактанып алып жолго чыктык. Жүрүп отуруп, мелмилдеген түздүккө туш болдук. Бир аз бара түшкөндө туш-тарабы тик келген жарга такалдык. Андан ары барууга болбой калды. Жардын түбү менен туурасы жүздөгөн метрге жеткен чоң дарыя агып жатат. Көбүктөнүп жүрөк түшүрөт. Ары жагы көрүнбөйт. Биз кайра тартып, түз эле төрдү көздөй бет алдык. Күн батаарда төргө жеттик. Кереги тиеби деп куураган жыгачтардан артынып алганбыз. Аны тутантып, тамак астык. Аттарды бош эле коё бердик. Өзүбүз оттун тегерегинен орун алдык. От алоолонуп күйүп, айлананы жарык кылып турду.

Тамагыбызды ичип алып, узак сөзгө кирдик. Төрдөн соккон муздак шамал чыйрыктыра баштады. Аркабыз тоңуп, алдыбыз ысыйт. Кызык аңгемеге кирип, суукту деле сезбей калдык. Эмнегедир айланабыз мемиреп тынч. Аттардын оттогону даана угулуп турат. Ит-куш, караан байкалбайт. Эсен аңгемесин улап, кызуу сүйлөп жаткан. Бир убакта сөзүн токтотуп, бир нерсени тиктеп калды. Эки көзүн ушалап, кайра тиктеди. «Тигине! Эки көзү балбылдап жанып турат! Экөө, жок, үчөө болду. Бири кайра көрүнбөй калды. Жакшылап карасаңар? Силер деле көрөсүңөр!» – деп шашкалактады. Коркконунан үнү каргылданып чыгып жатты.

Ал караган жакты тиктеп, мен эч нерсе көрө албадым. «Коркконго кош көрүнөт болуп, сен баягы күнкүдөй болуп жатасың. Сенин көзүңө караан көрүнө берчү эле! Ошолордун бири болуп жүрбөсүн? Балдар! Силер жакшылап карап көргүлөчү? Балким, силерге бирдеме көрүнүп калаар!» – деп, бир жагы Эсенди шылдындап, экинчи жагы балдар коркпосун деген максат менен алаксытууга аракет жасадым.

– Ушу сен такыр эле мага ишенбейсиң! Жакшылап тиктесең сен деле көрөсүң. Тигине! Эми эки эле көз калды. Башкалары кетип калышты көрүнөт. – Эсен чебеленип жатты. Мен айлананы бүт карап чыктым. Көзүмө эч нерсе көрүнбөдү. Балдар деле көрдүк деп айткан жок. Ага болбой Эсен: «Тигине! Эми төртөө болду! Жок, бешөө, алтоо... ондон ашып кетти! Тим эле жайнап чыкты! Карасаңар?» – деп ордуна тура калды. Коркуп жатат окшойт деген ойго келдим. Анан эмне үчүн Эсенге көрүнүп, бизге көрүнбөйт деп, мен да тура калдым. Балдар да өйдө болушту. Эсен эми бардыгы жок болуп кетти деп каткырды.

– Силер мага такыр ишенбей жатасыңар. Эртең ошол жерди карап көрөбүз. Анан ишенерсиңер! – деди.

Отуруп алып, узак сөзгө кирдик. Кызык аңгемени тыңшап жатып, Эсендин «жайнаган көздөрүн» унутуп калдык. Оттон улуу жагып коюп, ага жылына баштадык. Балдар үргүлөп, уйкуга кирди. Биз да жамбаштап жата калдык. Асман чайыттай ачык. Жылдыздар жыбырайт. Эмнегедир

уйкум келбей бир топко ооналактап жаттым. Эсен бышылдап уктап кеткенсиди. Баягы күнкү окуялар эсиме түшө баштады. Ошол убакта биз көргөн макулуктар бул жакта да бар окшойт деген ой келди. Тура калып, Эсендин «көздөрүн» карадым. Жылт-жулт эткен кош чекиттер пайда болгонсуп жатты. Өтө эле көбөйүп кетти!

Адегенде карышкыр же түлкү болуп жүрбөсүн деп ойлодум. Жайнап кеткенден кийин чоочулай баштадым. Жогору жагыбыз аска-зоока эле. Кар-мөңгүлүү көрүнгөн. Оң тарапта тик жар бар болчу. Жалама бет келип, учкан куштан башка эч нерсе басып жүрө албачудай сезилген. Сол жакта капталдары тик келген кургак сай. Андан адам басып жүрө алчудай эмес эле. Эшилме кумдуу, жарлуу болчу. Биз келген тарап бадалдуу, айдөш, биз конгон жерлер түзөн, торпу сыяктуу майда дөбөлүү болгондуктан бардыгын күтүүгө болмок. Ит-куштар, жырткыч айбандар, киши сыяктуу макулуктар көрүнө калышы мүмкүн. Ошол себептен «жайнаган көздөр» торпуга чыга бериш жердеги жарчадан көрүнө калып жатты. Ал жерде киши бою жар бар экенин келе жатканда байкагам. Балким, бизге кол сала албай оттон коркуп жатышкандыр! Бирок карышкырдын улуган үнү угулбайт. Аттар эч нерседен капарсыз оттоп жүрүшөт.

Оттун илебинен көшүлүп уктап кетиптирмин. Эсендин колдураган үнүнөн чочуп ойгонуп кеттим. Таң сөгүлө баштаптыр. Мен турсам, Эсен кошо турду. Экөөбүз жай басып, түндөгү «көздөр жайнаган» жерге келдик. Чөптөр уйпаланып, жардын таманы тапталып калыптыр. Андан жалаң аяк издерди көрдүк! Эсен экөөбүз бири-бирибизди тиктеп калдык. Эсен «албарсты» деп бакырып жиберди! Сөзгө келбей качып жөнөдү. Мен издердин узун-туурасын ченеп кирдим. Кишинин изиндей. Бирок бир жарым карыштай келет! Салмактары өтө эле оор окшойт топуракка батып кеткен. Арасында кичинелери да бар экен. Сүрөткө тартып алайын деп фотоаппаратка жөнөдүм. Барсам Эсен өкүрүп-бакырып, бул жерден кетели деп балдардын тынчын алып жатыптыр. Мени көрүп тынчып калды. Болгон ишти балдарга түшүндүрүп бердим да, фотоаппаратымды алып, кайра жөнөдүм. Биз да кошо барабыз дешип балдар мени ээрчип алышты. Жайнаган издерди сүрөткө тартып алып жаттым. Андан кийин ары жак, бери жактарын карап чыктым. Чычырканакка илинип калган куйкум сары жүндөрдү байкадым. Сынган бутактарды балдарга көрсөттүм. Дароо эле изди кууп жөнөдүк. Сууга жеткенде издерди таппай калдык. Кайда кеткени белгисиз болуп калды. Сууну кечип кетишти го дейин десем, аркы өйүз тик жарлуу. Сууга агып кетишти деген ойго келдим.

Кайра келип, эртең мененки тамакка кам урдук. Эсен тамак ичпей эле кетеличи деп туруп алды. Ага болбой тамак жасай баштадык. Туш-тарапты дүрбү салып карадым. Эч нерсе байкалбайт. Айлана жымжырт. Тамактанып алып, аттарды алып келдик. Токунуп, кетүүгө кам урдук. Балдар издер жөнүндө бир нерсени талашып жатышты. Анан «жапайы кишилер»

да болобу? – дешип мага кайрылышты. Мен адам баласынын келип чыгышын кыскача түшүндүрүп бердим. Азыркы кезде жер шарынын ар кайсы бөлүгүндө толук өсүп жетилбеген киши сыяктуу макулуктар анда-санда көрүнө калып жатканын баяндадым. Кыргыздар айтып жүргөн «албарсты», «киши кийик», «жез тырмак», «шайтан» дегендердин баары адам баласынын толук өсүп жетилбеген түрлөрү. Илгери алар кишилер менен кошо жүрүшкөн. Кийин киши көбөйүп, техника өсүп, жердин бардыгы пайдаланып, алар үчүн шарт жок болуп калганда кишиден алыстап кетишкен. Токойлорго кирип, бийик тоолорду мекендеп, эптеп жан сактоого өтүшкөн. Көбү кырылып жок болгон. Азыр ар кайсы жерден көрүнө калып жаткандыгы жөнүндө газет-журналдарга байма-бай жарыяланып турат. Кээ бир окумуштуулар сүрөткө да тартып алышкан!

Мындай киши сыяктанган макулуктарды кавказдыктар «токой кишиси», грузиндер «цехи-скапи», азербайжандыктар «пеше-адам», чечендер менен ингуштар «алмасты», дагестандыктар «кактар», монголдор «алмас», кытайлыктар «йети», орустар «кар кишиси», кыргыздар «албарсты», «киши кийик», «жез тырмак», хантылыктар «тунгу», якуттар «чучунаа» деп айтышат. Булардын бардыгын анализдеп көрсөк, «жапайы киши» дегенди билдирет.

Мындай макулуктардын кишиден айырмачылыгы жок. Бизге окшоп кош аяктап басышат. Бирок кийим кийишпейт. Денеси саргыч күрөң түктүү келет. Мөмө-жемиш менен өсүмдүктөрдүн тамырларын казып жейт. Кишиден качып жан сактайт. Оңой менен көзгө көрүнбөйт. Айрымдары кишиден чоңдук кылат. Мышыктан бир аз чоңураак түрлөрү да кездешет. Сүйлөгөндү билбейт. Көздөрү менен сүйлөшөт. Бакырса үндөрү өтө эле ачуу. Жүрөк түшүрө кыйкырып бакырат. Көздөрү сүрдүү. Отгой жанып турат. Тик карай албайсың. Эриндери калбыйып калың келет. Тиштери курч. Азуусу кылтыйып чыгып турат. Күчтүү болушат. Тызылдап тез чуркашат.

Окумуштуулардын айтуусуна караганда, миндеген жыл илгери, толук өсүп жетилбеген киши сыяктуу макулуктар жер бетинин бардык бөлүгүндө кездешчү экен. Бирок алардын моюндары жоон, колдору тизесине жетип узун, маңдайы кууш, чекеси жалпак, эриндери калың, турган турпаты, кебете-кешпири аюу менен маймылга окшобогон түрү суук немелер болуптур. Азыркы кезде анда-санда көрүнө калып жаткандар ошол ордун калдыктары, кийинки муундары болуп саналат. Кыргыздар илгери алардын ирилерин «жез тырмак», «киши кийик» деп атап келишкен. Майдаларын «албарсты» деп атаган. Балким, түндө биз көргөн «көздөр» ошолордон болуш керек. Булар атам замандан бери кишилерди айланчыктап жашап келе жатышат. Аларды көрүп алып, илгеркилер «шайтан» же «албарсты» деп ойлошкон окшойт. Ошол себептен тиги «Шайтан-Төр» менен «Албарсты» ушундай атка конгон сыяктанат.

1973–1977- жылдарда Равжир деген окумуштуу албарстыларды издеп, Монголия Алтайын кыдырып бир топ күн жүрүп калат. Үч жолу алыстан көрөт. Баян-Улэгей аймагына караштуу Хушигаты тоосунан албарстылардын издерин сүрөткө тартып алат. Бир нече киши караңгыда аларды аңдып жатышса, кимдир бирөө тамеки чегем деп, ширеңке чагып жиберет. Ошол учурда жакын эле жерден кулак тундурган ачуу кыйкырык чыгат. Аңгыча таштар кулай баштайт. Түн ичинде көрүүчү дүрбү менен карап, киши сыяктанган макулуктардын капталдап качып бара жаткандарын көрүшкөн. Далылары бүкчүгү келип, эби-сыны жок немелер экен. Жерден бирдемени үзүп алып ооздоруна салып, чайнап жатышат. Анда-санда ташка отура калып, эки жагын элеңдеп карашат. Ташка көчүгүн койгондорду тигилер сүрөткө тартып алышат. Бул окуяны 1988-жылы Улан-Батордогу «Худулмур» газети жазып чыккан.

Динге ишенгендер буларды «шайтан» деп коюшат. Кыргыздар: «Күл төгүлгөн жерде шайтандар көп болот. Алар куюн сыяктанып бири-бирин кубалашып ойношот. Ошол учурда ал жерге туш келип калсаң жин ооруга чалдыгасын» – деп келишет. Балдарды: «Шайтанга теңелбегиле! Тийбегиле! Тийип койсоңор алар силерден өч алат. Биринерди майып кылып коюшу мүмкүн. Качан болбосун бир убакта зыяны тиет» – деп үйрөтүшөт. Ошондуктан көрсөң да көрмөксөн болгула деп коркутушат.

Илгери «шайтан», «албарсты», «киши кийик», «жез тырмак» жөнүндөгү жомокторду көп айтышчу. Анын баары элдин кулагына сиңип калган. Кичине балдардын түшүнө кирип, түнкүсүн уктап жатканда чоочуп ойгонушчу. Көпчүлүгү ага ишенишчу. Азыр болсо эл билимдүү болуп калышты. Чоң киши эмес, балдар да ишенбейт. Бул жөн эле жомок деп коюшат. Ойлоруна да келбейт.

Мен сүйлөп жатканда эки бала кулактарын түрүп, кунт коюп угушту. Таң калып да жатышты. Чыдай албай кетти көрүнөт бири озунуп: «Эмне үчүн жапайы кишилер толук өсүп жетилбей калган? Ага эмне себеп болгон? Кармап алып, так изилдөөгө болбойбу? Пайда-зыяндары барбы?» деген суроолорду жаадырып кирди. Мен шашпай түшүндүрүп берип жаттым. Эсен да таң калгансып менин оозумду тиктөөдө. Анда-санда бирдемеге түшүнгөнсүп башын ийкелендетип коёт. Эми мурдагыдай коркпой калышты.

Атка минип, жолубузду уладык. Өзөн утур куушурулуп отуруп, эки капталы тик капчыгайга айланды. Мындан ары жол жок экенине көзүбүз жетти. Туш-тарабыбыз жалама бет болуп калды. Эч нерсе өспөгөн асказоок экен. Туюкка камалганыбызды даана сездик. «Кайра кеттик!» деген Эсендин сөзү баарыбызды чоочутту.

Келген жолубузга түшүп, кайра тарттык. Бир аз жол жүрүп, төрдү көздөй бет алдык. Түш оогон ченде кокту-колоттуу жерге туш болдук. Калың өскөн токойду аралай баштадык. Эликтер, коёндор алдыбыздан

чуркап өтүп жатышты. Эки коён атып алдык. Күн бата токойдун четине чыктык. Майда чыбырлуу, чөбү белге жеткен түзөңгө туш болдук. Аттарды бир аз эс алсын деп байлаштырып койдук. Өзүбүз чоң таштын коңулуна орун алдык. Жогору жагыбыздагы кырдан жайнаган эчки-текелер көрүндү. Ага көңүл бөлбөй тамактанууга кириштик. Каш карайганда карышкырлардын улуган үндөрү угула баштады.

Аттардын ээр-токумун алып, бош коё бердик. Бирибизге бирибиз ыкташып, коңулдун ичине кирип кеттик. Төр тараптан муздак жел сого баштады. Карышкырлардын улуганы жакын эле жерден чыгып жаткандай сезилди. Аттарга кол салбасын деген максат менен эки жолу мылтык аттык. Зоо жаңырып, мылтыктын үнү алыска кетти. Айлана тымтырса боло түштү. Карышкырлардын үнү угулбай калды. Биз уйкуга кирдик.

Түнкү сууктан баарыбыз тең чыйрыгып калыптырбыз. Туруп алып ары-бери баса баштадык. Тоого чыктык. Чуркадык. Таш көтөрдүк. Бир аз жылый түштүк. Дүрбү менен туш-тарапты бир сыйра карап чыктым. Бет мандайдагы токойдун арасынан жайылып оттоп жүргөн бугулар көрүндү. Эсен дароо эле бир баланы ээрчитип, бугу атып келем деп кетти. Аңгыча чыгыш тараптагы боз адырдан аркар-кулжалар чыга баштады. Аны байкап калганбы, Эсен ошол жакка бурулду. Бир аздан кийин мылтыктын үнү чыга баштады. Булар эмне кылып жатышат деген ой менен мен дагы дөбөгө көтөрүлдүм. Карасам, Эсен бир кулжаны союп жатыптыр.

Аны карап, ташка отура кеттим. Жогору жактан таш кулай баштады. Эч нерсе деле байкалбайт. Күн нуру чагылышып, карай албай койдум. Бир аздан кийин кейпи суук он чакты макулук түз эле мени карай бет алды. Жүрөгүм оозума тыгыла түштү. Кыйкырайын десем үнүм чыкпай койдум! Аптыгып калдым. Денемди калтырак басып, эч нерсе сезбедим. Менин жонго чыкканымды Эсен көргөн. Бирок «тигилер» Эсенге көрүнбөйт экен. Ошол себептен Эсендер жайбаракат кулжа менен алышууда. Эч кимден жардам күтпөй, өзүмчө аракет жасоого кириштим. Так тура калдым. Тигилер отуз метрче келип токтошту. Дароо кол салууга дааган жок. Мен кайраттана түштүм! Бакылдап сүйлөп кирдим. Үнүмдүн жетишинче кыйкырдым. Бирок тигилер мага көңүл бөлбөй, көздөрү төмөн жакта болду. Кылчайып арт жагыма көз кырын салсам, үйдө калган бала чуркап келе жатыптыр. Колунда мылтыгы бар экен. Бир чоң ташка жетип, мылтыгын ташка такап, тигилерди мээлеп кирди. «Тарс» деген үндөн мен да чочуп кеттим. Тигилер өкүрүп-бакырып качып жөнөштү. Эс ала түштүм! Мандай терди аарчып, отура кеттим. Бала да жетип келди. Экөөлөп карап, эч нерсе таппай калдык.

Эсен тарапка бет алдык. Муунум калчылдап жакшы баса албай койдум. Жанымдагы бала Эсенге жете электе эле көргөндөрүн сүйүнчүлөп айта баштады. Мен коркконум менен ал бала сезип да койбоптур. Ага жомоктогудай көрүнүптүр. Жөн эле кармап алалы деген ойго келиптир.

Ошон үчүн коркутумуш болуп, мылтыгын мээлебей атыптыр. Мени корккон жок десе керек.

Эсен аткан кулжа чоң да, семиз да экен. Ар бирибиз бирден жилик көтөрүп, эптеп ташып алдык. Бышырып жегенге отун жок. Тең этин куржунга салып, калгандарын терисине ородук да, атка арта салып таштадык. Тамак жебей айылды карай бет алдык. Түш ченде баягы токойдун четине жеттик. Куурап калган жыгачтарды чогултуп, шишкебек бышырып кирдик. Бети-башыбыз карала-торала болуп көөлөнүп, тоюнуп алдык. Жамбаштап эс алып, болгон окуяларды эске салдык. Көрсө, «тигилерди» Эсендер бизден мурун байкашыптыр. Бугу аталы деп кетип бара жатышып, жүзгө жакын аркар-кулжанын жайылып бара жатканын көрүшүптүр. Бугуга барбай, кулжага бурулушуптур. Четинен тандап бирди атканда ачуу кыйкырган үндү угушуп, элендеп эки жагын карашыптыр. Ошол учурда он чакты макулуктун капталдап бара жатканын байкашыптыр. Бирок ага көңүл бөлбөй кулжаны союп киришиптир. Андан аркысын билишпейт экен. Кокусунан чыккан мылтыктын үнүн уктук дешти.

Шишкебек жеп бүткөндөн кийин бир кичинекей булут келип, кара нөшөр жамгыр көнөктөп куюп кирди. Жашынарга жер таппай, шөмтүрөп суу болдук. Аттар бири-бирине ыкташып, оттобой коюшту. Айланабыз алаканга салгандай даана көрүнүп турат. Күн бешим болоюн деп калды. Жаан басылып, тоборсуй түштүк. Суу болгон кийимдерибизди сыгып, эптеп кургатымыш болдук. Аттанып жолубузду уладык.

Каш карайып калган кезде бир коктунун ичине келип токтодук. Караңгыда жол арбый турган көрүнбөйт. Конууга туура келди. Кичинекей үңкүр таап алдык. Ээр-токумубузду жазданып, көрпөчө жамынып, эс алууга кирдик. Аттарды балдар отко коюп келишти. Менден башкасы үңкүрдүн төр жагын ээлешти. Шишкебек жеген жерден арткан отундарды артынып алганбыз. Аны алоолонто жагып таштадык. Чийки эт, тамакаш үңкүрдүн төр жагында. «Тигилерден» кутулдук деп, эч нерседен шек санабадык.

Түн ортосунан ооп калган кезде шатырап жааган жаандан ойгонуп кеттим. Шөмтүрөп суу болуп калыптырмын. Үңкүрдүн ичи да суу экен. Көзгө сайса көрүнгүс караңгы. Эч нерсе көрүнбөйт. Сырт жакка көз чаптырсам, кимдир бирөө түтөп жаткан отко кактанып отуруптур. «Сен кимсиң?» – десем, үн катпады. Дагы сурадым эле түшүнүксүз тилде бирдемелерди кобурагандай болду. Менин кулагыма кой маарагандай угулду. Бул аймакта бизден башка да кишилер бар го деген ойго келдим. Балким, кыргызча түшүнбөй жаткандыр деп, орусча сүйлөп кирдим. Тиги күнгүрөнүп койду. Ачуум келип, ким экенинди айтпасаң атып салам деп мылтыкка колумду сундум. Дегеле тоготпойт. Мага аркасын салып, тизесин отко жылытып кирди. Мылтыкты колума алып, куроун тартып,

атууга даярдандым. Үнүмдү бийик чыгарып, кайраттуу сүйлөдүм эле ордуна тура калды. Эсендер да ойгонуп кетти. «Эмне болду?» дешип туш-туштан кобурап киришти. Мен тиги неменин жооп бербей жатканын айтып бүткөнчө туруп алып качып жөнөдү. Баарыбыз сыртка чыктык. Эч нерсе көрүнбөдү. «Сен тим эле бизди коркутуп жатат окшойсуң. Болбосо биз деле көрөт элек да» – деп Эсен таарынымыш болду. Мен калп айткандай абалда калдым. Эсен кайра үңкүргө кирип жатып алды.

Таң атайын деп калган маалда жаан басылды. Туруп алып, отту тутандырдым. Коломтонун четиндеги күлдөн бир жарым карыштай буттун изи көрүндү. Эсендерди тургузуп, изди көрсөттүм. Эсен бакырып жиберди! Эми ишендим деп жаныма отура кетти.

Тамак-ашты алып келип, дасторкон жайдык. Карасак бир аз бышкан эт бар эле, ал жок! Жеп кетиптир. Бизге тийбегенине сүйүндүк. Аттар алыстап кетиптир. Аны балдар барып алып келишти. Эки коёндун этин бышырып жеп алдык. Дүрбү салып, тегеректи бүт карап чыктым. Караан-сараан көрүнбөдү. Түндөгү «конок» белгисиз бойдон калды. Изин кубалап бир топ жерге чейин бардык. Таштак жерден изин жоготуп койдук. Кайра келип, аттарды токунуп, жолубузду уладык. Келе жатып, туш-тарапка дүрбү салдым. Айлана мемиреп тынч. Эч нерсе болбогондой томсорот.

Биз аттардын басышын тездеттик. Балдардын кабагы ачылып, кыңылдап ырдаганга кирди. Эсен да шайдоот. Бирдемелерди айтып, балдарды алаксытууда. Мен бир топ алдыга кетип, алардын сөздөрүн уга албадым. Кээде каткырып күлүп калышат. Айылдын чети көрүнө баштаганда тигил үчөө уралап кыйкырып жиберешти!

Мурас

ЭКИ «ЖИГИТ»

(«Райкандын күлкүсү» китебинен)

**Касымалы
БЕКТЕНОВ**

1910–1975

Калем жолунда жүргөн киши башы ооган жакка каңгып кете берет эмеспи. Жазууга керектүү материал эл арасынан табылып калар бекен деген илгери үмүт менен көл боорун кыдырып жүрүп, күнгөй багытындагы айтылуу комузчу, ырчы, жомокчу Чалагыз Ыйманкуловдукуна барып калдым. Чакем туулуп-өскөн жери – Кессеңирге эс алууга барган экен.

Чакемдин залкар күүлөрүнөн угуп көшүлүп олтурсак, балдар желкесинен мыкчый кармаган сары мышык көздөнгөн жээрде сакал коңкойгон сары киши үйгө кирди:

– Чалагыз, сен келгенден бери коноктордон өксү болбодук, дагы бирөө келди, – деди.

– Ой, Жапалак, ак төөнүн карды жарылып, кой үстүнө торгой жумурткалап турганда... Сен антип пейилинди тарытпа, – деп, Чалагыз келген меймандын алдын утурлап сыртка чыгып кеткенде, тиги кишинин кебете-кешпири көзүмө куду жапалак үкүгө окшош көрүнүп кетти. «Сен, эмне, мейманды үйүнө кондурбай, мында ээрчитип келдин?» – деп бирөө андан сурады эле: «Тогуз катын алдым, ошонун бир да бирөө токтобой, чыры көп үй экен деп кете беришти. Үйдө аялым жок болсо конокту ким күтөт?» – деп Жапалак жер тиктеди. Көрсө, ал киши аялга өлгөндөй касап немелигинен алган аялдары токтобой коюптур.

Мен ичимен кым дей түшүп, чөнтөк дептерге «Жапалак» деп жазып койдум. Келген мейман райондун үстүнөн караган салабаттуу жетекчинин бири экен. Жайланышып олтурган соң, а кишиге «сыпайгерчилик үчүн

«ак молдодон» сунсак чеки болбос бекен?» – деп Чакем менин кулагыма шыбыраганда, мен мейманга:

– Аксакал, эшикте «Жапалак менен Жатпас» деген эки жигит сизге учурашканы атайы келишиптир... кирсинби? – десем:

– А, пожалуйста, киришсин... киришсин, – деди мейман шашып.

Дасторкон жайылды, биз ымшып-тердеп стакандарды сүзүштүрүп жатсак, бир маалда мейман мойнун созуп менден:

– Э, Райкан, жанагы мага келип учурашалы деген эки жигит качан келет?.. – деп сурап калды.

– Мына алар, бая эле келишпеди беле... – деп мен эки бөтөлкөнү көрсөтсөм, ал адегенде мостоё түшүп, анан мойнундагы күрөө тамырлары кызарганча күлүп:

– Жапалак менен Жатпастар ушуларбы? – деди.

– Ооба. «Жапалак Жатпасов» дегендер ушулар...

– Бу чоң комедия болду. Ушуну жаза көрүңүз, – деди мейман. Ошондон улам «Жапалак Жатпасов» комедиясы жаралган эле...

ООЗУҢ ЫЛДЫЙ ЖАГЫНДА...

Жаңыдан жинди сууга кыныгып, ага азгырылып жүргөн кез эле... Ашкан чоң таланттуу артист Шамшы Түмөнбаев бир күнү эч кандай шаан-шөкөтсүз эле мени үйүнө ээрчитип барды. Шакем мага стакан сунду, мен тартып жибердим да, нанды жыттап, көзүмдү жумуп калдым. Маңдайымда Шамшынын энеси олтурган.

– Ой, Райкан балам, оозуң мурдундун ылдый жагында... ылдый жагында, төмөн... төмөн! – деп, мен оозумду таппай жаткансып Шакемдин энеси шашып калды.

– Байбиче, менин мурдум нан жебейт, нандын жытын искейт, – десем, Шамшы каадасынча карс-карс күлүп, мындай деди:

– Энем бечара ушунча болуп ичкиликтин даамын татып көргөн киши эмес экен.

– Байбиче, «квас» деген мүрөктүн суусу бар, ошондон ичсеңиз көп жашайсыз, – дедим тамашалап.

– Жок... жок, балам, ичпейм... ичпейм, – деди кемпир безилдеп.

АТЫН ТАППАЙ ЖҮРӨМ

Жинди суунун кыныгын алып токтоно албай, ой-тоого урунуп жүргөндө... андан кичине эп этип алгандан кийин, ал: «Эми үйдө эмне кылып олтурасың? Жумурундун башы ысыды, көчөгө чыгып ар кимге

көрүнсөң боло. Ой, сен киши болбой кал» дегенсип ээликтирет. Жакшы эле үйдөн сыртка чыкпоого чымыркансам да, акыры чыдабай басып кеттим. Мидиндикине шып жетип бардым. Ошол күнү ал да түк бирдеме кылт этпептир.

– Сен эмне жалдырап олтурасың?

– Олтурбаганда аргам канча? Кечээ жанымда сокур тыйын калбаптыр, – деп Мидин кабагын чытыганда, ага бир чети боорум ооруп, бир чети марттык кылгансып:

– Анда, жүр эмесе, көчө кыдырып келелик, – десем, ал күлүп мындай деди:

– Жүз грамм алып берсең, сенсиз деле өзүм таманым жерге тийбей кыдырып кетем. Эх, ушул сааттуу жинди сууга кайдан гана көндүк экен?

– Мага адегенде стакан сунган кишинин атын таппай жүрөм, – дедим. Ал күлүп калды...

ЧАЛА САГА!

...Анды-дөңдү карабай, желгенге жел, басканга мал жетпей жүргөн чак. Бирөө: «Амансыңбы» – десе, аны тескери алып: «Акмак дейсиңби?» деген кез... Жакынды жадатып, ак санагандын жүрөгүнүн сары суусу алынган. Жолдоштордун аялдарын какшыктап, кемирип жүрүп, аларга да суук тумшук болгонбуз. Үй-бүлө такыр жадап бүткөн. Бала-чаканын ач-тогуна кароо деген кенедей капарга келбей калды. Жүргөн жеримин баары ызы-чуу...

Ошентип керели-кечке буфетте жүрүп, түн ортосу ооган маалда сандалып үйгө келесиң. Саал баш соолуга түшкөндө: «Мен кайда сандалып бардым? Кимдер менен жүрдүм?» деп өзүнө кыжырланасың.

Ай, шайтан баскан жинди суу!.. Сен абийирди кетирип, адамгерчиликтен ажыратасың, сен адамды азезилдей азгырып, жылаңбаш жетелеп кетесиң. Сага азгырылып жүрүп сандалдым... Сен мендейлерге жармашкан бир кара саат болдуң го дейсиң. Ушинтип жинди суу кутуртуп жүргөн кез... Аттиң ай, турмушка кайра кайрылып бир келер күн болор бекен? Мен неге элчилеп, өзүмдү бекем кармап токтото албайм?! Мени аябай ууктура чагып айыктырар, ак санаар бирөө барбы? «О-о, сенден күйдүм» деген капалуу үн чыгат. Өтө кыйын жолго башты тосо берипмин. Каргашалуу жинди суунун күүсү аны кайдан сездирет. Үй кайда? Кайда?! Баш калкалар үй жок... Көрүнгөн жерге түнөйсүң.

Кыштын күнү. Бороон борошолоп көз ачырбай согуп турат. Ошол күнү жинди суудан чөйчөк карынга буюрганынча кеткен... Бир маалда көзүмдү ачсам, темтеңдеп вокзалда жүрөм. Суук... Ээгим шакылдайт. Буттан-бутка секирем. Менин таалайыма жараша камера хранения (буюм сактоочу жай) ачык экен, ошого шып кирип бардым. Жүргүнчүлөрдүн буюм-тайымдарын

алчу неме жайбаракат эшигин ачык таштап, ары карап бирдемеге алаксып калыптыр. Иш мындай оңдой берер болбоспу... Жылуу жерге бир пас тура калгандыктанбы, айтор, кичине көңүлүм айнып, көзүм ымыр-чымыр боло түшкөнү эсте... Андан ары эмне болуп, эмне койгонду ким билсин...

Сууктан кутулуп, жылуулук жеткен соң, аяк серппей тарс катып калсам керек. Кайда, бир кезде уйку-соонун арасында жатсам, кулакка мындай сөз угулду: «О, кудай, бу кандай шумдук! Жүргүнчүлөр буюмдарынын арасына кошо кишини катып келип, мага өткөрүп кеткенби? Бирөө коркуратып коңурук тартып жатат да! Бу кандай укмуш! Ушунча жыл бою вокзалда иштеп жүрүп, буга окшогон кереметти биринчи жолу кезиктиришим. Кудая тообо, барып кароодон да коркосун, кудай сактай көр!»

Бул үндү укканда уйкудан көзүм умачтай ачыла түштү. Эки жакты абайлап карасам, катар-катар текчелерде чемодан, таңылуу жүктөр көрүнөт. А, мен түндө жинди суунун күүсү менен вокзалдын буюм сакталар жайына өзүмдү өзүм сактоого өткөрүп койгомун го? – деп өз жоругума өзүм бырс күлүп, анан эптеп тигил кишиге көрүнбөй жылт берип кетүүнүн аракетинде болуп акырын бастым эле, эшик жактан ак жуумал, муруту чычайган жалпак мурун, көк көз киши келатып, мени көргөндө катуу чочуп кетти.

– Адам эй, укмуш, мен эмнени көрүп турам?! Эй, сен кишисиңби же илгерки жомокто айтылчу желмогузсуңбу?

– Мен кадимки эле кишимин.

Ал мурутун сылап, көзүн чекчейтип башын чайкады.

– Мына, тамаша! Сен мында кандайча кирип калдың?

– Бутум... бутум менен басып киргенмин.

– Жаныңды жегир, жашырбай чыныңды айткын. Сени бир куу, митайым неме буюму менен кошо мага өткөзүп койгон го. Болбосо, мен акыйып карап турганымда, сен мында кантип кирип кетмек элең? Ишенбейм...

– Айып эптегин тууган, мени чуулгандуу жинди суу өткөзүп жиберген көрүнөт.

– Жинди суу дейсиңби? Ой-тобо ой, чачым агарганча жүргүнчүлөрдүн буюмдарын сактап жүрүп, мындай шумдуктуу сөздү бир да бирөөнөн уга элек элем. Жок, сен кууланып турасың го, сыягы. Сырынды жашырбай чыныңды айтсаң, кутуласың... Сени быякка ким киргизип койду?

– Айттым го. Мен өзүмдү өзүм өткөзсөм керек.

– Эмне дейт?!

– Кымбаттуу бурадар, менин оюмда эч кандай кара ниеттик жок...

Ал мурдагысынан катуулап баратат.

– Токтот, мазактаганыңды! Бу кандай тартипсиздик. Сен мени макоо немедей көрсөң керек. Баарыдан да коңурук тартып жүрөктү түшүрүп коё жаздадың.

– Кечиресиз? Мени мында бөтөлкө кууп киргизген дедим го, бөтөлкө!

– Мм... сага мен эми түшүндүм.

– Бир колго түштүм да...

– Бул жаман жол! Ушул жолго жаш муундарды түшүрбөс керек, – деп ал кобурап жатканда, тегири карап бир нерсеге алаксып калды. «Мага чала... сооп болду, мына, бөтөлкөнүн касиети», – дедим да, жылт берип кете бердим...

МАГА «СТОПКА» ДЕГЕН ООРУ ЖАРМАШКАН

Ооруканага жаткан сыркоо кишини жакындары, жолдош-жоролору анын көнүлүн улап келип турушат экен. Мен ооруканага келгенден бери «бирөө келер бекен!» дегенсип акыйып терезеден көзүм өтөт. Мага келген бир да бирөөнүн карааны көрүнбөйт. «Жүрүш-турушумдун олку-солкулугунан жакпай калсам керек» деген ойго кетем. Аттигинай! Бир кишини боюма тартып, колго алган эмес экемин ээ. Кантейин, күнөө өзүмдө. Чекеме бүткөн жалгыз досум бар эле, ал да тээ алыскы көл башында жүрөт. «Кайдасыңар стакан кагышкандагы жигиттер, мындайда жолобой каласыңар ээ, кесепеттер», – деп өзүмдү жемелеп тим болуудан бөлөк арга барбы?.. Оорумдун тарыхы бөлөк оорулардыкынан өтө бөтөнчө болгондуктанбы, айтор, дарымдаган врач эмнегедир мени катуу кармайт. Жаңы келген бир сестра доктор көрүп кеткенден кийин менден мындай деп сурап калды:

– Сиздин ооруңузга мен түк түшүнө албадым, кебетеңизге караганда сопсоо эле көрүнөсүз... анан кандайча сизди катуу кайтарышат.

– Эй, шайтан басып, мага «кызыл мурун» деген кесел жармашкан. Кутулбас куяга калыптырмын.

– Ыя! Укмушуң куруп кал. Ушунча болуп андай дарт барын уга элек элем...

– «Кызыл мурун» деген оору береги бөтөлкөдөн жугат! – Сестра каткырган бойдон чыгып кетти.

Эртеси көчөдөн аркы-терки өткөн кишилерди телмирип терезеден тиктеп турсам, эшик шарт ачылды. Карасам, бойго жеткен мөлтүрөгөн эки кыз босогодо турушат. «Ий, булар мени көргөнү келишкен го! Баса, менин ушулардай карындаштарым бар беле? Мен аларды кандайча тааныбай турам? Же жинди суунун элеси шайтандуу мени азгырып, кайдагы бир кыздардын кебетесин кубултуп көрсөтүп жатабы?» – деген ойго кеттим.

Экөөнүн колунда кагаз, карындаш жана «Чалкандын» жетинчи саны жүрөт. Аны көргөндө: «Ий, мени «Чалканга» чыгарышкан тура. Балээ болуп мен кызыганда бирөөлөрдү күүлөнүп жыга сүзгөмүн го... Булар мени текшергени прокурордон келген турбайбы?» – дедим ичимден.

– Саламатсызбы, агай! – дешти кыздар тең жарыша.

– Аманчылык. Ий, келгиле айланайын, кыздар.

Бирөө:

– Агай, сиздин оорунуз дун тарыхын билелик, – дедик эле?

Мен ошондо саал эс ала түштүм.

– Эй, карындаштар, ай! Билгиңер келсе, жазып алгыла! Менин оорумдун аты «Чаңдатма!»

– Чаңдатма?! Тагыраак айтсаңыз, агай?

– «Чаңдатмасы» эмнеси?

– Кыздар! Мага «Стопка» деген дарт жармашыптыр.

– «Стопка» деген...

– Ооба, эмне анча таң калдыңар? Менин оорумдун тарыхы «Кызыл мурун-стопка».

– «Кызыл мурун» дейсизби?!

Эки кыз унчугушпай бирин бири тиктешип калышты. Бирөө өтө таң калып кобурайт.

– Ка-пы-рай! Укмушун куруп кал, ушунча жыл бою окуп жүрүп, «стопка», «кызыл мурун», «чаңдатма» деген оору барын уккан жок элек.

Мен аларды дагы сөзгө алаксыттым:

– Ошол эле дейсиңерби, а түгүл «Кызыл көз үркүтмө» аттуу да кесел болот, секет болоюндар.

Бирөө сергегирээк кыз окшойт, эми байкай койду.

– Агай, сиз Райкан болуп жүрбөнүз?

– Ооба, анан силер мени ким деп турасыңар? – Эки кыз тетири карап бүлкүлдөп күлүштү. Көрсө, булар медициналык институттун практикада жүргөн студенткалары экен.

ЖИНДИ СУУНУН ЖИНИ КАГЫЛДЫ

Жалгыздык башка түштү. Жакындарым бир ооз: «Кандайсың» дебеди. Баары мага таарынып өчөшсө керек... Ачуум кимге келсин. Кимге таарынам. Көкүрөк тунук, көңүл деле ачык. Акыл-эс деле ордунда... Бирок өзүмдү өзүм бек кармап токтото албаганыман көз айнек тагынган корозчо үңкүйүп олтурганды карасаң. «Мындан ары суу эле ичип жүрөм» – деп, кээ бирөө карганып убада берет экен. Бөтөлкөнү көп тиктеген киши жанын сабап убада берет. Акыры: «Моюнга сорпо төгүлдү. Мындан ары бу жүрүштү таштоого болор бекен?» деген ойго кетем. Ошондо да «койдум» деген бир ооз сөз оозума түк келбейт. Көрсө, шайтандуу сууну көз кыйбайт турбайбы. Тукумуң кургурду кантип коюуга болот? «Чабалдыгым-чабалдыгым», – деп кейип турсам, Мидиндин кебетеси көрүнө калганда: «Ба-а!» – деп алаканымды шакылдата кеттим.

– Сен да келдиңби?

– Ооба. Сенин диагнозуңду туура таап коюштубу?

– Тапканда да укмуштай табышты...

– Ко-ош, сеники эмне деген оору экен?

– Өзүңө белгилүү го, «Стопка» деген дарт экен.

– Меники «Учурма» дешет. Айтмакчы, азыр биздин үстүбүзгө баягы Кокомоюн курбубуз да келет... А мына, келип калбадыбы... Мунун оорусунун диагнозунун бирөө «Кокомоюн» болуш керек десе: «Токтот тамашанды, Мидин! Биз ооруканага тамашалашып олтурганы келдикпи?» – деп курдашыбыз буркан-шаркан түшүп ачуулана кетти.

– О, адам эй, мунун ачуусун көрсөң, жамандыгыбыздан ушинтип бала-чакадан бөлүнүп, өз жаныбызга өзүбүз оору тилеп жүрөбүз, – деп Мидин ачууланды. Ташка конгон жоруча үчөөбүз үч орундукка чочоюп олтурдук. Бири-бирибизди кыртышыбыз түк сүйбөйт.

– Деги бизди айыктырары ыраспы? – деп жалооруй сурады Кокомоюн.

– Дарыдан үч маал удаа беш күнү ичип, алтынчы күнгө айланганда таманың жерге тийбей үч метр өөдө көкөлөп көтөрүлүп калат экенсиң... Ошондо гана биз айыкканга тете болот окшойбуз.

– Тамашаны койсоңчу, Райкан!

Дарынын күчү менен киши жер менен көктүн ортосунда калкып турушу мүмкүн... Коке, сенин бутуң тартайып узун эмеспи, кокус жерге тийип калса, ооруканага көпкө дейре жатасың го?

Кокомоюн Мидиндин бу сөзүнө аябай теригип, тырчий түштү:

– Бай болгур, ичим бышып турат... Сен менин кыжырыма көп тийбечи.

– Ай, Райкан, мунун оорусунун тарыхы «жутмабы?»

– Жутма! Ой, капкайдагы таппаганды табасыңар да!

– Ишенип койгун, ушул ооруканадан бир киши дарымданып чыгар менен өзүн өзү кармап токтото албай, буфетке кирип жуткан экен, ошол замат ал өөдө көтөрүлө бергенде ичи тарс жарылып кетиптир.

– Ээ, койсоңчу Райкан, кайдагы жокту айтасың.

– Кокем ишенбей жатат.

– Ооруканадан чыккандан кийин ичсең эле көз ачып-жумганча дары сени асманга учуруп чыгып, «Чатыр-Көлгө», же «Соң-Көлгө» алып барып таштайт имиш...

– Ой-тообой! Бу сөзгө киши ишенсе да, ишенбесе да болот, – деп Кокомоюн мойнун койкондотту.

– Мындан чыккан соң, тамагыңды тартпасаң, ичиндеги сени сыноо үчүн «Балкашка» учуруп барып таштайт, – деп Мидин мага көзүн кысты. Ошол убакта терезенин ары жагынан мурду барбайган кара сур киши шыкаалады. «Сизге ким керек?» – десек, ал көзүн жашылдантып:

– Текенейди сурап жатам? – дейт.

– Аның ким эле?

– Ал менин уялаш бир тууганым. Анын кесели да ушул силердикиндей.

– Эй, бурадар, биз бул ооруканага кандай дарт менен келгенибизди көрбөй туруп билгендей, сенин айтып берчү сокур «чымының» барбы? – деди Кокомоюн.

– Сен кеселинди менден жашырбай эле кой. Айтпасанар деле силердин сырыңар баарыга бештен белгилүү... маселен, сагабы, «Көк ала моюн бөтөлкө» аттуу дарт жармашкан, – деди ал.

Үчөөбүз алдыртан бири-бирибизди тиктеше түштүк. Чыны тигил немеге жооп кайтаруу бизге кыйын болду... Жаагыбыз жап болуп, таш тиштегендей болдук.

– Ой, шайтан ой! «Мастан жинди качып кутулуптур» – дешчү эле, көрсө, ошо калетсиз, чын сөз турбайбы. Мен силерден жайын сурап жаткан иним бизди буй кылды... Карыган энебиз бар эле: «Эмчегинди көптөн бери эмлекмин», – деп, ботом, энемдин эмчегин сорот. Сүт чыкпай койсо: «Эне, сен жүгөрүнүн тоютунан жебепсиң, ошон үчүн эмчегинде сүт жок», – дейт. Эшикке чыгып ошол замат: «Сен туубай эле какылдап ак короздун жанынан чыкпайсың», – деп, ботом, энемдин кара тоогун атып таштагыр. Аны менен соолугуп жөн турбай: «Мөөрөгөндү билбейт экенсиң», – дейт да көк музоонун бир кулагын шарт кесип ыргытат... Аны көргөндө ар ким: «Буга эмне болду, кутуруп калдыбы?» – деп чочушат. Дал ошол кезде Чоң-Сары-Ойдон Керимбай молдо карп-курп келип калат. Ызы-чуу баштап, андан-мындан бир тийген Текенейди ал көргөндө, кымындап мындай дейт: «Буга куу найзалуу сайгак» аттуу «жандуу» дарт жармашкан экен... Муну күчтүү молдо таап окупасанар, кайран жигиттен айрыласыңар», – деп бизди чочутса болобу.

Укмуштуу суук сөздү укканда биз чочуп кеттик. Керимбай: «Көк теке», «Отуз метр сур жылан», «Сур тайган» дейби ай, айтор, жоон топ жиндерин атап чакырып, жүрөктү түшүрүп жатты. Бир сөзгө алаксып, байкабай турсак, Текеней: «Ой, шүмшүк жогол, жогол дейм!» – деп эшекчен молдону оодара тартты. «Сен андай эле көзү ачык неме болсоң, мен Ленинград, Москвага, Харьковго, Ташкентке, Чымкентке, а түгүл Оштогу Сулайман тоосунда болуп, жаман ооз кебек сопуну дөөрүткөмүн», – деп коколоду. Молдону колунан арандан зорго бошоттук. Ошол саат докторго көрсөтсөк: «Бу алкоголиктен болгон нерсе... андан бөлөк эч кандай дарты жок» – дейт. Текенейди ооруканага жеткизип келдик эле, ал ушу силер менен жатмак.

– Эй, Текеней, сени кантейин. Ушул иним жаңы эле колукту алган. Келинчеги бечара эстегенде а деп оозун ачып улутунуп... тамшана берет.

Ошол маалда кара тору, куш тумшук, көк көз жигит эшиктен кирип келип бизди бир сыйра акырая карап алды да: «А, силерди тааныдым, кайран көк жалдар!» – деп ар кимибизге барпайган колун сунду. Жанагы терезеден көрүнгөн киши тиги келер менен жылт берип жоголду.

– Мидике, сен муну таанычу белең?

– Аты-жөнү эсте жок... Райкан муну менен сен деле нечен жолу стакан сүзүштүргөнсүң..

Үстүбүзгө келген жаңы меймандын бизден күүсү күчтүү экен. Эч кимибиз ага батынып ооз ача албадык. Эртеси баягы кирген буурадай чамынып катуу келген «берен» жопжоош болду.

– Байкелер, мен кечээ бул ооруканага кандайча келе калдым, ыя?

– Сени жинди суу кууп келди! – дедим мен.

Мидин туурадан:

– Жигит, сен түндө бизге эрдигинди көрсөттүң... сени ага-туугандарың атка сүйрөтүп келди! – десе, бечара жигит: «Ой, маскарачылык. Өзүн өзү кордойт деген эмне! Бу кандай азап?!» – деп өксөдү. Анын колу титиреп, көз чакырандайт. Таноосу кыпчылып, өңү керсары тартып, чекесинен муздак тер чыпылдап чыгат.

– Капырай, ушундай да болот экен ээ. Ой, оңбогон ичкилик, – дейт Кокомою.

Муну көргөндө мен: «Көкө теңир өзүң сактай көр! Кандай кутулбас күнгө туш келгенбиз!» – дедим. Ошондон он беш күнчө мурдараак менин да колум калтырап, кагазга кол коё албай койгондо, чөлдүн кыраан сары бүркүтү көздөнгөн, ак саргыл атактуу киши: «Эх, бу кандай жаман жөрөлгө... нечен комедияны жазган неме ушинтип бөтөлкөгө жендирип жибердиби?» – деп катуу кейигени кылт этип эсиме түштү...

Төртөөбүз тең аяк серппей сулк жатсак, врач келип баарыбызга бир сыйра көз чаптырды. Ал кетер замат сестра төртөөбүзгө төрт жолу укол атты эле, аны деле бир да бирөөбүз тоотуп койгон жокпуз... Андайда уйку да келбейт экен. Зеригүү башталды... Жинди сууну эстеп улутунабыз. Бизден бөлөк оорулар короого чыгып эс алып басышат, бизге ишенич жок... Бек кармабаса биз мөңкүгөн бойдон кетерибиз шексиз... Терезеден карасам, Күн балбылдап так төбөдө тургандай көрүнгөн, абайласам жок, маа Күн башкача көрүнгөнсүдү...

– Катыгүн, Күн токтоп калганбы?

– Кокуй, эмне дейт? – деп секирип турду Мидин.

– Кана, кана! – деп Кокомою шашып калды.

– Абакелер, Күн токтоп калса, анда мен аялымды көрбөй каламбы, – деп ыйламышырады Текенай.

Ой, тобой, «коркконго кош көрүнөт, кошогу менен беш көрүнөт» деген чын сөз экен, Күн мага токтоп калгандай көрүнгөн...

– Сен бизди чочуттуң, эми айланайын бир күлдүрчү? – деди Мидин тамашалап.

Ары тегеренип, бери тегеренип келип эле баягы жинди суудан сөз козголду.

– Кана, эмесе уккула, узун кулак, көрөр көздөрүм.

– И-й, кулак сенде Раке!

– Айланайын кызыгынан баштай көр.

– Балким, ага дейре менин мөлмөлүм келип калар, – деди Текенай.

...Улуу шашке болгондо башкарманын чоң короосунда ак короз канат-куйругун жыя албай тырайып сулап жатты. Анын оозу ачылып, тили чыгып калган. Канат-куйругун, бутун тартууга алы жок. Төбөсүндөгү

таажысы кан-сөлү жок солуп бозоро түшкөн. Башкарманын зайыбы келип, аяк серппей жаткан корозду көрүп: «Атаны кокуй ай-э, кайран корозум, арам өлгөн турбайбы, жок дегенде жүнүн жулуп алайын», – дейт да, жүнүн жула баштаса, короз кукулуктап ордуна тура качты. «Апе-эй, кокуй, амалдуу куу короз го, ботом... Көрсө, мени кантер экен дегенсип, уктамыш болуп калган тура», – деп чочуйт.

Ак короз жүгүргөн бойдон ар жакта оттоп жүргөн тоокторго барды. Андан бир чаар тоок сурады: «Э, ботом, сен күн чыккандан бери көрүнбөй кайда жүрдүң?»

Анда короз:

– Букешбай, күн чыга башкарма экөөбүз кезигип калып, кичине ичтик эле...

– Коке, башкарма адам, а сен болсо тооксуң, анан экөөн кантип ичтиң? – дейт тоок.

– Э, мага эмне тигил кара дөбөт тилмеч болду дейсиңби... Аксакал буфеттен кекиртегине чыкканча тоюп келген экен... Ал теректин түбүнө келди да, көзүн алайтып, колкосу үзүлгөнчө окшуду. Ичкен-жегени оозу-мурдунан кетти. «Бу аксакал да тегин киши эместигинен башкарма болгон... Анын түбүн таштоото ыраа көрбөй, кусундусун жемсөөм торсойгончо чокудум. Андан аркысы эсте жок. Качан гана этим тыз-тыз эткенде качып силерге келдим», – дейт короз. Мээ иштеп турган чакта, баякы короз жөнүндөгү тамсил ошондон улам жазылган.

Эриккенде ар кайсыдан козгоп, терезеден көздү айырбай турсак, кара тору, кара каш, мөтүрөйгөн келинчек чебеленип, терезенин тушуна жетип келди.

– Саа ким керек эле, келин балам, – Кокомоюн күрсүлдөп жибергенде:

– Абакебай, ал менин келинчегим, маа келген турбайбы! – деп Текенай терезеге жабыша калып сүйлөшүп жатып, анан артын кылчайып бизге: «Агайлар, бизге кандай даамдуу тамак керек?» – деп сурады. Сагындык эле, Мидин Текенайдын кулагына бирдеме деп шыбырап сөзүнүн аягын бизге угуза: «...Тим эле кумар болдук», – деди.

– Кокомоюн, кокус сестралар сезип калса, сен удаа-удаа чүчкүрө бер, – деди Мидин тамашалап.

– Мидикем туура айтат, биз сага катуу суук тийиптир, ошон үчүн чүчкүрүп калыптыр. Ак чүч! Буга ушундай сүт керек, муну ичпесе таң аткыча жөөлүп чыгат деп биз тамашага жооткотобуз, – дедим.

– Текенай, сен аялыңды эшик алдынан акмалап тур. Ал көрүнөр замат колундагысын ала кой да, сестраларга билгизбей бери жүгүр, – деди Мидикем мурдунун учун өрдөктүн тумшугу кейиптентип.

Араң турган неме, учкан бойдон кетти. Биз калч-калч этип, «на-сип» күтүп калдык. Коридордон дабыш чыкса эле кулак түрө калабыз. Оорулардын үй-бүлөсү жана жай кишилер бергенди сестралар тарата башташты. Баягы келин дарексиз...

Биздин зайыптарыбыздын кабактары бүркөө экен, терезеден көрүндү. Ал бечараларда не жазык, жамандык жерге жатмак беле, биздин ооруканага түшкөнүбүз элге бүт тарап кетсе керек. Аялдарыбыз бизди тиктешкенде көздөрүнүн агы эле калыптыр.

Бир маалда баягы кайбар чоң графинге мелт-калт «сүттү» көтөрүп кудундап жетип келсе болобу. Биз шашып дароо эшикти беките койдук. Бир стакандан «сүттөн» дем албай таргып жибердик эле, көзүбүз умачтай ачыла түшкөнүдү, андан соң сөз көбөйдү... Төртөөбүз тең келинди мактоого кириштик, ар кимибизден ар кандай үндөр, шумдуктуу каткырыктар угулду, сүт ирип кетти. Ошого карабай графиндегини бүт ичип бүттүк. Ичибиз ысыды. Ээ-жаа бербей бакылдай баштадык.

Бир сестра кирип келип бизди карап туруп, ийинин куушуруп чыгып кетип, ал кайра бат эле бөлөк бирөөн ээрчитип келип биздин кебетебизди тиктеп: «Кудай ур, көздөрү кызарып кетиптир, булар кутура баштаган го! Ырас эле карасаң!» дегенде, беркиси ишенбегендей төртөөбүздү жал-жал тиктеп калды: «Ой, сестралар, силер «Уй куйругун көтөрөт» деген кинону көрдүңөр беле?» – деп Коккомоюн, лапшный баштады эле: «Айтпадымбы, булар ичкиликтин айынан кутурушту!» – деп мурдагы сестра чаңырган бойдон жөнөдү. Кудай көрсөтпөсүн, тим эле биздин күлкүбүз таш жарат.

Бизди дарымдоочу врач келип, ар кимибизди бир сыйра акырая тиктейт. Ал көптү көргөн кыраакы доктор экен. «Булар жинди болбой эле, мас болушкан тура!» – деди ачуулана.

«Коюңузчу, кантип?» – дешип сестралар чуулдаша кетишти. Врачтын ачуусу келе түштү. Ал тактайды тээп-тээп алды да, столдо турган графиндин түбүндөгү шыпкындыны көрүп: «Кашайган көрлөр, силер билбей калгансыңар, сүткө спирт кошуп ичишиптир!» – деди сурданып. Биз жаңы жүгөн каткан азоо аттай калчылдап туруп бердик.

Ошол шумдуктуу окуядан кийин, бизди катуу кайтарып калышты. Дарымдаган врач илим жолу менен бизге эң күчтүү дары менен дарымдап турду. Стакандагы сууну көрсөк жүрөгүбүз айланат. А деп окшуйбуз. «Ай, мындан ары жинди сууну оозго албас болдук го», – деп кобурайбыз. Көп күндөн кийин: «Эми айыктыңар, бирок абийириңер өзүңөрдө... Кокус айнып кетип ичсеңер, анда өз убалыңар өзүңөргө!..» – дешип бизди ооруканадан чыгарышты. Мен төмөнкүдөй ыр жаздым:

Карабайт кары-жашына,
Капаны үйөт башына.
Жүргөн жери ызы-чуу
Эч кимге жакпайт жинди суу.

*Балдарга базарлык***БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ**

(Уландысы. Башы өткөн санда)

Калк жоготтук. Ким көрдү?..

Өткөндө шумерлер деген калк кайдан келип, кайда кеткен деп токтогонбуз. Окумуштуулардын китебин ачып казып көрсөк, адегенде эле муну айтат.

...Илгери, илгери, мындан миң сан жыл илгери, Кош Өзөн дебедикпи, ошонун түштүк жагы Перс булуңундагы суунун алдында жатчу дешет. Перс булуну кайда экенин билесиңер. Туура, Инди океанынын түштүк-батышында. Азия материгинин жээгинде. Араб жарым аралынан океанды бөлүп турат. Аралдары көп. Анын эң чоңдору – Бахрейн менен Кешм. География сабагынан окусаңар керек. Окубасанар, жакында окуйсунар: Бахрейн деген мамлекет азыр да бар. 20га жакын аралды бириктирет. Шейхтик деп коёт, европача княздык деген түшүнүк. Ошол княздыкта 300 миңге жакын адам жашайт. Дээрлик бардыгы арабдар. Мусулмандар. Мына ошол жер илгери, илгери, мындан миң сан жыл илгери Дилмун деген уламыш аты бар өлкө болчу дешет. Шумерлер убагында дал ошол жерден чыкканбыз деп жазган имиш.

Шумерлер уламышында Дилмун дөөлөтү таңгаларлык табышмактуу айтылат. Эмне үчүн? Дилмун эли тирукмуш таза жашачу дешет. Ар бир үйгө мончо орнотулуп, көчөнүн көптөгөн кудуктары болуптур. Мончосу кирпичтен курулчу экен, шаардыктар биз сыяктуу эле мочалка менен жышынып, жуунуп, эркектери устара менен сакал алчу экен. Ооба, устарасы курч темирден эмес, бронзадан жасалчу дешет. Негизгиси, бардык мончодон аккан кир суу кирпичтен жасалган ноо аркылуу жалпы каналга куюлуп, ал шаардан алда канча алыс агып кетчү экен. Көрдүнөрбү, окумуштуулар биздин заманга чейин деп коёт го, демек, мындан миң сан жыл

илгери адамзат канализацияны ойлоп тааптыр. Кимдер? Байыркынын байыркы эли делген шумерлер. Анан таңгалат да адам.

Ишенбейсиңерби? Адегенде окумуштуулар да ишенген эмес. Кыргызча которгондо «Жансыз-Дөбө» маанисин билдирген Мохенджо-Даро деген байыркы инди шаарын казып, көөнө курулуштарды тапкан. Кимдер дейсиңерби? Окумуштуу-археологдор да. Жомоктогудай үйлөрдүн, храмдардын ичинде мончолор да бар экен. Ал эле дейсиңерби, окумуштуулардын оозун Ошту каратып ачырганы: Мохенджо-Даро шаары шумерлер уламышында түпкү ата-журту катары сүрөттөлгөн Дилмунга куюп койгондой окшош болуп чыкты. Тим эле дал өзү! Байыркы Индия маданияты менен байыркы Шумерлер маданиятынын тири укмуш окшоштугу да окумуштуу-археологдорду түркүн ойго салды. Бирок андай курулуштар Кош Өзөндө да бар болчу дешти. Экинчиден, шумерлер бакубат турмуштуу Дилмундан чыкса, өз мекенинде эле жыргап-куунап жашай беришпейби. Эмне үчүн эки жарым миң километр алыс Кош Өзөнгө көчө качты деген суроо чыкты. Ушу тапта да окумуштуулардын башын ооруткан ошол.

Жогоруда айтпадыкпы, Кош Өзөндүн түштүгү оболу кургак жер эмес экен, мелтиреген эле суу экен. Суу бууга айланат да. Айрыкча жылдын төрт мезгили жай болуп, күн чакчайып тийип турса. Бууга айланган суу тартылат. Тартылгандан тартылып отуруп, саз пайда болот. Саз кургандан кургай берип, жылдардын бир жылдарында жапжашыл арал пайда болот. Өткөндө ал тарыхта Месопотамия – Кош Өзөн аталып калды деп айттык. Месопотамия грекчеден ошентип которулат: эки өзөндүн алабы же ортосу деп. Анткени ал жер эки дарыянын – Евфрат менен Тигрдин ортосунда жайгашкан.

Ошентип, кең табият дүйнөгө дагы бир бейиштей жерди жараткан экен. Дайраларында балыгы бутка чалынчу дешет. Шалбаасында камыштар карагайдай өсүп, арасына ар түркүн канаттуулар батпай кетиптир. Камандар камыштын арасына үңкүр казчу экен. Жалаң курма пальмасынан курлаган токой өсүп чыгыптыр. Ысык жакта бышчу мөмө-чөмө, жержемиштин баары бышты дейт. Кыскасы, ал аймак тирүүнүн бейишине айланыптыр. Байыркы шумер жазууларын чечмелей келишсе, ал жер акындын калеминен аябагандай эргүү менен даңазаланат экен. Балким, шумерлер ушуга окшогон бейиштей жер үшөп жүрүп, Кош Өзөнгө туш болгондур? Айтып атышпайбы, шумерлер тууралуу канчалык көп билсек, ошончолук көп табышмакка туш болобуз деп.

Кош Өзөндө шумерлерге чейин эмне эл жашаганы белгисиз. Шумерлер Тигр менен Евфрат дайраларынын өрөөнүнө кайдан-жайдан көчүп келсе да, жети кылым ичинде ал кездеги адамзат акылына келбеген нерселердин баарын жасаптыр. Бири-бири менен жанаша, ынтымак-ырашкерликте жашаган шаарларды, храмдарды куруптур, карапа жа-

соо өнөрүн ойлоп тааптыр, биринчи дөңгөлөк дал ушул шумерлердин колунан чыгыптыр. Отко кирпич бышырган да, кайыкка парус таккан да шумерлердин тапкычтыгынан пайда болуптур. Суу сактагычтарды куруп, атайын каналдар аркылуу жер сугарып, аябагандай мол түшүм алып турчу экен. Кечээ жакындан бери кыргыз үрөндү кол менен сээп калды, биздин заманга чейинки төрт миң жылдыктын аягында, башкача айтканда, мындан сан миң жыл мурда шумерлер үрөндү атайын жасалган машине (сеялка) менен себишиптир. Буудай, жүзүм, буурчак, зыгыр өндүргөндү, калай менен жез уютканды, алтын, күмүш менен зер буюмдарды жасаганды да шумерлер ойлоп чыгарган дешет. Баса, карападан ар түркүн буюмдарды эле жасабай, жазуу жаза турган такта да жасашкан. Атактуу клинопись, кыргызча айтканда, шынаа арип жазуусу ошондон чыккан. Ошол аркылуу тарыхын тактап, тилин изилдеп атышат.

Шумерлер ошол кезде эле математика менен астрономияны билчү экен. Илимпоздору асмандагы кыймылды карап, бир жылда канча күн болорун, жыл он эки айга, бир жума жети күнгө, бир сутка 24 саатка, бир саат 60 мүнөткө бөлүнөрүн эсептеп чыгышкан.

Кош Өзөн дөөлөтүнүн даңкы Европага кантип жетип, кайдан ачылды? Таң калбагыла, «Миң бир түн» жомогу аркылуу. Анан кантип ишенбейсиңер, жомоктун өзөгүн да чындык түзөрүнө.

Ошентип он тогузунчу кылымдын башында «Миң бир түн» жомогу Европада эң атактуу китепте айланат. Аны жаш, кары дебей жата калып, тура калып окуп, жатка билет. Андайлардын бирөө – лондондук адвокат Астан Генри Лэйард экен. Ал жомоктогу Ассирия дөөлөтүнүн жомоктогудай кереметтүү борбору – Ниневия шаарын издеп, Персия менен Иракка аттанат. Анын алыс жолдогу аң учурган окуяларын айтып отурсак, көп сөз. Эң кызыгы, ал кереметтүү шаарды табат.

1846-жылы ал уюштурган экспедиция Күйүнжик дөбөсүн казып, шагыраган шагыл, куюндаган кумдардын алдынан туурасы кулач жеткис шаар коргондорун, бузулган үйлөрдү, хан сарайлардын калдыктарын табат. Бардыгы аёосуз талкаланган сыяктанат, кызыл жалын өрткө кабылгандай. Ошол күлү көккө сапырылган шаарда күл болбой, топуракка айланбай калган көптөгөн көркөм өнөр үлгүлөрү... анан китепкана калыптыр. Андан карапа тактага шынаа ариптер менен жазылган 30 миңден ашуун таблицалар, башкача айтканда, китептер табылган. Карасанар тозоктун отундай өрткө да чыдаптыр. Анткени шумерлер ал карапа такталарды отко бышырып, эч күч сындыра алгыс, өчүрө алгыс кылып жасачу экен. Угуп, жүрөсүңөрбү, «Кол жазма отко күйбөйт» деген учкул сөз ошондон чыкса керек.

Табышмактуу шумерлер ошол чопо китептер аркылуу сүйлөп, ата-теги, нарк-насили, ойлогон ою, жасаган иши, күрөшү, жашоо-тиричилиги,

бир сөз менен айтканда, миң сан жыл артта калган маданиятынан кабар берип, бүт дүйнөнүн ой багытын башка нукка бурду.

Ошол эл кайда эми? Жок! Дүйнө окумуштууларынын башын катырган да ошол. Азырынча алар бир эле ишенимге такалып турушат. Ал мезгилде Кош Өзөндө кыжылдаган көп уруулар, көп калктар жашаган да. Түндүгүндө семит уруулары басымдуу, ал эми түштүгүндө аз санда эле дешет. Ошол түндүктөгү семиттер бейиштей болгон жерге – Кош Өзөндүн түштүгүнө көчүп келе берип, шумерлер менен сиңишип кеткен имиш. Алардын кошулушунан аккад деген эл жаралып, биздин заманга чейинки 2334-жыл ченде Аккад шаарын куруп, Аккад дөөлөтүн негиздептир. Эмне үчүн Аккад? Анткени шумер тили семит урууларынын – аккад тили менен аралашып, жок болуп кеткен имиш. Көрдүңөрбү, ушунун өзү эле тил жоголсо, мамлекет да жок болушу мүмкүн дейт. Эртеңки күнү бардыгыбыз кыргыз тилин билбей, же унута баштасак, Кыргызстан деген мамлекет жок болуп, тарыхтын бир бүктөмүндө калышы ыктымал. Азыр биз кеп кылган эки калк тең жок. Адамзаттын дагы бир улуу дөөлөтү – Вавилонияга жетип эле жок болуп кетет. Эмне үчүн? Балким, силер да ойлонуп жүрбөгүлө.

Баса, Вавилон аккадча Бабилу – Кудайдын дарбазасы дегенден чыккан. Ал тууралуу аңгеме кийин.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Адабият Жазылыктары

Алгачкы «Адабият күнү»

Бишкектеги Улуттук филармонияда 12-декабрь күнү Адабият күнү белгиленди. Ага КР Президентинин Администрация жетекчиси Ж.Сатыбалдиев, КР вице-премьер министри И.Жунусов, маданият жана маалымат министри Н.Шакиев катышып, республиканын жазуучуларын, акындарын, жалпы эле чыгармачыларды адабият күнү менен куттуктап, бул жөрөлгө жылыга улантылып турарын айтышты.

И.Жунусов соңку жыйырма жылдан бери мамлекеттик колдоого алынбай келген чыгармачыл уюмдар мамлекеттик идеологияны, жарандардын рухий дүйнөсүн жаратып, калыптандыра тургандыктан башка постсоветтик өлкөлөрдөй эле бийликтин каржылоого алуусу зарыл, бирок бул жылдын бюджетине алар кирбей калган, эми келаткан жылда чыгармачыл уюмдардын жетекчилери өз эсеп-сунуштарын кечиктирбей беришсе 2012-жылдын бюджетине кийирүүгө тийиштүү аракеттер көрүлөрүн айтты. Анын пикири боюнча акын-жазуучулар мекенчилдик, улуттар аралык достук, адеп-ахлак багытындагы чыгармаларды жаратуулары зарыл, алар мамлекеттик идеологияны түптөп, анын калыптануусуна олуттуу салым кошуу болуп саналат.

Жыйынды ачкан КР Улуттук Жазуучулар союзунун төрагасы Ч.Абыкеев бул күн улуу чыгармачыл инсандарыбыз – Чыңгыз Айтматовдун туулган жана Алыкул Осмоновдун дүйнөдөн өткөн күн экендигин эскерип, мындан нары Адабият күнү катары белгиленип турарын билдирди. Анын айтуусунда өлкөнүн мамлекеттик сыйлыктарды ыйгаруу комиссиясынын төрагасы, айрым мүчөлөрү кайрадан жаңы шайлана тургандыктан кворум болбой, акын-жазуучуларга бул жылы сыйлык, наамдар ыйгарылбай келерки жылдын башына белгиленгени маалым болду.

Республиканын Китеп палатасынын төрага орун басары, жазуучу жана публицист К.Сыдыкова жоюлуп кеткен китеп чыгаруу иштерин, аларды сатуу тармагын кайрадан калыбына келтирбесе адабияттын күнү бүтүп баратканын, Жазуучулар союзу (ЖС) имаратсыз, азыркы турган имаратка ижара акысы 500 миң сомго жеткенин, аны төлөө мүмкүндүгү

жоктугун, Америка университетине туура эмес берилген ЖСга тийиштүү имаратты кайтарып алууга сотко кайрылышарын, же А.Акаевдин китепканасынын имаратын ЖСга алуу ж.б. көйгөйлүү маселелерди айтуу менен Жогорку Кеңештин жыл ичинде идиш-аяк алууга кетирген 40 млн. сомго республикадагы чыгармачыл уюмдарды бир нече жылга каржылоого мүмкүн болмоктугун ачынуу менен айтып өтүү жана алар кызуу кол чабуулар менен колдоого алынды. Эми КР Президенти А.Атамбаев китеп, чыгармачыл чөйрөсүн канык билгендиктен акыры аларга көңүл бөлүнүп, колдоого алынат деген ишеним чоң экенин билдирди.

Жыйында маданият министри менен Түштүк Кореянын элчиси фольклордук чыгармалар боюнча өткөргөн конкурсунун жыйынтыгына ылайык драматург Б.Жакиевге, жазуучу Б.Максүтовго, кинорежиссер Ж.Соданбекке акчалай сыйлыктарын тапшырышты.

Жыйындын соңунда адабиятчылар үчүн концерт берилди.

К.Жусубалиев 70 жашта

Жазуучу, публицист жана киносценарист Кубатбек Жусубалиевдин мааракесине карата Бишкектеги Борбордук китепканада 7-декабрь күнү китеп көргөзмө ачылып, чыгармачылык кечеси өткөрүлдү. Автордун, анын замандаш-калемдештеринин катышуусунда өткөн жыйынга вице премьер-министр И.Жунусов катышып, жазуучунун кыргыз адабиятына өзгөчө көз караштагы, жаңы агым катары келгендигин белгиледи.

«Күн автопортретин тартып бүтө элек», «Муздак дубалдар», «Толубай сынчы», «Кожожаш», «Жети осуят жана Конфуций» ж.б. эсте каларлык, терең философиялуу чыгармаларды жазган К.Жусубалиевге «Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер» наамы ыйгарылган.

Маараке жыйынды юбилярдын кызы Ж.Жусубалиева өткөрдү.

Жазуучулар маалымдамасы жарык көрдү

Бишкектеги Тарых музейинде 22-декабрь күнү Кыргызстандын интеллектуалдык менчигин түзүүчүлөрдүн маалымдамаларын жана мектеп жашына чейинки, мектеп жашындагы балдардын китептеринин бет ачары болуп өттү.

Алар: «Кыргыз Республикасынын обончулары», «Кыргыз элинин манасчылары», «Кыргыз Республикасынын жазуучулары» (2-томдугу) жана «Кыргыз эл жомоктору» ошондой эле «Байчечекей балдарга» аттуу китептери.

Жыйында Кыргызпатенттин директору А.Калматов алып барып,

маалымдамаларды түзүүдөгү кыйынчылыктар жана алардын чоң маанисине токтолуп, кандай гана мамлекет болбосун аны дүйнөгө атактуу акын-жазуучулары, манасчы, обончулары таанытарын айтып, бул китептер ошол багыттагы азыноолак аракеттин бири экенин белгиледи. Манасчылар жана обончулар тууралуу маалымдама маданият тарыхында эң алгачкы ирет жарык көрүшү болуп саналат.

Жыйында аталган чыгармачыл уюмдардын жетекчилери Кыргызпатентке көптөн бери чечилбей келаткан көйгөйдү чечкендиги үчүн ыраазычылык билдирүү менен маалымдамалардын нускаларын арбындатуу, аларды китепканаларга таркатып, коомчулуктун кеңири катмарына жеткирүү, китеп таркатуудагы кыйынчылыктар, мамлекеттик каржылоонун жоктугу сыяктуу ой-пикирлерин ортого салышты.

Жыйын сонунда чыгармачыл чөйрөнүн өкүлдөрүнө арналган чакан концерт берилип, маалымдамалар ага кирген акын-жазуучуларга, манасчы, обончуларга бекер таркатылды. Калган нускалар ири китепканаларга берилет.

О.Султановдон кечирим...

«Кезексиз пленум» деген мыйзамсыз жыйын өткөрүп, анын чечимине жамынып алышкан бир нече КР Улуттук жазуучулар союзунун (ЖС) мүчөлөрү 2009-жылдын июнь айында ЖСнун төрагасы, КР Эл акыны О.Султановдон төрагалыкты тартып алышканы узун элдин учуна угулган эле. Ал, «кезексиз пленумдун» өткөрүлүүсүн жана анын Абдыракман Алымбаевди (Баяс Турал) союздун төрагалыгына шайлоо чечиминин мыйзамсыз экендиги тууралуу О.Султанов жана бир катар акын-жазуучулар Бишкек шаарынын райондор аралык сотуна кайрылган болучу. Ал, жана кийинки соттук кароолор «кезексиз пленумдун» демилгечилери, ошондой эле А.Алымбаевдин эки жылдан ашуун сотторду жана коомчулукту жаңылыштырган курулай шылтоолору менен создуктурулуп келген эле. Эми, 2011-жылдын ноябрында ЖС курултайында А.Алымбаев төрагалыктан түшүп, уюмга жаңы жетекчи шайланган соң дайыма адилеттикти, чыгармачыл уюмдун биримдигин, ишинин ийгилигин каалаган О.Султанов жана акын-жазуучулар тобу 17-ноябрдагы (2011-ж.) соттук кароодо «кезексиз пленумдун» жана анын чечиминин мыйзамсыздыгын тааныган КР Улуттук жазуучулар союзунун азыркы төрагасы Ч.Абыкеевдин сунушу менен тынчтык макулдашууга барып, бардык талашты токтотууга макул болушкан.

Ал, макулдашуунун милдеттенмелери жана Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук сотунун чечимине ылайык О.Султановдун талаптары туура экендигин УЖСнун азыркы төрагасы таанып, аны кызматынан

алуу боюнча демилгечилер үчүн О.Султановдон көпчүлүк алдында кечирим сурап, ал тууралуу ММКларда жарыялоого жана бир ай аралыгында (17-декабрга чейин) ЖС Башкармалыгынын жыйынын өткөрүп, «кезексиз өткөрүлгөн» пленумдун ишин талдап, ага баа берүү менен аны уюштурган айрым «демилгечи» ЖС мүчөлөрүн ЖС катарынан чыгаруу ж.б. талаптарды аткарууга милдеттүү болгон. Ошондо гана О.Султанов соттук ж.б. иштерди токтотмок.

Учурда, сот чечиминде каралган мөөнөт, милдеттенмелер ЖС төрагасы тарабынан аткарыла электигине байланыштуу эми аларды соттук аткаруучулар иш жүзүнө ашырууга мажбур боло турган кырдаал пайда болуп туру.

«Кыргыз жаштар поэзиясынын антологиясы»

13-декабрда Бишкектеги Улуттук китепканада аталган китептин бет ачары болуп, ага Маданият жана маалымат министри Нурлан Шакиев, Жаштар министри Алиясбек Алымкулов катышышты.

Антологияны түзүү демилгесин көтөрүп чыккан акын, «Нурборбор» жаштар уюмунун жетекчиси Н.Калыбековдун айтуусунда, ал бир канча жылдардан бери айрым мамлекеттик чиновниктердин азабынан демилгесин ишке ашыра албай келген. Акыры каржы жагынан жардам сурап Маданият жана маалымат министри Н.Шакиевге кайрылып, министрлик тарабынан атайын каражат бөлүнүп берилген. Н.Шакиев өзү редакциялык топтун башында туруп, 20 жаштан 45 жашка чейинки жаш акындардын 74үн тандап алуу менен эми гана антология жарыкка чыгып олтурат. Министр бул саамалык токтоп калбастыгын, кийинки жылы буюрса, Жаштар иштери боюнча министрлик менен бирге эгемендүү жылдардагы «Кыргыз жаштар прозасынын антологиясын» жарыкка чыгаруу маселеси каралып жаткандыгын билдирди.
